

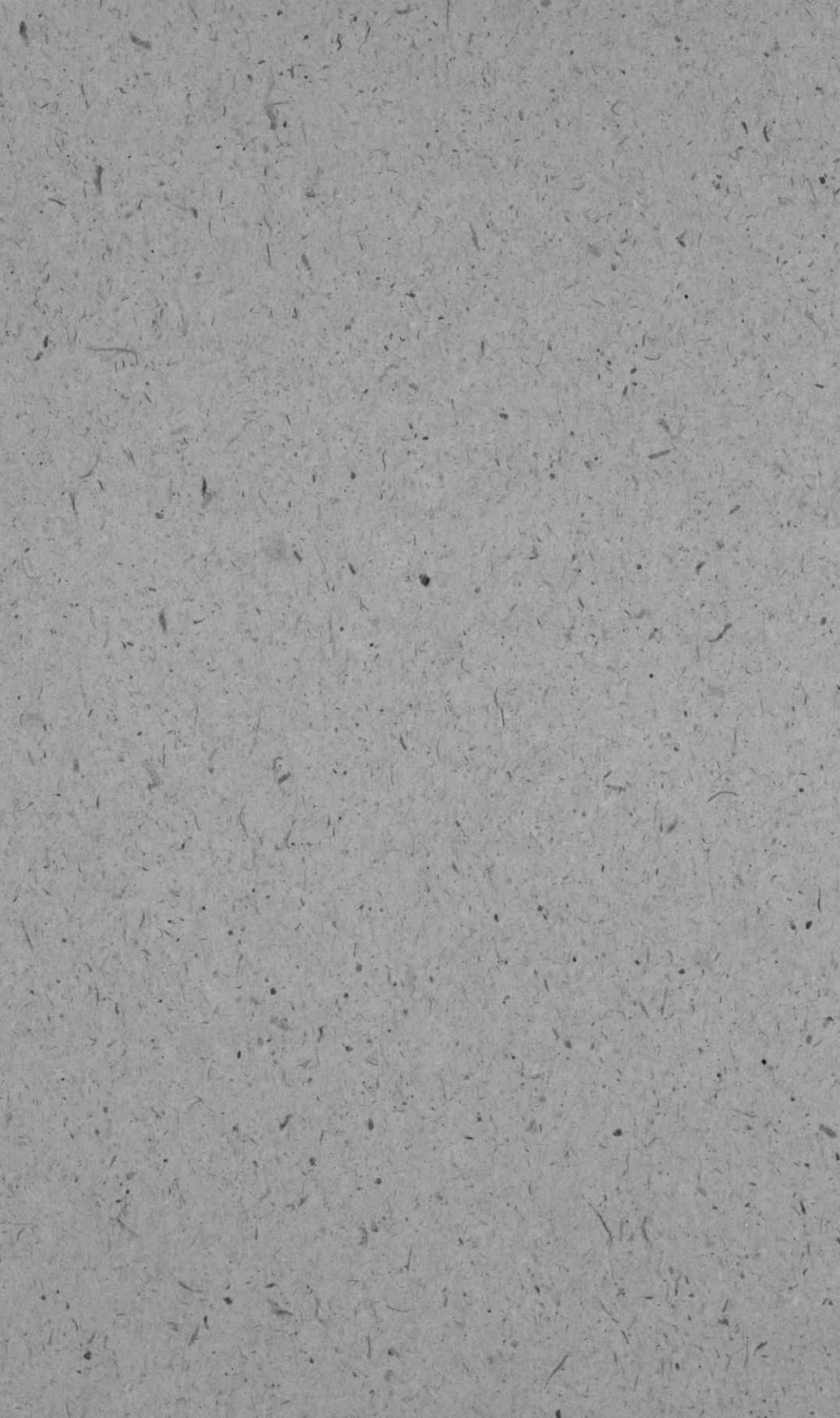
GLASNIK SLOVENSKEGA ETNOGRAFSKEGA MUZEJA
BULLETIN OF THE SLOVENE ETHNOGRAPHIC MUSEUM

E·T·N·O·L·O·G

1 (LII)

LJUBLJANA 1991

YU ISSN 0354-0316

UDK 39 (497,12)(05)

ETNOLOG 1 (LII), 1991

436548

E·T·N·O·L·O·G

Etnolog, I(1926/27),1926 - XVII(1944),1945 in
Slovenski etnograf, I(1948),1948 - XXXIII-XXXIV(1988-90),1991.

Od leta 1926 do leta 1991 je izšlo LI letnikov glasila etnografskega muzeja v
Ljubljani.

From 1926 to 1991 LI volumes of the bulletin of the ethnographic museum in
Ljubljana have been published.

PP200137

YU ISSN 0354-0316
UDK 39 (497,12)(05)

ETNOLOG

Glasnik Slovenskega etnografskega muzeja
Bulletin of the Slovene Ethnographic Museum

Izhaja enkrat letno. Izdaja ga Slovenski etnografski muzej.
Published annually by the Slovene Ethnographic Museum.

Glavna urednica - Editor in Chief: mag. Inja Smerdel

Souredniki - Assistant Editors: Božidar Premrl (lektorstvo),
Bojana Rogelj-Škafar (kritična in informativna bibliografija),
Mojca Turk (tehnično urejanje).

Uredniški odbor - Editorial Board: dr. Ivan Sedej, dr. Zmago Šmitek,
mag. Marko Terseglav, Janja Žagar.

Naročila in pojasnila na naslov - Information and Subscriptions:
Slovenski etnografski muzej, Prešernova 20, 61000 Ljubljana.

GLASNIK SLOVENSKEGA ETNOGRAFSKEGA MUZEJA
 BULLETIN OF THE SLOVENE ETHNOGRAPHIC MUSEUM

E·T·N·O·L·O·G

RAZPRAVE

Gozdi Makovc
 Grad Vozdole
 - spravniki arhitekturne
 stavbe stanovanjske kulture 30

JANUŠOV RAZDIEL

Maria Kuznjakova
 Koderje
 - zemlji iskanjev otok
 v 19. stoletju 87

HOMMAGE A SLONČEK

Angela Pak
 Anton Martin Slonček
 in oblačna kultura 123

GRADIVO

Edin Karmelch
 In zgodnja arhitekturna
 oblikovanja v slovenski
 arhitekturi 137

STUDIJE

The castle Vozdole -
 a monument in a knight's dwelling
 in the early Gothic period

JANUS DEPARTMENT

Koderje -
 German linguistic island
 in the 19th century

IN MEMORIAM'S HONOUR

The bishop Anton Martin Slonček
 and the culture of stalling

ARTICLES

IZDANJE 1991
V. 24 (1991/24/91)
ETNOLOG

Časopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti
Journal of the Slovenian Academy of Sciences and Arts

Izdava in založnik: Slovenska akademija znanosti in umetnosti
Published by: Slovenian Academy of Sciences and Arts

E.T.N.O.L.O.G.

Urednik: Miroslav Krleža, Ljubljana, ul. Cankarjeva 11

Uredništvo: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana
Uredništvo: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana
Miroslav Krleža (odgovorni urednik)

Redakcija te številke je bila končana 31. oktobra 1991.

Za znanstveno vsebino svojega prispevka odgovarja vsak avtor sam.
Ponatis člankov in slik je mogoč z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Tiskano s subvencijo Ministrstva za kulturo Republike Slovenije.

VSEBINA

CONTENTS

<u>Inja Smerdel</u> Etnolog je spet Etnolog (Uvodna beseda)	<u>8</u>	Ethnologist is again Ethnologist (Editor's preface)
---	----------	--

RAZPRAVE

STUDIES

<u>Gorazd Makarovič</u> Grad Vodriž - spomenik zgodnjegotske viteške stanovanjske kulture	<u>30</u>	The castle Vodriž - a monument to a knight's dwelling in the early Gothic period
--	-----------	--

JANUSOV RAZDELEK

JANUS' DEPARTMENT

<u>Maria Kundegraber</u> Kočevje	<u>82</u>	Kočevje -
- nemški jezikovni otok v 19. stoletju	<u>105</u>	German linguistic island in the 19th century

HOMMAGE A SLOMŠEK

IN SLOMŠEK'S HONOUR

<u>Angelos Baš</u> Anton Martin Slomšek in oblačilna kultura	<u>122</u>	The bishop Anton Martin Slomšek and the culture of clothing
--	------------	--

GRADIVO

ARTICLES

<u>Edit Kerecsényi</u> Iz zgodovine lončarstva lendavskega območja (18.-19. stoletje)	<u>130</u>	From the history of pottery in the Lendava region (18th and 19th centuries)
--	------------	---

<u>Pavla Štrukelj</u> Slovenski zbiralci in raziskovalci neevropskih kultur v 19. stoletju	<u>164</u>	Slovene collectors and researchers of non-European cultures in the 19th century
<u>Andrej Dular</u> Vasna knjiga Sodevci - vir za etnološko proučevanje vaške skupnosti	<u>175</u>	The book of the village Sodevci - a source for the ethnological study of a village community
ETNO MUZEJSKE STRANI		MUSEUM NEWS
Sedemdesetletnica ustanovitve Etnografskega inštituta	<u>184</u>	The 70th anniversary of the founding of the Ethnographic Institute
Problemi		Current issues
<u>Imre Gráfik</u> Muzeji narodnostnih manjšin in ohranjanje narodnostnih kultur	<u>187</u>	Museums of national minorities and the preservation of national cultures
<u>Ralf Čeplak</u> Kako naj vam prodamo modrino neba	<u>195</u>	How to sell you a blue sky
Nove pridobitve		New acquisitions
Pet oselnikov iz zgornje Savinjske doline (I. Smerdel)	<u>201</u>	
Kamnit ločni dvoriščni portal iz Budanj na Vipavskem (I. Keršič)	<u>205</u>	
Pohišstvo za otroke, nizek stol z mizo, ki se s preklopom lahko sestavi v visok stol (I. Keršič)	<u>207</u>	
Poročila		Reports
Slovenski etnografski muzej v letu 1990/91 (D. Jankovič)	<u>209</u>	The Slovene Ethnographic Museum in 1990/91
Pedagoško delo Slovenskega etnografskega muzeja v minulem desetletju (D. Jankovič)	<u>216</u>	Educational activities in the Slovene Ethnographic Museum in the past decade

---

Nova knjižna zbirka Slovenskega etnografskega muzeja (A. Dular) 221 New book series of the Slovene Ethnographic Museum

Nagrade, imenovanja Honours and awards

Čestitka uredništva
dr. Milku Matičetovemu
in dr. Niku Kuretu 223

Jubileji Anniversaries

Ob visokem življenjskem jubileju
dr. Pavle Štrukelj (R. Čeplak) 224

Šestdeset let
prof.dr. Slavka Kremenška
(I. Keršič) 225

Deklaracija Declaration

Mreža regionalnih muzejev na prostem v Sloveniji in ICOM-ova deklaracija o muzejih na prostem iz leta 1957 (I. Keršič) 227 The network of open air museums in Slovenia and the ICOM declaration on open air museums in the year 1957

KRITIČNA IN INFORMATIVNA BIBLIOGRAFIJA BIBLIOGRAPHY

Knjižna poročila in ocene Book reviews

Eugen E. Roosens,
Creating Ethnicity (D. Hribar) 236

Monografije, periodika Monographies and periodicals

Novosti v knjižnici Slovenskega etnografskega muzeja v letu 1990/91 (B. Rogelj-Škafar) 241 Library news from the Slovene Ethnographic Museum in 1990/91

Sodelavci tega letnika 261 Contributors to this volume

Napotki avtorjem 262

ETNOLOG JE SPET ETNOLOG (Uvodna beseda)

ETHNOLOGIST IS AGAIN ETHNOLOGIST (Editor's preface)

Inja Smerdel

8

Odmaknili so se že tisti pomladni dnevi, ko sem sedala k pisanju svoje prve "urednikove uvodne besede". Misli, ki sem jih tedaj želela preliti na papir, je tesnobno poletje le še omedilo.

Hotela sem zapisati besede, ki bi bile le stvarne, nerazčustvovane; nikakršen razpoloženjski spis. Bojim pa se, da sem tu in tam vendarle malce skrenila. Živimo in poskušamo ustvarjati v času, katerega občutju se ne moremo popolnoma izmakniti. V tem svojem času in na tem slovenskem koščku Zemljine površine trenutno sanjamo mit o demokraciji. Oklepamo se iluzije o svobodi, a obenem trepetamo pred ne tako odmaknjeno senco novega starega totalitarizma. To, tudi svojo sanjo o svobodnosti življenja, mišljenja, ustvarjanja želim gledati z odprtimi očmi; kot človek in kot urednica, polna razumevanja za tiste pred menoj, ki takšne možnosti niso imeli (ali pa tistega, česar niso imeli, niso dojeli). Tako upam, da mi nikoli ne bo treba pisati (in da me nikoli ne bi zamikalo pisati) niti o antropoloških odlikah Nikole Pašiča, kot je to iz prepričanja počel prvi urednik Etnologa; niti o Ducejevem "modrem razumevanju usode našega naroda", kot se takemu zapisu v svoji prvi uvodni besedi verjetno ni mogel izogniti Etnologov drugi urednik; niti o Stalinovih besedah o končno

Those spring days, when I first sat down to write this editor's preface, have come and gone. The thoughts which I began to set down on paper at that time have only been reinforced by the anxious events of the summer.

*It was not my intention to write politically, nor to pen some kind of essay based on emotion. Thus I hope I have not digressed here and there. For the fact is that we are living and attempting to create in a time the atmosphere of which one can hardly ignore. At this time and on this Slovene piece of the Earth we are living the dream of democracy. We are clinging to the vision of freedom, even while we shudder before the not so remote shadow of the new/old totalitarianism. This, our dream of freedom of life, thought, and creativity, I want to regard with full awareness; as a person and as an editor with understanding for those who came before me who did not have such opportunities. Thus I hope that it will never be necessary for me to write (and I will never be tempted to write): neither of the anthropological features of Nikola Pašić (a leading Serbian politician during the time of the first Yugoslavia), as did the first editor of *Ethnologist*; nor of Mussolini's "wise understanding of the fate of our nation", as the second editor of *Ethnologist* probably could not avoid writing in his first introductory words; nor of Stalin's pronouncements on "science which is truly progressive" (under socialism), as the first editor of Slovene*

"resnično napredni znanosti, ki se ne zapira pred ljudstvom", kot je te in podobne besede moral ali želel povzeti prvi urednik Slovenskega etnografa na poti "v novo razdobje", in niti o "kaljenju naše etnološke vede v novih časih naše socialistične stvarnosti", kot je s to stvarnostjo le koketiral ali jo tudi podpiral njegov drugi urednik.

Naši znanstveni muzejski publikaciji preprosto želim, da bi bila revija muzeja, Slovenskega etnografskega muzeja, in revija znanosti, ki v njem domuje, etnologije. Politika, ta neizbrisljiva sestavina našega vsakdanjega življenja, naj bo v njej le možen predmet kake razprave in ne morda diktator revijine vsebinske zasnove ali celo njenega imena.

Z zadnjimi zapisanimi besedami sem se naposled le dotaknila bistvenega dela svojega uvodnega premišljanja, dialoga s preteklostjo. Kot potrditev njegove neizbežnosti si skoraj ad litteram izposojam prepričano misel Denisa Poniža, da je znanstveni (namesto po Poniževo umetniški) dvogovor z zgodovino edina garancija, da se napake ne bodo ponavljale in da jih ne bo prekril plašč molka. Do ene takih "napak" je prišlo nekega lepega dne spomladi leta 1948, ko je politika ukazala, da Etnolog, strokovna revija Etnografskega muzeja, poslej ne sme več izhajati s tem imenom, temveč le z drugim; in dobili smo Slovenskega etnografa. Stroka, ki sta ji resnico o preimenovanju zastirala na eni strani boleči "plašč molka" in na drugi strani nevedenje, danes tej svoji reviji vrača vzeto ime. Etnolog je spet Etnolog.

Želim pa, da bi ga sprejeli medse kot nadaljevanje, tako sedemnajstih letnikov priznanega starega Etnologa kot štiriintridesetih letnikov Slovenskega etnografa, sprva zelo in kasneje manj cenjene znanstvene publikacije s praznično zadnjo številko; kot kontinuiteto glasnika muzeja in stroke.

Ethnographer had to or wanted to cite in writing about the path "to the new epoch"; also not of the "tempering of our ethnological science in the new times of our socialist creativity", as its second editor, either from conviction or coercion, penned.

I simply want our museum bulletin to be just that - the bulletin of the Slovene Ethnographic Museum, a scientific journal for ethnology. Politics, that ineffaceable element of our everyday life, should only be a possible subject of discussion, and not the dictator of the content or even the name of the journal.

With these lastly written words I have only touched on the essential task of my introductory reflections: a dialogue with the past. As an affirmation of its inevitability I almost ad litteram borrow from the declaration of the Slovene poet Denis Poniž, that a scientific (or artistic, according to Poniž) dialogue with history is the only guarantee that the mistakes of the past will not be repeated nor will they be covered with the cloak of silence. One of these "mistakes" happened one fine spring day in 1948, when politics dictated that Ethnologist, the professional journal of the Ethnographic Museum, could no longer be published under this name, but only under a different, new name. Thus we acquired Slovene Ethnographer. Now the profession which was veiled on the one hand by the painful "cloak of silence" and on the other, by ignorance, returns to its journal its former name. Ethnologist is again Ethnologist. Nevertheless I would like it to be accepted as a continuation of the 17 volumes of the well-known old Ethnologist as well as of the 34 volumes of Slovene Ethnographer, at first a highly and later a less valued scientific publication; as a continuation of the voice of the museum and the profession.

(In the ensuing Slovene text, the editor analyses some articles and some so far unknown written sources relating to the journal from those times, trying to illustrate what was happening then and to explain why).

In zdaj zavrtimo skupaj časovni stroj ter začnimo enkrat tiho, hipotetično kramljanje in drugikrat stvaren, na dejstvih temelječ dvogovor z zgodovino. Smo v letu 1926, ko se je porajala prva številka Glasnika Kraljevega etnografskega muzeja v Ljubljani, Etnologa. Zanj sta bila zaslužna dva moža: dr. Niko Županič, urednik, "bivši minister in direktor" tega muzeja, in Stanko Vurnik, njegov kustos. Ob Etnologovi desetletnici je F. Kos o prvem napisal takole: "Etnolog je tesno povezan z Županičevim imenom, on ga je priklical k življenju in potem urejeval skozi vsa leta, on ga je propagiral in on mu je pridobil vse sotrudnike. V začetku skromno muzejsko glasilo se je razvijalo v važen faktor k proučavanju slovenske svojstvenosti (...) - postal je praktičen glasnik velike slovanske ideje njegovega urednika."¹ O drugem možu je precej pozneje spregovoril V. Novak kot o tistem izmed obeh, ki si je v resnici prizadeval za "proučavanje slovenske svojstvenosti", za raziskovanje slovenske ljudske kulture in ki je pomagal tako pri ustanovitvi kot pri izdajanju Etnologa v prvih letih. "Brez zagotovljenega Vurnikovega sodelovanja N. Županič gotovo ne bi bil mogel ustanoviti strokovnega časopisa, ki bi ne prinašal nič slovenskih prispevkov," je domislil V. Novak.² In če vzamemo v roke Etnologov prvi letnik, mu lahko le pritrdimo. Poleg Oštirjeve jezikoslovne razprave šteje ta kar štiri srbsko pisane prispevke (dva sta Županičeva!) in dva slovenska, oba Vurnikova. Podobno je tudi v naslednjih letnikih, tako da pritrjujem Novakovim ugotovitvam, da pomenijo prav Vurnikove razprave v prvih štirih letnikih Etnologa težišče tedanjih raziskovanj slovenske ljudske kulture; da se je znanstvena raven slovenskih prispevkov v njem po Vurnikovi smrti občutno znižala in da je do štirinajstega letnika, ko je postal Etnologov urednik R. Ložar, v njem skorajda popolnoma prenehalo sistematično proučevanje domačih etnoloških področij.³

Uganka pa mi ostaja prvi iz predstavljene dvojice, Belokranjec in svetovljan, Slovenec in Jugoslovčan, bivši minister in znanstvenik, od leta 1921 upravnik "etnografičnega instituta" pri deželnem muzeju in od leta 1923 prvi direktor iz njega nastalega Kraljevega etnografskega muzeja, "prvi slovenski antropolog"⁴, pisec "znan v političnem in še bolj v znanstvenem svetu po svojih zgodovinskih, etnoloških in antropoloških delih o Jugoslovanih"⁵, urednik in končno (leta 1940) prvi profesor etnologije na filozofski fakulteti. Uganka mi je njegova teoretična misel ali morda zgolj preblisk, ki je botroval pri krstu muzejeve publikacije z imenom Etnolog.

Zakaj Etnolog? Glasnik Kr. etnografskega muzeja je dobil namreč tako ime v času, ko je njegov urednik in obenem direktor mlade ustanove zapisal, da je naloga muzeja, "da pospešuje *narodopisje*, antropologijo in zgodovino ljudske umetnosti".⁶ In tudi ko je Vurniku, ne Županiču, v Etnologovi prvi številki steklo pero o novi publikaciji, jo omenja kot list, "ki mora postati matica *etnografskega*,

¹ F. K. Kos, Uvodna beseda v Etnolog X-XI, Ljubljana 1937-1939, str. neoznačena.

² V. Novak, Raziskovalci slovenskega življenja, Ljubljana 1986, str. 311.

³ V. Novak, navedeno delo, str. 312.

⁴ V. Novak, navedeno delo, str. 297.

⁵ S. Vurnik, Niko Županič, Ob petindvajsetem jubileju njegovega znanstvenega in javnega delovanja, Etnolog I(1926/27), Ljubljana 1926, str. 144.

⁶ N. Županič, Za slovenski narodni muzej, Etnolog I(1926/27), Ljubljana 1926, notranja stran zadnje platnice.

antropološkega in umetnostnofolklornega dela pri nas".⁷ Besedo etnolog, termin, ki verjetno ni bil kar naključno izbran za ime temu "listu", in sorodne etnološki, etnologija pa je treba v vseh letnikih muzejevega glasnika iskati z lučjo. Tu in tam jih le najdemo. Na primer v Etnologovi prvi številki med Vurnikovim označevanjem Županičeve življenjske poti, na kateri naj bi ga v svet, na potovanja, že kot mladeniča vlekel "etnološki interes"; ali na primer v opisovanju njegovega znanstvenega dela, ko "leta 1912. proučuje tedaj v zgodovinskem in *etnološkem* svetu zelo aktualni problem Pelazgov".⁸ Etnologijo so tedaj pri nas povečini pojmovali kot vedo o neevropskih ljudstvih, ali z besedami L. Erlicha iz tretje številke Etnologa, kot vedo "o kulturi primitivnih ali nepismenih narodov".⁹

Zakaj torej ime Etnolog za znanstveno publikacijo, katere namen ni bil objavljane izsledkov o kulturi neevropskih ljudstev, za revijo, ki je hotela postati "matica etnografskega, antropološkega in umetnostnofolklornega dela pri nas"? Ali se Županiču morda lahko zahvalimo za mišljenjsko konceptualno širino, kakršna je na primer štirideset let pozneje vodila snovalce Ethnologie Europaeae¹⁰, ko so si naložili nalogo, da bi s to revijo "rušili ovire", ki razmejujejo raziskave evropskih ljudstev od t.i. splošne etnologije, od raziskav neevropskih ljudstev? Kdo ve. Županičeve uganke v mojem hipotetičnem kramljanju ne bomo do konca rešili. In ker je tistega 1926. leta dal muzejevi strokovni publikaciji ime, ki smo ga etnologi danes veseli, raje stopimo v čas, v katerem ga je moral muzejev glasnik izgubiti, da bi lahko še naprej izhajal.

Vedeli smo, da je Slovenski etnografski muzej začel leta 1948 izdajati revijo Slovenski etnograf, "nov časopis" (ustanovljen takoj po osvoboditvi)¹¹, ki "nasledi predvojni reviji Etnolog"¹². Prebrali smo lahko, da "so z etnografskim muzejem vsi slovenski etnologi dobili spet svoje glasilo in nadomestilo za Etnologa, ki je usahnil ob koncu druge svetovne vojne"¹³, da je bil Slovenski etnograf "nadaljevanje ali bolje prenovitev osrednjega slovenskega strokovnega glasila"¹⁴ in leta 1990 smo lahko razbrali tudi nekaj resnice o pravih peripetijah ob "koncu" Etnologa in "začetku" Slovenskega etnografa (iz zapisa pogovora M. Stanonik in N. Križnarja z M. Matičetovim).¹⁵ Milko Matičetov nam je to resnico povedal že pred leti (leta 1962), le da mu nismo znali tenko prisluhniti, ko jo je,

⁷ Kr. etnografski muzej v Ljubljani, njega zgodovina, delo, načrti in potrebe, Etnolog I(1926/27), Ljubljana 1926, str. 143. (*Nepodpisano*, pisec teh vrstic kot tudi nepodpisanih poročil v prvih štirih letnikih Etnologa je bil po mnenju V. Novaka S. Vurnik. O tem V. Novak, v navedenem delu, str. 308.)

⁸ S. Vurnik, Niko Županič, Ob petindvajsetem jubileju njegovega znanstvenega in javnega delovanja, Etnolog I(1926/27), Ljubljana 1926, str. 146.

⁹ L. E. (Erlich), Razvoj etnologije in njene metode v zadnjih desetletjih, Etnolog III, Ljubljana 1929, str. 114.

¹⁰ Beseda uredništva na notranji strani platnic revije Ethnologia Europaea I, Paris 1967.

¹¹ V. Novak, navedeno delo, str. 342.

¹² I. Slavec, Težnje v povojni slovenski etnologiji. Zbornik 1. kongresa jugoslovanskih etnologov in folkloristov I, Rogaška Slatina 5.-9.10.1983, Knjižnica Glasnika SED 10/1, Ljubljana 1983, str. 165.

¹³ B. Kuhar, Ob dvajsetletnici Slovenskega etnografa, SE XX/1967, Ljubljana 1968, str. 3.

¹⁴ M. Matičetov, Slovensko etnografsko društvo, SE XI/1958, Ljubljana 1958, str. 7.

¹⁵ Pogovor z dr. Milkom Matičetovim (nadaljevanje in konec), Transkribiral in za objavo uredil N. Križnar, Glasnik SED 30/1-4, 1990, Ljubljana 1991, str. 12.

RAVNATELJSTVO ETNOGRAFSKEGA MUZEJA V LJUBLJANI .

165/
Št. ~~165~~/45.

V Ljubljani, dne 26. maja 1945.

Predmet: Poročilo o stanju
Etnografskega muzeja.

E t n o g r a f s k i m u z e j je nameščen v prostorih poleg Narodnega muzeja. Ustanovljen je bil l. 1921. Za prvega ravnatelja je bil imenovan dr. Niko Županič, za njim je prevzel ravnateljske posle v zastopstvu dr. Rajko Ložar l. 1940, kateri je bil imenovan za ravnatelja Etnografskega muzeja l. 1944. Od 7. maja 1945 je odsoten in se do sedaj ni vrnil.

Poleg tega je bil nastavljen v Etnografskem muzeju kustos - asistent dr. Fran Kos, ki je bil nedavno prideljen kot uradnik k Jugoslovanskemu poslaništvu v Londonu.

Ostalo osebje Etnografskega muzeja:

1. Maksim Gaspari restavrator,
2. Drago Vahtar preparator,
3. Božidara Pirkovič pisarniška uradnica,
4. Frančiška Furlan služiteljica.

Ker ni znano ali se bo odsotni ravnatelj dr. R. Ložar vrnil v službo, bi bilo potrebno, da se imenuje v E t n o g r a f s k e m m u z e j u nov ravnatelj, odnosno začasni upravnik z znanstveno - etnološko kvalifikacijo.

Namesto bivšega kustosa Dr. Fr. Kosa pa bi bilo morda umestno nastavit¹ l. uradniško pripravnico iz etnografske stroke, odnosno 1 asistentko, absolventko Srednje tehnične šole, ki bi bila poznavalka tekstilnih izdelkov in zmožna strokovnih del, restavratorica vezenin itd.

Etnografski muzej ima nalogo, da zbira in obdela slovensko narodopisno gradivo, ki je najizrazitejše bistvo naroda. Sedaj je večina zbirke Etnografskega muzeja spravljena v zaklonišču, katera se bo predvidoma čimprej zopet obnovila v razstavnih prostorih. Za ta namen bo potrebno, da nam dodeli Ministrstvo prosvete nekaj delovnih moči, morda iz vrst zanesljivih vojnih ujetnikov. Poleg te ureditve je v prvi vrsti potrebno, da se dovoli prevoz narodopisnega blaga, katero je spravljeno na Gorenjskem iz zbirke Otona prof. Grebenca. Etnografski muzej ima tudi svojo lastno strokovno knjižnico. Ravnateljstvo Etnogr. muzeja izdaja periodičen časopis "Etnolog".

Za upravo Etnografskega muzeja :

M. Gaspari

Delegat Ministrstva prosvete

ETNOGRAFSKI MUZEJ V
LJUBLJANI.

Štev. 255/45

Ljubljana, 3. decembra 1945.

Tovariš

Vinko M ö d e r n d o r f e r
referent pri Ministrstvu za prosveto

Ljubljana.

Etnografski muzej v Ljubljani namerava novi letnik svojega glasila "Etnologa" posvetiti koroškemu in primorskemu narodopisju. Obračamo se med drugim tudi na Vas, ki ste doma v koroškem narodopisju kot malokateri pri nas, ter Vas prav lepo prosimo, da bi nam do 15. januarja poslali kak primeren prispevek. Pripominjamo, da so nam predvsem dobrodošli taki članki, ki obravnavajo vsa poglavja ali pa vsaj kak poseben samostojen del koroškega narodopisja ter prikazujejo njih slovenski narodopisni značaj. Naravno, da bi bili veseli, če bi kdo ob tej priliki odgovoril Graberju, ki je zapisal v svojih narodopisnih knjigah (n.pr. v Volksleben in Kärnten) nekaj neutemeljenih, zelo tendenčnih trditev. - Glede obsega članka bi se naknadno ustmeno domenili.

V nadi, da se boste odzvali naši prošnji, Vas pozdravljamo

SMRT FAŠIZMU - SVOBODN MURODU!

Za Etnografski muzej:

v.d. ravnatelja

skrito v oklepaju, zapisal: "(Kaj nam 'Etnolog' pomeni, bo na kratko najlepše povedano, če izdam, da smo takrat, ko se je rojeval 'Slovenski etnograf I', pravzaprav ves čas govorili o njem kot o 'Etnologu XVIII'.)"¹⁶ Vendar odgovorov na vprašanja, kdaj, kako in zakaj je morala znanstvena publikacija Etnografskega muzeja spremeniti svoje izvorno ime, doslej še nismo imeli.

Moje navajanje povečini neznanih stvarnih podatkov (iz Arhiva SEM-a) o tistem, kar se je dogajalo v prvih treh letih po drugi svetovni vojni do datuma, ko je izšel Slovenski etnograf, danes ni ne junaštvo ne odpiranje ran. Je potreba, ki ji čas omogoča uresničenje. Lepo je rekel Ivo Andrić, da je zgodovina smiselna in upravičena, če razsvetljuje pot današnjim ali jutrišnjim generacijam, in ne morem, da mu ne bi pritrnila.

14 Zadnja številka Etnologa, ki jo je uredil Županič, je bila XIII. (Ljubljana 1940). Izjemoma je nosila dolg podnaslov: Glasnik etnografskega društva, etnografskega muzeja in etnološkega seminarja na univerzi v Ljubljani. "Redakcija in uprava" sta se namreč tisto leto, obenem z urednikom, preselili na univerzo, v seminar za etnologijo, na Županičevo novo delovno mesto. S XIV. številko (Ljubljana 1942) je bil Etnolog znova le glasnik etnografskega muzeja, pod uredništvom njegovega drugega direktorja dr. Rajka Ložarja. Njej so v vojnih letih sledile še tri. Zadnja, XVII., letnik 1944, je izšla malce pred koncem vojne, aprila 1945.

26. maja 1945 je Maksim Gaspari, delegat Ministrstva prosvete, v poročilu o stanju Etnografskega muzeja napisal: "Ravnateljstvo Etnogr. muzeja izdaja periodičen časopis ETNOLOG."¹⁷ Etnolog je tako vojno preživel. Njegova nova urednika, glavni urednik in direktor muzeja Boris Orel in sourednik in kustos Milko Matičetov, sta prevzela skrb za solidno publikacijo, v katero so v Ložarjevem času pisala tehtna slovenska znanstvena peresa. Začela sta snovati XVIII. številko Etnologa in ji iskati sodelavce. Iz Orlovega pisma V. Möderndorferju, leta 1945 sicer referentu pri Ministrstvu za prosveto, vendar človeku, ki je bil "doma v koroškem narodopisju kot malokateri pri nas", razberemo, da naj bi bil novi letnik posvečen "koroškemu in primorskemu narodopisju".¹⁸

Prišlo je leto 1946. 5. januarja so Ministrstvu za prosveto oz. njegovemu odseku za umetnost in muzeje v Etnografskem muzeju napisali poročilo o svojem delu v decembru minulega leta. V rubriki ETNOLOG je bilo zapisano:

"Izmed narodopiscev in drugih znanstvenikov, povabljenih k sodelovanju, so se obvezali za novi letnik Etnologa prispevati članke sledeči:

F. Marolt, Gibni in zvočni folklor Koroške

Dr. Ilešič, Sintetični članek o koroških naseljih

Kotnik, Koroški narodopisci

Prof. Oštir, Nekaj iz koroškega ali primorskega jezikoslovja

Vilko Novak, Slovensko Porabje (narodopisno)

France Bezljaj, Narodopisna drobtinica iz Benečije ali Rezije

Matičetov, Narodopisje na Primorskem (študija in gradivo)

¹⁶ M. Matičetov, Imeli smo jih - ni jih več, SE XV / 1962, Ljubljana 1962, str. 7.

¹⁷ Arhiv Slovenskega etnografskega muzeja (SEM) v Ljubljani, fasc. 1945, dop. št. 165/45.

¹⁸ Arhiv SEM v Ljubljani, fasc. 1945, dop. št. 255/45.

Boris Orel, Kar je alpsko, še ni nemško
 dr. Niko Zupanič, V spomin Šašlju
 V. Bohinc, V spomin dr. J. Rusu.¹⁹

11. septembra 1946 pa lahko v Orlovem dopisu beograjskemu profesorju T. Vukanoviću, ki je želel v muzejevi publikaciji objaviti svoj članek, že preberemo, "da bo Etnolog izšel drugi mesec, vsekakor pa še to leto".²⁰

Le poldrugi mesec pozneje je Orel v dopisu Ministrstvu za prosveto, oddelku za kulturo, zapisal o predmetu Izdaja znanstvenih publikacij našega muzeja v letu 1947: "V letu 1947 namerava Etnografski muzej v Ljubljani izdati sledeči znanstveni publikaciji:

- a) ETNOLOG, glasilo Etnografskega muzeja letnik XIX.
- b) Slovensko narodopisno gradivo, II. letnik.²¹

A med tem, ko sta sourednika Orel in Matičetov že načrtovala Etnologovo XIX. številko, se je pri osemnajsti prvokrat zapletlo. Kako, se poučimo v Orlovem pojasnilu, poslanem avtorju razprave Problemi i zadaci etnologije južnih Slovena, T. Vukanoviću: "Seveda smo sklenili, da to Vašo razpravo priobčimo še v tem letošnjem Etnologu, prvem letniku po osvoboditvi. Medtem pa so se glede izdajanja Etnologa pojavile zapreke, o katerih ne vemo, če nam jih bo mogoče odstraniti še letos. Še pred prejemom Vaše razprave smo namreč poslali po Ministrstvu za prosveto Agitpropu v pregled vse razprave in članke, namenjene za ta prvi letnik Etnologa. Do danes nam Agitprop poslanih razprav še ni vrnil in tako ne vemo, ali bomo sploh mogli še letos izdati revijo, zlasti še, ker nas loči od konca leta dober mesec."²²

Glavni urednik se je ob zapletu takoj odzval s prošnjo, "da bi energično podvzeli vse korake, ki so potrebni, da se rokopisi najdejo". Dopis o predmetu Izguba rokopisov za XVIII. letnik Etnologa in I. letnik Slov. narodopisnega gradiva je poslal kar trem naslovom na Ministrstvu za prosveto (Odseku za umetnost in muzeje, Oddelku za kulturo in Kontrolnemu oddelku) in tov. Dušanu Pirjevcu, tedaj delegatu Ministrstva za zunanje zadeve pri Predsedstvu VLRŠ (prej šefu Agitpropa). O vsem, kar se je leta 1946 "izgubilo" in o zgodbi zapleta priča četrti, na teh straneh objavljeni faksimile dopisa (4.a, b).

Navkljub sprva neuspelemu iskanju sourednika nista umolknila. Ob vztrajnem opominjanju pristojnih oblastnikov sta stopila v leto 1947. "Ponovno se Vam priporočamo glede rokopisov ETNOLOGA, da bi se z novim letom 1947. ta neprijetna zadeva lahko premaknila z mrtve točke," je le nekaj dni po Silvestrovem (10. 1. 1947) pisal Orel Dušanu Pirjevcu - Ahacu.²³

In končno, 28. januarja 1947, si z olajšanjem preberemo sporočilo Kontrolni komisiji pri Predsedstvu vlade LRS, oddelku za prošnje in pritožbe, v katerem Orel preklicuje zadnjo pritožbo muzeja ob izgubi rokopisov (z dne 17. 1. 1947), ker so se ti med tem "našli na Znanstvenem inštitutu, kamor jih je dostavila

¹⁹ Arhiv SEM v Ljubljani, fasc. 1946, dop. št. 7/46.

²⁰ Prav tam, dop. št. 159/46.

²¹ Prav tam, dop. št. 189/46.

²² Prav tam, dop. št. 217/46.

²³ Arhiv SEM v Ljubljani, fasc. 1947, dop. št. 16/47.

²⁴ Prav tam, dop. št. 42/47.

Štev. 217/46

Ljubljana dne 20. novembra 1946.

Gospod

TATUMIR VUKANOVIĆ,
univ. profesor,BEOGRAD.

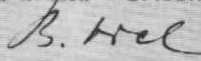
Molerova 88/II.

16

Sporočamo Vam, da smo že pred nekaj tedni prejeli Vaše delo: **PROBLEMI I ZADACI ETNOLOGIJE JUŽNIH SLOVENA**, pa Vas prosimo, da nam izvolite oprostiti, ker se Vam nismo tako dolgo javili. Predvsem Vam moramo sporočiti, da nam Vaša razprava ugaja in to zaradi tega, ker je prva načela problemzetnologije naših narodov na način, ki ustreza sočasni stvarnosti v naši demokratični državi. Seveda smo sklenili, da to Vašo razpravo pričbimo še v tem letošnjem Etnologu, prvem letniku po osvoboditvi. Meštem pa se se glede izdanja Etnologa pojavile zapreke, o katerih ne vemo, če nam jih bo mogoče odstraniti še letos. Še pred prejemom Vaše razprave smo namreč poslali po Ministrstvu za prosveto Agitpropu v pregled vse razprave in članke, namenjene za ta prvi letnik Etnologa. Do danes nam Agitprop poslanih razprav še ni vrnil in tako ne vemo, ali bomo sploh mogli še letos izdati revijo, zlasti še, ker nas loči od konca leta dober mesec. Zato Vas prosimo, da pustite Vaš rokopis še nekaj časa pri nas, vsaj toliko časa, dokler se zadeva glede izdanja Etnologa ne pojasni. Vsekakor nameravamo, ako ne letos, pa prve mesece drugega leta izdati Etnolog in Vašo razpravo v tem Etnologu tudi objaviti. V primeru pa, da bi Vi imeli možnost svoje delo objaviti drugje, nam izvolite sva to sporočiti, da Vam rokopis vrnemo. Seveda bi mi tedaj reflektirali na kratek izvleček bistvenih vprašanj in dognanj iz Vašega članka, kar pa bi Vam se naknadno sporočili.

Vljudo Vas prosimo, da nam oprostite, če možnost izida Etnologa v letošnjem letu še ni jasna, ker nikakor ni naša krivda, ter Vas v tem le. o pozdravljamo.

Smrt fašizmu - svoboda narodu!

Za ravnateljstvo
ETNOGRAFSKEGA MUZEJA V LJUBLJANI:

v.d. ravnatelja

obenem z raznim drugim gradivom Propagandna komisija pri IOOF".²⁴ Meseca marca (21.3.) leta 1947 je Orel že zaprosil Upravo državnih grafičnih podjetij Slovenije, naj bi muzeju "določili eno izmed ljubljanskih tiskarn, kateri bi drugi mesec lahko izročili v tisk zgoraj imenovani publikaciji: a/ ETNOLOG, 500 izvodov à 10 pol, b/ Slovensko narodopisno gradivo, 500 izvodov à 10 pol".²⁵

Ko je že kazalo, da vse lepo teče, je prišel avgust in z njim nov zaplet, tokrat finančen. O njem priča pismo profesorju Vukanoviću (18. avg. 1947), v katerem se mu Orel opravičuje za čakanje v negotovosti glede objave njegove razprave. "Danes Vam pa lahko javljamo, da smo končno izposlovali za izdajo Etnologa nekaj kredita. Ker pa je ta znesek za letos zelo majhen, bomo morali izdati Etnolog v skrčenem obsegu ter tako trenutno ne vemo, kaj vse bomo mogli tiskati."²⁶ 21. oktobra 1947 pa, že spet iz pisma T. Vukanoviću, izvemo, da je muzej šele pred nekaj dnevi dobil obvestilo Glavne direkcije grafične industrije LRS, "da je izdajo Etnologa stavila v svoj delovni načrt radi prezaposlenosti tiskarn šele za prvo četrtletje prihodnjega leta".²⁷ Pa verjetno ni šlo le za pomanjkanje denarja in prezaposlenost tiskarn. Preverjanja kar ni hotelo biti konec. O tem priča zelo zgovoren Orlov dopis V. Jeršku, tehničnemu vodji Glavne direkcije grafične industrije, z dne 30. decembra leta 1947: "S sledečim Vam vljudno sporočam, da sem danes v Vaši odsotnosti izročil tov. Ovseniku mapo z rokopisi in ilustracijami za Etnolog, znanstveno glasilo našega muzeja. Tov. Ovseniku sem že pred nekaj tedni tudi izročil dopis, s katerim Ministrstvo za prosveto izraža potrebo, da se tiska Etnolog. Ta teden je Ministrstvo za prosveto, oddelek za kulturo, podrobno pregledalo vse rokopise ter njih tisk odobrilo. O tem je bil obveščen tudi tov. Bogdan Osolnik, pomočnik ministra, ki je kot član Agitpropa, rokopise odobril."²⁸ Etnolog je tako v zadnjem tednu 1947. leta, še vedno živ, dobil svoj drugi blagoslov.

V istem tednu je Etnografski muzej prejel predračun (37.775.- din) Tiskarne Ljudske pravice "za natisk 500 izvodov 'Etnolog'"²⁹ in ga očitno tudi plačal. Devetega marca 1948 namreč lahko preberemo v proračunskem načrtu za II. tromesečje (ki ga je muzej poslal računsko-tehničnemu odseku Ministrstva za prosveto): "Din 10.000.- s tem zneskom nameravamo kriti vse preostale stroške za tiskanje Etnologa, ki smo ga plačali že lansko leto."³⁰

Osmega dne tistega marca 1948 je Orel zapisal v svoj dnevnik: "Klical k pom. ministra O. Stepišniku: Etnolog gre v tiskarno! Torej vprašanje rešeno, k temu pomagala kritika v Slov. por. od 7.t.m."³¹ Omenjene kritične besede, "vprašanje etnografsko - folklornega tiska", je Orel vpletel v svojo oceno Novakove knjige Ljudska prehrana v Prekmurju. Njen zadnji stavek, ki spomni na muzejevo publikacijo, se glasi: "Med tem pa Etnografski muzej v Ljubljani, naša centralna

²⁵ Prav tam, dop. št. 109/47.

²⁶ Prav tam, dop. št. 287/47.

²⁷ Prav tam, dop. št. 363/47.

²⁸ Prav tam, dop. št. 472/47.

²⁹ Prav tam, dop. št. 475/47.

³⁰ Arhiv SEM v Ljubljani, fasc. 1948, dop. št. 105/48.

³¹ B. Orel, Delovni dnevnik EM, Od 7.I.1946 do 30.VII.1953, Arhiv SEM v Ljubljani, RA 127.

Štev. 24/47

Ljubljana dne 17. januarja 1947.

Predmet: Izguba rokopisov za
XVIII. letnik Etnologa in
I. letnik Slov.narodopisnega
gradiva.

KONTROLNA KOMISIJA

pri Predsedstvu vlade L R S ,
oddelek za prošnje in pritožbe,

L j u b l j a n a .

Prve dni septembra pr.l. smo tov. dr. Stanetu Mikužu, šefu
odseka za umetnost in muzeje (Ministrstvo za prosveto), izročili v
3 mapah večje število razprav in gradiva v rokopisih za XVIII. letnik
Etnologa, glasila našega muzeja, in I. letnik Slovenskega narodopisne-
ga gradiva in sicer:

a/ V mapi "Etnolog" XVIII:

Boris Orel: Uvodnik
" " " : Etnografski muzej v stari in novi Jugoslaviji
Milko Matičetov: Pregled narodopisja zapadnih Slovencev
Svetozar Ilšič: Oblike zemljiške razdelitve na Koroškem
Vilko Novak: Narodopisni zbiraj Slovenskega porabja
Siko Zupanič: Spomin Ivana Šešlje
Vilko Novak: Avgust Pavel
Siko Zupanič: Problem pokoljenja prvobitnih svetov
Kronika: Delo Etnografskega muzeja v letu 1945-1946

b/ V mapi "Slov.narodopisno gradivo" I. letnik

Francs Bezljaj: Ljudski pevci iz tera /Kerija/
Ivan Trnko: O kentspatskih Slovencih
Milko Matičetov: Slovensko narodopisno gradivo v Osterma-
novi "La vita in Trieli"
Andrej Bušnič: Narodopisne drobtine z zapadne meje
G. B. Černobil: Lepovski x B. de Courtenay
G. Kerušini: Kerušinski izdajenci v 16. stoletju
G. Benussi: Pušč v Poljka na Pivki
Josip Šušelj: Pravne starostnosti iz noča na Koroškem

c/ V posebni tretji mapi:

Dr. I. Grafenauer: Razprava o slovenski pripovedni pesmi
"Spokorjeni gračnik"

Kakor je iz naslovov navedenih razprav razvidno, bi bila
oba letnika to je Etnolog in Slovensko narodopisno gradivo, posvečena
naši obsejnim pokrajinam, da bi tako tudi naš muzej prispeval k čim
uspešnejši rešitvi vseh teh za naš narod naš vse važnih obsejnih vpra-
šanj.

Vse te mape z rokopisi je tov. dr. Mikuž oddal tedanjemu šefu
Agitpropa tov. Dušanu Pirjevca v pregled. Ko je pretekel od tega dober
mesec, smo tovariša Janeza Logarja, načelnika oddelka za kulturo, in
pa tov. dr. Mikuža povprašali, ali je Agitprop rokopise že pregledal in
vznil, kajti bil je že skrajni čas, da jih izročimo tiskarji v tisk.
Ker od tovarišev na Ministrstvu za prosveto nismo prejeli pozitivnega
odgovora, smo se obrnili ko tov. Dušanu Pirjevca zamaga ter ga povpra-
šali, kako je s pregledom teh rokopisov. Zelo smo se začudili, ko nam
je tov. Dušan Pirjavec odgovoril, da se mu zdi, da je vse te mape z

rokopisi že vrnili Ministrstvu za prosveto. O tem smo nato takoj obvestili tov. Logarja, pozneje pa tudi tov. dr. Mikulča, ki pa sta nam oba izjavila, da rokopisov ništa prejela in jih tudi nimata ter da so se najbrže založili v Agitpropu, kar da bi bilo verjetno, ker je ravno tedaj menjal tov. Pirjevec svoje službeno mesto. Tov. Pirjevec, do katerega smo se zopet obrnili in mu pojasnili zadevo, je bil tako ljubezniv, da je našemu tov. Matičetu dovolil, da je skupno s tov. uradnico pri Agitpropu pregledal vso pisarno, toda rezultat tega pregleda je bil žal negativen. Rokopisi so se torej nekje izgubili, oziroma založili in vse do danes niso najdeni.

Spričo tega je ravnateljstvo našega muzeja seveda v hitro težkem in koščljivem položaju, kajti za izgubljene rokopise odgovarja njih avtorjem in to tem bolj, ker so sed rokopisi tudi unikati. Tak dragocen unikat je na priliko rokopis tov. Bezlaža s folklornimi zapiski iz Rezijske, Tere in od Nadiže. Zapiski so dialektološki v diakritični transkripciji. Cela zadeva je v zadnjem času postala za nas skrajno mučna zaradi tega, ker se je izguba rokopisov obznavala na sestanku sindikalne podružnice na muzejskih ustanovah in je našla svoj odmev na muzejskem štendahu. Iznešen je bil predlog, da naj bi se ta zadeva kot primer površnosti in neozornosti predala ljudskemu tožilstvu na naših ustanovah. Ravnateljstvo Etnografskega muzeja je v tej zadevi s svojimi dopisi energično interveniralo pri Ministrstvu za prosveto (odsek za umetnost in muzeje, oddelek za kulturo, kontrolni oddelek) in pri tov. Dušanu Pirjevcu, toda vse do danes so vse te pisane in pa številne ustne intervencije ostale žal brez uspeha.

Spričo tega se obračamo na Vas z nujno prošnjo, da bi celo zadevo temeljito preiskali in podzeli vse korake, ki so potrebni, da se rokopisi najdejo in tako cela zadeva končno likvidira.

V tem pričakovanju Vas pozdravljamo:

OMBT PAŠIZMU - SVOBODO ZAKONU I

Za ravnateljstvo
ETNOGRAFSKEGA MUZEJA IN ZA URADNIŠTVO ETNOLOGA
IN SLOVENSKEGA NARODNOPISNEGA GRUPIVA

Kustos

etnografska ustanova, vse do danes še ne izdaja svojega znanstvenega glasila, dasi ga ima že dalje časa pripravljene za tisk.³²

Te besede so bile morda zadnje v papirnatem in drugačnem boju za Etnologa. Dne 15. marca 1948 je sicer še jasen zapis v Orlovem dnevniku, da je "Etnolog" v tiskarni", že za naslednji dan, 16. marca, pa beremo: "Razgovor o bodočem letniku 'Etnograf'".³³ Istega dne je Orel pisal tudi Vukanoviću, "da je ETNOGRAF, kakor se bo od zdaj naprej imenoval naš časopis za slov. etnografijo in folkloro, ta teden šel naposled v tisk."³⁴ In končno, 23. marca 1948, nam urednikov dnevnik sporoči, da je "Slovenski etnograf" v tiskarni, pričeli ga staviti".³⁵ Izšel je sredi julija, s prispevki, izmed katerih jih je bilo nekaj v davno izgubljeni mapi z imenom Etnolog XVIII in nekaj v mapi Slovensko narodopisno gradivo, I. letnik.³⁶

20

Moreče, mar ne? Med 15. marcem, ko smo še imeli Etnologa, in med 16. marcem, ko zasledimo drugo ime zanj, je le ena noč in nobenega lista in zapisa na njem, ki bi nam povedal, zakaj. Bil naj bi le glas in ukaz. Ustno izročilo pravi, da je bil Ziherlov³⁷; Ziherlov, ali pa enega izmed njegovih kloniranih odmevov. Saj "v Ljubljani je bilo poleg njega vrhovnega še malih Ziherlov še kaj, ki so bili glasniki njegovi", se spominja tistega časa Matičetov. Ni mi do tega, da bi o tistem času nanizala še več besed. Dovolj jih je bilo in ostale bodo. Da pa bi dobesedno otipali vzdušje tistih let, naj citiram še kar je zapisala Neda Pagon o "času nabitem s strahom in pogumom, z razočaranjem in prav tolikšnim strahom pred razočaranjem in s strahom tudi pred pogumom, prepolnem tudi neizrečenega in neizrekljivega, gostobesednega molka kričeče pozabe".³⁸

Ob vsem, kar se je tedaj godilo, je bila politična eksekucija imena Etnolog malenkost. Vsaj publikacija, ki med vojno ni ubogala zapovedi o kulturnem molku, je preživela. Motiv te delne eksekucije je že dolgo znan. Kar še poraja vprašanja, pa je dolgost agonije in potem trenutek konca, kljub vsem opravljenim pregledom in dovoljenjem. Zakaj šele leta 1948, in ne pet- ali šestinštiridesetega? Kar se na videz zdi nesmiselno, morda le ima neki pomen in razlago. Morda jo kaže iskati primerjalno, v sočasni družbeni degradaciji sestrške folklore, ko so prej hvaljeno domačo dediščino, ki naj bi ljudstvo

³² B. Orel, Vilko Novak, Ljudska prehrana v Prekmurju, Slovenski poročevalec, 7.III.1948, str. 6.

³³ B. Orel, Delovni dnevnik EM, Od 7.I.1946 do 30.VII.1953, Arhiv SEM v Ljubljani, RA 127.

³⁴ Arhiv SEM v Ljubljani, fasc. 1948, dop. št. 118/48.

³⁵ B. Orel, Delovni dnevnik EM, Od 7.I.1946 do 30.VII.1953, Arhiv SEM v Ljubljani, RA 127.

³⁶ Prim. faksimile št. 4.a in št. 10.

³⁷ Boris Ziherl tedaj ni služboval v Ljubljani. Leta 1948 (in pozneje) je živel v Beogradu, vendar je prihajal v Ljubljano in bil povezan s političnim življenjem v Sloveniji. Od oktobra 1947 je bil v službi kot član uredniškega odbora časopisa Za trdni mir, za ljudsko demokracijo, ki ga je v Beogradu izdajal Informbiro. Pred tem je delal v agitpropu CK KPJ, od maja 1946 do junija 1947 pa je bil predsednik Komiteja FLRJ za šolo in znanost. Njegova naloga je bila poleg drugega tudi "voditi znanstvene ustanove in založniška podjetja". Glej: L. Čarni, Boris Ziherl v prvem povojnem obdobju, Boris Ziherl, Zbrana dela III, ZRC SAZU, Inštitut za marksistične študije, Ljubljana 1986, str. 11-15.

³⁸ N. Pagon, Vzdušje časa, Boris Ziherl, Zbrana dela V, ZRC SAZU, Filozofski inštitut, Ljubljana 1989, str. 6.

ustvarjalno navdihovala, preimenovali v nazadnjaško coklo napredka.³⁹ Kljub 1948., informbirojevskemu letu kaže, da je bil vzor, ki so mu morali ljudje slediti na poti napredka, na cesti v svetlo prihodnost, sovjetski. In šlo je tudi za nekulturno, tedaj dozorelo prepričanje, da "je treba vse znova, staro uničiti".

Etnolog, preimenovan⁴⁰ v Etnografa in potem v Slovenskega etnografa, je ta idejni in stvarni vandalizem, kot že rečeno, vsaj preživel in je izšel. Kaj je to pomenilo za tiste čase, izpričuje pismo, ki ga je Orlu 9. julija 1948 pisal Milovan Gavazzi. V njem pravi: "G. Matičetov nam je kazivao i o ozbiljnem napredovanju 'Slovenskega etnografa' - hvala Bogu, da se bar on pomakao! Jer kod nas još sve spava. Ne znam zapravo ni kada će 'Zbornik' akademije moći početi ponovnim izlaženjem."⁴¹ Slovenski etnograf I naj bi bil celo "v Jugoslaviji prva periodična etnografska publikacija po osvoboditvi" in že čez nekaj let "ji je v znanstvenem svetu širom po Evropi priznana solidna znanstvena cena".⁴²

Štev. 109/47 Ljubljana dne 21. marca 1947.

Uprava državnih grafičnih podjetij
S l o v e n i j e , L j u b l j a n a .

V mesecih april-junij letošnjega leta namerava Etnografski muzej v Ljubljani z dovoljenjem Ministrstva za prosveto izdati sledeči znanstveni publikaciji:

a/ ETNOLOG, 500 izvodov à 10 pol.,
b/ SLOVENSKO NARODOPISNO GRADIVO, 500 izvodov à 10 pol.

Prosimo Vas, da bi nam določili eno izmed ljubljanskih tiskarn, kateri bi drugi mesec lahko izročili v tisk zgoraj imenovani publikaciji. Pripominjamo, da smo naše potrebe glede papirja za ti dve publikaciji javili lansko leto Tiskovnemu uradu pri Predsedstvu vlade LRS in sicer po Ministrstvu za prosveto LRS.

V Vašo informacijo vam sporočamo, da nam je doslej tiskala Etnolog bivše Učiteljske tiskarne, ki je lahko tiskala dialektološko gradivo v znanstveni transkripciji. Ker naš bodoči Etnolog vsebuje precej takega gradiva, vas prosimo, da bi pri določitvi tiskarne blagovolili to upoštevati.

Srta fašizmu - svobode naroda !

Ravnateljstvo
ETNOGRAFSKEGA MUZEJA V LJUBLJANI

B. Mel
v.d. ravnatelja

5.

³⁹ Glej: M. Stanonik, Blišč in beda slovstvene folklore, Naši razgledi XXXVIII, št.22, Ljubljana 1989, str. 652.

⁴⁰ Surednika Orel in Matičetov glede imena nista imela prav velike izbire. Etnolog ni smel biti. Ime, ki bi bilo izpeljano iz narodopisja, verjetno tudi ni moglo priti v poštev, saj je delo s tem izrazom v naslovu, tj. Narodopisje Slovencev, prav tako kot Etnolog prekršilo zapovedani kulturni molk. Preostala jima je, kot etnografoma iz etnografskega muzeja, etnografija. In prvo preimenovanje, prva tako logična misel je verjetno bila, naj bo namesto Etnologa Etnograf.

⁴¹ Arhiv SEM v Ljubljani, fasc. 1948, dop. št. 296/48.

⁴² A. Baš, Pripombe k načrtu dela SEM v letih 1946-1970, str.7.

Štev. 472/47

Ljubljana dne 30. decembra 1947.

Tovariš

inž. V. J e r š e k ,
tehnični vodja Glavne direkcije
grafične industrije IRS,

L j u b l j a n a .

22

S sledečim Vam vljudno sporočam, da sem danes v Vaši odsotnosti izročil tov. Ovseniku mapo z rokopisi in ilustracijami za Etnolog, znanstveno glasilo našega muzeja. Tov. Ovseniku sem že pred nekaj tedni tudi izročil dopis, s katerim Ministrstvo za prosveto izraža potrebo, da se tiska Etnolog. Ta teden je Ministrstvo za prosveto, oddelek za kulturo, podrobno pregledalo vse rokopise ter njih tisk odobrilo. O tem je bil obvešččen tudi tov. Bogdan Osolnik, pomočnik ministra, ki je kot član AGITPROPA, rokopise odobril. O tem se lahko pri imenovanem tov. Osolniku informirate, hkrati pa še pri tov. Janezu Logarju, pomočniku ministra za prosveto.

Tiskarna Ljudske Pravice nam je že napravila proračun, na podlagi katerega smo že položili akontacijo v znesku Dán 35.000.-. Prosim Vas, prav lepo, da bi bili tako ljubeznivi ter čim prej poslali tiskarni Ljudske Pravice rokopise z Vašim spremnim listom. V Vašo informacijo pripominjamo, da se zadeva z Etnologom in njegovim tiskom vleče že približno eno leto in pol. Najprej so se rokopisi na Agitpropu izgubili, nakar smo jih našli po dolgem iskanju šele letos spomladi. Dne 21. marca t.l. smo se obrnili na Vas, da bi nam dodelili tiskarno in šele decembra letošnjega leta ste nam po Vaši uvidevnosti končno dodelili tiskarno. Ker je Etnolog letno periodično glasilo, je skrajni čas, da se ta pripravljene letnik čim prej nastane, zakaj v nasprotnem primeru, bo postal zastarel in treba bo misliti na njegovo novo ureditev.

V nadi, da bomo našli v Vas polno razumevanje za naše stiske in težave glede Etnologa ter da boste naši prošnji glede tiska ustregli, se Vam že naprej zahvaljujem za Vašo naklonjenost ter Vas tovariško pozdravljam.

Vse za petletko!

I. Smerdel

Štev. 118/48

Ljubljana, dne 16. marca 1948.

Tovariš

Tatomir V u k a n o v i ć,
univ. prof.,B e o g r a d

Sporočamo vam veselo vest, da je ETNOGRAF, kakor se bo od zdaj naprej imenoval naš časopis za slov. etnografijo in folkloro, ta teden šel na posled v tisk. Vašo razpravo bomo v celoti objavili, pa vas zato prosimo, da nam takoj pošljete resume razprave v ruskem jeziku, ki naj obsega največ eno četrtinko pole. Ali ne bi bilo morda umestno spremeniti naslov vaše razprave: Problemi i zadaci etnografije (ne etnologije) južnih Slovena. Če pa je vaše mnenje, da naj ostane stari naziv, potem tudi prav. Snj vam je znano, da v sovjetskem znanstvenem svetu tega termina že od l. 1929 nič^{več} ne uporabljajo.

V pričakovanju vašega resumeja vas tovariško pozdravljamo

Sart fašizmu - svobodo narodu!

Za Etnografski muzej:

ravnatelj

7.

Žalostno je, da so morali o tem "našem edinem strokovnem glasilu" dobri dve desetletji po "začetku" njegovega izhajanja pisati, da "Slovenski etnograf" že nekaj časa sem pride, kadar pride"⁴³ in pet let kasneje, da je glasilo, "ki je pričelo vse bolj neredno, z zamudo izhajati, se vse bolj krčilo, da o nižanju vsebinske ravni niti ne govorimo."⁴⁴ To je bil tehten opomin, a Etnografa ni predramil iz letargije. Še naprej je prihajal, kadar je pač prišel in kakršen je že bil, do svoje štiriintridesete, nenavadno praznične številke.

Ker smo se tega, 1991. leta odločili, da naš stari glasnik muzeja in stroke prebudimo iz mrtvila in ker mu vračamo izvorno ime Etnolog, mislim, da nam opravljeno soočenje s preteklostjo daje vsem skupaj trdnejšo osnovo za naprej.

Dediči vsega, kar je bilo, se namreč bližamo letu 2000, za katero je Milko Matičetov v skeču, napisanem konec leta 1946 (ali na začetku leta 1947) za muzejski stenčas, tedaj satirično in skoraj preroško napovedal odkritje "izgubljenega" Etnologa XVIII.

Ko ga spet imamo, prvega nove vrste in dvainpetdesetega, če štejemo vse številke starega Etnologa in Slovenskega etnografa, vas vabimo k pisanju. Vabimo etnologe, folkloriste, antropologe, zgodovinarje, arheologe in druge, raziskovalce s polno različnih spoznanj in pogledov. Človek, skupine ljudi, narodi, ljudstva in kulturne sestavine, ki pričajo o njihovem življenju in mišljenju, o marsičem je treba še veliko napisati.

⁴³ M. Matičetov, Uvodna beseda v Traditiones I, Ljubljana 1972, str. 6.

⁴⁴ V. Novak, Etnologija v Časopisu za zgodovino in narodopisje, Glazerjev zbornik, ČZN 13 (XLVIII), Maribor 1977, str. 272.

KNJIGO-BAKRO-TISK
TISKARNA
LJUBJANSKA
LJUDSKA
BOTANIČNA KLIŠARNA
PRAVICE
KNJIGOVIZNICA

LJUBLJANA, KOPITARJEVA ULICA 8
TEKOČI RAČUN: NARODNA BANKA FLJ; CENTRALA ZA
LE SLOVENIJO, ŠT. 40-3130-03 • TELEFON ŠT. 53-41 DO 53-43

Ljubljana, dne 22. decembra 1947.

B

P.M.

Knjigografski muzej,
Ljubljana.

Sporočimo vam cene za tisk

500 izvodov "Ktnolog"

1 pols	Din 2.350.-
8 strani priloge	" 1.520.-
ovitek	" 675.-
broširanje 14 pol	" 1.560.-

Po gornji kalkulaciji bi stalo 500 izvodov v obsegu 14 pol,
8 strani priloge in ovitek, broširano
Din 37.775.-

8 strani klišejev pa bi stalo oes. Din 3.305.-

Priznava, da so gornje cene le približne, dane v infor-
macijske svrhe in so nos neobvezne.
Pozivamo vas, da položite primerno skontacijo.

Vse sile so petletni plan!

Ravnatelj Knjigografskega muzeja
LJUBLJANA

Št. 475/47
Dne 31. 12. 1947.

Knjigoviznica
Ljubljana
/Ištevilo Viktor/
Tiska
Ljubljana

Frano Strle

15/III. Vprašanje zapuščine
Vesek

Veliko je vprašanj, etnografskih
gradivov.

Kdaj se pri raziskovanju
izgubimo zaradi etnografskih
institucij, predvsem tistih pod
Federalno študijsko komisijo

in pri (144) vrednotenju

Etnolog je tiskovno

16/III. Ustno izročilo
in pisno gradivo

26/III 1955: Rancangan & tindakan
literatur etnografi:

1) Temu-paparan (Ban
Gral
Villan
Band)

- 2) Zericita - problemi
  - a) Spajanje - Bari
  - b) Primenjeni - Kirok
  - c) Primenjeni - Statistika
  - d) Krnjano - Brill B.

3) Podređivanje of. državnih
muzeji
(problem muzeja i
nudeje kod zabe per državi)

4) Formiranje abot
Krajnjeve (Arbitra
Kotnik, Kupina (plemika)
Villan
Marolt, Grofencin, Bari (kov.)

- 5) Ose. narodni, ljudski
in hranski ostali
- 6) Matičar. o celitih
- ~~Zarjaska~~

- 7) Bil. letišča do razgradnje
v 1955
- 8) Bil. Kruševanac
- 9) Bil. Kupina

26

Štev. 308/48

Ljubljana dne 17. julija 1948.

Uredništvo

" V E S T N I K A "
Ministrstva za prosveto LRS

Ljubljana.

Prav lepo Vas prosimo, da bi bili tako ljubeznivi ter v prihodnji številki Vestnika objavili sledečo notico:

Izšel je
SLOVENSKI ETNOGRAF, časopis za
etnografijo in folkloro,
I letnik, 1948.

s sledečo vsebino :

- Boris Orel: V novo razdobje.
Milko Matičetov: O etnografiji in folklori zapadnih Slovencev.
Gaetano Perusini: Rrezijanski izseljenci v XVI. stoletju.
Franco Bezljaj: Ljudski pevec iz Tera.
Svetoslar Ilešič: Oblike zemljiške razdelitve na Koroškem.
Josip Šašel: Pravne starožitnosti iz Roža na Koroškem.
Vilko Novak: Etnografski značaj Slovenskega Porabja.
Boris Orel: Etnografski muzej v Ljubljani, njega delo, problemi in naloge.
Milko Matičetov: "Sovjetska etnografija" 1947.
Niko Županič: Spominu Ivana Šašlja.
Valter Bohinec: Jože Rus.
Vilko Novak: Avgust Pavel.

Slovenski etnograf se naroča pri Etnografskem muzeju v Ljubljani, Bleiweisova cesta 24. Cena Din 100.-

Priporočamo, da ga naroče vse strokovne knjižnice.

Prilagamo 1 izvod Slovenskega etnografa ter se vam za Vašo objavo še naprej prav lepo zahvaljujemo.

Smrt fašizmu - svobodo narodu!

Priloga: Slovenski etnograf.

Ravnatelj
/Boris Orel/
B. Orel

UREDNIKA

Inja Smerdel, mag., etnologinja, kustosinja za ruralno gospodarstvo v Slovenskem etnografskem muzeju v Ljubljani (od leta 1980).

Pred to njeno zaposlitvijo jo je privlačilo proučevanje nekaterih sestavin množične kulture (stensko okrasje, godba na pihala), v zadnjem desetletju pa se posveča raziskovanju različnih gospodarsko kulturnih prvin (soseskine gospodarske samouprave, del ob spravilu žitnega pridelka, ovčarstva s selitveno pašo).

Med objavljenimi razpravami in članki, izmed katerih jih nekaj izpričuje tudi njen muzeološki interes, je pomembnejše delo *Ovčarstvo na Pivki, Transhumanca od srede 19. do srede 20. stoletja ali Trije "ovčarji"* (Koper 1989).

THE EDITOR

Inja Smerdel, M.A., is an ethnologist by training and has been curator for rural economy at the Slovene Ethnographic Museum in Ljubljana since 1980.

Before taking her present job she was involved in the study of certain aspects of mass culture (wall decorations, amateur brass bands), while in the last decade her research has focused on various elements of economic culture (economic self-management of village communities, harvest-time, transhumant sheep-farming).

Outstanding among her published works and articles, several of which also reveal her museological interests, is her book *Sheep - farming in Pivka, Transumance from the Middle of 19th to the Middle of 20th Century or The Three "Sheepmasters"* (Koper, 1989).

RAZPRAVE STUDIES

Gorazd Makarovič
Grad Vodriž
- spomenik zgodnjegotske
viteške stanovanjske kulture

The castle Vodriž -
a monument to a knight's dwelling
in the early Gothic period

GRAD VODRIŽ - SPOMENIK ZGODNJEGOTSKE VITEŠKE STANOVANJSKE KULTURE

Gorazd Makarovič

IZVLEČEK

Grad Vodriž - spomenik zgodnjegotske viteške stanovanjske kulture

Na podlagi materialnih ostalin in drugih virov je prikazana podoba bivališča oziroma stanovanjskega standarda družine iz srednjega viteškega premoženjskega sloja na slovenskem Štajerskem.

ABSTRACT

The Castle Vodriž - a monument to a knight's dwelling in the early Gothic period

On the basis of architectural remains and other sources the residence or rather the standard of living of a family from the middle knight class in Slovene Styria is described.

1. Grad Vodriž

1.1. Dosedanje obdelave; 1.2. Položaj in sedanje stanje gradu; 1.3. Izbira Friderikove hiše za raziskavo

2. Rekonstrukcija Friderikove hiše

2.1. Pritličje; 2.1.1. Stene; 2.1.2. Strop in pod; 2.1.3. Prostori; 2.1.4. Okna; 2.1.5. Vhod; 2.1.6. Vrata v stranska prostora; 2.1.7. Stopnice v prvo nadstropje

2.2. Prvo nadstropje; 2.2.1. Stene; 2.2.2. Strop in pod; 2.2.3. Prostori; 2.2.4. Okna; 2.2.5. Vrata v stranska prostora; 2.2.6. Izogibalna niša; 2.2.7. Stopnice v drugo nadstropje; 2.2.8. Pohištvena niša

2.3. Drugo nadstropje; 2.3.1. Stene; 2.3.2. Strop in pod; 2.3.3. Prostori; 2.3.3.1. Stranišče; 2.3.4. Okenske niše in okna; 2.3.5. Vrata v stranska prostora; 2.3.6. Ognjišče

2.4. Zunanjščina in okolje; 2.4.1. Streha; 2.4.2. Zidovi; 2.4.3. Vhodni stolpič z dviznim mostom; 2.4.4. Prvotna podoba gradu in položaj Friderikove hiše v stavbni celoti

3. Grajska stavbna zgodovina, datacija in veljavnost rekonstrukcije Friderikove hiše

4. Stanovanjske razmere

4.1. Organizacija prostorov; 4.2. Površina prostorov; 4.3. Osvetljenost prostorov; 4.4. Kuhanje in ogrevanje; 4.5. Namembnost prostorov; 4.6. Preskrba z vodo in higiena; 4.7. Vprašanje o pohištvu in notranji opreми; 4.8. Varnost; 4.9. Vprašanje o življenju Friderikove družine

5. Družbeni položaj Hebenstreitov in stopnja vodriških stanovanjskih razmer v zgodnjegotski kulturi

5.1. Stan Hebenstreitov; 5.2. Vodriška posest; 5.3. Vprašanje o posploševanju vodriških stanovanjskih razmer

1. GRAD VODRIŽ

1.1. DOSEDANJE OBDELAVE

Leta 1845 je Albert Muchar vključil grad Vodriž v listinsko historično topografijo do vštetega 13. stoletja (Muchar, Geschichte II, str. 36). V virih zapisano ime Woderis je pomotoma istovetil z Vodrižem; ime pomeni sedanji kraj Vodruž (gl. Blaznik, Topografija 2, str. 480). To je treba omeniti, ker so pozneje omembo leta 1265 in nekatere druge listinske podatke v zvezi z Woderisom povezali z Vodrižem. To se je pripetilo Josefu Janischu, ki je leta 1885 opisal Vodriž in nanizal podatke o njegovih lastnikih (Janisch, Lexikon III, str. 1315, 1316); te navedbe so ponovljene v topografskem opisu Vodriža iz leta 1980 (KLS IV, str 519).

Iz kastelološkega zornega kota je grad obdelal Ivan Stopar. Leta 1977 je določil ganerbní značaj gradu, grajske prvine je povezal z omembami v viru o razdelitvi gradu med brate Hebenstreite leta 1338, objavil je Vischerjevo upodobitev gradu iz leta 1681, grajski tloris in štiri fotografije stavbnih prvin, opisal in razčlenil je stanje razvalin glede na prvotno podobo gradu in ga razvojno opredelil kot primer svobodnejše formulacije podedovanih form v zgodnjegotski dobi (Stopar, Razvoj, str. 116-123). Leta 1982 je povzel ugotovitve o gradu in omembe o Hebenstreitih in o poznejših fevdnikih oz. lastnikih gradu in gosposčine. Grad je datiral v čas okoli leta 1300 ali celo nekaj desetletij bolj zgodaj (Stopar, Topografija, str. 579-582). Leta 1986 je ob opisu gradu nakazal namembnost nekaterih prostorov, datiral grad v čas okoli leta 1300 in poudaril, da je Vodriž pri nas razmeroma redek primer značilnega gotskega gradu; objavil je poizkus rekonstrukcije grajske celote v aksonometrični risbi, fotografiji okenskega okvirja in Friderikove hiše (Stopar, Gradovi, str. 96-98).

1.2. POLOŽAJ IN SEDANJE STANJE GRADU

Razvaline gradu Vodriža so od Slovenjgradca proti jugu oddaljene približno šest kilometrov in pol v zračni črti. Stojijo prav na koncu grebena severno od potoka Burčnice in približno 80 metrov nad njim, nekako ob sredini celotne dolžine potoka. Naselje samotnih kmetij severno in zahodno od razvalin nosi isto ime kot grad.

Po strmi stezi je grad dostopen iz doline Burčnice. Nekdanja, danes v zadnjem delu zapuščena in neprevozna pot, ki vodi h gradu, se od ceste Podgorje-Šmiklavž odcepi pri kmetu Semerniku in vodi prek kmetije Prijolič. Do gradu lahko pridemo tudi po gozdni cesti iz zahodne smeri.

Grad je zapuščen. Razvaline se razprostirajo na območju okrog kope vrh zaključka grebena, dolgem približno 130 m in širokem približno 90 m. Razmeroma dobro so ohranjeni zidovi dveh grajskih stavb in obzidja med njima; drugi deli gradu so zelo razrušeni in razvidni zvečine le še tlorisno.

1.3. IZBIRA FRIDERIKOVE HIŠE ZA RAZISKAVO

Med materialnimi viri za zgodnjegotsko stanovanjsko kulturo na Slovenskem zavzema hiša vrh kope v grajskem kompleksu Vodriža posebno mesto. Že Stopar je opozoril na bogastvo ohranjenih arhitekturnih členov in poudaril, da nam Vodriž "bolj kot kateri drugi grad odpira vpogled v način

življenja grajske gospode v odmaknjenem srednjem veku" (Stopar, Razvoj, str. 119; Stopar, Gradovi, str. 97). Hiša vrh kope je v tem oziru najbolj pričevalna, ker je razmeroma dobro ohranjena in ker ni bila predelana. Razvaline lahko spregovorijo o stanovanjski kulturi z rekonstrukcijo, ki pa je pri starejši arhitekturi zaradi številnih prezidav navadno zelo težavna. Ta hiša je ob delitvi gradu leta 1338 pripadla Frideriku Hebenstreitu, zato jo imenujemo Friderikova hiša (gl. poglavje 2.4.4. in sl. 25). Drugi dve stanovanjski stavbi v grajskem kompleksu pa nimata več pomembne pričevalnosti o zgodnjegotski stanovanjski kulturi: Henrikov stolp je razrušen, Bertoldova hiša pa je bila recentno močno predelana.

Za pričevalnost Vodriža o stanovanjski kulturi zgodnjegotskega časa so zelo pomembni ohranjeni pisni viri, ki omogočajo oris družbenega položaja Hebenstreitov, njegovih fevdnikov v tedanjem času. Pisec teh vrstic je doslej opravil raziskavi o dveh spomenikih, ki pričata o srednjeveški plemiški stanovanjski kulturi. Grad Gamberk kaže podobo romanske stanovanjske kulture močne plemiške rodbine (Makarovič, Gamberk), stanovanjski stolp Kebelj pa podobo poznogotske stanovanjske kulture viteza z minimalno posestjo (Makarovič, Kebelj). Ti podobi dopolnjuje pričujoči sestavek o Friderikovi hiši, bivališču manjšega fevdalca v zgodnjegotskem času. Obenem z drugimi viri ti primeri že omogočajo ogrodje za nazornost orisa plemiške stanovanjske kulture pri nas v visokem in poznem srednjem veku.

2. REKONSTRUKCIJA FRIDERIKOVE HIŠE

Številke in velike črke v besedilu pomenijo oznake na tlorisih na sl. 1.

2.1. PRITLIČJE

2.1.1. STENE

Stene so bile ometane. Ostanke ometa so ohranjeni na zahodni steni prostora C in nad pritličnimi stropnimi tramovnicami na zahodni steni prostora F (gl. sl. 5). Ometa se razlikujeta; v pritličju je bolj grob, v nadstropju pa je zalikan z zidarsko žlico. V poglavju 2.2.2. so opisani sledovi, ki pričajo, da je omet prvoten. Prostoru C ustreza prostor A; v njem moremo domnevati enako grobo ometane stene. Prostor B pa je sodil v glavni komunikacijski del stavbe (gl. poglavje 4.5.); v njem domnevamo zalikan omet.

Zahodna stena stavbe je razrušena. Glede na profil nasutine na tem mestu, na ostanek nizkega vogalnega zidanega temelja (gl. poglavje 2.4.4.) in na več kot verjetno enako debelino zahodnega in obstoječega severnega obodnega zidu je bil prostor A širok od 5 do 6 metrov. Simbolna oznaka za domnevno mesto tega zidu na načrtu pomeni le ta razpon; pri risanju sem se odločil za širino petih metrov, kot je prostor A ocenil Stopar (Stopar, Razvoj, str. 119).

2.1.2. STROP IN POD

Ohranjene tramovnice stropov pritličnih prostorov kažejo, da so bili tramovi povsod razporejeni v smeri vzhod-zahod. V prečnem prerezu so merili slabih 25 x 19 cm; med seboj so bili oddaljeni približno 19 cm. Stropniki so bili kajpak prečno prekrti z debelimi deskami (gl. poglavje 2.2.2.). Zaradi visoke nasutine

ni mogoč ogled verjetnih sledov poda; morda bi smeli domnevati opečne tlakovce, kakršni so bili v prvem nadstropju (gl. poglavje 2.2.2.).

2.1.3. PROSTORI

Ohranjeno zidovje kaže, da so bili v pritličju prostori A, B in C.

2.1.4. OKNA

V prostoru C sta linasti okni 2 in 3. Okenska okvirja sta iz rezanega peščenjaka in navzven stopničasto in žlebasto oblikovana (gl. sl. 17). Svetlobni odprtini sta merili približno 65 x 23 cm; zaradi razjedenosti kamna sta danes nekoliko večji. Okenski niši se navznoter lijakasto širita levo, desno in močno navzdol; notranji odprtini okenskih niš merita že blizu 140 x 95 cm (gl. sl. 3). Okni sta bili v prostoru nameščeni visoko: od zgornjega roba okenskih niš do tramovnic stropa je le približno 80 cm. Na razmeroma dobro ohranjenih notranjih delih okenskih okvirjev ni sledov nasadil; vrtljivih oknic tu ni bilo. Luknje na ploskvah okvirjev, ki objemajo svetlobno odprtino, pričajo da sta bili okenci zamreženi s po eno navpično in dvema vodoravnima (pač železnima) palicama. Okenska okvirja sta postavljena v niši tako, da je med svetlobno odprtino in zaključkom nišnega ostenja približno 6 cm široka obroba. Takšna namestitvev omogoča pozimi zapiranje oken s primerno desko, naslonjeno na obrobo.

V prostoru A v južnem zidu ni bilo okna; na zunanjščini obodnega zidu, ohranjenega v dvtretjinski dolžini notranje stene prostora A, ni v pritlični višini nobene odprtine. Prejkone je bil prostor A osvetljen vsaj skozi eno odprtino; domnevamo jo v zrušeni zahodni steni. Po analogiji z okencem 3 bi to bilo okence 1; glede na obrambno izpostavljeno zahodno steno (gl. poglavje 2.4.4.) bi tu lahko bila tudi pohodna niša s strelno lino.

V južni steni prostora B je ohranjeno okno 4. Na zunanjščini je okenski okvir enako stopničasto in žlebasto poglobljen kot pri okencih 2 in 3, vendar je tu svetlobna odprtina večja. Merila je približno 65 x 40 cm; danes je zaradi razjedenega kamna nekoliko večja. Okenska niša se navznoter nesomerno širi levo in desno do notranje širine 120 cm. Profil vzhodnega notranjega zaključka kaže, da je bil pod niše skoraj vodoraven; največja višina niše je merila približno 80 cm. Zgornji rob okenske niše sega tik pod višino stropa, ki jo kažejo ohranjene tramovnice v prostoru B. To okno je moralo čim bolj osvetljevati prostor B; nameščeno je na omejenem prostoru nad vhodnim portalom in je zato nekoliko nenavadno. Okenski okvir iz rezanega peščenjaka je precej razjeden, vendar sledovi še vedno kažejo, da je bilo okno zaprto z (pač železno) mrežo iz dveh pokončnih in dveh vodoravnih palic. Namestitvev okvirja v okensko nišo je takšna kot pri okencih 2 in 3; tudi to so pozimi lahko zaprli s primerno desko, prislonjeno na blizu 6 cm široko obrobo svetlobne odprtine (gl. sl. 11).

2.1.5. VHOD

Širina vhodne odprtine v hišo 15 meri 190 cm. Zaradi nasutine moremo višino vhoda le oceniti po sledovih višine poda vhodnega stolpčiča, s katerega je vodil portal v stavbo; vhod je bil višji od dveh metrov, vendar ne višji od dveh metrov in pol. Portalni okvir ni ohranjen; sledovi okrog vratne odprtine na fasadi kažejo, da so ga izbili iz stene. Obrisi teh sledov pričajo, da je bil portalni okvir

zgoraj šilasto zaključen; vhodna odprtina pa je zelo plitvo segmentno obokana. Pri portalih je odprtina portalnega okvirja praviloma ožja od prostora tik za njim; več kot verjetno je bilo tako tudi pri Friderikovi hiši.

2.1.6. VRATA V STRANSKA PROSTORA

Portalni okvir 17, ki vodi v prostor C, je zgoraj šilasto zaključen; sestavljen je iz neenakih kvadrastih lomljencev peščenjaka. V prečnem prerezu je pravokotniški; vsaj del okvirja v ravnini stene prostora B je moral biti ometan. Spodnji del prostora je zasut, vendar je iz zgornjega dela razvidno, da je vratna odprtina široka približno meter, portalni okvir pa debel približno 37 cm. V prostor C se portal nadaljuje v segmentno obokano nišo, široko približno 140 cm. Vratno krilo je bilo torej nameščeno v tej niši; odpiralo se je v prostor C.

Nasproti temu portalu je bil vhod 16 v prostor A. Na tem mestu je zid porušen, vendar od drugod v prostor A ni bilo dostopa. Portal 16 je prejkone bil enak ali vsaj podoben portalu 17.

2.1.7. STOPNICE V PRVO NADSTROPJE

Posredni sledovi kažejo, kje so vodile stopnice v prvo nadstropje: izogibalna niša 23 v prvem nadstropju, položaj tramovnic pritličnega stropa v severnem delu prostora B in še posebej tramovnica 29 v severni steni (gl. sl. 2 in 8). V tej tramovnici je ležal menjalni tram; ob severni steni je bila v stropu pritličja približno 210 cm dolga odprtina, pod katero so vodile stopnice v prvo nadstropje. V zidovih ni nobenega sledu, ki bi ga morale pustiti zidane stopnice; menimo, da so bile lesene. Oblika stopnic, ki jo predlagamo na načrtu (št. 22), temelji na analogiji z deloma ohranjenimi stopnicami v drugo nadstropje (št. 24, 25, 26).

2.2. PRVO NADSTROPJE

2.2.1. STENE

Na zahodni steni prostora F sta razmeroma dobro ohranjeni zaplati z zidarstvo žlico gladko zalikanega ometa (gl. sl. 5; prim. poglavje 2.2.2.); več kot verjetno so bile tako ometane vse notranje stene prvega nadstropja.

2.2.2. STROP IN POD

Ohranjene tramovnice kažejo, da so stropniki v prostorih D in F ležali v smeri vzhod-zahod, v prostoru E pa v smeri sever-jug. Vzdolžna premostitev stropa v prostoru E je bila potrebna, ker so bile tam v zahodni steni stopnice 26 oziroma ker tam ni bilo mogoče namestiti stropnikov (gl. sl. 10).

Podi v prvem nadstropju so bili seveda hkrati stropovi pritličja (gl. poglavje 2.1.2.). Pomembna sledova v prostoru F kažeta, kakšen je bil pod. Tik nad tramovnicami pada sta na zahodni steni v ometu dva jasna odtisa. Njun položaj med nekdanjim podom in steno ter tik ob tramovnicah priča, da sta ta odtisa nastala ob gradnji - da sta prvotna (gl. sl. 5). Levo je ohranjen jasen vodoraven odtis v malti; visok je 4 cm. Desno se ponovi ta odtis, nad njim pa še pravilen vodoraven spodnji zaključek ometa, ki sega 12 cm nad zgornjo odprtino tramovnice. Prvi odtis priča o 4 cm debelih deskah, ki so ležale prečno na

tramovih. Drugi odtis priča, da je bila na deskah še 8 cm debela podna plast. Z veliko verjetnostjo govori o sestavi te plasti ploščat opečni fragment, izbrskan iz nasutine, ki se sesipa iz stavbe po pobočju. Vse kaže, da gre za kos tlakovca. Fragment je vogalni kos pravokotniške plošče. Dolg je 11 cm, širok 6,5 cm in debel dobre 4 cm. Spodnja in obe robni ploskvi so precej grobe, zgornja pa je izrazito zglajena. Na lomu fragmenta je vidno, da potekajo plasti stisnjene gline v eni smeri, glajena plast pa pravokotno nanjo. Ta fragment je enake debeline kot tlakovec, ki so ga našli ob predelavah v neki hiši v Gornjem gradu; hrani ga Pokrajinski muzej v Celju. Na tem tlakovcu je figuralen relief, ki omogoča datacijo v 14. stoletje.

Omenjeni sledovi omogočajo, da si ustvarimo podobo sestave podne konstrukcije v prostoru F (gl. sl. 4). Približno 12 cm višinske razlike med zgornjim robom podnih tramovnic in višino podesta v zidu, kjer so se začele stopnice 24, kaže, da je bil takšen pod tudi v prostoru E; po analogiji s prostorom F pa ga moremo domnevati tudi v prostoru D.

2.2.3. PROSTORI

V prvem nadstropju se ponovi razpored prostorov pritličja. Prostor D je bil morda širši, vendar ne več kot za meter (gl. poglavje 2.1.1.).

2.2.4. OKNA

Razmeroma dobro sta ohranjeni okni 8 in 9. Okenska okvirja sta - tako kot pri pritličnih oknih 2, 3 in 4 - iz rezanega peščenjaka in na zunanjsčini stopničasto žlebasto poglobljena, vendar večja (gl. sl. 17). Svetlobni odprtini sta merili približno po 78 x 40 cm; danes sta zaradi razjedenelega kamna nekoliko večji. Okenski niši sta zgoraj segmentno obokani; navznoter se lijakasto širita levo, desno in navzdol. Notranji odprtini okenskih niš merita že po 190 x 127 cm. Podobno kot pritlični okni 2 in 3 je bilo tudi okni 8 in 9 mogoče zapreti le s primerno desko (s svetlobnimi odprtinami ali brez njih), prislonjeno na obrobo okenskega okvirja (gl. poglavje 2.1.4.). Na razmeroma dobro ohranjenih okenskih okvirjih namreč ni lukenj, kakršne bi za sabo pustile železne mreže ali nasadila za oknice.

Višina in profil oziroma poševnina ohranjenega dela ostenja okenske niše 6 v lomu južne obodne stene pričajo, da je bilo oknoma 8 in 9 enako okno tudi na tem mestu. Po analogiji s prostorom F bi bilo v porušeni steni enako okno 5.

Precej dobro je ohranjeno okno 7. Njegov okenski okvir na zunanjsčini ni stopničasto profiliran, ampak je poševno posnet (gl. sl. 18). Okenska odprtina je enako velika kot pri oknih 8 in 9. To okno je bilo zaprto z močno železno mrežo; ohranjene luknje v okvirju pričajo o štirih vodoravnih in eni pokončni palici. Tudi to okno je bilo mogoče zapreti le s prislonjeno desko. Lijakasta okenska niša je plitva, ker je na tem mestu (zaradi v zidu nameščenih stopnic 24) stena tanjša. Niša je zgoraj poševno zaključena; njen strop tvori deloma ohranjen obok nad stopnicami (gl. sl. 11).

2.2.5. VRATA V STRANSKA PROSTORA

Precej dobro je ohranjen portal 19 (gl. sl. 6). V prostor E se odpira s 37 cm debelim, žlebasto profiliranim in zgoraj nekoliko šilasto zaključenim okvirjem

iz rezanega peščenjaka. Vratna odprtina je široka 89 cm in visoka 179 cm. V prostor F se portal nadaljuje v šilasto obokano nišo, široko približno 140 cm, visoko približno 234 cm in globoko 62 cm. Portalni okvir je ob nišo nameščen središčno, tako, da tvori okvir v niši prag in obrobo za prislonitev vratnice. Ob južnem ostenju niše je v portalnem okvirju spodaj in zgoraj po ena luknja; v njih sta bili nameščeni nasadili za vratnico, ki se je potemtakem odpirala desno v prostor F.

Nasproti portalu 19 je pod stopnicami 26 vodil v prostor D portal 18. Na tem mestu je zid sicer porušen, vendar drugje tja ni bilo dostopa. Ta portal je bil najbrž podoben portalu 19; seveda pa je zaradi debelejšega zidu moral imeti globljo vratno nišo (gl. sl. 10).

36 2.2.6. IZOGIBALNA NIŠA

Niša 23 (gl. sl. 7) je široka približno 140 cm, globoka približno 50 cm in visoka blizu 240 cm. Stavbenik jo je sezidal na mestu, kjer so stopnice 22 prišle v prvo nadstropje; potrebna je bila, ker sta bila prostora B in E široka le po dobre tri metre. Položaj ustreznih sledov (gl. sl. 8; prim. sl. 2) kaže, da je rabil pod severne polovice niše za stopnico segmentne oblike, s katere so stopili na višji pod v prostoru E.

2.2.7. STOPNICE V DRUGO NADSTROPJE

Od stopnišča, ki je vodilo v drugo nadstropje, sta deloma ohranjena spodnji krak 24 in podest 25 (gl. sl. 11). Zahodni predelni zid med prostoroma E in D je v južnem delu porušen, vendar pričajo položaj in mere podesta 25 o smeri, širini in legi zgornjega stopnišnega kraka 26 v tem zidu (gl. sl. 10). Posredno govori o legi tega kraka tudi vzdolžni položaj stropnikov nad prostorom E, nedvomno izpričan s tramovnicami v severni steni tega prostora. Vezni kamni in drugi sledovi prej omenjenega predelnega zidu na južni obodni steni segajo visoko v drugo nadstropje in pričajo, da se je nad stopnicami 26 dvigal lok; najbrž je bil podoben loku nad stopnicami 24, ki je v profilu ohranjen (gl. sl. 11).

2.2.8. POHIŠTVENA NIŠA

Niša z ravnim dnom 27 je dobro ohranjena, le pod je deloma razrušen (gl. sl. 12). Visoka je 150 cm, globoka 70 cm, široka 70 cm in približno 65 cm dvignjena nad višino tal. Niša je zgoraj rahlo šilasto obokana in pravilno zidana.

Sledov o namembnosti niše ni. Ob robovih ni v kamnih nikakršnih lukenj, v katerih bi bila nasadila: niša je bila odprta. Oblika niše je nekoliko nenavadna in le hipotetično govori o načinu njene uporabe (prim. Piper, Burgenkunde, str. 496). Navadne shrambne niše so bile nameščene precej višje nad podom prostora, vendar niso bile tako visoke; razumljivo je pri višji niši pod niše nižje, kot na Vodrižu.

Pokončne, ozke niše so v gotskem obdobju večkrat uporabljali za umivalnike in shranjevanje pitne vode; zgoraj je visela posoda za vodo, spodaj je stala prenosna posoda za umivanje ali je bil vgrajen kamnit umivalnik, zraven niše pa je visela brisača (gl. npr. Schultz, Leben, str. 70, sl. 96). V poznogotskem obdobju so imeli obe posodi na enak način postavljeni v posebnih umivalnih

omarah (pri nas sta ohranjeni dve takšni omari; hranita ju Pokrajinski muzej v Ptujju in Mestni muzej v Ljubljani).

2.3. DRUGO NADSTROPJE

2.3.1. STENE

Ker so bili v drugem nadstropju najuglednejši bivalni prostori (gl. poglavje 4.5.), so morale biti stene gladko ometane in zalikane z zidarsko žlico, tako kot v prvem nadstropju (gl. poglavje 2.2.1.). Kamnoseški detajli in njihova namestitvev ob stene (posneti robovi ob nišah 12 in 13, portal 21 in portalni okvir stranišča J) pričajo le o ometanih, in ne o z lesenim opažem obloženih stenah.

2.3.2. STROP IN POD

Zgornji del zidovja je razrušen in že povsod pod stropno višino; tramovnice stropnikov niso ohranjene. Po analogiji domnevamo v drugem nadstropju podobne lesene stropove kot v pritličju in prvem nadstropju. Severni del prostora H pa je bil obokan.

O oboku na tem mestu pričajo ohranjeni konzoli 31 in 32 ter nadrobnost aeroposnetka ruševin iz leta 1981 (gl. sl. 2, 9, 14, 24). Konzola 32 sega 42 cm iz zidu. Ob zidu je visoka 40 cm, na koncu pa 20 cm; široka oziroma debela je 21 cm. Zgornja vodoravna konzolna ploskev je dobrih 90 cm nad nekdanjo višino tal. Konzola štrli iz stene pravokotno; v vsej dolžini je enako debela. Očitno ji je morala v nasprotnem, danes zrušenem zidu ustrezati konzola 30; razmeroma ohranjena zidava severne obodne stene priča, da v isti višini v severovzhodnem in severozahodnem kotu prostora K ni bilo konzol. V osi severne stene prostora K pa je v isti višini ohranjena konzola 31. Njen konec je že deloma odlomljen, vendar kažeta kota njene koničnosti, da je bila na koncu prav tako debela kot konzola 32; proti zidu se konzola levo in desno nekoliko razširi. Na aeroposnetku je viden fragment oboka, ki je očitno slonel na konzolah 31 in 32; sleme oboka je bilo usmerjeno diagonalno iz severovzhodnega kota prostora K. Leta 1987 je bil ta fragment že porušen; na načrtu sem ga narisal z neprekinjeno črto, kot da še obstaja.

Iz omenjenih sledov je razvidno, da se je med konzolama 30 in 32 razpenjal lok in da se je njegovo teme stikalo s plitvim segmentnim lokom, ki je slonel na konzoli 31. Levo in desno je bilo po eno obočno polje v rombasti, po krajši diagonali temensko zalomljeni obliki; slemeni polj sta vodoravno potekali iz kotov do stikališča obeh lokov. S po eno konico sta obočni polji sloneli na konzolah 30 oziroma 32; z drugima konicama sta sloneli na konzoli 31, ki je zato ob zidu nekoliko razširjena. Sile ob stiku obeh polj so se po plitvem segmentnem loku (ali rebri) prenašale na konzolo 31.

Takšnega oboka v cerkveni arhitekturi ne poznamo, očitno zato ne, ker tam ni bilo takšnih prostorov, ki bi jih bilo treba obokati. Vendar so v slovenskem gotskem cerkvenem stavbarstvu znani vsi konstrukcijski elementi, uporabljeni na vodriškem oboku. Konzole in loki oziroma rebra sodijo v običajen inventar gotskega obokanja. Redkejša so obočna topokotna rombasta polja, katerih diagonalna je vodoravno obočno temensko sleme. Takšno ostrokotno rombasto polje - dvakrat uporabljeno na Vodrižu - pa se je uporabljalo le izjemoma, npr.

v prezbitერიју цркве sv. Miklavža na Visokem iz konca 14. ali iz začetka 15. stoletja.

Nadrobnejši videz vodriškega oboka moramo le domnevati. Lok med konzolama 30 in 32 je kajpak nosil slavoločno steno; analogno z zaključki niše 27 ter portalov 17, 19 in 21 bi bil šilast. Loka vodriškega oboka bi lahko bila zidana ali sestavljena iz reber; lahko bi bila žlebasto profilirana kot portal 19.

V drugem nadstropju so bili najuglednejši bivalni prostori. Ker so v gotskem obdobju dostikrat imeli v bivalnih prostorih rajši toplejši lesen pod kot hladnejše tlakovce (Kühnel, Alltag, str. 263), je treba zastaviti vprašanje o podu v tem nadstropju. Pragova portala stranišča J in portala 21 sta prav toliko dvignjena nad nekdanjo višino tal kot portal 19, ki je stal v tlakovanem prostoru (gl. poglavje 2.2.2.); če bi stala v prostorih z lesenimi podi, bi bila bržkone nameščena nižje. Zato mislimo, da so bili tudi podi v drugem nadstropju opečno tlakovani.

38

2.3.3. PROSTORI

V drugem nadstropju se ponovi razpored prostorov pritličja in prvega nadstropja; o velikosti prostora G, v katerem je zahodna stena zrušena, velja isto kot o prostoru A (gl. poglavje 2.1.3.). Prostori v nadstropju so bili nekoliko večji kot prostori pod njimi zaradi pohodnih okenskih niš in obočne niše nad stopnicami 26.

2.3.3.1. STRANIŠČE

V severni steni prostora G je bilo stranišče, ki se je nadaljevalo v zunanji pomol (gl. sl. 19). Prostor v zidu je skoraj v celoti ohranjen; dolg je 200 cm, širok dobrih 80 cm in visok približno 215 cm. Zgoraj je zaključen s plitvim banjastim, večinoma še ohranjenim obokom. Dobro je ohranjen straniščni portal, katerega odprtina meri 185 x 80 cm (gl. sl. 13). V desnem podboju sta v višini približno 25 cm nad pragom oziroma pod podbojno preklado dve diagonalno potekajoči globlji luknji, ki merita v kvadratnem prerezu 6 x 6 cm. V njih sta očitno tičala nosilca nasadil vratnice, ki se je odpirala levo v prostor G. Globina stopničastega utora v podbojih kaže, da je bila vratnica, ki je legla vanj, debela približno 4 cm.

Od pomolnega dela stranišča sta ohranjeni le zahodna dvojna konzola iz rezanega peščenjaka in spodnji del vzhodne, prav takšne konzole. Dvojna konzola sega kakšnih 80 cm iz zidu; visoka je dober meter in široka približno 30 cm; zgornja, nosilna ploskev konzole je dobrih 50 cm višje od kamnitih tal prostora v zidu. Zunanja odprtina tega prostora je bila z malomarno postavljenim zidom recentno zazidana; zid je ohranjen v višini več kot meter.

Sledovi omogočajo precej zanesljivo predstavo o stranišču. Na konzolah so sloneli zidovi pomola in deska z luknjo za sedenje pri sranju. Pomol je bil najbrž pokrit s pultno strešico, kakršno vidimo npr. na podobnih grajskih pomolih, upodobljenih na bakrorezih iz 17. stoletja (Vischer, Topografija, št. 304, 318, 322 itd.).

2.3.4. OKENSKE NIŠE IN OKNA

V vsem drugem nadstropju so bile v zidu pred okni velike pohodne niše. Iz ostankov v nišah 12 in 13 je razvidno, da so bili ob prehodih prostorov v niše vogali stavljeni s pravilnimi zidaki iz rezanega peščenjaka in da so imeli posnet

rob, spodaj zaključen na ajdovo zrno. Tlorisna velikost niš je razvidna iz deloma ohranjenih bočnih sten niše 12 in lege po ene, deloma ohranjene bočne stene v nišah 11 in 13. Niša 12 je bila široka približno 190 cm. Zidava pri stiku bočnih sten te niše in zunanje obodne stene kaže, da je bila zunanja stena niše debela do 40 cm oziroma da je bila niša globoka vsaj 160 cm. Če si zahodno od ostankov vzhodne bočne stene niše 11 oziroma vzhodno od ostankov zahodne bočne stene niše 13 zamislimo 190 cm (tj. širino ohranjene niše 12), se pokaže, da bi bili tako široki niši v južnih stenah prostorov G in I nameščeni centralno; potemtakem je več kot verjetno, da so bile vse tri niše v južni obodni steni široke po 190 cm in verjetno tudi enako globoke.

Ostarek tal in podobna jamasta ruševina kot pri prej omenjenih nišah pričata o niši 14. V višini tal drugega nadstropja je ta jamasta ruševina na zunanji strani obodnega zidu široka le kakšen poltretji meter; niša 14 je bila tako široka kot prej omenjene niše ali le malenkost širša. Zahodna obodna stena stavbe je zrušena; nišo 10 v prostoru G domnevamo le po analogiji s prostorom I.

Od zgodnjih delov niš ni ostalo nič Najbrž so bile plitvo banjasto obokane, tako kot glavni vhod ali stranišče; skoraj gotovo pa je bil zgornji rob niš posnet, tako kot navpični vogali.

V gotskih pohodnih okenskih nišah so bile pogostokrat zidane obokenske klopi; prej omenjeni ostanki niš nedvomno pričajo, da takšnih klopi v Friderikovi hiši ni bilo.

O velikosti in obliki oken ne vemo nič. Ker je bilo zgornje nadstropje najiminitnejši del stavbe in ker so bila le tam okna dostopna iz pohodnih niš, so bila najbrž večja in boljša kot okna v spodnjem nadstropju. Tako je npr. na sicer mlajšem gotskem stanovanjskem stolpu bližnjega gradu Pukštajna; nad zelo visokimi temeljnimi zidovi so tri etaže: v spodnji so majhna okna, v zgornjih dveh pa merijo okenske odprtine že približno 120 x 90 cm. Na Vischerjevem bakrorezu Vodriža pa so okna upodobljena zelo poljubno (gl. sl. 26).

2.3.5. VRATA V STRANSKA PROSTORA

Dobro je ohranjen portal 21 (gl. sl. 14, 15). Sezidan je z mogočnimi zidaki iz rezanega peščenjaka, ki segajo od ene do druge strani zidu. Zgoraj je plitvo šilasto zaključen. Vratna odprtina meri 190 x 85 cm. V prostoru I je okrog vratne odprtine 6 cm globoko pravokotniško polje; visoko je 200 cm in široko 97 cm. To je prostor za vratnico. Na severnem podboju je prav na mestih, kjer bi pričakovali vratna nasadila, kamen razbit (razbili so ga pač ob jemanju nasadil); vratnica se je odpirala levo v prostor I. V steni prostora H ima portal široko posnet rob, ki nad pragom s trikotniškim zaključkom preide v živ rob.

Zid, v katerem je bil portal 20, je zrušen. Tu so po stopnicah prišli v drugo nadstropje (gl. poglavje 2.2.7.) in le tu je bil mogoč dostop iz prostora H v prostor G. Kakšen je bil ta portal, ne vemo; vemo le, da je bil vratni okvir debel približno pol metra, toliko, kot je bil tu debel zid. Najbrž je bil podoben portalu 21 in tudi vratnica se je prej kone odpirala v stranski prostor, saj bi bilo odpiranje na podest pri stopnicah zelo nerodno.

2.3.6. OGNJIŠČE

Zanesljivih sledov ognjišča v stavbi ni. Utemeljene domneve o mestu ognjišča moremo postaviti le z izločanjem mest oziroma sten, ob katerih ognjišča

ni bilo; glede na znanje o tipu grajskih ognjišč moramo namreč iskati v zid vglobljen ali pred zidom stoječ kamin z napo (gl. Piper, Burgenkunde, str. 487 ss).

Ognjišče moramo seveda iskati predvsem v drugem nadstropju. Tu v ohranjenih stenah ni sledov ustreznih niš ali lukenj konzol za napo. Torej je moralo biti ognjišče nekje v danes porušenim zidu ali pred njim.

V prostoru I je bilo ognjišče lahko le v zrušenem zidu na mestu, ki smo ga v načrtu drugega nadstropja označili s številko 28 (gl. sl. 15 in 16). Leta 1987 je bila tu sled, ki najbrž kaže na v zid vglobljen kamin. Toda leta 1990, ko sem po lestvi lahko prišel na to mesto, je bila ta sled že razrušena; ohranjena je le na slabi fotografiji. Pokončen in pravilno vstavljen kos rezanega peščenjaka bi lahko bil fragment vogalnega slopiča v zid poglobljenega kamina. Manj verjetno gre za ostanek niše z neko drugo funkcijo; ohranjeni niši 23 in 27 sta namreč zidani samo z vodoravno položenimi lomljeni. Od pokončnega fragmenta do severne obodne stene je bilo približno 150 cm: tu bi lahko bil kamin.

V porušeni steni, ki je na zahodu omejevala prostor H, ni bilo mesta, na katerem bi lahko bil kamin. V južnem delu te stene so bile stopnice, pod obokom v prostoru K pa bi lahko bilo ognjišče le, če bi bil ta prostor neke vrste črna kuhinja. Takšna domneva pa je seveda zgolj fantazijska: iz grajskega stavbarstva ne poznamo ničesar podobnega, in če bi tu bila kuhinja, bi bilo v severni obodni steni okno.

Tudi v prostoru G v tej predelni, zrušeni steni ni bilo prostora za kamin. Zid ob stopniščni niši je bil pretenek za dimnik, če pa bi bil kamin v zidu med portalom 20 in severno obodno steno, bi pri odpiranju prislanjali obenj vratnico stranišča J. Potemtakem je stal kamin nekje pred zrušeno steno v jugozahodnem kotu ali v severnem delu zrušene obodne stene ali v njej - ali pa ga v prostoru G ni bilo. Vendar je zadnja možnost manj verjetna, saj bi tedaj kuhali in se greli le ob nepriročnem kotnem kaminu 28.

Ob porušeni zahodni obodni steni se seveda zastavlja več vprašanj. Treba je omeniti možnost, da bi bil kamin ob tej steni v prvem nadstropju v prostoru D; zgornja soba G pa bi imela tu kamin ob istem dimniku itd. Seveda smo tu v značilnem položaju ignoranta: manj vemo, več neumnih misli se nam poraja. Pisec teh vrstic ne pozna ustreznih analogij za oporo takšnim domnevam. Tudi v sosednji, sicer močno predelani Bertoldovi hiši ne najdemo sledov kamina. Toda tam so ohranjene vse obodne stene in tam v prvem nadstropju ni bilo dimnika.

V času nastanka bi na gradu že lahko imeli ogrevalno peč iz preprostih posodastih pečnic (gl. Kuenringer, str. 602, 603). To bi lahko bila le peč, ki bi jo kurili iz sosednjega prostora (gl. Piper, Burgenkunde, str. 469). Toda v ohranjenih zidovih ni kurilne odprtine, ob porušeni zidovih pa prostora za takšen način kurjenja sploh ni bilo: v Friderikovi hiši niso imeli peči.

2.4. ZUNANJŠČINA IN OKOLJE

2.4.1. STREHA

Na upodobitvi iz leta 1681 je Friderikova hiša pokrita s štirikapno streho z vzdolžnim slemenom (Walmdach) (gl. sl. 26). Iz ohranjenega zidovja je

razvidno, da na hiši ni bilo zidanega zatrepa; upodobitev (v grajskih arhitekturah precej običajne) strešne oblike smemo šteti za verodostojno.

Prvotne kritine ne poznamo. Pisec teh vrstic je v nasutini v stavbni notranjščini našel fragmenta opečnih strešnikov. Na prvem odlomku je ročno oblikovan nos za zatik za strešno letev, drugi odlomek obsega celo širino strešnika vendar brez obeh zaključkov. Na spodnji, boljše ohranjeni strani tega odlomka so raza v obliki križa za boljšo vezavo in ostanki malte, ki je vezala strešnike. Strešniki so bili široki po 21 cm in debeli po dobra 2 cm. S fragmentoma je oblika strešnikov izpričana le deloma: bili so ravni in z nosom za zatikanje. V gotškem obdobju so to lahko bili pravi bobrovci s polkrožnim zaključkom (gl. npr. Preiss, Museum, sl. na str. 357) ali njim podobni strešniki s koničastim ali ravnim zaključkom (gl. npr. Kuenringer, sl. na str. 599).

Hiša je bila torej pokrita s takšno opečno kritino. Vendar odlomka skoraj gotovo ne izvirata s prvotne strehe. Prejkone sodita k strehi, ki se je zrušila ob požaru, najbrž med letoma 1727 in 1784; potem stavba ni bila obnovljena (gl. poglavje 3). Prvotna kritina ni mogla zdržati štiri stoletja; v tem času so jo morali zamenjati.

Ognja varna kritina se je začela v mestih uveljavljati vsaj že od začetka 14. stoletja (Meckseper, Stadt, str. 142), vendar so bili opečni strešniki dragi. Še leta 1559 so pri utrdbenih modernizacijskih delih na mariborskem gradu le manjši del streh krili z opeko in večji del s škodlami (Curk, Viri, str. 40). Ob zidavi so vodriške stavbe lahko pokrili z ravnimi ploščatimi opečnimi strešniki, z opečnimi korci ali s škodlami (prim. Piper, Burgenkunde, str. 455). Skodlasti strehi (s katere voda splakuje lesene delce) bi ustrezala filtrska vodna cisterna, kakršna je bila na Vodrižu (gl. poglavje 4.6.). Opečni strehi namreč ustreza že navadna zbiralna cisterna; seveda pa so se za filtrsko cisterno lahko odločili tudi samo zaradi stavbarske tradicije.

2.4.2. ZIDOVI

Na zunanjščini obodnih zidov so nekateri zidaki deloma ali v celoti prekriti z ometom. Od okna 3 do južnega vogala pa sega obsežna ohranjena zaplata ometa, skozi katero se le malce kažejo zidaki (gl. sl. 17); zunanjščina hiše je bila ometana.

2.4.3. VHODNI STOLPIČ Z DVIŽNIM MOSTOM

Ohranjen je spodnji del vhodnega stolpiča, prislonjenega k južni hišni fasadi (gl. sl. 18 in 20). Ker je hiša postavljena vrh strme kope, je južno podnožje izpostavljenega stolpiča kakšne štiri metre in pol nižje od pragu hišnega vhoda; strma skala, ki rabi za temelj, pa je še približno tri metre nad sedanjo višino poti pod stolpičem. Proti hiši se temelji stolpiča strmo vzpnejo dva do tri metre visoko. Zgornji del stolpiča je razrušen; nastavki zidu v hišni fasadi kažejo, da se je dvigal približno šest metrov in pol nad višino hišnega praga. Stolpič je bil torej zelo visok; njegova južna stena se je dvigala kar enajst metrov nad temelj - tik ob hiši pa je bila stena stolpiča visoka osem do devet metrov.

Tlorisno je stolpič malce nepravilne pravokotniške oblike. Južna stena je široka 5,80 metra, vzhodna stena je široka štiri metre, zahodna pa je malenkost krajša. Iz zgornjega ohranjenega dela in nastavkov v hišni fasadi je razvidna malo več kot metrska debelina zidov. Spodnji del stolpiča je napolnjen z

gradivom. Sedanja raven nasutine, ki sega približno tričetrt metra nad raven pragu hišnega vhoda, kaže, da spodnji del stolpiča tudi prvotno ni bil votel.

V višini dobrih dveh metrov nad pragom hišnega vhoda je na hišni fasadi v nastavku zrušenega stolpičevega vzhodnega zidu ohranjen fragment nenavadnega masivnega zidaka iz rezanega peščenjaka. V njem prepoznamo ostanek ramenskega kamna portalnega okvirja, v katerem je bila odprtina za verigo za spuščanje dviznega mostiča; takšen kamen je v precej dobro ohranjenem portalnem okvirju sosednje Bertoldove hiše. Vzporedno z vzhodno steno stolpiča je ob hišni fasadi ohranjen spodnji del zidu, na katerem je slonel konec spuščenega mostiča. Debel je le 70 cm. Ta zid je od nekdanjega vhoda v stolpič oddaljen le 280 cm; mostič je bil potemtakem dolg do tri metre in pol.

42

Kakšen je bil zgornji zaključek stolpiča, ne vemo. Glede na obrambni namen in izpostavljenost stolpiča moremo domnevati obrambne nadzidke (morda tudi line) in -spricho višine- ob njih tudi notranji obrambni lesen hodnik. Če bi bil stolpič pokrit s streho, bi bilo okno 4 brez svetlobe in v prostoru B bi bila tema; skoraj gotovo je bil stolpič odkrit ali kvečjemu krit z ozko strešico nad obodnimi stenami.

2.4.4. PRVOTNA PODOBA GRADU IN POLOŽAJ FRIDERIKOVE HIŠE V STAVBNI CELOTI

Podobo izvirne grajske celote si predstavljamo na podlagi obdelave Ivana Stoparja (Stopar, Razvoj, str. 116-123; Stopar, Gradovi, str. 96-98), ki temelji na ruševinah, tlorisu ruševin, ki ga je izdelal Ivo Gričar, na bakrorezni podobi gradu iz leta 1681 (Vischer, Topografija, št. 475) in regestu listine iz leta 1338 o razdelitvi gradu med brate Hebenstreite (Zahn, Miscellen, str. 60). To podobo dopolnjujejo pričevanja načrta franciscejskega katastra iz leta 1824 (katastra k.o. Vodriž v Arhivu Slovenije ni; indikacijsko skico hrani Pokrajinski arhiv v Mariboru), katastrskega načrta iz leta 1884 (hrani ga Medobčinska geodetska uprava občin Dravograd, Radelj ob Dravi in Slovenjgradca) ter nekaterih ostankov in sledov ruševin (gl. sl. 21, 22, 23).

HENRIKOV STOLP

Iz načrta franciscejskega katastra je razvidno, da je bil tedaj vzhodni del gradu v razvalinah; na tem mestu je zemljemerec narisal veliko parcelo, simbolno označeno kot ruševinsko. V rabi pa sta bili dve pravokotniški stavbi zahodno od te parcele. Napis na leta 1884 izdelanem katastrskem načrtu priča, da je tam bival "Grajski virt". Leta 1884 je bila južna stavba že razrušena, severna pa še uporabna. Očitno je "virt" živel v severni stavbi, južna pa je bila gospodarsko poslopje. Toda tudi severna stavba je ob koncu stoletja propadla, kot kaže recentni popravek na načrtu iz leta 1884. Na načrtu franciscejskega katastra vidimo severozahodno od velike ruševinske parcele še pravilen pravokotniški tloris z izpahom. Na tem mestu so še danes ostanki tega platoja. Tloris kaže na (za te kraje precej značilno) leseno gospodarsko poslopje s hlevom.

Preiskava današnjih plitvih ostankov zidov severne stavbe kaže, da je stal na tem mestu "awser turen", katerega je po pričevanju listine iz leta 1338 dobil Henrik. Notranje tlorisne razsežnosti te stavbe so povsem razvidne; enotni prostor meri 6,5 x 5,5 metra. Vrh zidov je precej uničen in na treh pročelnih

straneh od strani in deloma zgoraj zasut; tu je debelino zidovja mogoče le slutiti. Notranje navpične ravnine zidov so povsod očitne; zunanjo navpično ravnino zidu pa je mogoče brez globljega izkopa z gotovostjo določiti le na severozahodni strani. Tu smo otrebili grmovje, plitvo kopali in našli nedvomno zunanjo navpično ravnino zidu, ki je tu debel kar dobre tri metre. Takšna debelina precej zanesljivo priča o zidu visoke stavbe, torej Henrikovega stolpa, ki ima na Vischerjevi upodobitvi nad visokim pritličjem še štiri okna oziroma etaže (gl. sl. 26).

Sedanje stanje ostankov zidu priča, da so zidake stolpa odpeljali; podoba o videzu Henrikovega stolpa je seveda precej hipotetična. Če Vischerjeva upodobitev ustreza resničnosti, je bila v pritličnem delu brez oken (v katerega bi bil dostop skozi stropno odprtino) lahko le shramba, bivali pa so v zgornjih štirih nadstropjih. Pritlični prostor je meril 35,75 m², prostori v etažah pa skupaj nekaj več kot 143 m² (v takšnih stavbah se zgornja nadstropja navadno stopničasto malo širijo in ob trimetrskih zidovih so vsaj ponekod nujne pohodne okenske niše). Na katastrskem načrtu iz leta 1884 je označen vhod v (takrat pač predelan) stolp na jugovzhodni fasadi; na tej strani so najbrž tudi prvotno hodili v stolp, vendar skoraj gotovo ne v pritličju, ampak v višini prvega nadstropja. Če so bila nadstropja tako visoka kot v Friderikovi hiši, so bili zidovi stolpa visoki več kot 21 metrov. Zaradi izpostavljenosti in obrambne funkcije stolpa so na Vischerjevem bakrorezu upodobljeni podkapni obrambni nadzidki zelo verjetno verodostojni.

FRIDERIKOVA HIŠA

Hiša vrh kope, ki jo je ob delitvi gradu dobil Friderik, je nadrobneje obdelana v poglavjih 2.1. - 2.4.4. Stopar je ugotovil, da je v listini iz leta 1338 ta hiša imenovana stolp zaradi vzvišenega položaja nad drugimi grajskimi sestavinami (Stopar, Razvoj, str. 121); k navidezno stolpasti podobi te stavbe je precej pripomogel še vitek, enajst metrov visok vhodni stolpič pred hišo.

BERTOLDOVA HIŠA

Ob delitvi je hiša na vzhodni strani gradu pripadla Bertoldu. Ta stavba je skoraj enako velika in zelo podobna Friderikovi hiši. Iz ohranjenih zidov je razvidno, da je bila notranja razporeditev prostorov enaka: v sredini so bili eden nad drugim trije ožji komunikacijski prostori, iz katerih so vodila vrata levo in desno v večje stranske prostore. Vendar je hišni vhod tu v prvem nadstropju in pritlični okenci sta tik pod portalom, ker so bila tla pred vhodno fasado le tri do štiri metre pod portalnim pragom. Na prvotno višino danes mnogo višjih tal kažejo globina nezasutega zahodnega pritličnega prostora, temelj severne obodne stene in portal sosednje kapele, ki je skoraj do vrha odprtine pod današnjo ravnijo dvoriščnih tal. Hiša je bila močno predelana. Ob obokanju prostorov so spremenili nadstropne višine in odprli nove okenske odprtine; pričevalnost te stavbe o stanovanjski kulturi zgodnjegotskega časa je malenkostna.

POT

Danes vodita do gradu dve poti iz zahodne smeri; prva vodi ob severnem, druga pa ob južnem pobočju grebena (gl. sl. 23). Obe pripeljeta na prostor pred

nekdanji Henrikov stolp. Približno dvanajst metrov dolg, pravilen, zalomljen in skoraj navpičen usek v pobočje iz peščenca, ob katerem vodi severna pot, priča, da je bila ta trasa poti prvotna. Nato se danes pot nadaljuje med temelji Henrikovega stolpa in ostanki stavbe južno ob njih. Toda profil južnega pobočja kaže, da je prvotno padala strmina naravnost od jugozahodnih temeljev stolpa navzdol, južna stavba in nasutje med njo in stolpom pa sta zelo verjetno recentna (razloge za to mnenje omenjam pozneje v tem poglavju). Prvotna pot je potemtakem vodila med Henrikovim stolpom in kopo, na kateri stoji Friderikova hiša (danes je tu močna nasutina, ki drsi s kope), in nato pod južno fasado te hiše na grajsko dvorišče (gl. sl. 25 in 27).

VHODNA DVORIŠČNA STAVBA Z DVIŽNIM MOSTOM

44

Jugovzhodno pod Friderikovo hišo je stala stavba, ki je varovala dostop na grajsko dvorišče (gl. sl. 20, 25 in 27). Deloma sta ohranjena njena južna vogala, ki temeljita že globoko na padajočem pobočju, del severne stene in severozahodni vogal. Tloris stavbe je nekoliko nepravilen kvadrat s stranicami, dolgimi po dobrih enajst metrov; zidovi so debeli približno 120 cm. Višine stavbe ne poznamo. Ob njeni severni steni je v grušču izrazit profil, ki se v približno metrski širini ravno vzpenja in kaže, da so tu bile stopnice k Friderikovi hiši. Severozahodni vogal stavbe je združen z zidom, ki poteka do vhodnega stolpča; ta konstrukcija kaže, da je bila stavba visoka. Od poda stavbe (ki je danes globoko pod nasutino) do prvotne višine tega zidu je najmanj osem metrov.

Kakšen je bil zgornji del stavbe, ne vemo. Zaradi njene velikosti menimo, da ni rabila samo za obrambo vhoda na dvorišče, ampak še za nekatere pomožne namene; zato bi lahko bila pokrita s streho. Zaradi njene glavne funkcije je bila stavba zgoraj najbrž opremljena z obrambnimi nadzidki. (Ob poti pred njo leži 25 cm debel, ploščat zidak s posnetima vogalomoma iz rezanega peščenjaka - del 103 cm širokega obrambnega nadzidka. Na eni strani zidaka je profil, ki kaže, da je imel nadzidek v sredi opazovalno lino; zidak je ležal v zunanji ravnini stene tik nad njo ali pod njo. Seveda ne vemo, ali ta del izvira iz vhodne stavbe ali iz vhodnega stolpča Friderikove hiše ali iz zidu med njima).

Ob zahodni steni te stavbe je bil dvižni most, omenjen v listini iz leta 1338; Henriku iz zunanega bivalnega stolpa je bilo izrecno naloženo sodelovanje pri popraviljanju tega mostu najbrž zato, ker je varoval tudi njemu dovoljene notranje dele gradu in zlasti še vodno cisterno (Zahn, Miscellen, str. 60). Pod mostom je seveda bil obrambni jarek, katerega severno in vzhodno steno so vsaj deloma tvorili spodnji (danes zasuti) deli še obstoječih zidov.

OBZIDJE

Prej navedena omemba dvižnega mostu implicira obzidje (gl. sl. 24, 25 in 27). Na severni strani se fasada Bertoldove hiše nadaljuje v obzidje, ki se nato zalomi in poševno prisloni k Friderikovi hiši. V ravnini fasade Bertoldove hiše je zid recentno nadzidan; na zunanjščini priča o tem zazidan hišni vogalni šivan rob, ki obstaja samo na zgornjem delu stavbe - spodaj se fasada neprekinjeno nadaljuje v obzidje. Na dvoriščni strani je jasno vidna razlika med solidno pravilno zidavo spodnjega in bolj nepravilno zidavo zgornjega dela zidu; stopničasto dvignjen zid, ki se prislanja k Friderikovi hiši, pa je ves pravilno

zidan. Takšna oblika je nastala zaradi zemljišča, ki se vzpenja proti Friderikovi hiši. Ta zid je debel dober poldrug meter.

Zid, ki je na južni strani gradu povezoval Bertoldovo hišo in vhodno dvoriščno poslopje, je v zgornjem delu ves porušen. Ohranjena sta njegov nastavek v zidu hiše in izrazita sled poteka zidu v terenu; na več mestih med grmovjem na pobočju pa je ohranjen videz solidne zidave. Ta zid je bil debel le dober meter. Ohranjene ostanke drugih delov obzidja obravnavam v odstavku o recentnih zidavah.

CISTERNA

V listini iz leta 1338 omenjena vodna cisterna je stala pod zahodno fasado Bertoldove hiše; njeni sledovi so nadrobneje obdelani v poglavju 4.6.

***

Kratko smo orisali stanje listinsko izpričanih grajskih sestavin. Regest listine se glasi: - 1338, 5. April, theilten drei Gebr. Hebenstreit "die vest ze dem Widerdriezz", u. zwar erhielt Heinrich "den awser turen mit dem dritten tail des vorhoffs, als es aws vermerckt ist", Berthold "das haws" u. Friedrich "den inder turen"; ausserdem sollten Heinrich u. seine Frau "den gemainen weg, der fur die vest get, und durch den vorhof" mit den andern gemeinsam haben, "und dew prukken, da der weg auf get", mithelfen bessern, "auch wasser aus der cysteren, die in der vest stet" gemeinsam nehmen u. diese mitrepariren; endlich mussten die Burgantheile der zwei Brüder Berthold u. Friedrich dem Bruder Heinrich, so oft er will, zugänglich sein. - (Zahn, Miscellen, str. 60). Če ta imenovanja naneseemo na tlorisno skico gradu, temelječo na kritičnem orisu grajskih sestavin, dobimo precej nazorno podobo prvotne grajske celote (gl. sl. 25; prim. sl. 27). V "zunanjem stolpu" (zunaj obzidja) je bival Henrik, v "notranjem stolpu" (v obzidju - stavba je imela navidezno podobo stolpa) oziroma hiši je živel Friderik in v hiši Bertold. Z besedo "vorhof" je bila najbrž mišljena vsa ravnica na korenu zaključka grebena pred gradom ali celo vhodna dvoriščna stavba. "Prukke", prek katere je vodila pot, je bil dvizni most pred vhodno dvoriščno stavbo, saj na poti iz doline, ki vodi h gradu, ni mostu. V prvotnem stanju gradu je bila na dvorišču vodna cisterna in najbrž že tedaj dve pomožni stavbi, prislonjeni k severnemu obzidju (gl. Stopar, Razvoj, str. 119).

RECENTNE ZIDAVE

Sedanji ostanke kažejo nekoliko drugačno, poznejše stanje gradu. Glede na namen pričujočega spisa tu le omenjam recentne grajske sestavine.

Grajsko kapelo, katere ostanke stojijo na dvorišču ob severnem obrambnem zidu, so sezidali šele v 15. stoletju (Stopar, Gradovi, str. 98).

Na Vischerjevem bakrorezu (sl. 26) je upodobljeno zunanje obzidje z obrambnimi stolpi; tipološko nedvomno sodi v renesančni čas. To obzidje je razrušeno, vendar je - zlasti zgodaj spomladi - njegov potek jasno viden kot plitev grebenast pas na pobočjih okrog gradu; skiciral sem ga na načrt franciscejskega katastra (sl. 23). To obzidje je objemalo grad precej nizko na pobočju; na zahodni strani pa se je z obeh strani dvignilo in ravno prečkalo greben tako, da je bil vanj vključen Henrikov stolp. Tu so očitni sledovi (danes zasutega) jarka pred zidom, na zahodni strani jarka so pač šele pozneje postavili

gospodarsko poslopje, katerega tloris je ohranjen na načrtu franciscejskega katastra in deloma še v obliki zemljišča. Ta jarek je seveda nastal sočasno z renesančnim obzidjem: na severni strani ni nikakršnega možnega priključka za kakšen starejši zid.

V renesančnem času je bil vhod v grad med Henrikovim stolpom in pomožno stavbo, katere ostanki stojijo južno ob njem. Profil pobočja kaže, da je Henrikov stolp prvotno stal prav ob robu strmine; pozneje so tu že v pobočju zgradili pomožno stavbo in vmes nasuli gradivo, po katerem vodi tudi današnja pot. Zidava te stavbe (vidna med grmovjem na pobočju) je precej malomarna in kaže, da je recentnega nastanka; izvorni deli gradu so zidani solidno in precej pravilno. Od te stavbe vodijo ostanki zidu ob poti do vhodne dvoriščne stavbe. Način zidave (tudi tu viden le med grmovjem na pobočju) je enak zidavi pomožne stavbe; cvinger, ki je tu nastal, ne sodi v prvotno podobo gradu.

***

Friderikova hiša je stala vrh kope nad drugimi grajskimi sestavinami. Njeno vznožje je (po preprostem viziranju) vsaj osem metrov nad temelji Henrikovega stolpa in še višje nad temelji Bertoldove hiše. Če je imel stolp štiri nadstropja nad visokim slepim pritličjem (kot je upodobljeno na Vischerjevem bakrorezu) in če so bila nadstropja enako visoka kot v Friderikovi hiši, potem je vrh tega mogočnega stolpa le neznatno presegal vrh Friderikove hiše.

Ostanki zidu, ki so ohranjeni na pobočju pod zrušenim jugozahodnim hišnim vogalom, in oblika nasutinskega melišča na zahodnem delu kope kažejo, da je bilo tu strmo in vsaj deloma prepadno pobočje. Masiven zid (danes močno obraščen z grmovjem) je diagonalno usmerjen pod hišni vogal. Ker se od stavbe pahljačasto razširi, to ni nastavek obrambnega zidu, ampak nizko temeljenje za vogal ali morda tudi za vogalni opornik; tu v strmini ni bilo primerne naravnega temelja. Nasutina je precej enakomerno razsuta po pobočju skoraj v kotu 40° in sega tja do ostankov renesančnega zidu pred jarkom; pred zidom pa je seveda bil pohoden prostor, ki je danes zasut. Iz znane debeline in višine razsutega hišnega zidu sledi, da je po pobočju zdrselo najmanj 300 m³ gradiva; vse to priča o hudi strmini prvotnega pobočja pod sedanjo nasutino. Ta strmina je morda umetna. Pod tenko plastjo prsti so namreč tam skladi prav takšnega peščenjaka, s kakršnim je pozidan grad; najbrž so kamen za zidavo lomili na tem mestu ali še kje v bližini. V nasutini na zahodni strani kope ni nikakršnega grebena, ki bi pričal o ruševinah obrambnega zidu; po strmini navzdol bi ga bilo tudi komaj mogoče pametno pozidati.

Friderikova hiša je imela v gradu najugodnejši položaj. Proti zahodu je stala nad strmim pobočjem in tam jo je varoval Henrikov stolp. Na vzhodu je bila vključena v dvorišče, kjer so bile cisterna in pomožni stavbi. Na tej strani je bil njen vhod branjen z obzidjem in dvoriščno vhodno stavbo, na jugu pa še z obrambnim vhodnim hišnim stolpičem, pred katerim je bil dvižni most.

3. GRAJSKA STAVBNA ZGODOVINA, DATACIJA IN VELJAVNOST REKONSTRUKCIJE FRIDERIKOVE HIŠE

V prejšnjem poglavju so orisani recentne sestavine in prvotni grad, ki je bil več kot verjetno postavljen po enkratnem načrtu v enem zamahu (prim. Stopar, Razvoj, str. 118). Najbrž so najprej postavili Friderikovo hišo. Ker se obrambni severni zid neprekinjeno nadaljuje iz fasade Bertoldove hiše in se potem prisloni

k Friderikovi hiši, je Bertoldova hiša poznejša. Gradbeni člani so na obeh stavbah enaki, postavili so ju isti stavbeniki eno za drugo. Stopnice, ki vodijo ob dvoriščni vhodni stavbi v Friderikovo hišo, kažejo, da so sočasno zidali tudi to stavbo in seveda tudi južni obrambni zid. V tem času so morali graditi tudi vodno cisterno, skratka, prvotni grad (s Henrikovim stolpom vred) je bil pozidan naenkrat. Pozneje so zgradili pomožno stavbo ob Henrikovem stolpu in zid ob poti do dvoriščne vhodne stavbe. Kapela na dvorišču sodi šele v 15. stoletje. V renesančnem času so grad dodatno utrdili z zunanjim obzidjem in jarkom na zaključku grebena pod kopo. Način banjastega obokanja pri modernizaciji Bertoldove hiše govori o času po gotiki. Drugih pomembnejših predelav na gradu ni bilo. Od leta 1784 dalje (Stopar, Topografija, str. 580) so omenjeni le še lastniki vodriške gosposčine, ne pa tudi gradu, ki je tedaj že moral biti v ruševinah. Naseljen je ostal le še Henrikov stolp oziroma tisto, kar je od njega ostalo. Zraven sta stali pomožna gospodarska stavba in velika lesena gospodarska stavba s hlevom; v 19. stoletju je tam bival "grajski virt".

Friderikova hiša ni bila predelana. Ta stavba je pogorela. V nizu stropnih tramovnic v zahodni steni prostora C so v zidu ohranjeni notranji deli podložne deske; zoglenel rob priča, da so zunanji deli pogoreli. Nikjer v stavbi ni tramovnic, razrušenih na tak način, kakršen je nujen pri nameščanju novih stropnikov v zid: po požaru stavba ni bila več obnovljena. Potemtakem sodi požar v čas po letu 1681, ko je nastal Vischerjev bakrorez, na katerem je upodobljena Friderikova hiša s streho; verjetno je stavba pogorela med letom 1727, ko je omenjena prodaja gradu, in letom 1784, ko se začne vrsta lastnikov vodriške gosposčine, pri katerih pa grad ni več omenjen.

* * *

Viri ne omogočajo natančne določitve starosti gradu. Glede na tipološke in stilne značilnosti bi bil Vodriž lahko nastal v razponu več desetletij pred letom 1338, ko so si ga razdelili bratje Hebenstreiti (Stopar, Topografija, str. 582).

Verjeten ožji časovni okvir nastanka gradu kažejo tedanje politične okoliščine. Gosposčina Vodriž je bila del slovenjgraške pokrajine, ki je bila od leta 1251 last oglejske Cerkve (Koropec, Slovenj Gradec, str. 19). Toda dejanska oblast oglejskih patriarhov nad Slovenjgraškim je bila šibka. Že leta 1261 so morali odstopiti to ozemlje koroškemu knezu Ulriku III., leta 1270 ga je prevzel češki kralj Otakar II., leta 1276 je bilo ozemlje spet oglejsko, toda že leta 1284 so se Ogleju uprli tamkajšnji plemiči. Leta 1304 se je polastil ozemlja koroški knez Henrik Goriški in patriarh je bil prisiljen odpovedati se pravicam do Slovenjgraškega za dobo 30 let (Koropec, Slovenj Gradec, str. 19-20).

Gosposčina Vodriž je bila oglejski fevd, kot je bilo izrecno izpričano še leta 1436 (Muchar, Geschichte VII, str. 253). Grad Vodriž je bil sezidan po enkratnem načrtu, ki je predvideval dva enaka palacija, kar je značilno za ganerbne gradove, ki so v deljeni posesti; potemtakem je bil že spočetka namenjen bratom Hebenstreitom, ki so najbrž tudi naročili zidavo. Rodbina Hebenstreit pa je bila povezana z Oglejem. Listina v videmskem arhivu priča, da je patriarh podelil tej rodbini kmetije na Koroškem in Štajerskem (Trstenjak, Črtice II, str. 394), in leta 1338, ko so si bratje Friderik, Bertold in Henrik Hebenstreit razdelili Vodriž, je bila slovenjgraška pokrajina spet pravno in vsaj deloma tudi dejansko v oblasti oglejskega patriarha.

Več kot verjetno je grad nastal obenem z gosposčino Vodriž. Toda kdaj bi bil v letih pred 1338 Oglej sploh lahko ustanovil to gosposčino? V obdobju 30 let pred letom 1335, ko je bilo slovenjgraško ozemlje v tuji posesti, bi bilo to skoraj nemogoče. V tistem času je koroški knez zaupal upravo nad Slovenjgraškim svojemu deželnemu glavarju Konradu Aufensteinu, njegova rodbina pa se je celo polastila sosednje stare oglejske gosposčine Valdek (Koropec, Slovenj Gradec, str. 20; Stopar, Topografija, str. 550).

Toda leta 1335 je bila ta pokrajina vsaj pravno spet v oglejskih rokah. Leto prej je postal patriarh odločen in vojaško dejaven mož, Bertrand de St. Ginnes, ki si je zelo prizadeval pridobiti vse izgubljene posesti (Trstenjak, Črtice II, str. 115- 117). Junija 1335 je zastavil Slovenjgraško krški škofiji (Trstenjak, Črtice II, str. 178, 179). Kako je bilo s to zastavitvijo v resnici, ne vemo, vsekakor pa bi v tistem času patriarh lahko ustanovil gosposčino Vodriž, ki bi bila za koristi Ogleja zelo zaželena, zlasti če bi na njej sedeli oglejski ministeriali ali militi s Slovenjgraškega. Morda je v zvezi s tem tudi nenavadno ime gradu, ki pomeni nekaj, kar zbuja jezo (gl. Lexer. Wörterbuch).

Ali bi oglejska Cerkev lahko ustanovila gosposčino Vodriž že pred letom 1304, ko je slovenjgraško provinco izgubila za 30 let? Leta 1305 je bil Friderik Hebenstreit imenovan le kot prebivalec Slovenjgradca (Muchar, Geschichte VI, str. 160); to bi kazalo, da vodriška gosposčina tedaj ni bila v rokah tega Hebenstreita, več kot verjetno očeta bratov Hebenstreitov, fevdnikov Vodriža. V razmeroma številnih ohranjenih listinah iz tistega časa in s tega ozemlja gosposčina Vodriž pred letom 1338 ni omenjena, kar upravičuje dvom o njenem nastanku pred letom 1304.

Leta 1338 sta grad in gosposčina Vodriž obstajala; iz vsega prej povedanega pa je razvidno, da so grad najverjetneje postavili šele med leti 1335 in 1338.

***

Pri rekonstruiranju Friderikove hiše sem si zastavljal vprašanja, iskal sledi, ki lahko odgovorijo nanje in jih poizkušal pravilno tolmačiti. Pri tem je rabilo kot pomoč zlasti hkratno risanje načrtov: tu se pri vsem neobstojećem zastavljajo vprašanja sama od sebe. Vsaka stavba je neke vrste organizem, katerega prvine so v medsebojnih smiselni zvezah. Razkrivanje teh zvez marsikdaj pojasni nadrobnosti in prvine, katerih smisel je na pogled nejasen - celota pa omogoča kontrolo tolmačenj. Pri takšnem delu sem moral načrt stavbe, ki je rezultat rekonstruiranja, narisati večkrat oziroma ga spreminjati in popravljati. Marsikaj je ostalo na ravni domneve; pisec teh vrstic se je trudil, da je v besedilu sproti določno povedal, ali temeljijo rekonstrukcije posameznih prvin na materialnih ostankih, sledovih, drugih dokazih, indicijah ali analogijah. Pregled veljavnosti rekonstruiranih delov stavbe omogočajo ustrezne simbolne oznake na načrtih.

Marsikaj bi lahko potrdilo ali odkrilo arheološko izkopavanje v stavbi in ob njej. Kamnoseški fragmenti iz nasutine bi lahko omogočili rekonstrukcijo oken v drugem nadstropju, potrdili domnevne oblike uničenih portalnih okvirjev in še kaj. Sonda v nasutini na zahodni strani kope bi pokazala natančno mesto zahodne obodne stene, z izkopavanjem na tem prostoru bi morda odkrili dele kamina, z odkopom nasutine v hiši pa bi bržkone odkrili sledove tamkajšnjega poda in razne drobne najdbe, ki bi najbrž marsikaj povedale o kulturi in življenju Friderikove družine, itd. Seveda pa sme izkopavanje, ki tudi dosti stane, opraviti le strokovnjak, večš arheološke tehnike. Izkopavanje na Vodrižu bi bilo zelo

zaželeno tudi zato, ker poznamo iz tega časa na Slovenskem zelo malo najdb, pisni viri pa o materialni kulturi zgodnje gotike spregovorijo le poredkoma in še takrat zelo fragmentarno.

4. STANOVANJSKE RAZMERE

4.1. ORGANIZACIJA PROSTOROV

Prostori B, E in H so imeli osrednjo komunikacijsko vlogo. V njih je bila navpična povezava celotne stavbe s stopnicami; iz vsakega so vodila levo in desno vrata v poglavitne prostore pritličja in obeh nadstropij.

4.2. POVRŠINA PROSTOROV

49

Talne površine prostorov so razvidne iz obstoječih zidov. Mesto zahodne porušene stene je rekonstruirano približno; prostori v tem delu stavbe (A, D, G) so morda bili nekoliko večji. K površinam nisem prištel vratnih niš, pač pa stopnišče v steni in pohodne okenske niše v drugem nadstropju. Podatki so zaokroženi.

Prostori so merili:

A	B	C	D	E	F	G	H	I	J
32 m ²	20 m ²	29 m ²	32 m ²	27 m ²	29 m ²	39 m ²	24 m ²	36 m ²	2 m ²

V hiši je bilo približno 270 m² koristne talne površine.

4.3. OSVETLJENOST PROSTOROV

Približno predstavo o osvetljenosti prostorov z dnevno svetlobo omogočajo razmerja med velikostjo okenskih odprtín in talnimi površinami prostorov.

Če je bilo okno 1 takšno kot okno 3, je bilo ustrezno razmerje v prostoru A 1:214. Če je bila v tem prostoru strelna lina, je bilo razmerje podobno.

V prostoru B je bilo ustrezno razmerje 1:77, v prostoru C pa 1:97.

Sledovi kažejo, da je bilo v prostoru D okno 6; okno 5 pa moremo le domnevati po analogiji s prostorom F. Če domneva drži, je bilo v prostoru D razmerje med velikostjo okenskih odprtín in talno površino 1:51.

V prostoru E je bilo ustrezno razmerje 1:86, v prostoru F pa 1:46.

Velikosti okenskih odprtín v drugem nadstropju ne poznamo. Vendar domnevamo, da so bila v najuglednejših bivalnih prostorih okna največja in le tam so bila okna dostopna iz velikih pohodnih niš. Razmerja, ki jih tu navajam, so izračunana na podlagi predpostavke, da so bila okna v drugem nadstropju še enkrat večja kot okna v prvem nadstropju. V prostoru G bi bilo razmerje 1:31, v prostoru H 1:38, v prostoru I 1:29.

Današnje norme za dobro osvetljene prostore sodijo v razpon razmerij od 1:3 do 1:10; prva številka razmerij pomeni velikost oken, druga pa talno površino (Nojfert, Projektovanje, str. 138).

Iz povedanega je razvidno, da so bili pritlični prostori zelo mračni, prostori v prvem nadstropju razmeroma slabo, prostori v drugem nadstropju pa najbrž zadovoljivo osvetljeni.

4.4. KUHANJE IN OGREVANJE

Samo domnevamo lahko, kje v hiši je bilo ognjišče (gl. poglavje 2.3.6.). Na dvorišču, kjer so pozneje zgradili kapelo, najbrž ni stala posebej zgrajena kuhinja; listina o delitvi gradu je ne omenja. Zelo verjetno so kuhali v hiši v zgornjem nadstropju. V hiši ni bilo prostora, v katerem bi lahko namestili krušno peč; če so jo imeli, je stala nekje na dvorišču. Tudi o ogrevanju ne vemo nič zanesljivega. Sled 28 bi kazala, da so ogrevali prostor I s kaminom; najbrž ga smemo domnevati tudi v prostoru G.

50

Gotovo pa je prebivalce pozimi zeblo. Tako prostor G kot prostor I sta prevelika, da bi ju bilo mogoče segreti s kaminom. Če so bili prostori v drugem nadstropju enako visoki kot prostori v prvem nadstropju, je meril prostor G približno 156 m³, prostor I pa približno 144 m³; tolikšnih prostornin pri nižjih temperaturah z enim kaminom fizikalno ni mogoče zadovoljivo ogreti. Kamini so slabo ogrevali tudi manjše prostore. Slikarske upodobitve kažejo, da so zato premične klopi s preklopnim naslonjalom postavljali pred kamin, tako da so se lahko grela s hrbtom ali obrazom obrnjeni k ognju (gl. npr. Schultz, Leben, sl. 76, 95).

4.5. NAMEMBNOST PROSTOROV

Stopnice, izogibalna niša in razporeditev vrat kažejo, da so osrednji prostori B, E in H rabili za navpično in vodoravno povezavo prostorov; opredeliti jih moremo predvsem kot veže. Obok na konzolah kaže, da je bil prostor H hkrati tudi kapela. V rabi je morala biti do 15. stoletja, ko so zgradili samostojno kapelo na dvorišču.

Namembnost prostorov D in F ni zelo razvidna. Boljša razsvetljava kot v pritličju kaže, da je bila vsaj deloma namenjena tudi bivanju; tudi niša 27 ne bi sodila v shrambo (gl. Winzer, Kulturgeschichte, str. 312). Morda so v teh prostorih ločeno spali hlapci in dekle, kot je bilo v navadi tudi marsikje drugod (gl. npr. Kotruljevič, O trgovini, str. 385).

Velike pohodne okenske niše, najfineje izdelan ohranjeni portal 21 v stavbi in stranišče pričajo, da sta bila prostora G in I poglavitni bivališči Friderikove rodbine.

4.6. PRESKRBA Z VODO IN HIGIENA

V listini iz leta 1338 je omenjena grajska cisterna. Izrazita sled kaže, da je bila cisterna filtrska in da je stala na grajskem dvorišču pod zahodno fasado Bertoldove hiše (gl. sl.25).

Na tem mestu je blizu pol metra globok, precej vodoraven usad krožne oblike s približno štirimetrskim premerom. Vodoraven usad nastane kadar spirana zemlja enakomerno penika v globino. Prostor, v katerega se tu useda prst, je očitno kamnito filtrsko nasutje okrog osrednjega vodnega jaška (prim. Stopar, Cisterna; Piper, Abriss, str. 96 in dalje). Na filtrsko cisterno kaže tudi sosednji zid grajske kapele, katerega nosi podporni lok, na severu oprt v temelje

obrambnega zidu; na jugu pa se pod današnjo višino tal kajpak opira na kamnit, od cisterne že oddaljen temelj. Visokega in masivnega zidu pač niso mogli zidati na rob cisterne, ki je vrh vsega skoraj gotovo obdana z zunanjim glinastim plaščem.

V filtrsko nasutje - odkoder se je prečiščena voda pretakala v osrednji vodni jašek - je bila napeljana voda s strehe Bertoldove hiše s tedaj običajnimi lesenimi žlebovi (gl. Meckseper, Stadt, str. 142). Ker ne poznamo globine cisterne, tudi ne poznamo njene prostornine - zato pa poznamo površino strehe Bertoldove hiše in moremo oceniti količino vode, ki je bila na voljo grajskim prebivalcem.

Površina vodoravne projekcije te strehe meri približno 220 m². Višina letnega povprečja padavin na tem zemljepisnem območju je bila v zadnji četrtini 19. in v začetku 20. stoletja blizu 1300 mm (Melik, Slovenija, priloga III ob str. 280). Ker se je klima tega obdobja približevala klimi časa nastanka Vodriža (gl. Flohn, Climate, str. 35 in 37), moremo podobno količino padavin domnevati tudi za tedanji čas. V letnem povprečju je torej bilo mogoče prestreči s strehe Bertoldove hiše približno 286 m³ vode.

V idealnem povprečju bi potemtakem prišlo na eno od treh viteških vodriških družin približno 260 litrov vode na dan. Seveda je bila dejanska količina razpoložljive vode manjša ter odvisna od zmogljivosti cisterne in od različnih količin padavin v letnih časih. Toda v teh krajih so padavine običajne vse leto, najmanj pa jih je v hladnih mesecih, ko je poraba vode manjša (gl. Melik, Slovenija, str. 283). Tudi če so prestrezali vodo le s polovice strehe, je na Vodrižu ni manjkalo.

Iz cisterne so vodo nosili v vse tri bivalne grajske stavbe. V tistem času je bilo kopanje v viteškem okolju zelo običajno in razširjeno (Peters, Artzt, str. 51 in dalje; Zoepfl, Kulturgeschichte, str. 300 - 302) močno nenavadno bi bilo, če se na Vodrižu ne bi kopali. Kopalnice v Friderikovi hiši ni bilo. Kopali so se v lesenih čebrih, kakršnega vidimo npr. na sicer mlajši freski sv. Nedelje iz tretje četrtine 15. stoletja na zunanjsčini cerkve v Crngrobu. V katerih prostorih so se kopali, ne vemo. Shrambni prostori v pritličju so bili neprimerni; skozi visoke in globoke okenske niše v prvem nadstropju je bilo komaj mogoče izlirati uporabljeno vodo; v kapeli se pač niso kopali. Primerna sta bila glavna bivalna prostora v drugem nadstropju; tam je bilo ognjišče in vodo je bilo mogoče izlirati skozi okna ali skozi stranišče.

Ostanki običajnega pomolnega stranišča so na severni hišni fasadi, kjer ni nobene druge odprtine; smrad, muhe in drug mrčes na dreku in scalnici, ki sta padala ob hišno vnožje, niso neposredno motili grajskih prebivalcev. Kot je bilo v tedanjem času v navadi, so za brisanje riti uporabljali predivo ali kaj podobnega (Bilderlexikon, str. 541).

Zaradi kaminskega ognjišča z odvodom dima v dimnik so bili (drugače kot v kmečkih kočah) notranja oprema, stene in stropi čisti - neokajeni. Z opečnimi tlakovci prekrte pode je bilo mogoče učinkovito čistiti.

4.7. VPRAŠANJE O POHIŠTVU IN NOTRANJI OPREMI

V ostankih Friderikove hiše razen pohištvene niše ni sledov pohištva in druge notranje opreme; ugotovitve o tej plati stanovanjske kulture niso mogoče. Seveda pa hiša ni bila prazna. V njej so morali imeti vsaj najnujnejše prvine

standardne zgodnjegotske opreme; ta predpostavka upravičuje pričujočo skico, temelječo na ustrezni literaturi in primerjalnih virih.

Utemeljeno domnevamo shrambno pohištvo. Na tem zemljepisnem območju so podložniki v 13. stoletju pridelovali pšenico, rž, ječmen, oves, lan in gojili ovce (Koropec, Gosposčine, str. 142, 144, 147); leta 1400 zapisane dajatve s Slovenjgraškega spričujejo še sladje, piščeta in jajca, volno, sire, prašiče in plečeta (Koropec, Slovenj Gradec, str. 22). Seveda so gojili govedo, brez katerega ni bilo tedanjega poljedelstva. Te in podobne dobrine so morali na Vodrižu spravljati. Inventarij škofjeloškega gradu iz leta 1315 kaže, da so tedaj v te namene uporabljali skrinje, sode in kadi (Štukl, Inventar).

52

Za srednjeveško plemstvo so imela številna, izbrana in modna oblačila izreden pomen (Zoepfl, Kulturgeschichte, str. 288, 293; Thiel, Geschichte, str. 165 - 215); obleko so hranili v skrinjah, ki so jih pogostokrat postavljali v veže (Schultz, Leben, str. 70) - v treh vežnih prostorih Friderikove hiše bi lahko domnevali skrinje.

Spanje na posteljnjakih je bilo za zgodnjegotsko plemstvo že nekaj običajnega - v Friderikovi hiši je najbrž bilo vsaj nekaj posteljnjakov za člane rodbine. Tako so npr. imeli leta 1315 v škofovi sobi na škofjeloškem gradu dva velika posteljnjaka, dva zložljiva in še en usnjen posteljnjak, drugje v gradu pa še petnajst ležišč za dom (Štukl, Inventar). Vsaj k posteljnjakom so tedaj sodile rjuhe in platnene, volnene ali kožuhovinaste odeje (gl. npr. Gebhard, Untersuchungen, str. 61).

Tudi mize so bile že uveljavljene. Na škofjeloškem gradu so imeli leta 1315 kar štiri (Štukl, Inventar). Miza je bila verjetno že kos vodriškega pohištva, čeprav morda le lesena plošča na kozah, ki so jo po potrebi postavili in razstavili (gl. Schultz, Leben, str. 69). Najobičajnejše sedežno pohištvo so bile klopi, dostikrat pritrjene vzdolž stene.

Standarden del ognjiščne opreme je bil na verigi obešen kotel (tako tudi na škofjeloškem gradu leta 1315: Štukl, Inventar), zraven pa je sodilo razno lončeno kuhhalno posodje. Vendar so na Vodrižu imeli lovno pravico (izpričano leta 1443: Starzer, Lehen, str. 342, št. 330/1) in tedanja plemiška prehrana je bila predvsem mesna (Tannahill, Kulturgeschichte, str. 191); na Vodrižu bi težko pekli meso, če ne bi imeli v tedanji plemiški kulturi običajnega ražnja. Kakor v vsakem viteškem gospodinjstvu so tudi na Vodrižu morali imeti razno kuhhalno, shrambno, jedilno in zlasti pivsko lončeno, kovinsko in leseno posodo, žlice in seveda kresilni pribor (gl. npr. Kuenringer, str. 607 in dalje; Gebhard, Untersuchungen, str. 66; Štukl, Inventar, itd.).

Kot na vseh gradovih so tudi na Vodrižu imeli orožje (gl. npr. Kuenringer, str. 58 in dalje). Vitez je moral imeti meč, kaj je sodilo v nujno grajsko oborožitev, pa ne vemo. Na škofjeloškem gradu so leta 1315 imeli šleme, čelade, ščite, prsne oklepe, nožne ščitnike, železne rokavice, bojne sekire, bodala, pračo, loke, mnogo samostrelov in kar 3450 puščic (Štukl, Inventar). Orožje je verjetno viselo na posebnih drogovih ali kar na stenah, drobnejše predmete pa so najbrž spravljali v tedaj zelo običajne obodne lesene škatle s pokrovom.

V nujno potrebno hišno opremo so sodila svetila. V viteškem okolju so imeli lojene in voščene sveče, oljenke in lojenke - čelešnike s trskami in bakle so uporabljali predvsem pri delu in v gospodarskih stavbah (gl. Kühnel, Alltag, str. 262, 263, sl. 317-324).

Več kot verjetno so imeli na Vodrižu vsaj zgoraj omenjeno nujno opremo. Seveda pa bi lahko imeli še marsikaj, zlasti dragocenejše drobne predmete, ki so v plemiškem okolju pomenili običajno naložbo za slabe čase. Bogatejšo opremo so v tistem času imeli tudi majhni fevdalci, kot kaže npr. inventarij gradu s poljedelskim obratom, ki je bil last spodnjebavarskega viteza leta 1360 (Gebhard, Untersuchungen). Večjih pohištvenih kosov pa tudi na Vodrižu ni moglo biti dosti; strokovna literatura soglaša, da bi se nam zdeli tedanji bivalni prostori precej prazni.

4.8. VARNOST

Poleg pisnih virov, ki poročajo o napadih, nasilju, ropanju in uničevanju, so gradovi najnazornejše priče strahu pred temi nevarnostmi. V zgodnjegotskem času so bili na slovenjgraškem zelo negotovi in nemirni časi (gl. Trstenjak, Črtice I, II). Utrdbene grajske sestavine so zagotavljale varnost, ki je bila zelo pomembna prvina bivanja grajskih prebivalcev.

Friderikova družina se je v svoji hiši počutila varno. Že položaj stavbe vrh (po tedaj veljavnih obrambnih načelih golega) griča je sovražniku oviral dostop. Severna obodna stena je brez okenskih odprtin. Tu v hišo ni bilo mogoče vdreti; stranišče pa je bilo že več kot devet metrov nad stavbnim vznožjem. V pritličju zahodne fasade je bila le ozka (morda strelna) lina, okno v prvem nadstropju pa je bilo že blizu sedem metrov visoko. Na tej strani je bila hiša varovana še s strelcami iz Henrikovega stolpa.

Vhod v hišo je bil dobro zavarovan z vhodnim stolpičem, do katerega je vodil še dvizni most. Višine odprtin v vzhodni hišni fasadi so bile takšne kot na zahodni strani hiše, hkrati pa je bil ta del stavbe že na dvorišču, zavarovanem z obzidjem in dviznim mostom. Če vrh Friderikove hiše na Vischerjevem bakrorezu ni upodobljen zgolj stereotipno, je bilo stavbo mogoče braniti še izza podkarpnih obrambnih nadzidkov.

Nasploh je bil grad dobro utrjen in obrambno ugodno postavljen na zaključku strmega grebena; dostop po grebenu z zahoda pa je varoval mogočni Henrikov stolp.

4.9. VPRAŠANJE O ŽIVLJENJU FRIDERIKOVE DRUŽINE

Položaj gradu in rekonstrukciji prvotnega grajskega stanja in Friderikove hiše omogočajo v zvezi z ustrežno strokovno literaturo skromen vpogled v življenje viteške družine.

Grad je stal na samem. Okrog njega je bila strmina in zunaj je bilo nevarno. Vsakdanje življenje je potekalo predvsem v približno 270 m² veliki hiši in na približno 1000 m² velikem obzidanem dvorišču. Podobno so tudi vsakdanji osebni stiki obstajali le med grajskimi rodbinskimi in drugimi družinskimi člani; dan za dnem so živeli v omejeni družbeni skupini na omejenem prostoru. Tega dejstva ne moremo presojati z današnjimi očmi: takšnih omejenosti tedaj niso doživljali kot utesnenost, ampak kot varnost.

Arhitektura Friderikove hiše, ki je v precejšnji meri določala način bivanja, že priča o pomenu udobja. Vendar je bil zlasti zimski čas na gradu neprijeten. Prebivalce je zeblo, v prostorih sta vladala mrak in smrad, če je bilo le mogoče, so se gnetli ob ognjišču. Seveda to ni bilo nič izjemnega. V srednjeveški poeziji razširjeno radostno slavljenje pomladi, ko so odprli okna in ko se je ždenje v

notrajščini nehalo, je razumljivo prav spričo takšnih okoliščin (Boehn, Mode, str. 120).

Grajsko okolje je bilo kmečko, mesta so bila majhna in malo pomembna. Življenjski ritem so uravnavali letni časi in z njimi povezani prazniki cerkvenega leta. Pomlad in poletje sta bila čas poti in obiskov, čiščenja hiše, popravila gradu in nakupov; jeseni je bilo najpomembnejše pobiranje in shranjevanje dajatev, razne oblike lova so bile v navadi sicer celo leto, vendar najbolj jeseni (Brunner, Ritter, str. 47,57,60).

Na gradu so morala biti vsakdanja opravila deljena med rodbinske in druge družinske člane. Središče viteškega sveta so bili boj, lov in gospoščina. Delitev ljudi na moleče, bojujoče se in delajoče se je štela za naravno veljavno; vitez nikakor ni smel opravljati fizičnega dela. Nujno vsakdanje delo je bilo pač naloženo hlapcem in deklam, brez katerih ni bil noben grad. Nosili so vodo, kurili in čistili ognjišče, pripravljali hrano in drva, pomivali posodo, prali in sušili perilo, popravljali in vzdrževali orožje in orodje, izdelovali strelice; pomembna je bila oskrba nujnih viteških atributov - konjev in psov (prim. Le Goff, Civilizacija, str. 624). Nadzor nad gospodinjskimi deli je sodil med dolžnosti fevdalčeve soproge, vitez pa je upravljal gospoščino in skrbel za uresničevanje svojih pravic (Goetz, Leben, str. 189).

Na gradovih so veliko pozornost posvečali hrani. Običajno so jedli zjutraj, opoldne in pozno popoldne; glavni obrok je bil zvečer (Zoepfl, Kulturgeschichte, str. 294). Jedli so različno, obilno in dolgotrajno in zraven popivali (Goetz, Leben, str. 190, 191; Boehn, Mode, str. 126 in dalje). Jedila za rodbinske in druge družinske članese bila dostikrat različna; vsekakor so bili hlapcem in deklam na voljo mesni ostanki; njihova najobičajnejša hrana pa sta bila kaša in močnik, zraven pa tudi vino in kruh (gl. Borst, Lebensformen, str. 189; Zoepfl, Kulturgeschichte, str. 312). V viteškem okolju so tedaj že poznali pravila lepega obnašanja: jedli naj bi le vsak s svojo žlico, po jedi naj ne bi rigali, obglodanih kosti naj ne bi metali nazaj v skupno skledo, z namiznim prtom naj si ne bi brisali oči in ust (Goetz, Leben, str. 192). Koliko so ta pravila resnično veljala, ne vemo; na številnih pijančevanjih gotovo niso imela nobene cene (gl. Zoepfl, Kulturgeschichte, str. 295).

Vsaj rodbinski člani viteške družine so imeli obilo prostega časa; brezdelje in dolgočasje sta sodila v grajski vsakdan. Čas so si krajšali z igrami. Priljubljeni so bili trik- trak, kocke, igralne karte in družabne igre, ki jih poznamo danes kot otroške: petelinji boj in "rihtarja biti"; tedaj pa so jih igrali med plemičem in plemkinjo oziroma z glavo v daminem naročju (Le Goff, Civilizacija, str. 572; Boehn, Mode, str. 132 in dalje; Goetz, Leben, str. 200).

Največkrat so grajsko okolje zapuščali moški; hodili so na lov in po raznih opravkih na gospoščinskem ozemlju in drugod. Lov je sodil med poglavitna vitezova opravila. Lovili so pogostokrat; lov je bil demonstracija družbenega položaja, reprezentiranje gospoščinskih pravic, telesna vaja, urjenje v orožju, preizkus poguma in ne nazadnje vir svežega mesa za plemiško mesno prehrano (gl. Goetz, Leben, str. 199). Vodriž je imel lovno pravico; na tem ozemlju so bili ob številnih drobnih lovnih živalih in parkljarjih še medvedi, risi in volkovi (Koropec, Gospoščine, str. 61).

Velikosti družin bratov Hebenstreitov ne poznamo. V listini iz leta 1338 je ob bratih omenjena le še Henrikova žena. Toda dejstvo, da so si grad razdelili,

kaže, da sta bila tudi Friderik in Bertold poročena ali pa da sta se nameravala poročiti, zakaj le vitez, ki je lahko primerno preživljal ženo, se je lahko poročil (Borst, Lebensformen, str. 69). Viteške družine so bile patriarhalne skupnosti. Mož oziroma oče je družino vodil, predstavljal njen rodbinski izvor, skrbel za povezavo generacij - zagotovitev nadaljevanja družinskega imetka in časti (Borst, Lebensformen, str. 61).

Družina je pomenila varnost v vseh ozirih; težila je k oblikovanju tipov osebnosti, ki so ustrezali njenemu obstoju, in povezovala posameznike z ustreznim družbenim statusom (prim. Gurevič, Weltbild, str. 232). Šele izpolnjevanje določene vloge je posameznikom omogočalo osebnostno uresničevanje v vnaprej določenih okvirjih. Tako je bilo tudi s položajem žensk, ki niso veljale samo za manjvredne, ampak so bile pogostoma celo diabolizirane (gl. Ennen, Frauen; Delumeau, Strah, str. 224-237).

Stereotipi viteške ljubezni so se pač uresničevali le izjemoma; največkrat so ostali na ravni abstraktnega ženskega ideala. Šele poroka je dala ženi družbeno veljavo. Plemkinje se niso poročale po lastni volji; poroka je bila predvsem zveza dveh viteških družin; tesno je bila povezana tudi z izročanjem in zavarovanjem premoženja (Borst, Lebensformen, str. 64; Le Goff, Mensch, str. 917, 339). Tako je bilo tudi na Vodrižu. Henrik je dobil zunanji, slabši del gradu. Zato je bilo treba posebej določiti njegove pravice v notranjem gradu in samo zato so ob teh določenih omenili tudi njegovo soprogo, vendar kar brez imena.

Življenje je bilo vsebinsko in prostorsko povezano z gradom, ki je bil tudi vojaško in gospodarsko središče gosposčine. Stal je visoko sredi tedaj listnatih gozdov (gl. GDZS I, str. 425, zemljevid med str. 80 in 81), med katerimi so bili zaprti celki samotnih kmetij; grajska oblast se je razprostirala na območju, ki ga je bilo mogoče iz gradu peš obvladati do meja in nazaj v enem dnevu (gl. poglavje 5.2 in sl. 28). V to samoto so od časa so časa z vojaško silo posegali razni bolj ali manj mogočni nasilneži (gl. Trstenjak, Črtice I, II).

Časi so bili slabi. Med letoma 1315 in 1317 so bile po vsej Evropi strašne klimatske razmere, ki so povzročile dolgotrajne gospodarske krize (Attali, Poredak, str. 60); leta 1348 je nastopila strahotna epidemija kuge, ki je množično morila po vsej Evropi. Skrbi in težave so bile seveda najhujše za podložnike, težko pa so pritiskale tudi manjše fevdnike. Viteško življenje je bilo drago. Standardni viteški stroški: vzdrževanje gradu, visoka cena oklepa, orožja in konja, potovanja in darovi Cerkvi so dostikrat presežali dohodke in mnogi vitezi so obubožali (Goetz, Leben, str. 199). Na takšno stanje pri nas kaže tudi neprestano prehajanje gradov in gosposčin iz rok v roke (gl. Stopar, Topografija); izguba domačega gradu je za viteško družino pomenila zelo hudo nesrečo in največkrat propad. Vodriška gosposčina je bila manjša in tudi Hebenstreiti so jo izgubili najpозnejše po treh generacijah.

Neposrednih virov o gledanju vitezov na težave in skrbi njihovega vsakdana skoraj ni; najbrž pa si ga smemo predstavljati na podlagi pisma Ulricha von Huttna, ki je opisal razmere na domačem gradu Steckelbergu; pismo je vendarle nastalo v boljših časih v začetku 16. stoletja (Schultz, Leben, str. 8 in 9). Imeli so tako skromne dohodke, je zapisal Hutten, da so morali biti pri gospodinjstvu zelo skrbni. Zaradi varnosti so bili v službi nekega kneza; zato pa so se bali iti iz gradu, da jih ne bi napadli knezovi sovražniki. Imeli so stalno pripravljene konje in orožje; neoboroženi si niso upali iz gradu niti petsto korakov. Brez orožja niso smeli v nobeno vas, ne na lov ali ribolov. Med njihovimi in tujimi podložniki so

bili neprestani prepiri; poravnavati so jih morali zelo previdno in dostikrat v lastno škodo. V grad so prihajali v goste konjeniki; grajske je skrbelo, ali so med njimi razbojniki, tatovi in potepuhi. Okrog gradu se je oglašala živina in psi, poslušali so kričanje ljudi na polju in tuljenje volkov. Neprestano so jih težile skrbi za naslednje dni in strah pred pogostimi neplodnimi leti, ki so povzročala stiske.

Drugo plat viteškega življenja so pomenili prazniki. Bili so nasprotje vsakdana, in sicer tako cerkveni kot družinski in še posebej praznovanja ob obiskih. To so bile priložnosti, ki jih je k reprezentiranju naravnano plemstvo obilno izrabljalo za razkazovanje imenitnih oblek, nakita, raznovrstnih jedil in sijajnega posodja. Med dogodke, ki so razbili monotonost vsakdanjega življenja, so sodili zlasti obiski. Sprejemanje gostov je sodilo med viteške kreposti in dolžnosti. Bilo je zelo priljubljeno. Gostje so v zaprti svet viteške družine prinašali novice, pomenili so stik z zunanjim svetom in utrjevanje družbenih vezi. Ob takih priložnostih so prirejali gostije (Borst, Lebensformen, str. 96; Gurevič, Weltbild, str. 289; Boehn, Mode, str. 120; Zoepfl, Kulturgeschichte, str. 293, 295).

Zgoraj orisani model viteškega življenja je splošen; na Vodrižu so ga mogli uresničevati le deloma. Še z večjim pridržkom si moremo Hebenstreite predstavljati na podlagi upodobitev viteškega življenja in materialnih predstankov viteške kulture; oboji pričajo predvsem o višjem plemstvu (gl. npr. Brunner, Ritter). Vendar je bila viteška kultura mednarodna in viteštvo, ki je tvorilo precej zaprto družbeno skupino, si je vsaj z navzven vidnimi demonstracijami tega modela prizadevalo utrjevati in potrjevati svoj družbeni položaj; vitezov ideal je bil ustrezen konformizem. To bi utegnilo še bolj veljati za Hebenstreite, ki so postali fevdniki najbrž šele na Vodrižu.

O življenju viteštva v slovenskih krajih v 14. stoletju viri skoraj popolnoma molčijo. Toda viteško življenje je bilo tradicionalno. Pomemben mlajši potopisni vir iz let 1485-1487 za Koroško, slovensko Štajersko in Gorenjsko se sklada z modelom starejšega prazničnega viteškega življenja: izpričuje veliko gostoljubnost, silno bogata in raznovrstna jedila, dolgotrajne pojedine, igre, razkazovanje odličnih oblačil, nakita in sijajnega posodja pa tudi družbeno podrejenost žensk in vlogo poročenih plemkinj (Vale, Itinerario).

5. DRUŽBENI POLOŽAJ HEBENSTREITOV IN STOPNJA VODRIŠKIH STANOVANJSKIH RAZMER V ZGODNJEKOTSKI KULTURI

5.1. STAN HEBENSTREITOV

Hebenstreiti so sodili v spodnjo plemiško plast. Izrecno je izpričan njihov stanovski položaj v listinah štirikrat: leta 1392 je bil Hebenstreit imenovan "plemeniti" (Muchar, Geschichte VII, str.45), leta 1445 je bil Wilhelm Hebenstreit v Konjicah imenovan z enakim nazivom ("Nobilis vir"; Muchar, Geschichte VII, str. 329), leta 1450 je bil isti Hebenstreit imenovan kot vitez (Muchar, Geschichte VII, str. 359) in leta 1446 je bil še v seznam štajerskega plemstva zapisan v skupini vitezov in "hlapcev" ("Ritter und Knechte"; Valvasor, Ehre IV, 15. knjiga, str. 346). Nasledniki najnižjega plemstva - militi - so veljali le za "hlapce" ali oprode (GDZS II, str. 151); pripadniki te kategorije so dobili več pravic in osebno svobodo šele s privilegijem leta 1338, nesvoboda ministerialov pa je na Štajerskem prenehala že okoli leta 1237 (Vilfan, Zgodovina, str. 187, 124). Ker so sedeli Hebenstreiti na

gradu in gosposčini Vodriž že pred tem privilegijem, so morali biti v spodnji plemiški plasti bližji naslednikom ministerialov - dežmanov kot militov - oborožencev; kajpak v življenju med obema kategorijama tedaj ni moglo biti ostre meje. Na stan oziroma na prvotno dejavnost Hebenstreitov kaže tudi njihov priimek, prvič omenjen leta 1305 (Muchar, Geschichte VI, str. 160), ki pomeni "bojni prijem" ali tistega, ki začne boj (gl. Loewe, Wörterbuch; Lexer. Wörterbuch).

V času, ko so Hebenstreiti živeli na Vodrižu, je bil njihov grb vodoraven pas v ščitu, pozneje - vendar ne pred koncem 14. stoletja (gl. Oswald, Lexikon, str. 337) - so mu dodali okrasni nastavek v podobi zgornjega dela lisice v meniški halji (Stegenšek, Topografija, str. 77).

Nizek plemiški rang pa ni pomenil tudi majhne družbene veljave. Ogromna večina v naših krajih živečega plemstva je sodila v takšno kategorijo, kot kaže seznam štajerskega plemstva iz leta 1446 (Valvasor, Ehre IV, 15. knjiga, str. 344-347), ki našteva 20 prelatov, štiri grofe, enajst gospodov in kar 263 vitezov in netitularnih plemičev ("Knechte"). Pomembnejša sta bila dejanska družinska moč in posest.

Družbena veljava Hebenstreitov je bila ugodna. Elizabeta Hebenstreit, hči Friderika Hebenstreita iz Slovenjgradca in bržkone sestra Friderika (mlajšega), Bertolda in Henrika, ki so si leta 1338 razdelili Vodriž, je bila leta 1340 in leta 1344 opatinja mekinjskega samostana (gl. Muchar, Geschichte, VI, str. 160, in Valvasor, Ehre III, 11. knjiga, str. 372). V zaobljubnem pismu slovenjgraške pokrajine vojvodi Rudolfu leta 1364 so najprej imenovani grajski grof in deželani iz Slovenjgradca, potem pa sta med sedmimi predstavniki plemstva iz pokrajine na prvem mestu brata Bertold in Henrik Hebenstreit (Muchar, Geschichte VI, str. 368). Leta 1392 je štajerski deželni glavar ostro poklical plemenitega Hebenstreita v Gradec na zagovor zavoljo motenja posesti bamberske cerkve. (Muchar, Geschichte VI, str. 45,46). Tu je kajpak šlo za posest, na katero je na zahodu mejila slovenjgraška pokrajina; početje priča o določeni Hebenstreitovi moči. Kdaj so Hebenstreiti izgubili Vodriž, ne vemo. Prej omenjeni podatek bi kazal, da je bila gosposčina tedaj še njihova. Rodbina Hebenstreit ni propadla. Leta 1402 je Konrad Hebenstreit celo postal krški škof (Muchar, Geschichte VII, str. 81). Toda več let pred letom 1436 je bil Vodriž že v drugih rokah (gl. Muchar, Geschichte VII, str. 253). Vsaj ena rodbinska veja je v 15. stoletju živela pri Slovenskih Konjicah, kjer je posestvo, oziroma zaselek po njihovem priimku dobil celo ime (gl. Stopar, Topografija, str. 124).

Hebenstreiti so imeli več posesti. Njihovega obsega sicer ne poznamo, naključno ohranjene omembe pa kažejo, da niso bile zanemarljive. Leta 1305 sta Friderik Hebenstreit in njegova žena Adelajda za hčerko Elizabeto, tamkajšnjo nuno, podarila mekinjskem samostanu tri hube (Muchar, Geschichte VI, str. 160). Leta 1319 je Kunigunda, (druga) žena Friderika Hebenstreita, podarila studeniškemu samostanu vinograd v Ptujju (Muchar, Geschichte VI, str. 216). Leta 1366 je bila omenjena rodbinska posest v Dobrotni vasi, leta 1451 v Zgornji Ložnici in leta 1476 v Konjicah (Stegenšek, Topografija, str. 77). Pred sredino 15. stoletja je Uršula, žena Vilhelma Hebenstreita, prodala gornino v Hlaponcih v Slovenskih goricah (Starzer, Lehen, str. 184, št. 25/2). V približno enakem času je ista Uršula s Katarino, ženo Jurija Limbuškega, prodala devet hub in pol in mlin v Lormanjah pri Lenartu (Starzer, Lehen, str. 216, št. 93/3). Poleg posesti na Štajerskem so imeli Hebenstreiti posest še na Koroškem (Trstenjak, Crtice II, str. 394); njihova največja posest pa je bil Vodriž.

5.2. VODRIŠKA POSEST

Na obseg vodriške gosposčine kažejo meje vodriškega grajskega pomirja. Leta 1576 jih je opisal tedanji vodriški posestnik Erazem Gall (Mell, Gerichtsbeschreibungen, str. 514). Navedbe iz tega opisa moremo precej zanesljivo določiti na zemljevidu (gl. sl. 28). Navajam opis, na ustreznih mestih pa v oklepajih komentar o identifikaciji krajev oziroma meje.

58 — "Die pidmarch aber oder confin des von alter her rieblichen und continuierten purkfrids geen Widerdrües, inmassen die gegen den landgerichten Schönstein und Windischgrätz anrainen, sein dise: nämblichen so hebt sich der Widerdrieserisch purkfrid miten in den vischpachl Wellun (Velunja) neben meines unterton des Mori (sedanja kmetija Morn) an und geet nach dem pachlein und graben aufwerts bis neben des trogs oder prun an des Varhornieckh grund (približno štiristo metrov severno od doma sedanje kmetije Vrhurnik je še danes zajetje studenca, ki teče po grapi do kmetije Morn). Von dannen bis auf die heech neben des Strgären (sedanja kmetija Strgar) und abwärts von dannen bis auf das dorfl Pressegg, (sedanji zaselek Presika - od Strgarja je morala meja potekati ob Fidijevem vrhu; če bi vodila ob Črnem vrhu, bi prišla v Podgorje, in ne v Presiko) volgund der strassen nach bis auf und neben des dorf Dobralah, (sedanje naselje Mislinjska Dobrava-cesta je pač vodila ob potoku Jenini in najbrž tam, kjer danes) nachmals bis auf den underthon gennant Geranekh, (sedanja kmetija Jerank) von dannen auf den underthon Weilunndt geen Waldegg gehörig (kje je bila ta kmetija, nisem mogel ugotoviti; po naslednjem mejniku in obliki zemljišča sodeč bi jo morali domnevati v območju Pogorevskega vrha) alsdann auf dem Grazerperg (Graška gora) und abwärts nach dem Twag der Schwarzenpach genant, (Črni potok. V objavi vira je za besedo Twag postavljen vprašaj; glede na omembo "trog oder prun" pri Vrhurniku in glede na povezavo s potokom je besedo bržkone treba brati trog. Tedaj bi šlo tudi tu za pretočno leseno korito, ki so ga bližnje kmetije nujno rabile za napajanje živine; glede na položaj sedanjih kmetij bi bilo to napajališče blizu izvira Črnega potoka) bis miten in die Wellun, von dannen wider auf den Mori". Meja je tu nedvomno potekala po Črnem potoku do izliva v Velunjo in nato po Velunji navzgor do kmetije Morn.

Na zemljemerski projekciji obsega to ozemlje slabih 1500 hektarjev, njegova dejanska površina pa je zaradi hribovitega sveta precej večja. V tem dominiju je bil ves neobdelan svet gosposčinska last (gl. Vilfan, Zgodovina, str. 213). Zemljišča je imel Vodriž precej; še leta 1885 je merilo vodriško posestvo 111.802 ha (Janisch, Lexikon, str. 1315). Hebenstreitom so pripadale z zemljiščem povezane koristi, ki so v običajni formuli med letoma 1465 in 1468 (ob izročitvi v fevd Juriju Ungnadu) navedene za Vodriž: "Widerdries an dem Welan gelegen, mayerhofen, wismaden, waiden, ekhern, veldern, holczern, kirchenlehen zu sand Niclas am Welan" (Starzer, Lehen, str. 343, št. 330/6).

V tej listini so naštetih tudi tedanji vodriški podložniki oziroma podložniška posest: "Mathe Scharn, Hans bey der Wutschin, Mathe Leybek, ain öden, Peter Priol, Jury zu Oisiach, Hanns Pheiffer, Pangretz zu sand Ulreich, Mathe daselbs, Urban Sneider zu Trebegotsch, Gregor Widko, Symon Korbl, Erhart Widko, Hanns Schuester zu Trebegotsch, Andre Priednakh, Jury Metmiersakh, Symon Tschernewnikh, Jacob under dem turn, Hanns Zetschawer, Martein Visher,

Thomas von Turken, 1 Hofstatt daselbst, Hanns am Rokatawcz, Peter Priedrakh, Juri zu Rokatawcz, Mathe Rab, Juri Trebsse, Jacob Scharn, Pangretz Schuester, Jury Natzesta, Paul Schompaw, Peter Mory, Jury Hartweg, Martin Ermotisch, Niclas Nakantz, Jury Matschilnikh, ain öden, Steffan Garnatsch, ain öden, Jury Schubel, Steffan Wochorinkh, ain öden", torej 37 kmetij, 1 domec in 4 pustote.

Zdi se, da je bila večina teh podložniških kmetij v ožjem gosposčinskem območju, kajti vsaj nekateri bolj oddaljeni podložniki so izrecno krajevno določeni. Tako je bil Hans pri Vučineku (Wutschin) v današnji katastrski občini Vodriž, Jurij pri Vošniku (Ossiach) v današnji katastrski občini Podgorje, Pongrac in Mate sta bila v Podgorju (sand Ulreich), Urban Žnidar in Hans Šušter sta bila v Trebuški vasi (Trebegotsch), Hans in Jurij sta bila pri Rokotavcu (Rokatawcz) v današnji katastrski občini Andraž pri Velenju.

Nekatera, krajevno nedoločena imena pa z večjo ali manjšo zanesljivostjo prepoznamo v današnjih imenih kmetij v ožjem grajskem okolišu. Tako je sedanji Prijolič blizu grajskih razvalin skoraj gotovo nekdanja kmetija Petra Priola, nekdanjega Jurija Hartvega domnevamo na današnji kmetiji Artviga južno od Kavnikovega vrha, nekdanjega Miklavža "Nakantz" domnevamo na današnji kmetiji Konc zahodno od Kavnikovega vrha, Jurija Mačilnika domnevamo na današnji kmetiji Močivnik južno nad Zgornjo vasjo, Peter Mori je bil na mestu današnje kmetije Morn južno pod Reštovnikovim vrhom.

Med časom, ko so Hebenstreiti izgubili Vodriž, in časom, ko so popisali te podložnike, je najbrž minilo vsaj pol stoletja. Vendar kaže položaj podložnih kmetij na staro posest; Hebenstreiti najbrž niso imeli bistveno manj podložnikov, lahko pa so jih imeli več.

5.3. VPRAŠANJE O POSPLOŠEVANJU VODRIŠKIH STANOVANJSKIH RAZMER

Skupna površina prostorov v stolpu in v obeh grajskih hišah na Vodrižu je merila približno 683 m²; ograjeno dvorišče, na katerem so stale še tri pomožne stavbe, je merilo približno 1000 m². Te površine so za grajske standarde prve polovice 14. stoletja velike. Naši gradovi so bili navadno manjši, le največji, kot Brestanica, Slovenj Gradec in najbrž že tudi Borl in Ptuj, so imeli tedaj več hišne talne površine, vendar - razen Ptuja - manj obzidanega dvoriščnega prostora. Seveda so to bili romanski gradovi, katerih prostorski standardi so bili praviloma nizki, Vodriž pa je bil postavljen že v zahtevnejšem času in je bil še v deljeni lasti.

Po vrednosti gosposčine je sodil Vodriž v srednjo posestniško plast. Leta 1436 so se pogajali za prodajo Vodriža za 500 funtov srebrnih denaričev (Muchar, Geschichte VII, str. 257). To je bila tedaj lepa vsota, vendar so jo vsaj dohodki in vrednosti posesti višjega oziroma bogatega plemstva močno presejali. Tako je npr. leta 1378 imela hči Hartnida Ptujskega za doto 800 funtov (GZM V, št. 23); leta 1437 je bil letni dohodek deželnega kneza z vsega Kranjskega 1000 funtov (Žontar, Vicedom, str. 312); leta 1386 sta bila skupaj prodana velika fevda - posestvo in mariborski grad na Piramidi in posestvo na Slemenu - kar za 3300 funtov (GZM V, št. 50). Nekako v srednje vrednosti sta sodila npr. gradova z gosposčinama Limbuš in Švarcenštajn, ki sta bila ocenjena na 400 oziroma 500 funtov (leta 1542 in 1441; Stopar, Topografija, str. 251, 520); med malo vredne plemiške posesti pa moremo uvrstiti npr. grad Kozje s

posestvom in zlasti dvore s posestvi, kot je bil Trebnik - bila sta ocenjena na 110 oziroma 100 funtov (leta 1587 in leta 1542; Stopar, Topografija, str. 209, 530).

Stanovanjska kultura Vodriža more torej pomeniti model povprečnega plemiškega standarda v času pred uveljavitvijo poznosrednjeveškega vzora grajskega udobja in razkošja notranje opreme in oprave. Na Slovenskem izpričujejo uveljavitev novih potreb številne prezidave in dozidave gradov v 15. stoletju in nastanek pravokotniških gradov v 16. stoletju, ki zaradi obrambnih prvin (turška nevarnost) niso še samo udobne graščine; najbolj nazorno pa kažejo novi slog razkošnega plemiškega bivanja grajski in graščinski inventariji iz tega stoletja, ki so tudi na našem ozemlju že ohranjeni.

Vodriž priča o stanovanjski ravni, ki je bila visoko nad ravnijo bivanja v lesenih kmečkih kočah, pa tudi v (vsaj v ogromni večini) lesenih mestih, kjer so manj premožni živeli v hišah z bivalno površino 20 do 30 m² (Kühnel, Alltag, str. 268).

Ruševine Vodriža se zdijo mogočne še današnjemu, velikih in zidanih stavb navajenemu človeku; v očeh kmetov je moral biti neznanska stavba, ki je z mogočnostjo izražala tudi oblast Hebenstreitov nad gospoščino; stanovanjski slog, ki so ga slutili za visokimi in trdnimi zidovi, pa so si najbrž komaj mogli predstavljati.

Plemstvo je tvorilo le malenkosten del tedanjega prebivalstva; plemiška kultura je bila razvojno pomembna zlasti zaradi sprejemanja, posredovanja in uvajanja novosti v materialno življenje in mentaliteto. Vrednosti, ki so to omogočale, so seveda ustvarjali podložniki. Koliko teh vrednosti je plemstvo porabilo koristno in koliko jih je brezobzirno in neumno zapravilo, je že drugo vprašanje; takšno početje je namreč bolj ali manj lastno oblastnikom vseh doslej znanih človeških družb.

Sl. 1. Friderikova hiša.

Rekonstruirani tlorisi pritličja, prvega in drugega nadstropja. Oznake pomenijo: Č r t e.

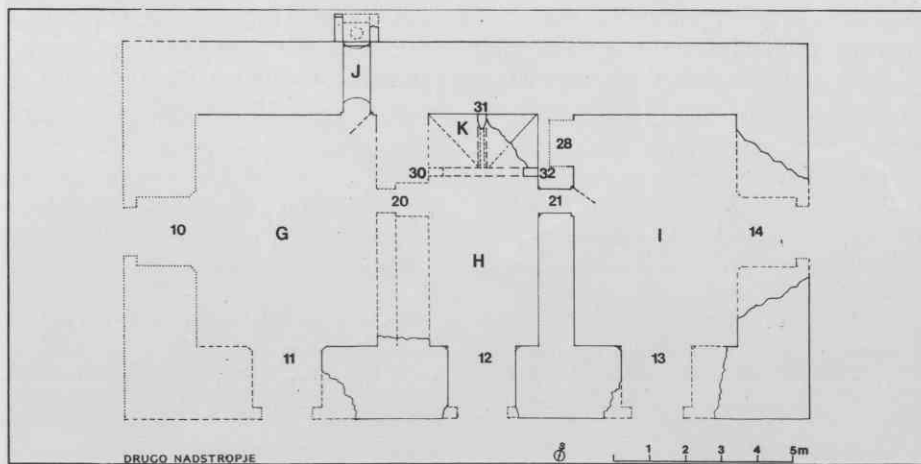
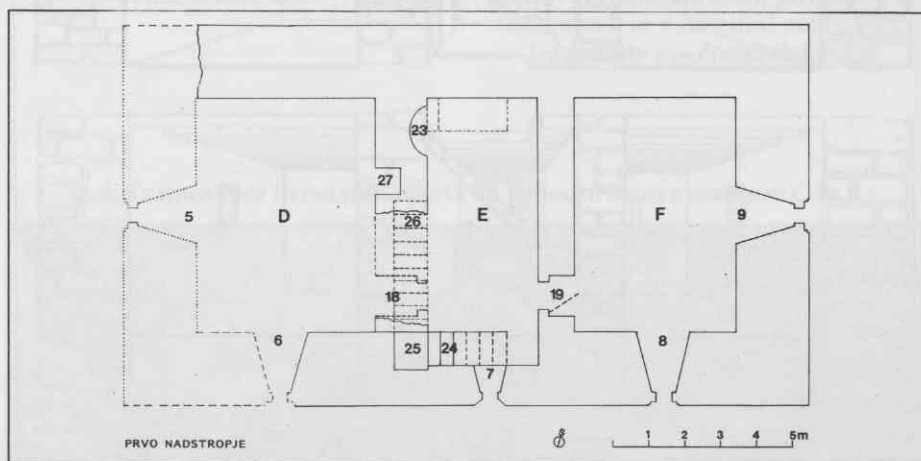
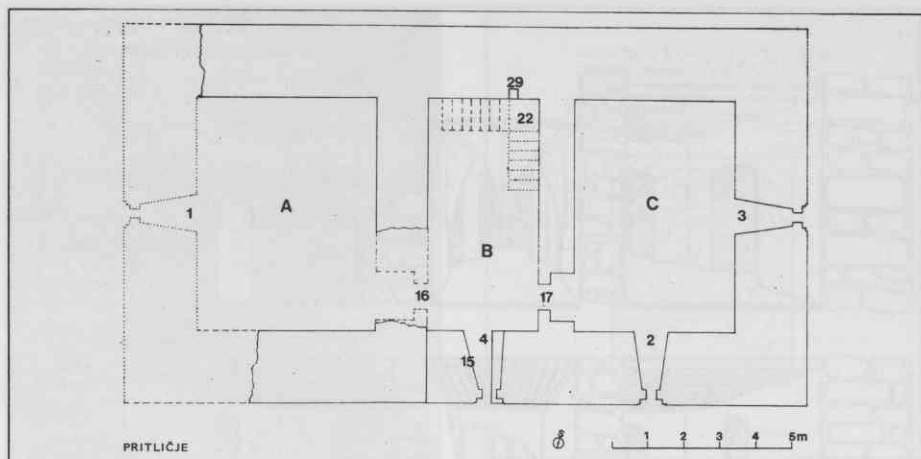
Neprekinjena črta = obstoječe. Črtkana črta = neobstoječe, vendar nedvomno. Pikčasta črta = bolj ali manj domnevno.

Š t e v i l k e.

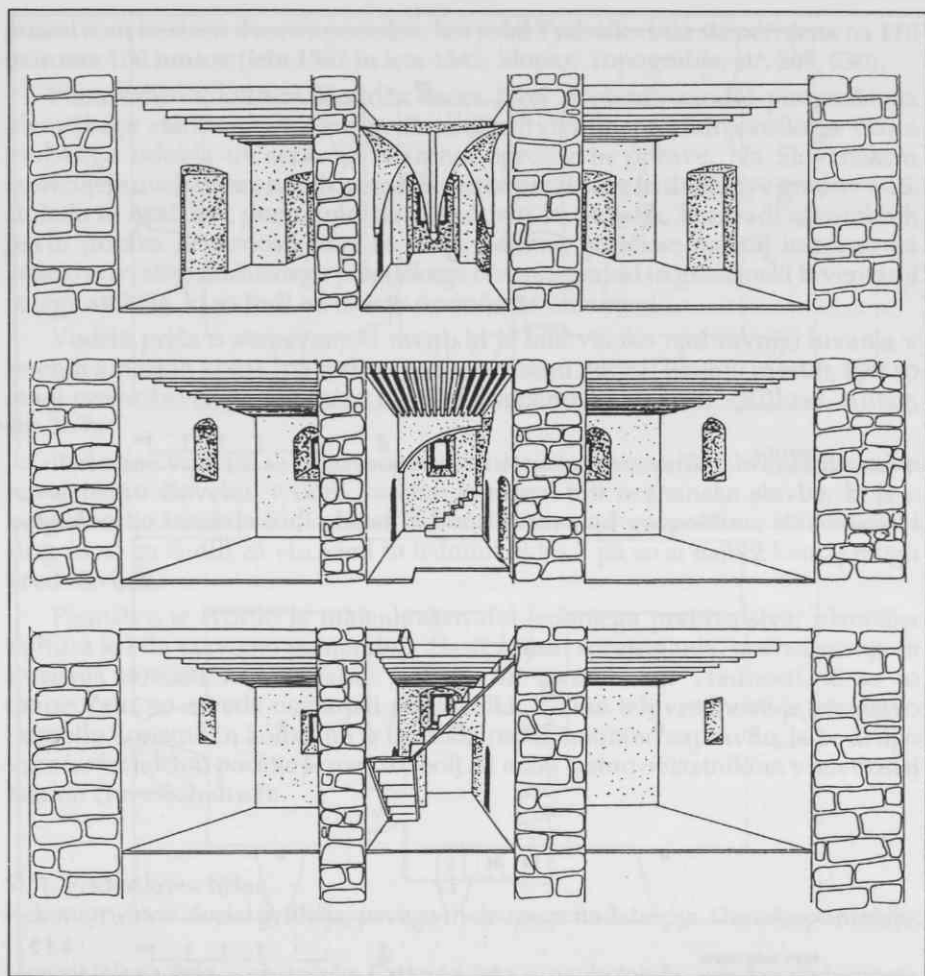
1-3: režasta okenca z lijakastimi, zgoraj ravno skončanimi nišami / 4-9: okna s segmentno obokanimi lijakastimi nišami / 10-14: okna s pohodnimi okenskimi nišami / 15: glavni vhodni portal pod oknom 4 / 16-21: vhodi v stranske prostore (vhod 18 je pod stopnicami 26) / 22: stopnice v prvo nadstropje / 23: izogibalna niša za prehod na stopnice v pritličje / 24: spodnji krak v zid pomaknjenih stopnic, ki držijo v drugo nadstropje / 25: podest v prizmatični niši stopnišča v drugo nadstropje / 26: zgornji krak v zid pomaknjenih stopnic v drugo nadstropje / 27: pohištvena niša / 28: domnevno mesto kamina / 29: tramovnica za menjalnik odprtine nad stopnicami v prvo nadstropje / 30-32: konzole oboka.

Č r k e.

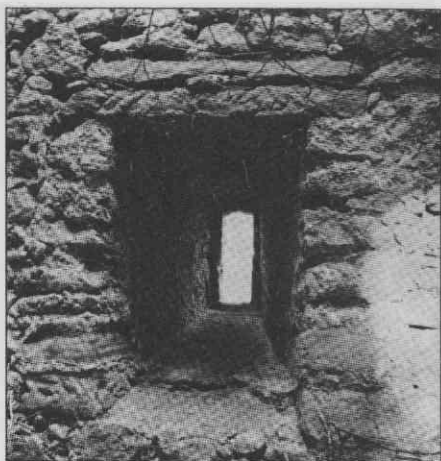
A, C: shrambna prostora / D, F, G, I: bivalni prostori / B, E: komunikacijska vežna prostora / H: prehodna kapela / K: prezbiterialni, obokani del kapele / J: stranišče. Del oboka nad prezbiterialnim delom kapele, ki je označen kot obstoječ, je zrušen; na aerofotografiji Geodetskega zavoda SRS iz leta 1981 je še viden.

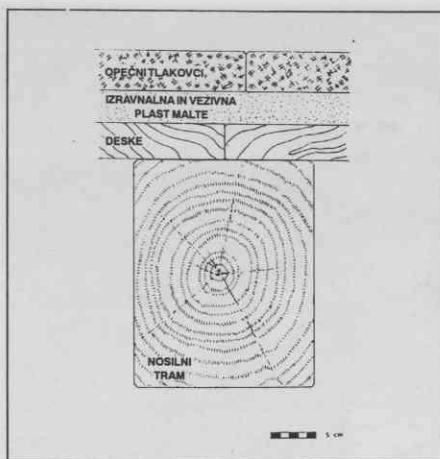

Sl. 2. Ponazorilna skica rekonstruirane notranjščine Friderikove hiše. Severni obodni zid, v katerem (razen desno zgoraj, kjer je bilo stranišče) ni odprtin, ni narisano. Zaradi nazornosti je notranjščina upodobljena iz treh očič, etaže pa so razmaknjene med seboj. Letve, ki nosijo lesene stopnice v pritličju, in zgornji zaključki pohodnih okenskih niš v drugem nadstropju so domnevni.

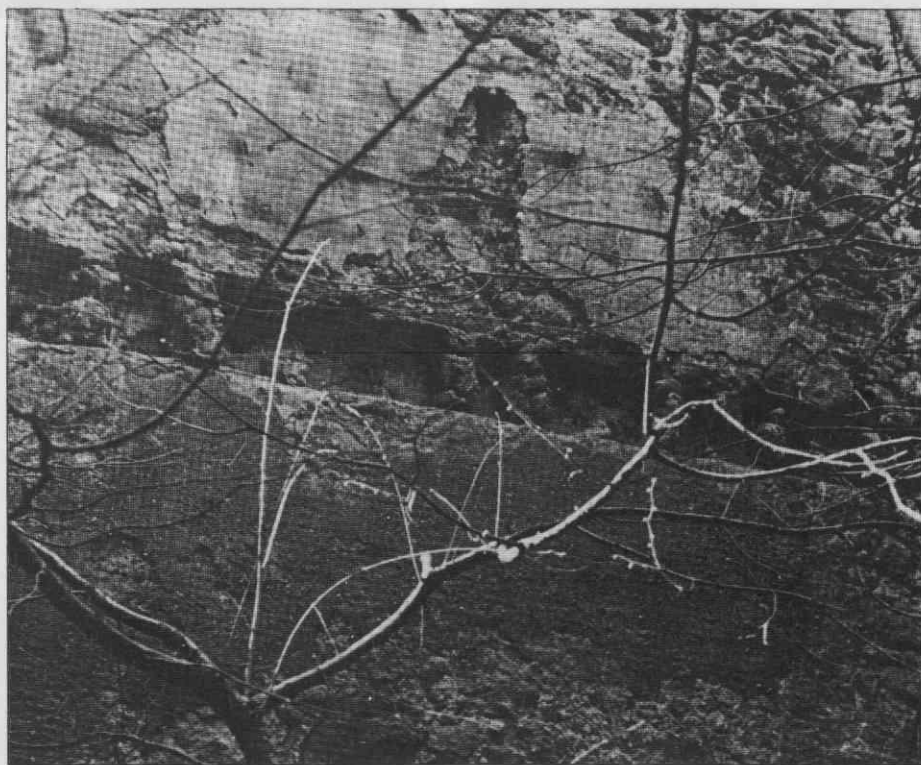

Sl. 3. Okenska niša in odprtina okna 3. Leta 1987

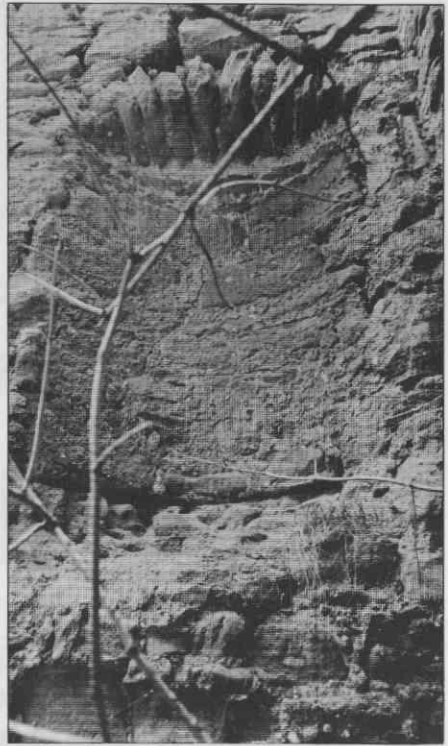
Sl. 4. Konstrukcija poda na podlagi sledov na zahodni steni prostorov C oziroma F in v nasutini najdenega fragmenta opečnega tlakovca.

Sl. 5. Tramovnice in ostanki ometa na zahodni steni prostorov C in F

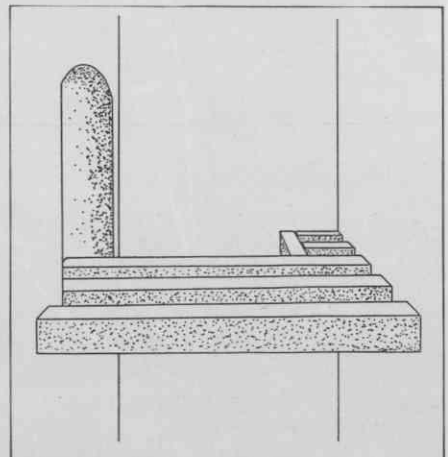
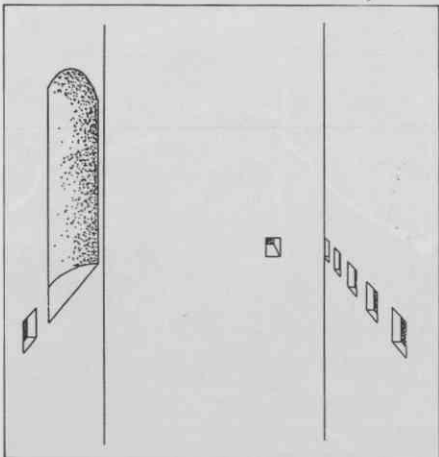

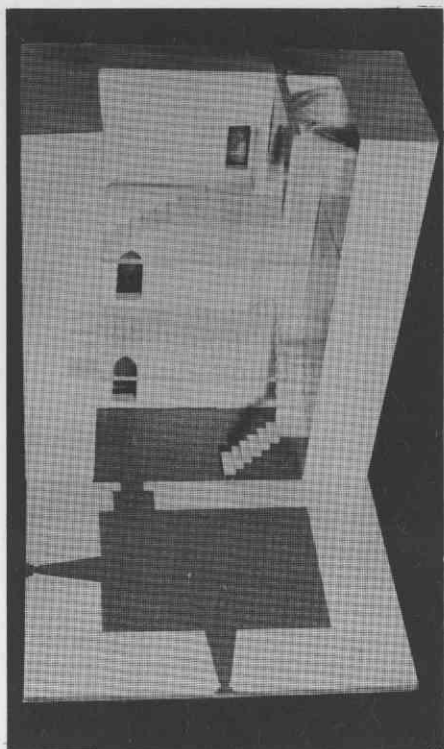
Sl. 6. Portal 19. Pogled iz nekdanjega prostora E. Leta 1987

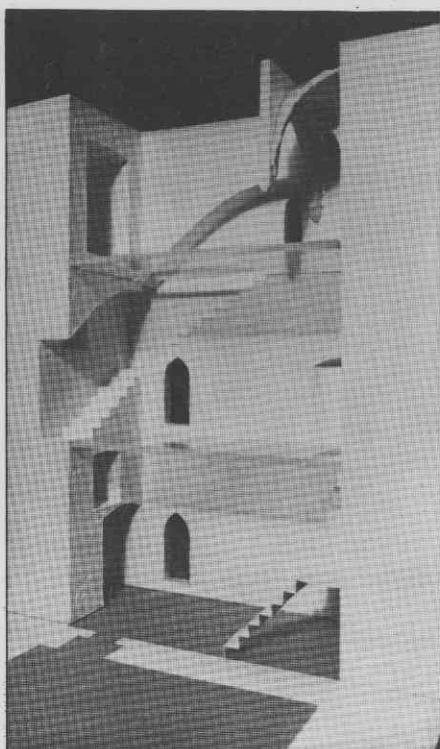
Sl. 7. Izogibalna niša 23. Leta 1987

Sl. 8. Skica položaja tramovnic ob izogibalni niši 23 in skica rekonstrukcije v njih ležečih tramov

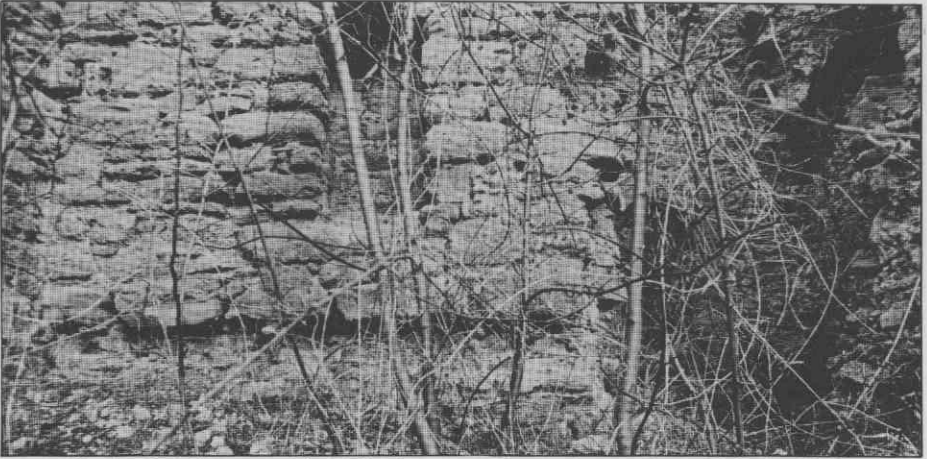
Sl. 9. Ponazorilni model
rekonstruiranega osrednjega dela
Friderikove hiše brez vzhodne
predelne stene. Pogled na zahodni
in severni del

Sl. 10. Ponazorilni model
rekonstruiranega osrednjega dela
Friderikove hiše brez vzhodne
predelne stene. Pogled na južni in
zahodni del. Oblika zgornjega
zaključka pohodne okenske niše v
drugem nadstropju je domnevna.

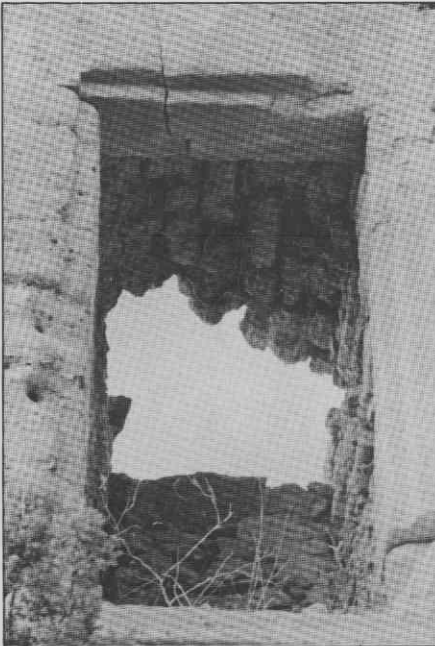

Sl. 11. Južna stena osrednjega dela Friderikove hiše leta 1987. Spodaj je okno 4, v sredini so stopnice 24 in podest stopnišča v zidu 25; zgoraj so ostanki pohodne okenske niše 12.

Sl. 12. Pohištvena niša 27 in tramovnice poda prostora D. Leta 1987

Sl. 13. Portal stranišča J. Leta 1987

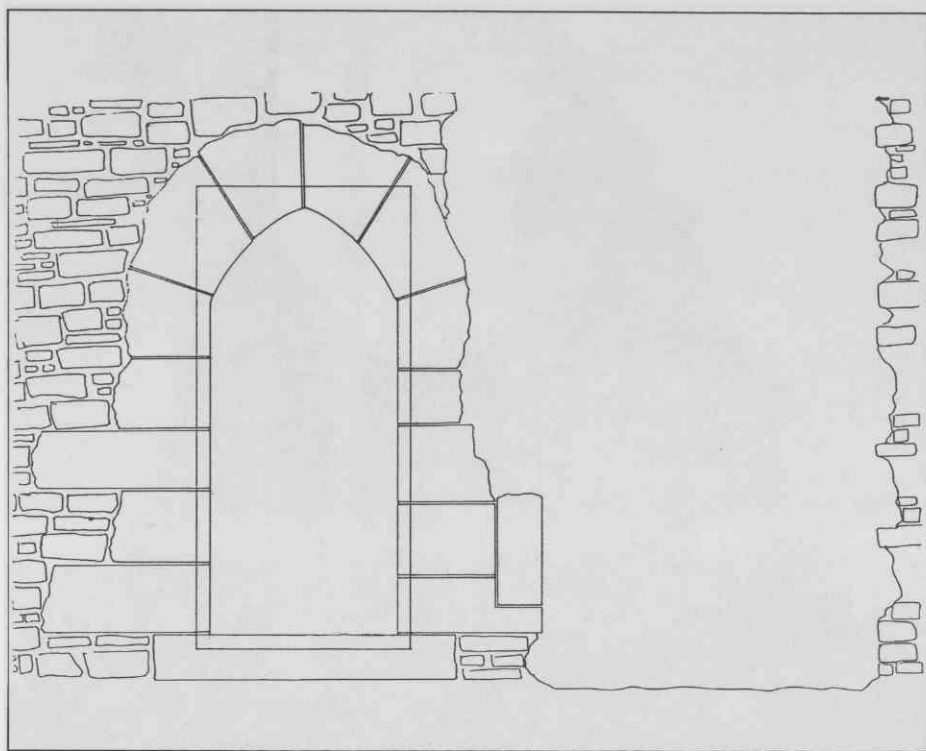

Sl. 14. Portal 21; levo ob njem je vidna konzola 32, ki je nosila obok. Leta 1987

Sl. 15. Spodaj je deloma vidna portalna niša 19, zgoraj je stran portala 21, ki je gledala v prostor I. Desno ob deblu je viden konstrukcijski detajl, ki najbrž priča o kaminu. Leta 1987. Prim. sl. 16.

Sl. 16. Skica portala 21 in konstrukcijskega detajla, ki najbrž kaže na kamin.
Leta 1987. Prim. sl. 15.

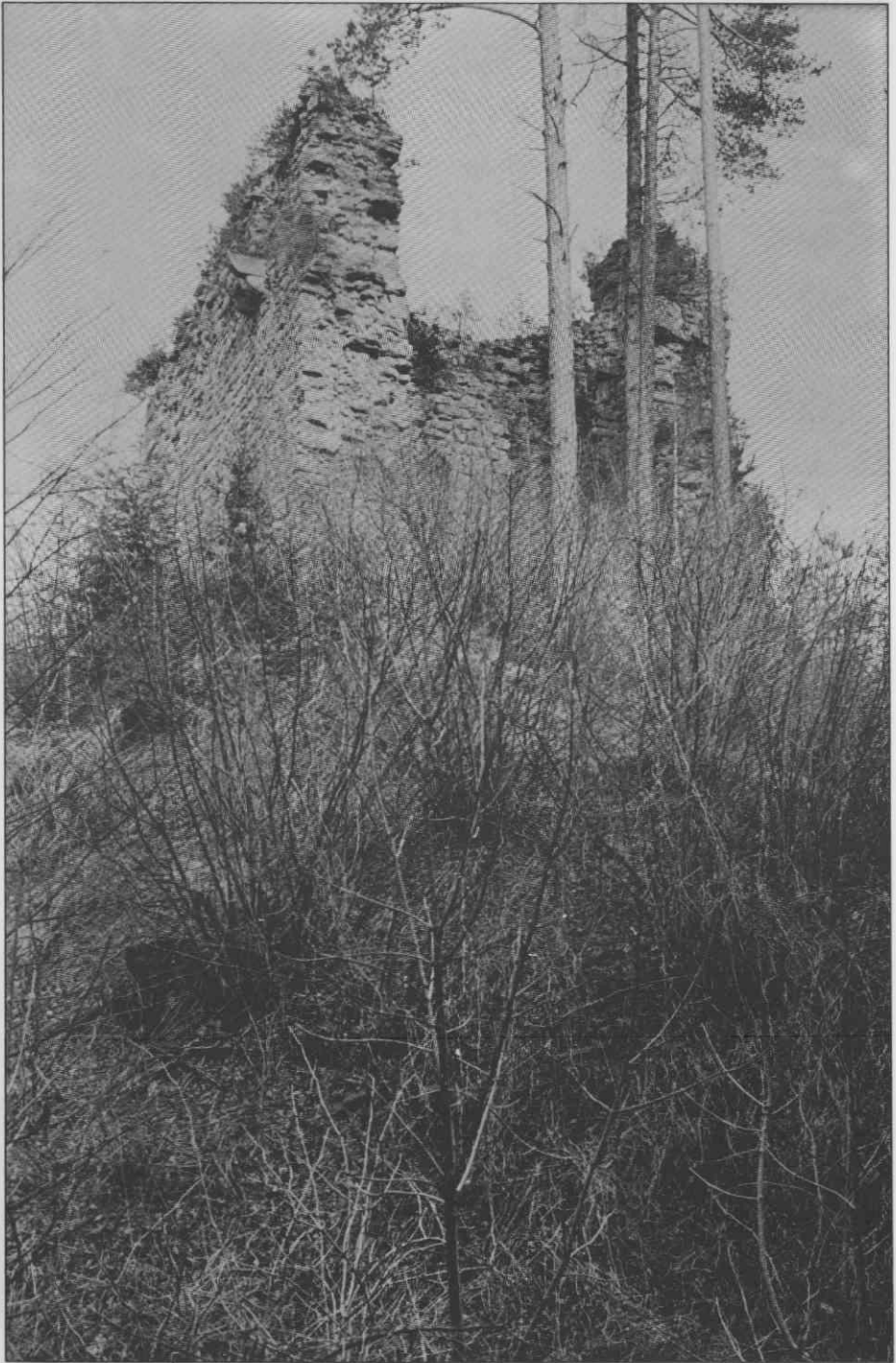
Sl. 17. Vzhodna fasada Friderikove hiše.
Leta 1987

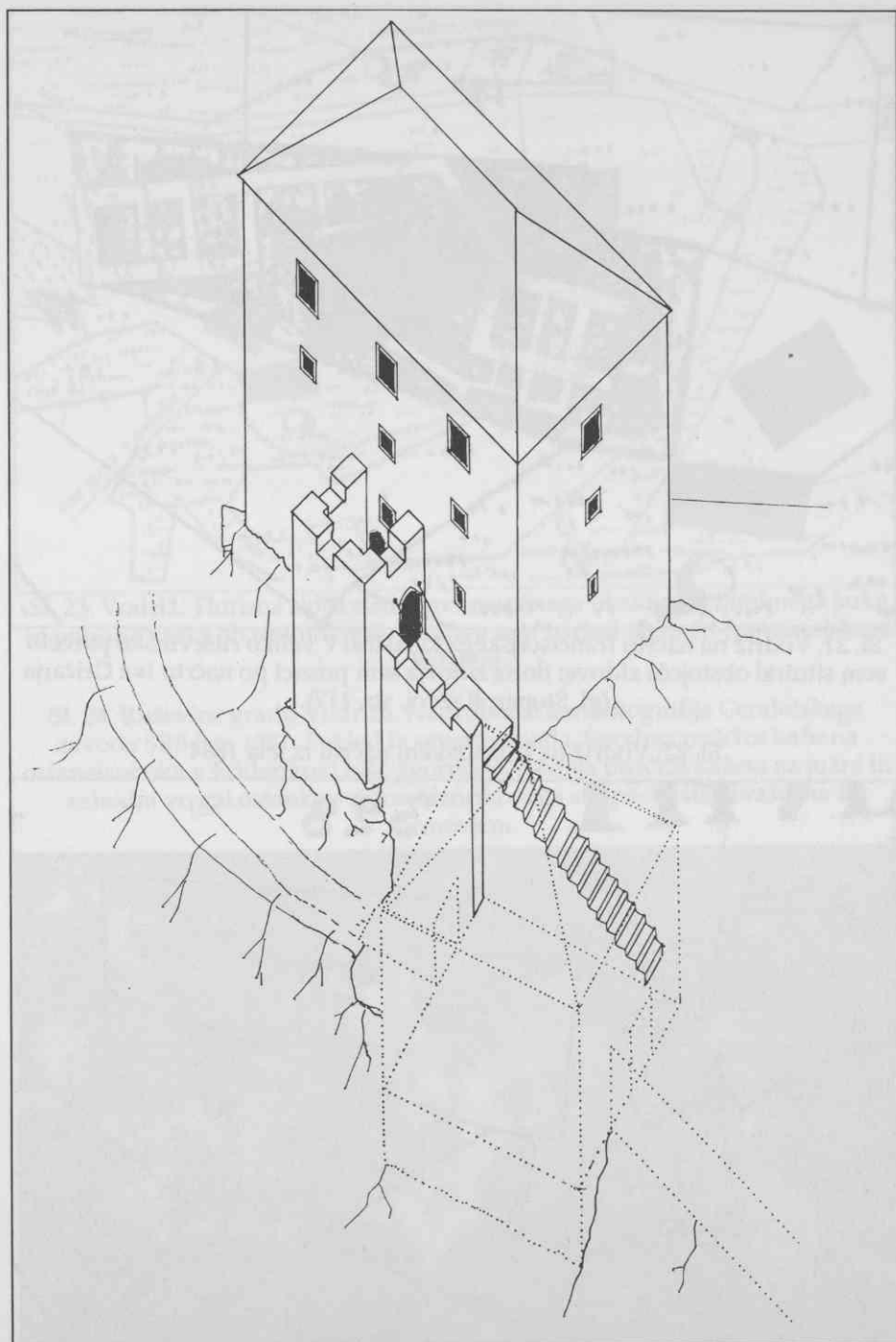
Sl. 18. Južna fasada Friderikove hiše
z ostanki vhodnega stolpiča.
Leta 1987

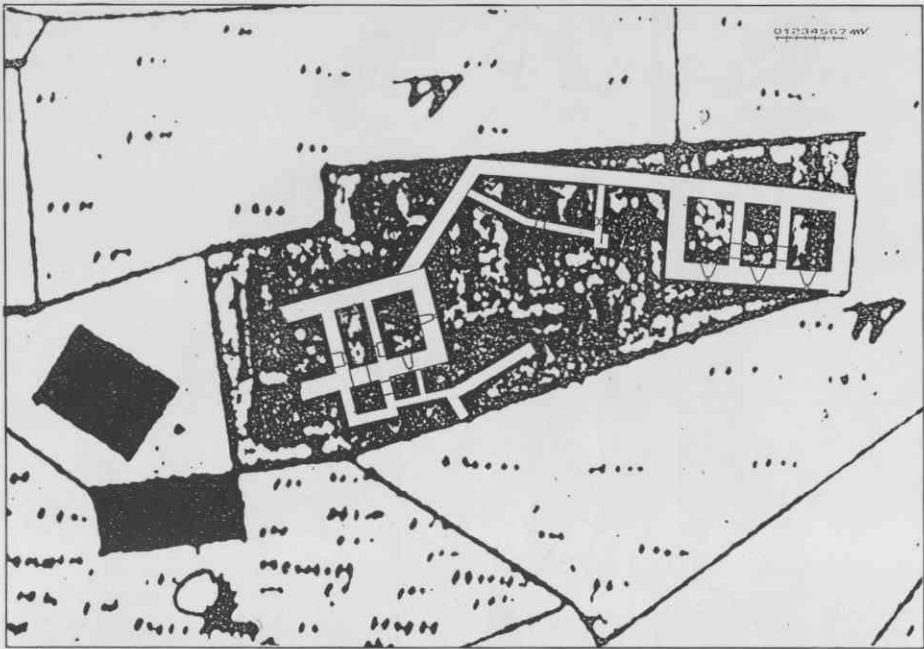

Sl. 19. Zahodni del Friderikove hiše. Na zunanjščini severne obodne stene sta konzoli pomolnega stranišča. Leta 1987

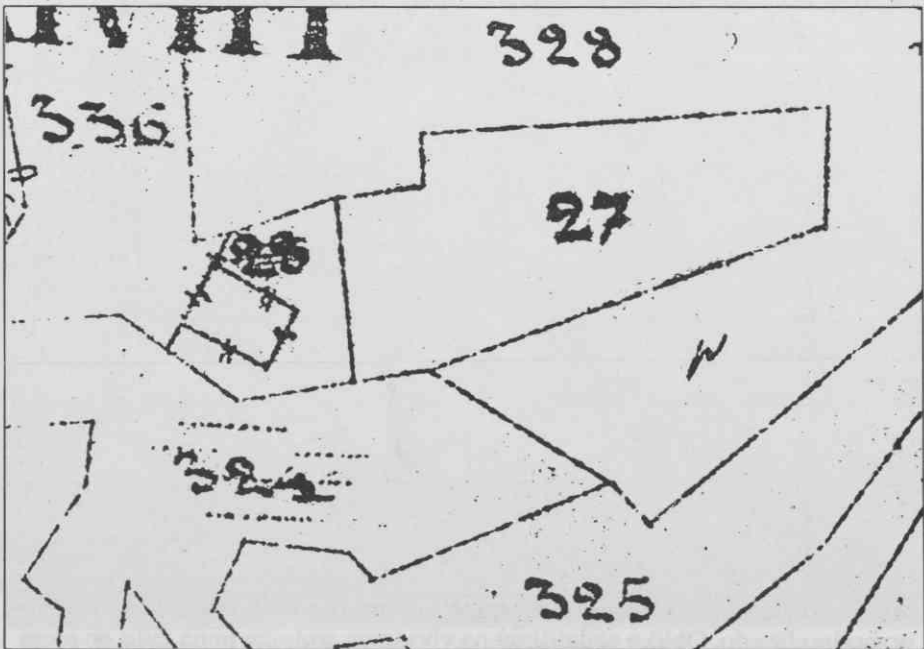

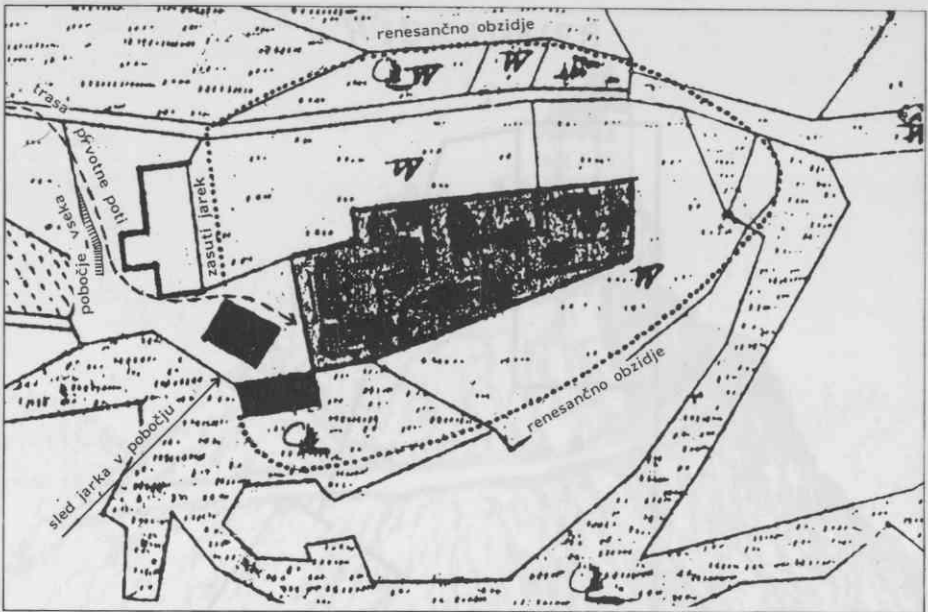
Sl. 20. Ponazorilna skica rekonstruirane Friderikove hiše. Pogled na južno in vzhodno fasado. Oblike nadzidkov na vhodnem stolpiču in na zidu ob njem so domnevne.

Sl. 21. Vodriž na načrtu franciscejskega katastra. V veliko ruševinsko parcelo sem situiral obstoječe zidove; tloris zidovja sem posnel po načrtu Iva Gričarja (gl. Stopar, Razvoj, str. 117).

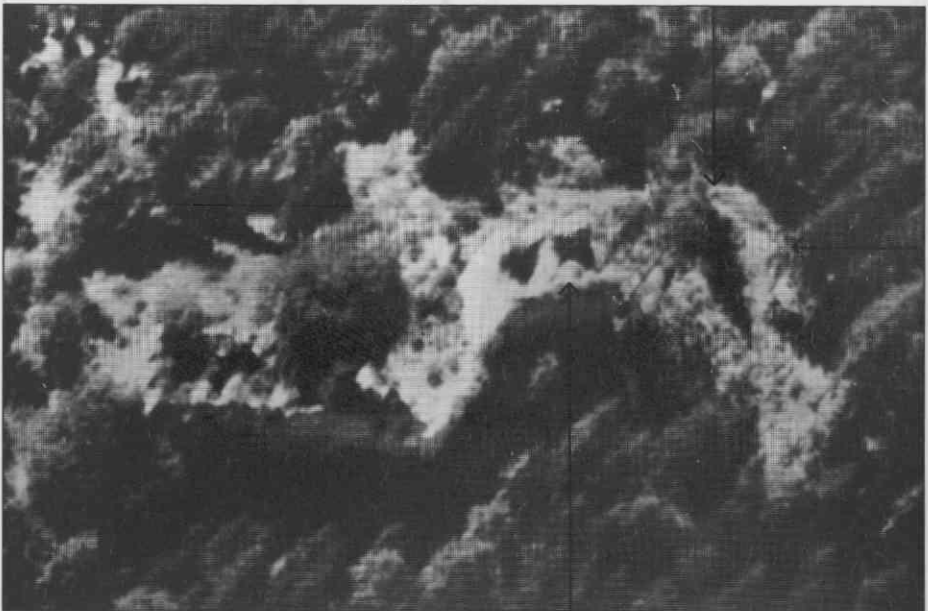
Sl. 22. Vodriž na katastrskem načrtu iz leta 1884

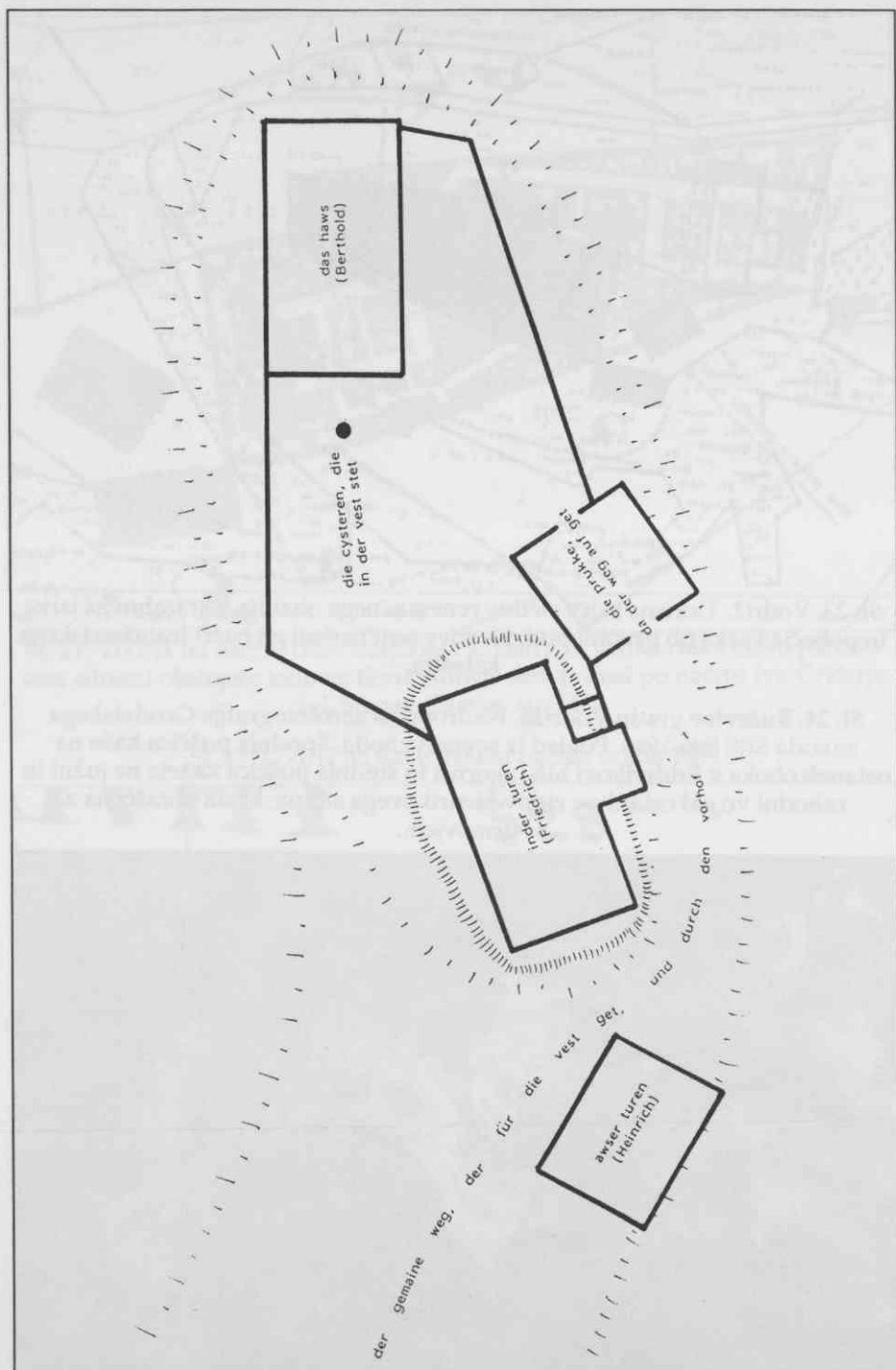

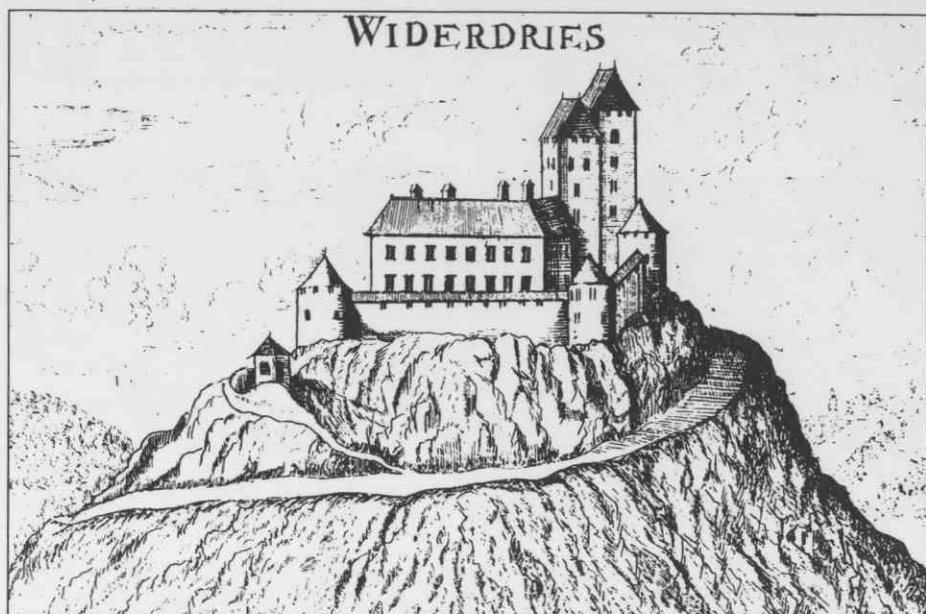
Sl. 23. Vodriž. Tlorisna skica sledov renesančnega obzidja, obrambnega jarka in pobočja vsega ob prvotni poti. Sledove sem narisal na načrt franciscejskega katastra.

Sl. 24. Ruševine gradu Vodriža. Nadrobnost aerofotografije Geodetskega zavoda SRS leta 1981. Pogled iz severovzhoda. Spodnja puščica kaže na ostanek oboka v Friderikovi hiši; zgornja in srednja puščica kažeta na južni in zahodni vo gal ostankov zidov Henrikovega stolpa, ki sta obraščena z grmovjem.

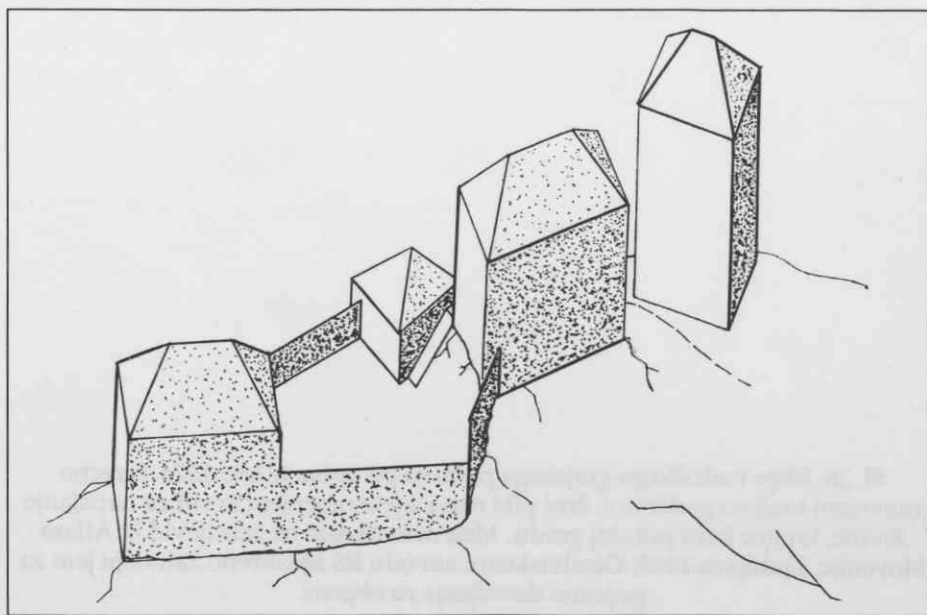

Sl. 25. Tlorisna skica prvotnega stanja gradu Vodriža. Objekti so označeni z imenovanji iz listine o razdelitvi gradu med brate Hebenstreite leta 1338.

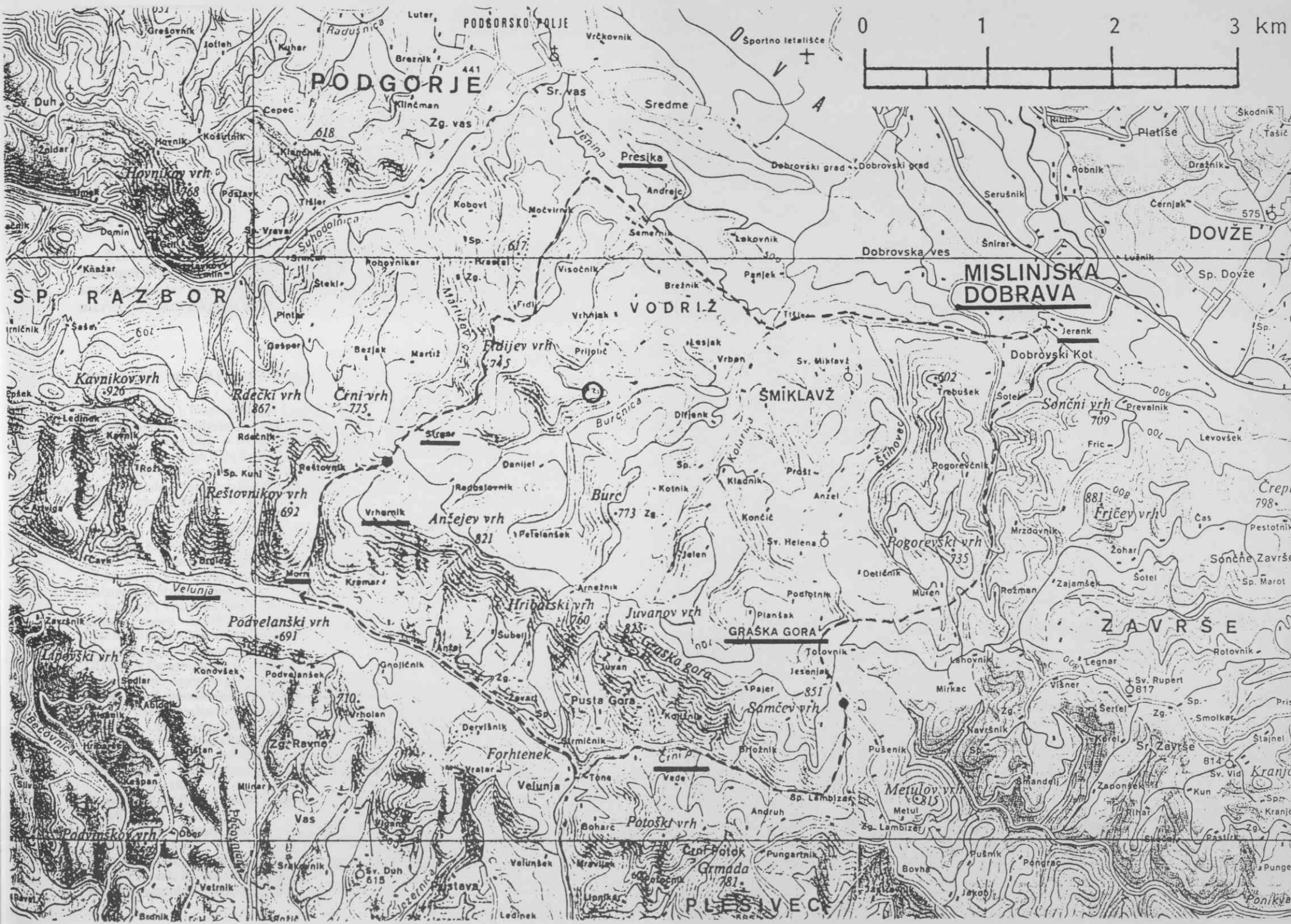

Sl. 26. Grad Vodriž na Vischerjevem bakrorezu iz leta 1681. Pogled s severa. Okenske odprtine na levi, Bertoldovi hiši, desna stran grebena in pot so upodobljeni poljubno.

Sl. 27. Skica poglavitnih prvotnih sestavin gradu Vodriža. Pogled s severovzhoda. Od leve proti desni se vrstijo: Bertoldova hiša, vhodna dvoriščna stavba, ob kateri vodijo stopnice k Friderikovi hiši, in Henrikov stolp.

ZAHVALA

Peščenjak zidakov je na podlagi odlomka prijazno določil dr. Ernest Faninger, Andrej Dular in Slavko Sakelšek sta pomagala pri prenašanju, oziroma sestavljanju ter postavljanju lestve in pri merjenju, Janez Črne je pomagal pri merjenju; vsem iskrena hvala.

KRAJŠAVE NAVAJANIH VIROV IN LITERATURE

- Attali, Poredak = Jacques Attali, Kanibalski poredak, Život i smrt medicine, Zagreb 1984.
 Bilderlexikon = Bilderlexikon der Erotik, I, Kulturgeschichte, Wien/Leipzig 1928.
 Blaznik, Topografija = Pavle Blaznik, Historična topografija slovenske Stajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500; 1, Maribor 1986; 2, Maribor 1988; 3, Darja Mihelič, Seznam krajevnih imen v srednjeveških virih, Maribor 1989.
 Boehn, Mode = Max von Boehn, Die Mode, pred. Ingrid Loschek, 1, Munchen 1986.
 Borst, Lebensformen = Arno Borst, Lebensformen im Mittelalter, Frankfurt am Main/Berlin 1987.
 Brunner, Ritter = Karl Brunner - Falko Daim, Ritter Knappen Edelfrauen, Wien/Köln/Graz 1981.
 Curk, Viri = Jože Curk, Viri za gradbeno zgodovino Maribora do 1850, Pokrajinski arhiv Maribor, Viri 1, Maribor 1985.
 Delumeau, Strah = Žan Delimo, Strah na Zapadu XIV - XVIII veka, Biblioteka "Zamak kulture", Vrnjačka banja 1982.
 Ennen, Frauen = Edith Ennen, Frauen im Mittelalter, München 1986.
 Flohn, Climate = Hermann Flohn - Roberto Fantechi, The Climate of Europe: Past, Present and Future, Dordrecht 1984.
 GDZS I = Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog, 1. zvezek, Agrarno gospodarstvo, Ljubljana 1970.
 GDZS II = Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog, 2. zvezek, Družbena razmerja in gibanja, Ljubljana 1980.
 Gebhard, Untersuchungen = Torsten Gebhard, Volkskundliche Untersuchungen zu dem Inventar des Ritters Erhard Rainer von Schambach bei Straubing aus der Zeit um 1360, Bayerisches Jahrbuch für Volkskunde 1978/79, Volkach vor Würzburg 1979.
 Goetz, Leben = Hans-Werner Goetz, Leben im Mittelalter vom 7. bis zum 13. Jahrhundert, München 1986.
 Gurevič, Weltbild = Aaron J. Gurjewitsch, Das Weltbild des mittelalterlichen Menschen, München 1986.
 GZM = Jože Mlinarič, Gradivo za zgodovino Maribora, V. zvezek, Pokrajinski arhiv Maribor 1979.
 Janisch, Lexikon = Josef Andr. Janisch, Topographischstatistisches Lexikon von Steiermark, III. Bd., Graz 1885.
 KLS = Krajevni leksikon Slovenije, IV. del, Ljubljana 1980.

- Koropec, Gospoščine = Jože Koropec, Zemljiške gospoščine med Dravogradom in Mariborom do konca 16. stoletja, Maribor 1972.
- Koropec, Slovenj Gradec = Jože Koropec, Srednjeveško gospostvo Slovenj Gradec, Časopis za zgodovino in narodopisje, letnik 49 (nova vrsta 14), zv. 1, Maribor 1978.
- Kotruljevič, O trgovini = Della mercatura et del mercante perfetto. Libri quattro. Di M. Benedetto Gotrugli Raguelo. Scritti gia piu di anni CX, etc. In Vinegia, al' Elefanta. MDLXXIII. Faksimile z vzporednim prevodom Žarka Muljačiča, Dubrovnik 1989.
- Kuenrigger = Die Kuenringer, Das Werden des Landes Niederösterreich, Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseums, NF 110, Wien 1981.
- Kühnel, Alltag = Harry Kühnel, izd., Alltag im Spätmittelalter, Graz/Wien/Köln 1986.
- Le Goff, Civilizacija = Jacques Le Goff, Srednjovekovna civilizacija zapadne Evrope, Beograd 1974.
- Le Goff, Mensch = Jacques Le Goff, izd., Der Mensch des Mittelalters, Frankfurt/New York 1989.
- Lexner, Wörterbuch = Matthias Lexners Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch, Stuttgart 1986.
- Loewe, Wörterbuch = Richard Loewe, Deutsches etymologisches Wörterbuch, Berlin / Leipzig 1930.
- Makarovič, Gamberk = Gorazd Makarovič, Pričevanje romanskega gradu Gamberka o stanovanjski kulturi, Varstvo spomenikov, Revija za teorijo in prakso spomeniškega varstva xxx, Ljubljana 1988.
- Makarovič, Keblj = Gorazd Makarovič, Pričevanje gotskega stolpa Keblja o stanovanjski kulturi (oddano v tisk)
- Meckseper, Stadt = Cord Meckseper, Kleine Kunstgeschichte der deutschen Stadt im Mittelalter, Darmstadt 1982.
- Melik, Slovenija = Anton Melik, Slovenija, I, Splošni del, 1. zvezek, Ljubljana 1935.
- Mell, Gerichtsbeschreibungen = Anton Mell und Hans Pirchegger, Steirische Gerichtsbeschreibungen. Beiträge zur Erforschung steirischer Geschichte XXXVII-XL (NF V-VIII), Graz 1914.
- Muchar, Geschichte = Albert Muchar, Geschichte des Herzogthums Steiermark II, Graz 1845; VI, Graz 1859; VII, Graz 1864.
- Nojfert, Projektovanje = Ernst Nojfert (Neufert), Arhitektonsko projektovanje, Beograd 1985.
- Oswald, Lexikon = Gert Oswald, Lexikon der Heraldik, Leipzig 1984.
- Peters, Artzt = Hermann Peters, Der Artzt und die Heilkunst in der deutschen Vergangenheit, Monographien zur deutschen Kulturgeschichte III, Leipzig 1900.
- Piper, Abriss = Otto Piper, Abriss der Burgenkunde, Leipzig 1904.
- Piper, Burgenkunde = Otto Piper, Burgenkunde, München 1895.
- Preiss, Museum = Achim Preiss - Karl Stamm - Frank Günter Zehnder, Das Museum, München 1990.
- Schultz, Leben = Alwin Schultz, Deutsches Leben im XIV. und XV. Jahrhundert, I, Prag/Wien/Leipzig 1892.
- Starzer, Lehen = Albert Starzer, Die landesfürstlichen Lehen in Steiermark von 1421-1546, Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen XXXII, Graz 1902.
- Stegenšek, Topografija = Avguštin Stegenšek, Konjiška dekanija, Umetniški spomeniki Lavantinske škofije, drugi zvezek, Maribor 1909.
- Stopar, Cisterna = Ivan Stopar, K problemu cisterne na gradu Celje, Varstvo spomenikov, Revija za teorijo in prakso spomeniškega varstva XXIV, Ljubljana 1982.
- Stopar, Gradovi = Ivan Stopar, Gradovi na Slovenskem, Ljubljana 1986.
- Stopar, Razvoj = Ivan Stopar, Razvoj srednjeveške grajske arhitekture na slovenskem Štajerskem, Ljubljana 1977.
- Stopar, Topografija = Ivan Stopar, Gradovi, graščine in dvorci na slovenskem Štajerskem, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Znanstveni inštitut, Ljubljana 1982.
- Štukl, Inventar = Franc Štukl, Inventar škofjeloškega gradu iz leta 1315, Loški razgledi XI, Škofja Loka 1964.
- Tannahill, Kulturgeschichte = Reay Tannahill, Kulturgeschichte des Essens, DTV München 1979.

- Thiel, Geschichte = Erika Thiel, Geschichte des Kostüms, Berlin 1963.
- Trstenjak, Črtice = Davorin Trstenjak, Zgodovinske črtice o nekdanji provinciji Windischgraz; I, Kres, Leposloven in znanstven list, I. letnik, Celovec 1881; II, Kres, Leposloven in znanstven list, II. letnik, Celovec 1882.
- Vale, Itinerario = Giuseppe Vale, Itinerario di Paolo Santonino in Carintia, Stiria e Carniola negli anni 1485-1487 (Codice vaticano latino 3795), Studi e testi 103, Città del Vaticano 1943.
- Valvasor, Ehre = Johann Weichart Valvasor, Die Ehre des Hertzogthums Crain, Nürnberg / Laibach 1689.
- Vilfan, Zgodovina = Sergej Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, Ljubljana 1961.
- Vischer, Topografija = Georg Matthaeus Vischer, Topographia Ducatus Stiriae 1681. Herausgegeben und mit einem Nachwort versehen von Anton Leopold Schuller, Zweite verbesserte Auflage, I, II, Graz 1976.
- Winzer, Kulturgeschichte = F. Winzer, Kulturgeschichte Europas, Köln/Braunschweig s.a.
- Zahn, Miscellen = J.(oseph) von Zahn, Steierische Miscellen zur Orts- und Culturgeschichte der Steiermark, Graz 1899.
- Zoepfl, Kulturgeschichte = Friedrich Zoepfl, Deutsche Kulturgeschichte I, Freiburg im Breisgau 1928.
- Žontar, Vicedom = Josip Žontar, Kranjski deželni vicedom, Prispevek zgodovini srednjeveške finančne uprave na Kranjskem, Razprave SAZU V, Razred za zgodovinske in družbene vede, Hauptmannov zbornik, Ljubljana 1966.

BESEDA O AVTORJU

Dr. Gorazd Makarovič je kustos za ljudsko umetnost v Slovenskem etnografskem muzeju v Ljubljani. Njegovo raziskovalno delo sega čez meje osnovnega delovnega področja. Avtorjevo širino označuje formulacija njegovih raziskovalnih prizadevanj v zadnjih letih: Zgodovina kulture in odnos prebivalstva do kulture na Slovenskem od naselitve do 2. svetovne vojne.

Je pisec večjega števila razprav. Za eno izmed njegovih pomembnejših del velja knjiga *Slovenska ljudska umetnost* (Ljubljana 1981).

ABOUT THE AUTHOR

Dr. Gorazd Makarovič is curator of folk art at the Slovene Ethnographic Museum in Ljubljana. His research work extends beyond the borders of his basic field; his most recent works concern the history of culture and the attitude of the population towards culture in Slovenia from the time of earliest settlement to the Second World War.

He is the author of a number of articles; his most outstanding work is the book *Slovene Folk Art* (Ljubljana 1981).

SUMMARY

THE CASTLE VODRIŽ - A MONUMENT TO A KNIGHT'S DWELLING IN THE EARLY GOTHIC PERIOD

The original appearance of the early Gothic castle Vodriž in Slovene Styria is described, especially the castle residential house, which after the division of the castle in 1338 among three brothers, the knights Hebenstreit, was acquired by Friderik.

The results of the reconstruction can be seen in pictures 25 and 27, which show the original castle layout, and in pictures 1,2,9,10 and 20, which depict Friderik's house.

The house covers an area of 270 m². On the ground floor were two dimly lit storage areas, while the servants' quarters were located on the better lit first floor. The knight's own living quarters were on the second floor, together with a chapel and privy. In the central part of the building on both the ground floor and the first floor were halls.

The walls were of plaster and the floor paved with brick. The knight's floor was poorly heated by a fireplace. Water was supplied from a filtered well in the courtyard, which collected rainwater from the roof.

The castle was well fortified, giving its residents a feeling of security; times were hard economically and full of violence. Friderik's family lived day after day in their limited space within the castle. Everyday social contacts existed only among the castle residents, and the rhythms of life were tied to the seasons and the church calendar.

80

The Hebenstreits belonged to the knightly class and enjoyed a good position in society. They were liegemen of the patriarch of Aquileia. Their dwelling represents the standard of the middle landed class of the lower aristocracy in the early Gothic period.

JANUSOV RAZDELEK JANUS' DEPARTMENT

Maria Kundegraber

Kočevje - nemški jezikovni otok
v 19. stoletju

Kočevje - German linguistic island
in the 19th century

Ta "dvoobrazi", dvojezični razdelek pomeni vrata (lat. *ianua* = vrata) iz sveta in v svet.

Članki, razprave, ki jih Etnolog v njem prinaša, bodo vedno v celoti objavljeni dvojezično; v jeziku pisca in v slovenščini oziroma v slovenskem in v enem izmed svetovnih jezikov.

*This "two-faced", bilingual section represents a door to and from the world (lat. *ianua* = door).*

Articles and studies presented here are published in their entirety in two languages: the language of the author and Slovene, or rather in Slovene and one of the major world languages.

(I.Sm.)

DIE DEUTSCHE SPRACHINSEL GOTTSCHEE IM 19. JAHRHUNDERT

Maria Kundegraber

82

IZVLEČEK

V članku Kočevje - nemški jezikovni otok v 19. stoletju avtorica opisuje nekatere kulturne sestavine Kočevarjev, kakor jih je razbrala iz pisanih virov, pričevalnih za tisti čas.

ABSTRACT

In the article Kočevje - German linguistic island in the 19th century, the author describes some aspects of the culture of Kočevje residents on the basis of written sources from that time.

Nach dem Aufhören der Türkeneinfälle und einer Zeit schwerer Bedrückung, die 1515 zum Bauernaufstand führte, erlebte das Gottscheerland - die Grafschaft Gottschee - seit dem Erwerb des Gebietes durch die Grafen von Auersperg 1641 eine ruhigere Periode. Die wirtschaftlichen Voraussetzungen waren freilich auch in dieser Zeit ungünstig, und die 1792 erfolgte Erhebung des Herrschaftsbesitzers in den Rang eines Herzogs von Gottschee brachte der Bevölkerung keine Vorteile. Sie musste nach wie vor von den kargen Bauernwirtschaften, der Hausindustrie mit Holzwaren - und Leinenerzeugung und dem Hausierhandel in fernen Ländern leben. Die Stadt Gottschee (Kočevje), der das Stadtrecht 1471 verliehen worden war, hatte um die Wende zum 19. Jahrhundert nur etwa eintausend Einwohner, bei denen aber das Handwerk eine untergeordnete Rolle spielte. Die meisten Stadtbewohner lebten von der Landwirtschaft und dem Handel.

Die Sprachgrenze hatte sich im Laufe der Jahrhunderte in einer Art Ausgleichsbewegung herausgebildet, nachdem die Siedlungstätigkeit von aussen abgeschlossen war. An frühere Verhältnisse erinnern noch Windischdorf (Slovenska vas) in der Sprachinsel nördlich der Stadt Gottschee und Nemška vas (= Deutschdorf) südlich von Reifnitz (Ribnica). In Windischdorf konnten 1573 die Bewohner nur mehr die deutsche Sprache, wie aus einer Eingabe des Pfarrers von Gottschee hervorgeht. Der Anreiz für Neuzuzügler aus der Nachbarschaft war gering, da es keine verlockenden wirtschaftlichen Möglichkeiten gab, abgesehen davon, dass eine Fluktuation der bäuerlichen Bevölkerung durch die Grundherrschaft eingeschränkt wurde, ja wenn sie nicht in deren Interesse lag, unmöglich war. Die Tatsache, dass das Gottscheerland eine eigene Herrschaft war, hat die Stagnation noch verstärkt.

Das beginnende 19. Jahrhundert brachte neue Unruhe von aussen; die Gottscheer wurden in die Wirren der europäischen Geschichte hineingezogen, sie teilten das Schicksal des Landes Krain. Es traten aber auch Veränderungen und Neuerungen ein, die die Bewohner des Herzogtums Gottschee und ihre Kultur auch ausserhalb des Landes bekannt machten. Diese Entwicklung wurde durch das beginnende landeskundliche und topographische Interesse der Aufklärungszeit eingeleitet und durch die frühen volkskundlichen Aufzeichnungen und Forschungen in der zweiten Hälfte des Jahrhunderts fortgesetzt.

Im Jahre 1809 kam Gottschee nach dem Unterliegen des österreichischen Truppen in Oberitalien in unmittelbare Berührung mit dem napoleonischen Kriegsgeschehen. Die französischen Truppen, aus dem Kanaltal kommend, im Mai dieses Jahres in Krain ein. Schon 1797 waren auf dem Schweinberg (Jasnica) fünf Befestigungen durch 2892 Gottscheer, 565 Kostler und 838 Reifnitzer errichtet worden, die jedoch 1809 die Besitzergreifung des Gottscheerlandes durch die Franzosen nicht verhindern konnten. Es fand bei Kerndorf (Mlaka) ein Gefecht statt, bei dem die Gottscheer unterlagen. Am 7. Juli forderten die Franzosen eine hohe Kontribution von Krain, von der auch die Gottscheer betroffen waren. Sechshundert Gottscheer Bauern, die ihre Zahlungen nicht geleistet hatten, erhoben sich am 10. September gegen die Franzosen. Nach einer Verstärkung der Besatzung durch ein weiteres französisches Bataillon wurden die Aufständischen zerstreut. In der Nacht vom 8. auf den 9. Oktober brach ein neuer Aufstand in Gottschee und Weisskrain aus. Bei Malgern (Mala gora) fielen drei französische Offiziere, am 9. Oktober wurde in Lienfeld (Livold) der Kreiskommissär von Rudolfswerth (Novo mesto) erschlagen. Daraufhin liessen die Franzosen die Stadt Gottschee plündern und anzünden, ebenso Pölland (Predgrad) und Kostel. Die Häuser der Stadt waren damals noch zum grössten Teil aus Holz gebaut. Fünf Anführer wurden am 18. Oktober erschossen: einer aus der Stadt, einer aus Windischdorf (Slovenska vas), einer aus Eben (Ravne), zwei aus Malgern (Mala gora).¹

Nach dem Frieden von Schönbrunn vereinigten die Franzosen die eroberten Länder dieser Region zu den "Illyrischen Provinzen", deren Verwaltungseinteilung auch nach dem Abzug der Besatzung 1814 im "Königreich Illyrien" bis 1849 erhalten blieb.

Die Franzosenzeit lebte in der Volkssage weiter, die von der Ermordung eines französischen Offiziers in Graflinden (Knežja Lipa) erzählt. Er wurde darnach in der sogenannten Franzosengrube begraben. Die Vergeltung für den Mord traf den Suppan von Graflinden.²

1849 wurden neue Verwaltungseinheiten geschaffen, wodurch das bis dahin zusammengehörende Siedlungsgebiet der deutschen Gottscheer drei Bezirkshauptmannschaften beziehungsweise fünf Gerichtsbezirken zugeteilt wurde. Zum Bezirk Gottschee kamen slowenische Dörfer, Gottscheer Dörfer wurden zu Rudolfswerth (Novo mesto) und Tschernembl (Črnomelj)

¹ Herbert Otterstädt, Gottschee. Verlorene Heimat deutscher Waldbauern. Freilassing 1962. S. 27. - Ivan Simonič, Zgodovina kočevskega ozemlja. In: Kočevski zbornik (Ljubljana 1939) S. 45 - 130; hier: S. 127 f.

² Wilhelm Tschinkel, Gottscheer Volkstum. Rosegg (Kärnten) 1931. Nr. 87, S. 126.

geschlagen. Damit war die einheitliche Verwaltung für das Siedlungsgebiet verschwunden.

84

Durch die Auflösung des Untertanenverbandes wurden Zehent und Robot aufgehoben. Mehr als 9900 Hektar Wald und Weideland gingen in Bauernbesitz über. In der Folge entstanden einige kleinere Industriebetriebe, die nichterbenden Bauernsöhnen eine Arbeitsmöglichkeit boten. Das 1795 gegründete Eisenwerk in Hof (Dvor) hatte für Gottschee nur insofern Bedeutung, als auch aus den Gottscheer Wäldern der Herrschaft Auersperg Holz und Holzkohle geliefert wurden. 1835 gründeten die Gebrüder Ranzinger zwischen Suchen (Draga) und Masern (Grčarice) eine Glashütte, die Karlshütte (Glažuta), die aber wegen Unrentabilität wieder aufgelassen wurde. Es fehlte im Gebiet die notwendige Voraussetzung zur Gewinnung des mineralischen Rohstoffes, der zugeführt werden musste. 1856 wurde ein zweiter Versuch mit einer Glashütte in der Nähe der Stadt Gottschee, nämlich bei Schalkendorf (Šalka vas) durch dieselben Unternehmer gemacht. Dazu holte man Glasarbeiter aus der Steiermark und aus Böhmen, doch sie konnten ebenfalls nicht verhindern, dass 1888 auch dieser Betrieb eingestellt wurde. Die geologischen und die Verkehrsbedingungen waren hier nicht wesentlich besser gewesen als bei der Karlshütte.

Erst 1893 wurde nach fast zwanzigjährigen Bemühungen und Planungen die Bahnlinie Laibach - Grosslupp - Gottschee (Ljubljana - Grosuplje - Kočevje) eröffnet, die allerdings eine Sackbahn blieb. Ohne den durch die "Trifailer Kohlenwerksgesellschaft" in Aussicht genommenen Bergbau bei Schalkendorf (Šalka vas), der von lang dauernder Bedeutung werden sollte, wäre es vielleicht auch damals noch nicht zum Bahnbau gekommen. Die Bergbaugesellschaft sicherte eine grössere Frachtmenge auf der Bahnlinie zu.³

Der Kohlenabbau, ein Tagbau, an den heute nur mehr der See an seiner Stelle erinnert, begann bereits 1892. Er beschäftigte nicht nur Arbeiter aus den umliegenden Dörfern, sondern führte zu einer beträchtlichen Zuwanderung slowenischer Bergleute mit ihren Familien, die sich vorerst als Inwohner bei den Gottscheern niederliessen, und nach und nach eigene Häuser errichteten.

Am bedeutendsten für das Ländchen waren aber, weil dem natürlichen Vorkommen entsprechend, die ebenfalls seit dem 19. Jahrhundert betriebenen Sägewerke. Schon 1857, nach Fertigstellung der Südbahnstrecke Laibach - Triest (Ljubljana - Trst) kam es in Travnik zum Bau einer Dampfbrettsäge, für die man die Eisenbahnstation Rakek nutzbar machte und die Bretter dort zum Transport verlud. Im Gottscheer Gebiet selbst entstand die erste, mit Dampfkraft betriebene Säge 1871 in Karlshütte (Glažuta), am Standort der ersten Glashütte, ein weiteres in Kaltenbrunn ( ) ebenfalls 1871 und in Bärenheim (Medvedjek) 1878. Nach der Eröffnung der Bahnlinie nach Gottschee wurden auch grössere Dampfsägen in Hirschgruben (Jelendol) und im Hornwald (Rog), sowie kleinere Sägen errichtet. Bis zur Gründung der verschiedenen Betriebe hatte der Wald wenig Nutzen gebracht: er lieferte Bau- und Brennholz, das Holz

³ (Josef Erker, Hgb.), *Jubiläum-Festbuch* der Gottscheer 600-Jahrfeier. Gottschee 1930. S. 152 f.
- Hugo Grothe, *Die deutsche Sprachinsel Gottschee in Slowenien. Ein Beitrag zur Deutschumskunde des europäischen Südostens*. Münster i. Westf. 1931. S. 171 und 176 f.

zur Erzeugung der Holzgeschirre und Geräte, zur Erzeugung von Pottasche und man sammelte Buchenschwämme für die Feuerzeuge. ⁴

In den Ortschaften Lichtenbach (Svetli potok), Kummerdorf (Kumrova vas) und Altfriesach (Staro Brezje) sind um 1850 Produktionsstätten von Loden entstanden. Ein Hausierer hatte die Kenntnis der Erzeugung in Böhmen kennen gelernt. Absatzgebiete für den weissen, schwarzen und gemusterten Loden waren Kroatien und Dalmatien. Ob unter den Erzeugnissen dieser Webereien auch jener Loden war, aus dem die Gottscheer ihre Überkleider, die Joppen, nähen, ist und nicht überliefert. Gegen Ende des Jahrhunderts ging die Lodenerzeugung allerdings wieder zurück, da die Konkurrenz zu gross war. ⁵

Im 19. Jahrhundert kam es in der Gottschee zu einer Verbesserung der geistigen und kulturellen Versorgung der Bevölkerung. Dazu gehörten die Pfarrgründungen. Seit 1787 war die Stadtpfarre Gottschee Dekanat. Aus den alten Pfarren wurden vorerst Lokalkaplaneien abgetrennt, von denen die meisten später zu Pfarren erhoben wurden.

Aus Gottschee:

1788 Pfarre Mitterdorf (Stara Cerkev)

Aus Rieg (Kočevska Reka):

1791	Lokalkaplanei	Morobitz (Borovec)	1876	Pfarre
1845	"	Göttenitz (Gotenice)	1878	"

Aus Mösel (Mozelj):

1840 Expositurkaplanei Oberskrill (Zdihovo)

Aus Tschermoschnitz (Črmošnjice):

1791	Lokalkaplanei	Stockendorf (Planina)	1875	"
1792	"	Pöllandl (Koč. Poljane)	1875	"

Aus Altlag (Stari log):

1807	Lokalkaplanei	Ebental (Polom)	1876	"
1825	"	Unterwarmberg (Gor. Topla Reber)	1875	"

Aus Altenmarkt - Pölland (Stari trg - Poljane):

1796	Lokalkaplanei	Unterlag (Spodnji log)	1875	"
1828	Unterdeutschau (Nemška loka)		1854	"

Aus Reifnitz (Ribnica):

1767	Lokalkaplanei	Masern (Grčarice)	1875	"
------	---------------	-------------------	------	---

Aus Ossilnitz (Osilnice):

1799	Lokalkaplanei	Obergras (Trava)	1834	Pfarre
				Suchen (Draga)

In den meisten Orten bestanden schon vorher Kirchen, so dass es wegen der Neugründungen nicht zu Kirchenbauten kommen musste. ⁶

⁴ (Josef Erker), Jubiläums-Festbuch (wie Anm. 3) S. 152 f.

⁵ Hugo Grothe, (wie Anm. 3) S. 173.

⁶ (Josef Erker) Jubiläums-Festbuch (wie Anm. 3) S. 60 ff.

Ein weiterer wichtiger Bereich ist das Schulwesen. Im 18. Jahrhundert gab es im Gottscheerland nur Privatschulen, sogenannte "Notschulen". Erst im 19. Jahrhundert kam es zur Gründung öffentlicher Schulen, die vorerst in den Pfarrorten entstanden.

1818	Altlag (Stari log)
1819	Mitterdorf (Stara Cerkev)
1820	Mösel (Mozelj)
1822	Tschermoschnitz (Črmošnjice)
1829	Nesseltal (Koprivnik)
	Rieg (Kočevska Reka)
1852	Pöllandl (Koč. Poljane)
1854	Unterlag (Spodnji log)
	Götenitz (Gotenice)
1855	Suchen (Draga)
1856	Morobitz (Borovec)
1863	Ebental (Polom)

86

Das Reichsvolksschulgesetz vom 14. Mai 1869 brachte die allgemeine Schulpflicht. Es kam zu weiteren Schulgründungen, die aber die armen Gemeinden in finanzielle Schwierigkeiten brachten.

1874	Stalzern aus einer Schulstiftung.
1876	wurde die Volksschule in der Stadt Gottschee in eine Knabenschule und eine Mädchenschule geteilt.
1883	wurde die Privatschule bei der Glasfabrik Ranzinger aufgelassen. ⁷

Vielen Kindern war wegen der grossen Entfernung der Schulbesuch erschwert. Die kleinen armen Gottscheer Landgemeinden hatten nicht die Mittel für einen Schulbau, der in ihre Kompetenzen gefallen ist. Am 13. Mai 1880 wurde in Wien der "Deutsche Schulverein" gegründet. Er darf nicht mit dem am 5. Juli 1886 in Graz gegründeten "Schulverein für Deutsche" verwechselt oder zusammengeworfen werden, der sich durch Antisemitismus hervortat, dem aber auch die Bestrebungen des "Deutschen Schulvereins" zu wenig radikal waren und gegen den er sich ausdrücklich wendete. Der "Schulverein für Deutsche" hat sich offensichtlich in Gottschee nicht betätigt.

Die Satzungen des "Deutschen Schulvereins" drücken seine Bestrebungen mit folgenden Worten aus: "Der Deutsche Schulverein hat den Zweck, in Österreich an Orten mit sprachlich gemischter Bevölkerung, besonders an den deutschen Sprachgrenzen und auf den deutschen Sprachinseln, die Bestrebungen zur Erlangung und Erhaltung deutscher Schulen zu unterstützen". In der Gottschee baute er mehrere Schulhäuser oder unterstützte deren Bau mit finanziellen Mitteln, zahlte Mieten für Schulräume, besoldete Lehrer und stattete Schulen und Schüler mit Lehrmitteln aus.⁸

⁷ Josef Perz in: (Josef Erker), Jubiläums-Festbuch (wie Anm. 3) S. 130 f.

⁸ Josef Perz in: Jubiläums-Festbuch, wie Anm. 7. - *Uebersicht* über die Thätigkeit des Deutschen Schulvereines im Vereinsjahr 1885. S. 1 und 3-5. - 1. *Jahresbericht* der Vereinsleitung des Schulvereines für Deutsche, Juni 1887.

Schulgründungen:

1882	Maierle (Mavrlen) und Langenton (Smuka)
1883	Masern (Grčarice) und Schäflein (Ovčjak)
1884	Hohenegg (Onek) *
1885	Lichtenbach (Svetli potok) *
	Gottschee, Privatschule der Waisen- und Erziehungsanstalt. *
1888	Steinwand (Podstenice) und Unterskrill (Skrilj)
1892	Lienfeld (Livold) *
1897	Obergrad (Trava)
1898	Altbacher (Stari breg) *
1905	Verdreng (Podlesje) und Reichenau (Rajhenav)*
1908	Reuter (Laze)
1909	Rodine (Rodine) und Stalldorf (Stale)
1910	Wertschitz (Vrčice)

(Die mit * bezeichneten Orte sind keine Randsiedlungen, sondern inmitten des Gebietes der Sprachinsel Gottschee gelegen.)

Aus dem Tätigkeitsbericht des "Deutschen Schulvereins" für das Jahr 1885 geht zum Beispiel hervor, dass das Schulgebäude in Maierle vom Verein errichtet worden war und dass man im Berichtsjahr die öffentliche Schule in Altbacher durch Bestreitung des Mietzinses unterstützte. Subventioniert wurde auch der Neubau der Schule in Tschermoschnitz. Lehrmittel erhielten die Schulen von Altbacher, Lichtenbach und Tschermoschnitz. Für den Musikunterricht am Gymnasium der Stadt Gottschee wurde eine Remuneration gewährt.⁹

Die 1882 errichtete "Fachschule für Holzindustrie" in der Stadt Gottschee hatte die Aufgabe, die Hausindustrie-Erzeugnisse aus Holz zu verbessern und neue Produkte, die einen guten Absatz versprachen, einzuführen. Auch gab es Unterricht im Holzschnitzen. Der Ankauf des Schulgebäudes war zum grossen Teil durch eine Spende des Gottscheer Kaufmannes Johann Stampfl möglich geworden. Als Förderer dieser Schule trat auch der "Deutsche Schulverein" in Aktion.¹⁰

Das 1871, also zum Vierhundertjahr-Jubiläum des Stadtrechtes, gegründete Staats-Untergymnasium mit deutscher Unterrichtssprache wurde erst 1907 ein vollständiges Staatsgymnasium. 1919 wurde das deutsche Gymnasium in ein slowenischen umgewandelt.¹¹

Am 24. November 1889 wurde ein weiterer Verein gegründet, der sich die Förderung von Schulen und Kindergärten, die Untergstützung von Volksbüchereien und Schulbüchereien zur Aufgabe genacht hat. Es war dies der "Verein Südmark", der nach dem Ersten Weltkrieg mit dem "Deutschen Schulverein" zusammengeschlossen wurde, bis dahin aber eigene Förderungsmassnahmen durchführte. In den Satzungen des Vereines wird an erster Stelle die wirtschaftliche Unterstützung genannt, Schulgründungen gehörten nicht zu seinen Aufgaben. Hingegen suchte der Verein Ortsgruppen

---

⁹ Josef Perz in: Jubiläumsfestbuch, S. 131. - *Uebersicht* (wie Anm. 8), S. 1 ff.

¹⁰ Hugo Grothe (wie Anm. 3), S. 169 f.

¹¹ Franz Scheschark in Jubiläum-Festbuch (wie Anm. 3) S. 135 ff.

zu gründen. In der Stadt Gottschee gab es seit 1893 eine Männer-Ortsgruppe, seit 1897 eine Frauen- Ortsgruppe.¹²

Das Vereinswesen spielte eigentlich nur in der Stadt eine Rolle. Vor der Wende zum 19. Jahrhundert bestanden in Gottschee eine Schneiderzunft (gegründet 1771) und eine Schuhmacherzunft (gegründet 1789). Erst 1874 entstand auf Anregung der Besitzer der Glashütte bei Schalkendorf, der Brüder Ranzinger, eine Schützengesellschaft, die sonntags auf der alten Schiessstätte Schiessübungen und Bestschüssen abhielt. 1878 wurde die "Freiwillige Feuerwehr" gegründet, in der sich hilfsbereite Bürger zusammenschlossen, um im Katastrophenfall zu helfen. 1880 entstanden der "Gottscheer deutsche Turnverein" und ein Unterstützungsverein für bedürftige Gymnasialschüler. Im darauffolgenden Jahr gründeten Gottscheer Bürger die Ortsgruppe Gottschee des "Deutschen Schulvereins". Im Jahr 1883 schlossen sich die Lehrer zum "Gottscheer deutschen Lehrerverein" zusammen. Weitere Vereine entstanden nach 1900: "Gottscheer deutscher Handwerkerverein", "Gottscheer deutscher Gesangverein" und "Gottscheer Theaterverein".¹³

88

Die zahlreichen Gottscheer, die in den letzten Jahrzehnten des 19. Jahrhunderts auswanderten, gründeten auch in der Fremde eigene Vereine, zum Teil mit sozialer Ausrichtung, zum Teil zur gemeinsamen Geselligkeit.

- 1889 "Erster Oesterreicher Unterstützungs Verein in Cleveland, Ohio." Er zahlte im Krankheitsfall an seine Mitglieder ein wöchentliches Krankengeld von 5 \$ aus.
- 1891 "Verein der Deutschen aus Gottschee in Wien".
- 1900 Gottscheer Männerchor in Brooklyn, N.Y.
- 1901 "Gottscheer Krankenunterstützungsverein von Gross New York".
- 1902 Deutsh-Österreicher Unterstützungsverein in Cleveland, Ohio.
- 1919 Verein "Gottscheerland" in Graz.¹⁴

Die Stadt Gottschee hat 1843/44 noch eine wichtige soziale Einrichtung geschaffen, das städtische Krankenhaus. 1896 bekam Gottschee Elektrizität und eine Wasserleitung, was in dem an sich wasserarmen Land bei der wachsenden Zahl der Einwohner der Bezirksstadt von grosser Wichtigkeit war.¹⁵

Die Bevölkerungszahlen in der Sprachinsel, d. h. in der ehemaligen Grafschaft, dem nachmaligen Herzogtum Gottschoe, werden in den einzelnen Publikationen verschieden angegeben, vielleicht auch dadurch bedingt, dass die alte Einheit durch die Neueinteilung der Verwaltungsteriche zerstört worden war.

¹² Uebersichtlicher Bericht über die Thätigkeit des Vereines Südmark in den zehn ersten Jahren seines Bestandes. Graz 1900. S. 23.

¹³ Franz Hriber in Jubiläums-Festbuch (wie Anm. 3), S. 215 ff.

¹⁴ Jubiläums-Festbuch (wie Anm. 3), S. 240 ff. - Gottscheer Gedenkbuch, herausgegeben von Gottscheer Relief Association, Inc., Brooklyn, N.Y. (1946). S. 48 ff.

¹⁵ Ivan Simonič (wie Anm. 1) S. 128.

1823	(Joseph von Rudesh)	18.000 Personen
1857	(Carl von Czoernig d.Ä.)	22.898 Personen
1869	(Karl J. Schröer)	25.916 Personen
1869	(Karl von Czoernig d.J.)	21.301 anwesende Personen (13.055 weiblich, 8266 männliche Personen)
1880	Volkszählung	23.443 Personen deutsch-
1890	Volkszählung	19.047 Personen spre-
1900	Volkszählung	18.565 Personen chend

Bei den niedrigen Zahlen männlicher Bewohner ist mit der Abwesenheit der Hausierer zu rechnen, die monatlang von zuhause fort waren und seit 1880 mit den zahlreichen Amerika- Auswanderern; erst im Laufe der Jahre schlossen sich auch Mädchen den "Amerikanern" an. Die Auswanderung nach Amerika brachte auch einen Rückgang des deutschen Anteils, während im Bereich der Stadt die Zuwanderung slowenischer Bergarbeiter zur Änderung der Verhältniszahlen beitrug.

89

Einige Beispiele über die Veränderungen zwischen 1880 und 1900:

Ort:	1880 deutsch slow.		1900 deutsch slow.		
Stadt Gottschee	1343	99	1783	255	
Schalkendorf	387	8	311	39	
Mitterdorf	196	23	196	28	
Lienfeld	252	47	298	--	
Masern	252	36	267	15	
Altlag	534	13	510	9	
Morobitz	97	27	125	--	
Mrauen	133	34	148	5	
Reuter (Laase)	120	--	106	--	
Suchen	78	158	203	39	
Bärenheim	24	58	6	17	16

Diese "Veränderungen" sind jedenfalls nicht in jedem Fall auf Zu- und Abwanderung zurückzuführen, sondern auch auf schwankendes Volksbewusstsein und Beeinflussung von verschiedener Seite. In manchem Fall mag Vorteils-Denken eine Rolle gespielt haben. Vergleiche von Zahlen in verschiedenen Publikationen zeigen, dass sie in jedem Fall mit Vorsicht zu verwenden sind. Zum mindesten könnte eine Überprüfung in Volkszählungsbogen des alten Österreich in denen nach der Umgangssprache gefragt wurde, eine einheitlichere Vergleichsbasis erbringen.

Eine wichtige Quelle für die Verhältnisse in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts sind die zum Franziseischen Kataster erhobenen Angaben. In Bezug auf Personenstand, familiäre Verhältnisse, Auswanderung und berufliche Möglichkeiten enthalten die in den Gottscheer Pfarren angelegten Hausverzeichnisse, die den Titel "Status animarum" tragen, wertvolle Hinweise. Die Aufzeichnungen beginnen in den einzelnen Pfarren zu verschiedenen Zeiten.

Als herrschaftlicher und wirtschaftlicher Mittelpunkt soll die Stadt Gottschee, deren Stadtrecht auf das Jahr 1471 zurückgeht, an erster Stelle betrachtet werden.

1831 betrug die Bevölkerungszahl der Stadt nach dem "Catastral Schaetzungs Elaborat der Steuer Gemeinde Stadt Gottschee" 1143 Seelen, 559 männliche und 584 weibliche Personen. Sie lebten in 220 Familien. 161 Häuser standen ihnen als Wohnung zur Verfügung; nur drei Häuser hatten zwei Stockwerke, 96 ein Stockwerk, die übrigen besaßen nur ein bis zwei Zimmer im Erdgeschoss. Ein Zahlenvergleich lässt vermuten, dass in den Erdgeschosshäusern je eine Familie lebte, in den grösseren Häusern je zwei Familien. Die meisten Hausbesitzer hatten auch Grundstücke. 105 Viertelhübler besaßen je acht bis zehn Joch Grund (= $4 \frac{1}{2} - 5 \frac{3}{4}$ ha), 32 Fünffachtelhübler waren die grössten Besitzer mit je zehn bis zwölf Joch (= $5 \frac{3}{4} - \text{ca. } 6,9$ ha). Die Kleinstbesitzer, nämlich neun Häusler (1-2 Joch) und 11 Keuschler ($\frac{1}{2}$ Joch), fallen für die Selbstversorgung der Stadt mit Lebensmitteln kaum ins Gewicht. Nichts sagt das Dokument über den Grundbesitz aus, der zu den vier Mühlen, dem Pfarrhof, dem Schulhaus und dem Schloss gehörte. Ausser von der Landwirtschaft lebten die Bewohner vom Handel. Abgesehen von den Müllern gab es einen Fleischhauer, einen Lederer, mehrere Schneider und Schuster. Es fehlte also eine ganze Reihe von wichtigen Handwerkern, wie etwa Weber und Färber und sämtliche Bauhandwerker. Entsprechend der zentralen Funktion der Stadt lebten in ihr vier Geistliche, sieben Beamte und eine nicht erwähnte Zahl von Polizisten.

Der Viehbestand der Stadt diente wohl in erster Linie der Selbstversorgung: 227 Kühe und 161 Schweine. Letztere wurden gemästet zur "Fleisch- und Speckerzeugung für die Haushaltung". Die 87 Pferde und 44 Ochsen brauchte man als Zugtiere in der Landwirtschaft und vermutlich auf Handelsfahrten. Wir erfahren auch, dass jeden Mittwoch Wochenmarkt abgehalten wurde, auf dem die Einfuhr von Getreide aus der Gegend von Karlstadt (Karlovac) in Kroatien eine besondere Rolle spielte. Das Getreide wurde von den Bewohnern der Herrschaft Gottschee gekauft, da wegen der zu geringen Ackerflächen die eigenen Ernten für die Versorgung nicht ausreichten.

Aus den Antworten geht weiter hervor, dass die Nahrung in der Stadt grösstenteils aus Gemüse bestand, vermutlich Kraut und Rüben, wahrscheinlich auch Erdäpfeln, dass wenig Mehlspeisen und selten Fleischspeisen gegessen wurden. Der Hinweis, dass gern Wein getrunken worden wäre, überrascht, denn es gab im Gottscheerland fast keinen Weinbau. Genauere Angaben über die Nahrung fehlen leider.

Als Beispiele der Verhältnisse in Gottscheer Landgemeinden habe ich in Stadtnähe einige Siedlungen in der Pfarre Mitterdorf (Stara Cerkev) ausgewählt und die kleine abgelegene Gemeinde Unterlag im Süden, die an die Kulpa grenzte.

Die erste Gruppe umfasst ausser dem Pfarrort Mitterdorf Kerndorf (Mlaka), Rain (Breg), Windischdorf (Slovenska vas), Ort (Konca vas) und Obrern (Gorenje). Nach dem Verzeichnis der Baurparzellen und Pläne waren 1825 in Mitterdorf 26 Hausnummern vergeben. Abgesehen vom Pfarrhof (Nr. 1) und den Nummern 27 und 28, die auf einem kleinen Grundstück standen und über keine Wirtschaftsgebäude verfügten, sind die Besitzer als Bauern anzusprechen, die die wirtschaftliche Struktur des Dorfes bestimmten. Ein freistehendes

Gebäude am Beginn der nordwärts nach Ort führenden Strasse ist als Fleischbank gekennzeichnet, die im Eigentum des Pfarrhofes war und von einem Bauern aus Malgern betrieben wurde. Nach dem Katasterplan waren in Mitterdorf um das erste Viertel des 19. Jahrhunderts noch über 90 % der Gebäude aus Holz gebaut. Unter der Katasternummer des Pfarrhofes ist auch das nicht extra ausgewiesene gemauerte Schulhaus zu finden; die öffentliche Volksschule ist kurz vorher, nämlich 1819, gegründet worden.¹⁷

Fast alle Wohnhäuser standen entlang der westlichen Strassenseite. Hinter den Hofstellen erstreckten sich kleine Baumgärten und weiter hinaus die zahlreichen schmalen Ackerparzellen. Jeder Bauer hatte an den jeweiligen Ackerfluren seinen streifenförmigen Anteil: wir haben es hier - wie in anderen Gottscheer Siedlungen - mit einer Gewannflur zu tun.

Am Ende des 19. Jahrhunderts gab es in Mitterdorf bereits 46 Hausnummern, worin eine Brandstätte, das Schulhaus, ein Grundstück mit abgerissenem Haus und der Bahnhof enthalten sind.

91

Wir kennen im Zusammenhang mit dem Kataster nicht die Besitzgrößen um 1825, wohl aber, überliefert im Status animarum aus dem Jahrhundertende. Darin finden wir: 2 Ganzhübler, einen Dreiviertelhübler, drei Achtelhübler und neun Häusler. Vermutlich bestanden die grösseren Besitzungen schon am Beginn des Jahrhunderts, hinzugekommen werden die Häusler sein, deren hohe Hausnummern für eine späte Bauzeit sprechen. Unter den Häuslern befand sich der einzige handwerker des Dorfes, ein Schmied.

Einer der Achtelhübler war aus Mähren zugewandert; er besass ein schon am Beginn des Jahrhunderts kleines Hausgrundstück an der Seitengasse nahe der Kirche, das 1825 einem Michael Erker gehört hatte. Zugewandert waren ausserdem: ein Häusler aus Retje in der Pfarre Laserbach (Loški potok), einer aus Prezid in Kroatien, einer aus Niederdorf (Dolenja vas); die übrigen Häusler trugen typische Gottscheer Familiennamen und waren grösstenteils in der Pfarre Mitterdorf gebürtig. Ein Besitzer einer ganzen Hube war pensionierter k. k. Gendarmerie Postenführer, also kein Bauer; scheinbar hatte er in den Besitz eingeheiratet; er war in Scharfenberg in der Gegend von Gurkfeld (Krško) geboren worden und slowenischer Nationalität; seine Frau war Gottscheerin. Nicht einheimisch war auch der Bahnbeamte, der aus Trata, ~~Milack~~ (Škofja Loka) stammte. Anders die Lehrer: sie waren Gottscheer aus Mitterdorf.

Windischdorf (Slovenska vas) war das grösse Dorf der Pfarre. Es hatte 1825 43 Hausnummern, wovon allerdings zwei nicht vergeben waren. Die Dorfanlage ist als Strassendorf zu bezeichnen; ein einziges Gebäude, eine Sägemühle stand weit ausserhalb an der Rinnse (Rinža), dem einzigen Gewässer weit und breit. Zwei Häuser hatten ganz wenig Hofgrund; wir dürfen sie wahrscheinlich als Häusler ansprechen. Nur 15 % der Gebäude waren gemauert, offensichtlich Wohnhäuser. Um 1900 hatte das Dorf bereits 61 Hausnummern, von denen zwei Brandstätten und zwei abgerissene Häuser abgerechnet werden müssen. Ein von einem Lehrer bewohntes Haus war noch ohne Nummer. Soweit Angaben gemacht wurden, gab es in Windischdorf drei Ganzhübler, zwei Dreiviertelhübler, einen Fünfeckelhübler, 21 Halbhübler, einen

¹⁷ Jubiläums-Festbuch (wie Anm. 3), S. 130.

Dreiachtelhübler, sechs Viertelhübler, vier Achtelhübler und fünfzehn Häusler. Ein Ganzhübler betrieb eine Gastwirtschaft, eine Dreiviertelhube besass ein pensionierter Landesgerichtsrat, der Dorfschmied sass auf einer Achtelhube, die übrigen Handwerker, nämlich ein Wagnermeister, ein Maurer und ein Steinmetz waren Häusler. Wir können daraus schliessen, dass die Handwerker nicht erbende Bauernsöhne waren, die sich auf einem bisher unbebauten Grundstück ihr kleines Anwesen errichtet hatten.

92

Kerndorf (Mlaka) hatte 1825 unter seinen 23 Hausnummern ein "Dominical-Haus" am Rande der grossen Dorflacke, ein Gebäude also, das der Grundherrschaft gehörte. Zur Fialikirche SS. Philipp und Jakob, einer typischen kleinen Gottscheer Kirche, gehörte ein kleines Gebäude, das als "Kasten" bezeichnet ist; es war jedenfalls dazu bestimmt, die Naturalgaben an den Pfarrer aufzunehmen, während ans Dominical-Haus vermutlich die Abgaben an die Grundherrschaft abzuliefern waren. Die zehn gemauerten Wohnhäuser, ergeben 20 % der Gebäude des Dorfes; möglicherweise ist dieser relativ hohe Anteil durch einen vorhergehenden Brand zu erklären. Die abseits auf einem Hügel liegende gemauerte Kirche mit hölzernem Vorbau war älteren Datums, wie aus der barocken Einrichtung zu schliessen ist, obwohl sie bei Valvasor nicht erwähnt wird.

Die Dorfform ist offenbar aus einem Weiler entstanden, dessen Haus- und Hofzahl durch Erbteilung vermehrt wurde. Bis zum Ende des Jahrhunderts war die Häuserzahl auf 45 angewachsen; sie hatte sich also innerhalb von 75 Jahren verdoppelt. Daraus erklärt sich auch der hohe Anteil der Häusler, nämlich neunzehn. In diesen Kleinstbesitzungen lebten die Dorfhandwerker: ein Schneider, zwei Schuster, ein Tischler und ein Steinmetz. Die grösseren, ursprünglichen Besitzungen bestanden aus elf Halbhüblern, neun Viertelhüblern und fünf Achtelhüblern; von einem Besitz fehlt die Angabe. Bei der Dorfgründung wurden vermutlich acht Huben vergeben, also acht Familien angesiedelt.

Eine ähnliche Entwicklung vom Weiler zum Haufendorf hat wohl auch Ort (Konca vas) genommen, das um 1825 fünfzehn Hausnummern hatte; ein Haus besass keinen Hofgrund, und die Nummer Fünfzehn ist als Gemeindehaus bezeichnet. Nur drei Häuser waren gemauert, alle übrigen Gebäude, nämlich 93,5 % sind Holzbauten gewesen. Die Häuserzahl hat sich bis 1900 auf 24 vermehrt. Ort könnte eine Tochtergründung von Mitterdorf gewesen sein. Auch Ort könnte ursprünglich aus acht Huben bestanden haben. Ende des 19. Jahrhunderts gehörten drei ganze Huben, eine Dreiviertelhube, sieben Halhuben, eine Dreiachtelhube, zwei Viertelhuben, eine Achtelhube und sechs Häusler zur Ortschaft. Von einem Haus ist die Besitzgrösse nicht angegeben, zwei Häusler zur Ortschaft. Von einem Haus ist die Besitzgrösse nicht angegeben, zwei Häuser waren abgerissen. In Ort gab es damals nur einen Handwerker, einen Schneidermeister, der aus Böhmen stammte und eine Oberloschinerin zur Frau hatte. Von den vier Inwohnern von Ort arbeiteten drei als Bergknappen im Kohlenbergwerk Schalkendorf; sie und ein Häusler waren zugewandert.

Obren (Gorenje) hatte 1825 eine klare Angerdorf-Form mit neunzehn Häusern, das durch die Strasse von Mitterdorf nach Malgern gequert wurde. Zwei Gebäude lagen abseits an dieser Strasse: ein als Häusler anzusprechender Besitz und ein dem Dorf Obren gehörendes Haus, über dessen Funktion wir

nichts erfahren. Doch verdanken wir einem Beitrag zur Familiengeschichte von Oberrn nähere Hinweise. Die Hausnummer 18 diente demnach seit alter Zeit den jeweiligen Dorfhirten für die Dauer ihrer Dienstleistung als Unterkunft. Die Hausnummer 19, das "Gemeindehäusl" wurde von der Gemeinde betagten oder auch jungen Leuten, die unbehaust waren, vorübergehend als Ersatzwohnung zur Verfügung gestellt.¹⁸

Um 1825 waren in Oberrn neun Gebäude gemauert, das sind 18 % des Baubestandes. Auch hier ergibt sich die Frage, ob ein vorausgehender Brand dazu geführt hatte, dass man so viele Häuser in Mauerwerk aufgeführt hatte. Um 1900 standen in Oberrn bereits 32 Häuser.

Auch in diesem Dorf kommen wir auf einen Gründungsbestand von acht Huben, die um die Jahrhundertwende zu einer ganzen Hube, einer Dreiviertelhube, elf Halbhufen, drei Viertelhuben und dreizehn Häuslern geworden waren. Ein Häusler war Steinmetz, ein Beruf also, der verhältnismässig häufig vorkam. In Oberrn gab es schliesslich eine grosse Zahl von Inwohnern, die meisten von ihnen waren zugewandert, nämlich dreizehn Familien und eine Einzelperson. Acht Familienväter arbeiteten als Bergknappen.

Rain (Breg), das 1825 nur sechs Häuser hatte, ist bis zum Ende des Jahrhunderts auf 21 Häuser angewachsen. Die Hausnummer sechs gehörte 1825 zu einer Mühle und stand an der Rinne (Rinže). Die Siedlung ist offensichtlich an der Hauptverkehrsstrasse von Gottschee nach Laibach (Ljubljana) entstanden auf einem Grund, der die Grösse von drei Huben hatte. Bis 1900 gab es vier Halbhübler, drei Viertelhübler, zwei Achtel-hübler und neun Häusler. Drei Häuser ohne Angaben sind vermutlich zu den Häuslern zu zählen. Zu den Bewohnern gehörte ein Gastwirt, ein Landbriefträger, ein Zimmermann und ein Finanzwach-Oberaufseher; dieser und ein zweiter Häusler stammten aus der Steiermark.

Zusammenfassend können wir sagen, dass trotz der Nähe der Stadt Gottschee 1825 noch der grösste Teil der Gebäude in Holz errichtet war, dass es damals offenbar keine gelernten Dorf- Handwerker gegeben hat, was zu der Vermutung berechtigt, dass z. B. die Bauarbeiten von den Bauern selbst in Form der Nachbarschaftshilfe durchgeführt wurden. Die Dorfformen zeigen eine Vielfalt von mehr oder weniger regelmässigen geschlossenen Anlagen. Alle erwähnten Dörfer hatten Gewannflur mit schmalen Ackerstreifen. Diese Flurform geht auf die Gründungszeit der Dörfer zurück.

Leider können wir die Einwohner- und Kinderzahl für 1825 nicht angeben, wohl aber jene des ausgehenden Jahrhunderts von 1880n bis 1900.

Dorf	Gubertenzahl	+ im 1. Jahr	+ bis zum 10 Jahr
Mitterdorf	165	4,8 %	9,7 %
Ort	105	1,9 %	5,7 %
Oberrn	135	3,7 %	8,1 %
Windischdorf	217	4,6 %	6,9 %
Kerndorf	179	3,9 %	8,9 %
Rain	97	3,1 %	5,1 %

¹⁸ Wilhelm Krauland, Aus längst vergangenen Tagen. Ein Beitrag zur Familiengeschichte von Oberrn. 14. und 15. Fortsetzung. In: Gottscheer Zeitung, Februar und März 1976, Beilage 81, S. I und Beilage 82, S. I.

Aussereheliche Geburten waren äusserst selten; das entspricht der Tradition über die Sittenstrenge der Gottscheer.

Gegen Ende des 19. Jahrhunderts begann die Auswanderung nach Amerika, das heisst, in die Vereinigten Staaten. Der erste Amerika-Auswanderer verliess zwar schon 1853 seine Heimat, bis 1880 waren es aber nur einzelne Mutige, die den Weg über das Meer antraten. Dann nahm aber die Auswanderung solche Ausmasse an, dass fast jedes Dorf seine "Amerikaner" hatte. Aber auch andere Länder waren Ziel von Gottscheern, die die Heimat ganz oder wenigstens zeitweise verliessen. Wir können in der Regel nicht sagen, wer von den Auswanderern wieder zurückgekommen ist, um mit seinen Ersparnissen zuhause die Wirtschaft zu verbessern.

Bis zum ersten Weltkrieg sind ausgewandert:

	Nach Amerika	an andere Orte
Aus Mitterdorf	48	22
Aus Ort	46	6
Aus Obrern	24	13
Aus Windischdorf	57	21
Aus Kerndorf	50	14
Aus Rain	23	13

Die Abwanderung an andere Orte ging vor allem in die Länder der Donaumonarchie; bevorzugt waren Orte in Krain, vor allem Laibach, dann Kärnten, die Steiermark, Wien, Kroatien. Nur ein Gottscheer aus der Pfarre Mitterdorf liess sich in Torgau (Preussen) nieder

Der Heiratsumkreis war klein; auch die nach Amerika Ausgewanderten heirateten fast ausschliesslich Burschen bzw. Mädchen aus der Heimat. Zugewanderte Jungesellen wählten meistens Gottschreerinnen zur Frau.

Von Interesse ist auch die Berufsausbildung der jungen Leute. Es fällt auf, dass der Pfarrort Mitterdorf an erster Stelle steht. Zur Handwerks- oder Handelslehre ging man nur selten in die Stadt Gottschiee, wo die Möglichkeiten offenbar begrenzt waren. Man bevorzugte Lehrstellen in der Steiermark und in Kärnten; ein Lehrling ging nach Niederdorf (Dolenja vas). Nach der Gründung des Untergymnasiums in Gottschiee (1871) können wir eine grössere Zahl von Studenten feststellen, die bezeichnenderweise wieder fast ausschliesslich aus Mitterdorf kamen. Das berufsziel der bis zum Ende des 19. Jahrhunderts Geborenen: vier Lehrer, zwei Lehrerinnen, vier Juristen, zwei Pfarrer, eine Pharmazeutin, ein Student der Philosophie. Während ein Teil der Studierten in die Heimat zurückkehrte, hatte die Amerika-Auswanderung einen starken Bevölkerungsverlust zur Folge. Warum aus der Pfarre Mitterdorf trotz der 1892 erfolgten Eröffnung des Bergbaues nicht mehr Bergknappen hervorgingen, entzieht sich meiner Kenntnis. Möglicherweise hat die Bergbaugesellschaft erfahrene Bergleute aus ihren anderen Betrieben vorgezogen, bei denen es sich meistens um Slowenen handelte, wodurch die Bevölkerungsstruktur verändert wurde, und zwar sowohl in Hinblick auf den Beruf, als auch auf die Muttersprache. Allgemein wird aber berichtet, dass sich die neu Zugezogenen mit den Alteingesessenen gut vertragen hätten.

Über die kleine Gemeinde Unterlag (Spodnji Log) sind wir besser unterrichtet. Die Beilagen zum Franziszeischen Kataster sind vollständiger

erhalten, die Mappe enthält ausser der Beantwortung des gedruckten Fragebogens von 1823 oder bald darnach ein handschriftliches "Catastral Schaeztungs Elaborat der Steuer Gemeinde Unterlag" von 1831, das uns vielerlei Nachrichten über den damaligen Zustand der Gemeinde und der Lebens- und Wirtschaftsverhältnisse in ihr vermittelt.

Das Gemeindegebiet umfasste ausser dem Kirchort die Weiler Unterpockstein (Spodnji Pokštajn), Neugereuth (Lapinje) und Wilpen (Spodnja Bilpa). Unterlag war seit 1796 Sitz einer Lokalkaplanei, die aus der Pfarre Stari trg abgetrennt worden war. Unterlag besass noch keine Schule, sie wurde erst 1854 gegründet.

Die Dorfanlage von Unterlag ist als Strassendorf anzusprechen, das sich in nordsüdlicher Richtung an der leicht abfallenden Dorfstrasse in einer geographischen Höhe von 498 Metern hinzieht. 1831 standen von den 56 nummerierten Häusern der Gemeinde mit neunzig Familien (479 Personen, u. zw. 228 männliche und 251 weibliche) die Nummern 1 - 35 in Unterlag. Drei Nummern waren nicht vergeben, das bedeutet, dass Unterlag 32 Wohnhäuser mit Wirtschaftsgebäuden und Zugehör hatte. Die Häuser waren teils gemauert, teils in Blockbauweise gezimmert und mit Schindeln gedeckt. Dem Katasterplan kann man entnehmen, dass ausser der Kirche, dem Pfarrhof und zwei Kapellen in Unterlag acht Wohnhäuser wenigstens zum Teil gemauert waren, dazu kamen neun gemauerte Wirtschaftsgebäude, von denen zwar einige als Scheunen bezeichnet werden, bei denen es sich aber in Wirklichkeit um Speicher gehandelt haben dürfte. Sie zeigen einen quadratischen Grundriss und haben eine Grundflächengrösse von 4,84 Quadratklaster (= 17.4 m²), sind also verhältnismässig klein, haben eine Seitenlänge von wenig mehr als vier Meter. Ausserdem stehen sie abseits der übrigen Gebäude im hinteren Bereich des Baumgartens. Speicher wurden zur Sicherheit bei Bränden gerne abseits der Hauptgebäude errichtet. Gemauert waren auch vier freistehende Backöfen am südlichen Ortsausgang in angemessener Entfernung von Kirche und Bauernhäusern. Die Wohnhäuser besaßen ein bis zwei Zimmer im Erdgeschoss. Der Grundriss war aber vermutlich dreiteilig; das in der Mitte befindliche Vorhaus (gottschr. hauš), in dem auch gekocht wurde, wird in den Angaben zum Kataster offenbar nicht mitgerechnet. Das Wirtschaftsgebäude hatte, wie anzunehmen ist, in einem gemauerten Erdgeschoss den Stall, im darüber gezimmerten Obergeschoss die Tenne und die Bergeräume für Heu und Stroh. Das Überwiegen der Blockbauweise ist die Folge des Rechtes, aus den herrschaftlichen Wäldern Bauholz zu entnehmen.¹⁹

Die Grösse des Grundbesitzes einzelner Bauern wissen wir aus dem Status animarum. Ein einziger Bauer besass darnach eine Dreiviertelhube mit zwölf bis fünfzehn Joch (= etwa 7 bis 8 1/2 ha); die grösste Zahl der Bauern, nämlich 25, hatte eine Viertelhube mit ca. acht Joch (= 4 1/2 ha). Es gab in der Gemeinde Unterlag eine grosse Zahl von Kleinstbesitzern: elf hatten eine Zweiundreissigstelhube, das bedeutet ein bis zwei Joch (= 1/2 bis 1 ha), was natürlich nicht zum Lebensunterhalt einer Familie reichte. Die Unterlager trieben aber nach Aussage der Fragebogen-Antworten kein Gewerbe, abgesehen vom Hausieren in fremden Gegenden. Sie bearbeiteten ihren Grund zur

¹⁹ Georg Widmer, Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Gottscheerländchens (1406-1627). Wien 1931. S. 51 und S. 78.

Selbstversorgung im eigenen Haushalt und für ihre "sehr einfache Kleidertracht". Dabei lag die Feldarbeit grösstenteils auf den Schultern der Frauen.

Die Gründe waren durchwegs schlecht, steinig, der Dürre ausgesetzt. Es gab keinen Wasserlauf in Unterlag, Unterpockstein und Neugereuth (Lapinje). Die Ackerfrüchte hatten unter Spätfrösten und Hagelschlag zu leiden. Die Arbeit wurde durch die Streulage der Äcker und Wiesen auf den verschiedenen Gewannen der Gemeinde erschwert, denn man musste bis zu 3/4 Stunden, weit zu den einzelnen Grundstücken gehen.

96

Das Ackerland wurde in einem dreijährigen Fruchtwechsel genutzt. Nur in einem Jahr des Zyklus wurde gedüngt, da durch den geringen Viehbestand nur wenig Dünger vorhanden war. Es wurde kein Dünger zugekauft und es kamen keine "Surrogate", also kein Kunstdünger, zur Anwendung. Den meisten Dünger brauchte der Krautgarten; er wurde zweimal jährlich gedüngt! Der Krautgarten war auch nicht in den Fruchtwechsel einbezogen. Der dreijährige Zyklus wechselte vom Anbau der Erdäpfel (3/4 des Ackers) und der Hirse (1/4 des Ackers), zu Weizen im zweiten Jahr und Hafer im dritten Jahr. Von den Erdäpfeln sagt der Berichterstatter, sie seien "sozusagen der einzige Nahrungsweig in der Gemeinde", womit natürlich übertrieben wird, da ausser den genannten Getreidearten in kleineren Mengen auch Gerste, Mais, Klee, kraut, Flachs, Fisolen und Möhren angebaut wurden. Der Anbau von Zweitfrüchten war wegen der ungünstigen Lage nicht möglich.

In den kleinen Gärten zog die Bäuerin die Krautpflanzen, die später auf dem Ackerausgesetzt wurden, und die Küchenkräuter. Von geringer Bedeutung war der Obstbau; es gab nur Apfel- und Birnbäume und wenig Zwetschken.

Da die Wiesen ebenfalls von schlechter Qualität waren, wurden sie in der Regel nur einmal im Jahr gemäht und brachten hartes Bergheu. Das Gras war mit Moos und allen möglichen Kräutern vermischt. Nebenbei wurde von den Wiesen verkrüppeltes Brennholz gewonnen, da sie ständig von hereinwachsenden Sträuchern gereinigt werden mussten. Die bäuerliche Arbeit hatte also mit Schwierigkeiten verschiedenster Art zu kämpfen.

Der Viehbestand war unbedeutend. In der ganzen Gemeinde zählte man

1823	1831
8 Pferde	19 Saumpferde
97 Ochsen	103 Ochsen
31 Kühe	48 Kühe
	14 Stück Jungvieh
326 Stück Kleinvieh	282 Schafe
	= 386
	104 Ziegen
	57 Schweine

Die Feldarbeiten wurden mit den Ochsen verrichtet, die Pferde dienten vermutlich einigen Bewohnern für Säumerdienste, bei denen sie möglicherweise Erzeugnisse der Hausindustrie für andere Ortschaften beförderten. 1831 erfahren wir, dass die Pferde in Kroatien gekauft wurden und die Ochsen kroatischer Rasse waren. Die Handelsbeziehungen gingen von

Unterlag in Richtung Kroatien, wo man auch in Karlstadt (Karlovac) Getreide kaufte, da die eigene Fechsung für den Bedarf nicht ausreichte.

Nicht in jedem Haus gab es eine Kuh, die Klein- und Kleinstbesitzer deckten ihren Milchbedarf also durch die Ziegen. Die Schafe wurden vor allem wegen der Wolle gehalten, die zu Loden verwebt wurde, den man in Kroatien verkaufte. Da es oben hiess, dass es in Unterlag kein Gewerbegebäude, so bedeutet das, dass die Lodenerzeugung als Nebenerwerb und nicht als Handwerk betrieben wurde.

Die Schweine wurden zur eigenen Versorgung mit Fleisch und Speck gezüchtet. In einer grösseren Wirtschaft hielt man ein Pferd, vier Ochsen, zwei Kühe, ein Stück Jungvieh, sechs Schafe, vier Ziegen und zwei Schweine (1831). Zum Pflügen spannte man vier Ochsen ein, zu anderen Arbeiten nur zwei. Wer kein eigenes Gespann hatte, konnte es von seinem Nachbarn ausleihen. Nur in grösseren Wirtschaften gab es einen Knecht oder eine Magd, für das ganze Dorf für die Dauer der sommerlichen Weidezeit (sechs Monate) auf den Hutweiden einen Schaf- und einen Viehhirten. Die herbstliche Weidezeit auf den Wiesen dauerte von Mitte September bis Ende Oktober.

97

Unbedeutend waren die wenigen schlechten Weingärten in Wilpen. 1823 meint der Berichterstatter, sie würden auch nicht mehr lange bestehen, da sie seit vierzehn Jahren nichts getragen hätten. 1831 werden Weingärten nicht erwähnt; vielleicht hatte man sie bereits aufgegeben.

Um die Ernährung der Bevölkerung von Unterlag stand es nicht zum Besten. Als Hauptnahrungsmittel werden gekochte Erdäpfel, Kraut, schlechtes Brot von Hafer- und Hirsemehl genannt. Doch dürfen wir nicht übersehen, dass ja auch eine Reihe anderer Feldfrüchte gebaut wurde, dass man auch Getreide zukaufte. Das alles war natürlich zum Verzehr bestimmt, abgesehen von jenem Teil des Ertrages, der als Viehfutter gedient hat.

Meine folgenden Ausführungen über Unterlag basieren auf dem Status animarum der Pfarre gleichen Namens; er weist verhältnismässig genaue Angaben auf und erfasst das ganze 19. Jahrhundert. Es geht aus ihm hervor, da sich die Häuserzahl des Dorfes Unterlag auf 44 Nummern vergrössert hat. Insofern die Besitzgrösse angegeben ist, ergibt sich eine weitere Teilung grösserer Gründe. Die zwei grössten Bauern besitzen nun je eine Fünffachtelhube, gefolgt von zwei Viereinhalb-Achtelhuben und sieben Halbhuben.

In Unterlag kamen im 19. Jahrhundert 694 Kinder zur Welt. 79 starben vor Erreichung des ersten Lebensjahres, das sind 11,4 %, 178 bis zum 10. Lebensjahr, das sind 25,6 %. Das erscheint uns heute eine erschreckend hohe Zahl zu sein. Wenn wir aber die Kindersterblichkeit im damaligen Österreich-Ungarn am Ende des 19. Jahrhunderts dazu in Beziehung setzen, ist sie noch immer günstig! Starben doch im Staatsdurchschnitt von hundert Lebendgeborenen bereits im ersten Lebensjahr 25,4 %! Also eine Prozentzahl, die in Unterlag im zehnten Lebensjahr erreicht wurde.²⁰

²⁰ Meyers Konversations-Lexikon. Fünfte Auflage. Leipzig - Wien 1897. Band X, S. 122.

Die höchste Kinderzahl siner Familie war dreizehn, zwölf Kinder hatten drei Familien, elf Kinder zwei Familien. Die häufigste Kinderzahl, nämlich in 22 Familien war zwei, 21 Familien hatten drei Kinder, zwanzig Familien sechs.

Die Abwanderung oder wenigstens zeitweise Abwesenheit von Unterlagern geht aus Randbemerkungen hervor. Im Gegensatz zu Mitterdorf und seinen Nachbardörfern sind aus Unterlag bis zum ersten Weltkrieg nur acht Amerika-Auswanderer vermerkt, 41 gingen allerdings in verschiedenen österreichisch-ungarische Länder und nach Deutschland. Allein 1853 hielten sich elf Männer in Deutschland auf, vermutlich als Hausierer. Bevorzugte Ziele waren allerdings Wels und Linz.

98

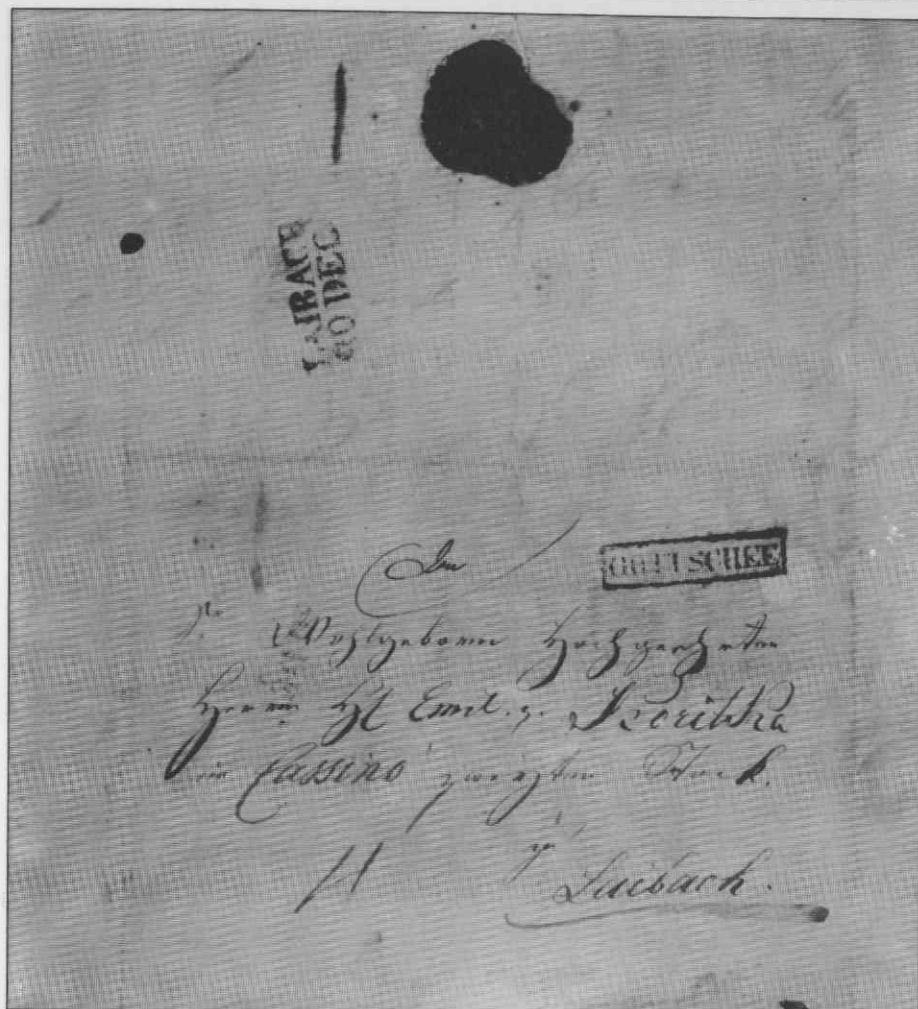
Wenn wir den Eintragungen der Unterlager Pfarrer vertrauen dürfen, hat niemand eine Lehre oder ein Studium absolviert. Ein Sohn des Dorfes wurde "Handelsmann in Linz". Wir gehen wahrscheinlich nicht fehl, wenn wir einen ähnlichen Berufsweg bei anderen Unterlagern, die in die Ferne zogen, ebenfalls vermuten.

Zuwanderer kamen in der fraglichen Zeit aus Gottscheer Dörfern, aus nahen slowenischen und kroatischen Dörfern, teils durch Einheirat, seltener durch Erwerb eines Gehöftes.

Es scheint, dass ein Unterlager Pfarrer Freude an zusätzlichen Bemerkungen hatte. Mehrmals erwähnte er Unfälle: Gestorben in Trunkenheit in Lichtenbach; ein achtjähriger Knabe hat sich "bei einer Hochzeit zufällig erschossen"; ein Siebzehnjähriger wurde beim Kalkausgraben verschüttet; ein Fünfundzwanzigjähriger ist - vermutlich als Hausierer - in Waldkirchen (Oberösterreich?) erfroren gefunden worden. Geistige und körperliche Gebrechen schrieb er an den Rand: "etwas blödsinnig"; "Zwergel", also kleinwüchsig; einem Kind "fehlt ein Raderl", es war also geistig minderbemittelt, ein anderes war "blöde", was denselben Zustand meinte. Besonders erregten auch charakterliche Schwächen seine Aufmerksamkeit: Ein "böser Bube" wanderte dann nach Ungarn aus; einem hausvater wird nachgesagt, er sei ein "homo malitiosus", einem anderen ist nach Meinung des Pfarrers "nicht zu trauen". Doch betonte er auch ihm positiv erscheinende Seiten: "war ein guter Mann, ist gern in die Kirche gekommen, hat bei den Prozessionen das Kreuz vorangetragen". Scharf ging er mit bösen Frauen ins Gericht: "Besser mit dem Teufel zu streiten, als mit diese Xantippe" oder "der Erzteufel ist kaum übler als diese".

Das neunzehnte Jahrhundert brachte im Hinblick auf die Volkskultur manche Veränderung mit sich. Diese Veränderungen bedeuteten aber nicht immer eine Verbesserung der wirtschaftlichen Lage der Bevölkerung.

In der zweiten Hälfte dieses Zeitraumes gaben zuerst die Männer ihre überlieferte Tracht zugunsten einer von der Allerweltsmode geprägten Kleidung auf. Die Hausierer waren die ersten, die modisches Gewand nachhause brachten. In der Stadt Gottschee trugen auch die Frauen bereits modische Kleidung. Die Tracht wurde noch aufbewahrt, manchmal im Fasching hervorgeholt, vor allem aber für besondere Festlichkeiten, in denen man seine Eigenart betonen wollte, hervorgeholt. Die Erinnerung an die Vielfalt der Gottscheer Trachten ging verloren. Man wusste nicht mehr, dass es ausser der weissen Männertracht eine dunkle gegeben hatte, deretwegen man vauch von "schwarzen Gottscheern" sprach. 1838 hatte Michael Wolf, Pfarrer in Mösel, an

1.

1.,2.,3.,4. Faksimile des Briefes von Pfarrer Michael Wolf in Mosel (Mozelj) an Emil Korytko, die Beschreibung der Tracht der Frauen in der Pfarre Tschermoschnitz betreffend. Datiert mit 4. Dezember 1838.

1.,2.,3.,4. Faksimile pisma župnika Michaela Wolfa iz Mozlja Emilu Korytku. V njem mu opisuje žensko nošo čermošnjiške fare. Pismo ima datum 4. december 1838.

ausgesprochen und wenig Änderungen des H. Operativs in 'Mitteldeutsch'
 zu sehen sind.

Ad 3. Die Partikeln *gollfjara*, *Mitteldeutsch*, *Alllang*,
gfaranfjara, *Stuppelstul*, *Mögel*, *Ling*
 werden bei ungenutztem *gollfjara* benutzt.
 Auch *gollfjara* *gollfjara* *gollfjara* *gollfjara* *gollfjara*
 an der *gollfjara* *gollfjara* *gollfjara* *gollfjara* *gollfjara*
gollfjara, *gollfjara* *gollfjara* *gollfjara* *gollfjara*
gollfjara, an *gollfjara* *gollfjara* *gollfjara* *gollfjara*

Ad 4. die *gollfjara* *gollfjara* *gollfjara* *gollfjara* *gollfjara*
 sind *gollfjara* *gollfjara* *gollfjara* *gollfjara* *gollfjara*
gollfjara.

Ad 5. die *gollfjara* *gollfjara* *gollfjara* *gollfjara* *gollfjara*
gollfjara, an *gollfjara* *gollfjara* *gollfjara* *gollfjara* *gollfjara*
gollfjara *gollfjara* *gollfjara* *gollfjara* *gollfjara*
gollfjara *gollfjara* *gollfjara* *gollfjara* *gollfjara*
gollfjara, an *gollfjara* *gollfjara* *gollfjara* *gollfjara* *gollfjara*
gollfjara *gollfjara* *gollfjara* *gollfjara* *gollfjara*

den polnischen Ethnographen Emil Korytko eine Schilderung der Frauentracht in der Pfarre Tschermoschnitz geschickt. Aus dieser Schilderung und späteren Erhebungen geht hervor, dass die Gottscheerinnen dieses Tales eine Tracht trugen, die jener der Poljane (Poljanska dolina) ähnelte. Im grössten Teil der Sprachinsel wurde ein festliches Frauengewand getragen, das an die gotische Mode erinnert. Allerdings kam in der letzten Zeit des Trachtentragens ein Leinenkleid auf, das Jahrhunderte einer historischen Entwicklung übersprungen hat und nun, abgesehen vom weissen heimischen Leinen und der Fältelung des Rockes, von der Zeitmode beeinflusst war.²¹

Die Gottscheer Bauernhäuser wurden gegen Ende des Jahrhunderts, wenn sie neu errichtet wurden, nicht mehr in Blockbauweise gezimmert, sondern nach Möglichkeit gemauert. Gezimmerte Bauteile älterer Häuser verputzte man mit Mörtel und gab ihnen dadurch das Aussehen eines ganz gemauerten Gebäudes. In den wohlhabenden Dörfern entstanden stattliche einstöckige Wohnhäuser, wie etwa in Nesselal, Pöllandl, Mösel, wo sie wenigstens noch zum Teil erhalten sind. Andererseits hat man die kleinen ein- und zweiklassigen Volksschulen wie kleine gemauerte Bauernhäuser gestaltet.

103

Beim Arbeitsgerät sind scheinbar noch im 19. Jahrhundert bescheidene Verbesserungen durchgeführt worden. Die ersten Eisenpflüge wurden gekauft, statt der schweren Doppeljoche begann sich zur Bespannung der Ochsen das Einzeljoch (Jöchlein) durchzusetzen, das den Zugtieren mehr Bewegungsfreiheit gab.²²

Die Hausierer verkauften in den Städten der Monarchie vorerst noch Südfrüchte, später wendeten sie sich einer Art Glücksspiel zu, bei dem die Kinder mittels Nummern aus einem Beutel den Gewinn zogen. Der Gewinn bestand nun wohl noch aus Feigen, Bockshörndeln, Datteln, meistens aber aus schönen kleinen Schachteln mit Zuckerln. Mancher Hausierer brachte es zu bescheidenem Wohlstand und liess sich in einer der Städte der Donaumonarchie als Kaufmann nieder. Die Gottscheer verkauften also - im Gegensatz zu den Reifnitzer Hausierern - nicht mehr selbsterzeugte Holzwaren.

Für die Erforschung der Gottscheer Geschichte und Kultur ist das 19. Jahrhundert von grosser Bedeutung. Nachdem Besalzar Hacquet um 1800 im Rahmen seiner Veröffentlichungen über Krain auch die Gottscheer berücksichtigt hatte, folgten ihm im Laufe der Zeit immer mehr Interessenten, wie der Reifnitzer Schlossherr Joseph von Rudesh, Peter von Radics, Vinzenz F. Klun, Stanko Vraz, und bald auch der erste Forscher von auswärts, Karl Julius Schröer aus Wien. Am Ende unserer Periode setzte die Sammlung und Erforschung der reichen Volksüberlieferung durch Gottscheer Lehrer und den ersten Wissenschaftler, den gebürtigen Lichtenbacher Hans Tschinkelen. Mit ihm begann eine neue Periode der wissenschaftlichen Beschäftigung mit dem Gottscheer Volkslied und der Gottscheer Mundart, die im 20. Jahrhundert

²¹ Maria Kundegraber, Razvoj kočevske noše. Die Entwicklung der Gottscheer Tracht. Kočevje 1991.

²² Maria Kundegraber, Ein Kapitel aus der Gottscheer Gerätekunde: Die Ochsenjoche. In: Jahrbuch für ostdeutsche Volkskunde, Band 10, 1966/67 (Marburg-Lahn 1967), S. 97 ff.

schliesslich reiche Früchte tragen sollte.²³ Anreger dieser wegweisenden Arbeit war Tschinkels Lehrer an der Universität in Prag, Adolf Hauffen, ein gebürtiger Laibacher, der eine erste, alle kulturellen Bereiche berücksichtigende Landes- und Volkskunde von Gottschee geschrieben hatte.²⁴ Mit Hans Tschinkel aber gingen die wichtigsten volkskundlichen Forschungen in die Hände der Gottscheer über, die nun selbst wichtige Beiträge zur Erforschung der Sprachinsel leisten sollten.

²⁴ Adolf *Hauffen*, *Die deutsche Sprachinsel Gottschee. Geschichte und Mundart, Lebensverhältnisse, Sitten und Gebräuche, Sagen, Märchen und Lieder*. Graz 1895.

²³ Hans *Tschinkel*, *Grammatik der Gottscheer Mundart*. Halle a. S. 1908.

KOČEVJE - NEMŠKI JEZIKOVNI OTOK V 19. STOLETJU

Maria Kundegraber

105

Po koncu turških vpadov so nastopili hudi časi, ki so leta 1519 povzročili kmečki punt. Mirnejše obdobje pa se je začelo potem, ko je leta 1641 Kočevsko oziroma Kočevska grofija prešla v last grofov Auerspergov. Gospodarske razmere so, seveda, bile še vedno neugodne in leto 1792, ko je zemljiški gospod bil imenovan za kočevskega vojvodo, ni prineslo prebivalstvu nobenih koristi. Še naprej so se morali preživljati z delom na revnih kmetijah, z domačo obrtjo, izdelovali so izdelke iz lesa in platno ter krošnjarili po daljnih deželah. Kočevje, ki si je pridobilo mestne pravice leta 1471, je ob prelomu 19. stoletja štelo le kakšnih tisoč prebivalcev, pri katerih pa je obrtna dejavnost imela podrejeno vlogo. Večina mestnih prebivalcev je živela od zemlje in od trgovine.

Potem ko so se nehali priseljevati novi ljudje od zunaj, se je jezikovna meja v stoletjih počasi ustalila. Na prejšnje razmere spominjata še Slovenska vas, ki je na jezikovnem otoku severno od Kočevja, in Nemška vas, ki leži južno od Ribnice. Kot je razvidno iz zapisa kočevskega župnika, so leta 1573 znali v Slovenski vasi le nemško. Za nove priseljence naselitev ni bila vabljava, ker ni bilo ugodnih gospodarskih razmer, čeprav je bila fluktuacija kmečkega prebivalstva zaradi posesti zemljiške gospode omejena ali kar nemogoča, kadar je bila v nasprotju z njenimi interesi. To, da je bilo Kočevsko samostojno gospodarstvo, je še večalo stagnacijo.

V začetku 19. stoletja je burno dogajanje evropske zgodovine poseglo tudi med Kočevjarje, saj je tudi njih zadela usoda dežele Kranjske. Nastopile so spremembe in novosti, ki so s kočevskim vojvodstvom in njegovo kulturo seznanile tudi ljudi zunaj njenih meja. Takšen razvoj v času prosvetljenstva je bil posledica zanimanja za deželo in njeno topografijo in se je nadaljeval z raziskovalno dejavnostjo v drugi polovici 19. stoletja.

Po porazu avstrijske vojske v severni Italiji leta 1809 je prišlo Kočevje v stik z Napoleonovo vojsko. Francoske čete, ki so prodirale iz Kanalske doline, so maja tega leta vkorakale na Kranjsko. Že leta 1797 so na Jasnici pozidali pet utrdb, pri čemer je sodelovalo 2892 Kočevjarjev, 565 Kostelcev in 838 Ribničanov. Vendar pa te utrdbe leta 1809 niso mogle preprečiti Francozom, da se ne bi polastili Kočevske krajine. Pri Mlaki je prišlo do bitke, ki so jo Kočevjarji izgubili. Za sedmega julija so Francozi od Kranjske zahtevali visoko kontribucijo, s katero so prizadeli tudi Kočevjarje. Šeststo kočevskih kmetov, ki niso mogli plačati svoje kontribucije, se je 10. septembra uprlo Francozom. Potem ko je prišel na pomoč

še en francoski bataljon, so ti razgnali upornike. V noči od 8. na 9. oktober je sledil ponoven upor na Kočevskem in v Beli krajini. Pri Mali Gori so padli trije francoski častniki, 9. oktobra pa je bil v Livoldu ubit okrožni komisar iz Novega mesta. Francozi so tedaj oplenili in požgali Kočevje pa tudi Predgrad in Kostel. V tistem času so bile hiše v mestu še večinoma lesene. 18. oktobra so ustrelili pet vodij upora, izmed katerih je bil eden iz mesta, eden iz Slovenske vasi, eden iz Raven in dva z Male Gore.¹

Po mirovni pogodbi v Schönbrunnu so Francozi priključili osvojeno ozemlje te regije Ilirskim provincam, katerih upravna ureditev se je ohranila v "kraljevini Iliriji" tja do leta 1849, tudi po umiku francoskih oblasti leta 1814.

Francoska oblast je živela dalje v ljudski pripovedi, ki govori o uboju nekega francoskega častnika v Knežji Lipi. Pokopali so ga domnevno v t. im. Francoski jami. Maščevanje za ta umor pa je menda zadelo župana Knežje Lipe.²

106

Leta 1849 so nastale nove upravne enote. Dotlej enotno naselitveno ozemlje nemških Kočevarjev je razpadlo na tri okrajna glavarstva oziroma pet sodnih okrožij. Okrožju Kočevje so pripadle slovenske vasi, medtem ko so vasi Kočevarjev prišle pod Novo mesto in Črnomelj. S tem je bilo konec enotne uprave za to naselitveno območje.

Z odpravo podložništva sta bili odpravljeni tudi desetina in tlaka. Več kot 9900 ha gozda in pašnikov je prešlo v last kmetov. Kasneje je nastalo nekaj manjših industrijskih podjetij in ta so dala delo kmečkim sinovom, ki niso dedovali zemlje. Železarsko podjetje v Dvoru, ki so ga ustanovili 1795, je bilo za Kočevsko pomembno le zato, ker je potrebovalo les in lesni premog iz kočevskih gozdov, kjer so gospodarili Auerspergi. Leta 1835 so bratje Ranzinger med Drago in Grčaricami ustanovili steklaro Glažuto, ki pa so jo zaradi nerentabilnosti kmalu opustili. Na tem območju namreč ni bilo ustreznih surovine in so jo morali voziti od drugod. Leta 1856 so isti podjetniki ponovno postavili steklaro, to pot v bližini mesta Kočevja, pri Šalki vasi. Prišli so steklarji s Štajerskega in Češkega, vendar zopet niso mogli preprečiti propada podjetja leta 1888. Geološke in prometne razmere tudi tu niso bile dosti boljše kot pri Glažuti.

Šele leta 1893, po skoraj dvajsetletnem trudu in načrtovanju, so odprli železniško progo Ljubljana-Grosuplje-Kočevje, ki pa je ostala na slepem tiru. Brez premogovnika pri Šalki vasi, za katerega se je zanimala Trboveljska premogovniška družba in ki je kasneje postal zelo pomemben, takrat morda sploh ne bi začeli graditi železniško progo. Z njo si je premogovniška družba zagotovila prevoz večjega tovora po železnici.³

Pridobivanje premoga na dnevnem kopu, na katerega danes spominja le jezero, se je začelo že leta 1892. Pri tem niso bili zaposleni le delavci iz okoliških vasi. Rudnik je privabil slovenske rudarje, ki so se priselili z družinami. Sprva so stanovali pri Kočevarjih, polagoma pa so si postavili svoje hiše.

¹ Herbert Otterstätt, Gotschee. Verlorene Heimat deutscher Waldbauern. Freilassing 1962, str. 27. - Ivan Simonič, Zgodovina kočevskega ozemlja, v: Kočevski zbornik (Ljubljana 1939, str. 45-130; tukaj: str. 127 in dalje.

² Wilhelm Tschinkel, Gotscheer Volkstum. Rosegg (Koroška) 1931. Št. 87, str. 126.

³ (Josef Erker, založnik), Jubiläums-Festbuch der Gotscheer 600-Jahrfeier. Kočevje 1930, str. 152 - Hugo Grothe, Die deutsche Sprachinsel Gotschee in Slowenien. Ein Beitrag zur Deutschumskunde des europäischen Südostens. Münster i. Westf. 1931, str. 171, 176.

Za to deželico pa so bile zaradi naravne danosti najpomembnejše žage, ki so delovale že od 19. stoletja. Že 1857. leta, po dograditvi južne železnice Ljubljana-Trst, je v Travniku nastala parna žaga. Služila ji je železniška postaja na Rakeku, kjer so natovarjali deske na tovorni vlak. Na Kočevskem pa so leta 1871 zgradili prvo parno žago v Glažuti, kjer je nekoč stala prva steklarna. Žage so nastale še v Kaltenbrunnu leta 1871 in v Medvedjeku leta 1878. Po otvoritvi kočevske železniške proge so začele delovati še večje žage v Jelendolu in v Rogu in nekaj manjših. Pred ustanovitvijo teh podjetij je gozd prinašal le malo koristi. Iz njega so pridobivali le gradbeni les in drva, les za izdelavo posod in orodja ter pepelike. Nabirali so tudi kresilne gobe, ki so rastle na bukovju, uporabljali pa so jih za vžigalnike.⁴

V krajih Svetli Potok, Kumrova vas in Staro Brezje so okrog leta 1850 nastale delavnice, v katerih so izdelovali loden. Neki krošnjar se ga je naučil izdelovati na Češkem. Beli, črni in vzorčasti loden so prodajali na Hrvaško in v Dalmacijo. Ni znano, ali je bil med izdelki teh tkalnic tudi tisti loden, iz katerega so Kočevjarji šivali svoje jope. Proti koncu stoletja je izdelovanje lodna nazadovalo, ker je bila konkurenca prevelika.⁵

V 19. stoletju se je na Kočevskem izboljšala skrb za duhovni in kulturni razvoj prebivalstva. K temu so dosti pripomogle na novo ustanovljene župnije. Leta 1787 je mestna župnija v Kočevju postala dekanija. Iz starih župnij so najprej izločili lokalne kaplanije, ki so kasneje večinoma postale župnije. Tako so nastale naslednje župnije:

v Kočevju:	1788	župnija Stara Cerkev
v Kočevski Reki:	1791	lokalna kaplanija Borovec, od
	1876	župnija
	1845	lokalna kaplanija Gotenice, od
	1878	župnija
v Mozlju:	1840	podružnica kaplanija Zdihovo
v Črmošnjicah:	1791	lokalna kaplanija Planina, od
	1875	župnija
	1792	lokalna kaplanija Kočevske Poljane, od
	1875	župnija
v Starem Logu:	1807	lokalna kaplanija Polom, od
	1876	župnija
	1825	lokalna kaplanija Gornja Topla Reber, od
	1875	župnija
v Starem trgu:		
- Poljane:	1796	lokalna kaplanija Spodnji Log, od
	1875	župnija
	1828	lokalna kaplanija Nemška Loka, od
	1854	župnija
v Ribnici:	1767	lokalna kaplanija Grčarice, od
	1875	župnija
v Osilnici:	1799	lokalna kaplanija Trava, od
	1834	župnija Draga

⁴ (Josef Erker), Jubiläums-Festbuch (kot ad 3), str. 152.

⁵ Hugo Grothe, (kot ad 3), str. 173.

V večini krajev so že poprej bile cerkve, tako da zaradi ustanovljenja novih župnij ni bilo treba zidati cerkva.⁶

Naslednje pomembno torišče je bilo šolstvo. V 18. stoletju so imeli na Kočevskem le zasebne šole, tako imenovane "potrebne šole". Šele v 19. stoletju so ustanavljali javne šole, najprej v sedežih župnij:

1818	Stari Log
1819	Stara Cerkev
1820	Mozelj
1822	Črmošnjice
1829	Koprivnik in Kočevska Reka
1852	Kočevske Poljane
1854	Spodnji Log in Gotenice
1855	Draga
1856	Borovec
1863	Polom

108

Državni zakon o osnovnih šolah z dne 14. maja 1869 je uvedel splošno šolsko obveznost. Nastale so nove šole, ki pa so revnim občinam povzročile finančne težave:

1874	Štalcerji iz prispevka za šole
1876	so osnovno šolo v mestu Kočevje razdelili na deško in dekliško šolo,
1883	so razpustili zasebno šolo pri Ranzingerjevi steklarni.

7

Mnogim otrokom je bilo obiskovanje šole oteženo zaradi oddaljenosti. Male in revne kočevske občine na podeželju niso imele denarja za zidavo šol, ki so spadale pod njihovo upravo. 13. maja 1880 so na Dunaju ustanovili nemški Schulverein. Ne gre ga zamenjevati ali dajati v isti koš z združenjem Schulverein für Deutsche, ki so ga ustanovili 5. julija 1886 v Gradcu. Le-to se je ponašalo z antisemitizmom in se je izrecno obrnilo proti dunajskemu Schulvereinu, ker mu je bilo to združenje premalo radikalno.

Graško prosvetno združenje Schulverein für Deutsche očitno ni delovalo na Kočevskem.

Pravilnik Nemškega prosvetnega združenja je svoje cilje opisal takole: "Namen Nemškega prosvetnega združenja je, da v Avstriji v krajih z jezikovno mešanim prebivalstvom, posebno ob nemških jezikovnih mejah in v nemških jezikovnih otokih, podpira ustanavljanje in vzdrževanje nemških šol." V Kočevski krajini je združenje zgradilo več šolskih stavb ali pa podpiralo graditev s finančnimi sredstvi, plačevalo najemnino za šolske prostore, dajalo plačo učiteljem ter opremljalo šole in oskrbovalo učence z učnimi pripomočki.⁸

⁶ (Josef Erker), Jubiläums-Festbuch (kot ad 3), str. 60 in dalje.

⁷ Josef Perz, v: (Josef Erker), Jubiläums-Festbuch (kot ad 3), str. 130.

⁸ Josef Perz, v: Jubiläums-Festbuch (kot ad 7) - *Übersicht über die Thätigkeit des deutschen Schulvereines im Vereinsjahr 1885*, str. 1 in 3-5. - *1. Jahresbericht der Vereinsleitung des Schulvereines für Deutsche*, junij 1887.

Ustanavljanje šol:

1882	Mavrlen in Smuka
1883	Grčarice in Ovčjak
1884	Onek *
1885	Svetli Potok *
	Kočevje, zasebna šola sirotišnice in vzgojnega zavoda *
1888	Podstenice in Skrilj
1892	Livold
1897	Trava
1898	Stari Breg *
1905	Podlesje in Rajhenav *
1908	Laze
1909	Rodine in Štale
1910	Vrčice

(Z zvezdicami označeni kraji niso obrobni, temveč sredi kočevskega jezikovnega otoka.)

Iz poročila o delu Nemškega prosvetnega združenja za leto 1885, na primer, je razvidno, da je šolsko stavbo v Mavrlenu pozidalo združenje in da so v tem letu podpirali javno šolo v Starem Bregu s plačevanjem najemnine. Tudi za zidavo šole v Črmošnjicah so prispevali sredstva. Učne pripomočke so dobile šole v Starem Bregu, Svetlem Potoku in Črmošnjicah. Denarno so podprli tudi glasbeni pouk na gimnaziji v Kočevju.⁹

Leta 1882 je bila ustanovljena Strokovna šola za lesno industrijo v mestu Kočevju, da bi izboljšali izdelke domače lesne obrti in vpeljali nove, bolj perspektivne. Na šoli so poučevali tudi rezbarjenje. Nakup šolske stavbe je omogočil v glavnem trgovec Johann Stampfl s svojim prispevkom. Za to šolo se je aktivno zavzemalo tudi Nemško prosvetno združenje.¹⁰

Leta 1871, ob 400-letnici pridobitve mestnih pravic, so v Kočevju ustanovili državno nižjo gimnazijo z nemškim učnim jezikom. Šele leta 1907 je postala popolna državna gimnazija, ki se je leta 1919 spremenila v slovensko.¹¹

24. novembra 1889 je bilo ustanovljeno novo združenje, ki je imelo nalogo pospeševati šole in vrtce ter podpirati javne in šolske knjižnice. To je bilo združenje Südmark, ki se je po prvi svetovni vojni združilo z nemškim Schulvereinom, do tedaj pa je izvajalo svoje načrte za pospeševanje šolstva. V statutu tega združenja je zavzemalo prvo mesto podpiranje gospodarstva. Ustanavljanje šol ni spadalo med njegove naloge, pač pa je dalo pobudo za ustanavljanje krajevnih skupnosti. V mestu Kočevju je od leta 1893 obstajala moška skupnost, od leta 1897 dalje pa tudi ženska.¹²

Društva so pravzaprav imela pomembno vlogo le v mestu. Preden se je čas prevesil v 19. stoletje, je Kočevje imelo dva ceha, krojaškega (ustanovljenega 1771) in čevljarskega (ustanovljenega 1789). Šele leta 1874 je na pobudo bratov

⁹ Josef Perz, v: Jubiläums-Festbuch, str. 131. - *Übersicht* (kot ad 8), str. 1 in dalje.

¹⁰ Hugo Grothe (kot ad 3), str. 169.

¹¹ Franz Scheschark, v: Jubiläums-Festbuch (kot ad 3), str. 135 in dalje.

¹² *Übersichtlicher Bericht über die Tätigkeit des Vereines Südmark in den zehn ersten Jahren seines Bestandes*. Graz 1900, str. 23.

Ranzingerjev, lastnikov steklarne v Šalki vasi, nastala strelska družina, ki je ob nedeljah imela strelske vaje in tekmovanja na starem strelišču. 1878. leta je bilo ustanovljeno Prostovoljno gasilsko društvo, h kateremu so pristopili meščani, ki so bili pripravljeni pomagati v sili. Leta 1880 pa je nastal kočevski nemški Turnverein kakor tudi podporno društvo za pomoči potrebne gimnazijce. Naslednje leto so kočevski meščani ustanovili kočevsko skupnost Nemškega prosvetnega združenja. V letu 1883 pa so se učitelji zbrali v Kočevskem nemškem učiteljskem društvu. Po letu 1900 so nastala še nova društva, in sicer Kočevsko nemško obrtniško društvo in Kočevsko gledališko društvo.¹³

Številni Kočevjarji, ki so se v zadnjih desetletjih 19. stoletja izselili, so tudi v tujini ustanavljali svoja društva, večinoma s socialnim poudarkom ali pa zaradi družabnosti:

110	1889	prvo avstrijsko podporno društvo v Clevelandu, Ohio; ob boleznih je svojim članom izplačevalo 5 dolarjev boleznine na teden;
	1891	društvo Nemcev iz Kočevja na Dunaju;
	1900	kočevski moški pevski zbor v Brooklynu, N.Y.;
	1901	kočevsko podporno društvo za bolnike v Clevelandu, Ohio;
	1902	nemško-avstrijsko podporno društvo v Clevelandu, Ohio;
	1919	društvo Gotscheerland v Gradcu ¹⁴ .

Mesto Kočevje je v letih 1843/44 dobilo pomembno socialno ustanovo, mestno bolnišnico. Leta 1896 je Kočevje dobilo tudi elektriko in vodovod, kar je bilo posebno pomembno v tej sušni deželi zaradi naraščajočega števila prebivalstva okrajnega mesta.¹⁵

Glede števila prebivalstva na nemškem jezikovnem otoku, to je v nekdanji grofiji in poznejšem vojvodstvu, navajajo publikacije različne številke. Vzrok tega je morda tudi to, da je bila prvotna enotnost zaradi nove razdelitve na upravne enote porušena.

1823	(Joseph von Rudesh)	18.000 oseb
1857	(Carl von Czoernig starejši)	22.898 oseb
1869	(Karl J. Schröer)	25.916 oseb
1869	(Karl von Czoernig mlajši)	21.301 prisotnih oseb (13.055 žensk, 8.266 moških)
1880	ljudsko štetje	23.443 oseb nemško
1890	ljudsko štetje	19.047 oseb govore-
1900	ljudsko štetje	18.565 oseb čih

Majhno število moških oseb si je treba razlagati z odsotnostjo krošnjarjev, ki so bili po več mesecev zdoma in so se od leta 1880 tudi izseljevali v Ameriko. Šele z leti so se pridružila Amerikancem tudi dekleta. Tudi izseljevanje v Ameriko je prispevalo k zmanjšanju števila nemških prebivalcev, medtem ko je priseljevanje slovenskih rudarjev na območju mesta spreminjalo razmerje.

¹³ Franz Hriber, v: Jubiläums-Festbuch (kot ad 3), str. 215.

¹⁴ Jubiläums-Festbuch (kot ad 3), str. 240. - Gottscheer Gedenkbuch, izdala Kočevska Relief Association Inc., Brooklyn, N.Y. /1946/, str. 48.

¹⁵ Ivan Simonič (kot ad 1), str. 128.

Navajam nekaj primerov teh sprememb med letoma 1880 in 1900:

Kraj	1880 nemško slovensko		1900 nemško slovensko	
mesto Kočevje	1343	99	1783	255
Šalka vas	387	8	311	39
Stara Cerkev	196	23	196	28
Livold	252	47	298	--
Grčarice	252	36	267	15
Stari Log	534	13	510	9
Borovec	97	27	125	--
Morava	133	34	148	5
Laze	120	--	106	--
Draga	78	158	203	39
Medvedjek	24	58	6	17

16

111

Te "spremembe" se seveda ne nanašajo v vseh primerih na priseljevanje in odseljevanje, ampak tudi na nihajočo narodno zavednost in vplive z različnih strani. Ponekod je imela pomembno vlogo misel na določene prednosti. Primerjave številke v posameznih publikacijah kažejo, da je pri navajanju potrebna previdnost. Pregled pol, izpolnjenih ob ljudskem štetju v stari Avstriji, v kateri je bilo vprašanje o pogovornem jeziku, bi utegnil pripomoči k enotnejši primerjavi.

Pomemben vir o razmerah v prvi polovici 19. stoletja so podatki v franciscejskem katastru. O stanu, družinskih razmerah, izselitvah in poklicnih možnostih, dobimo dragocene podatke v župnijskih družinskih popisih z naslovom Status animarum. Ti vpisi so se v posameznih kočevskih župnijah začeli ob različnem času.

Kot upravno in gospodarsko središče je na prvem mestu Kočevje, ki je dobilo mestne pravice leta 1471.

Leta 1831 je bilo po oceni Katastralnega elaborata davčne občine mesta Kočevje v mestu 1143 duš oziroma 559 moških in 584 žensk. Živeli so v 220 družinah. Imeli so 161 stanovanjskih hiš; od teh so imele samo tri hiše po dve nadstropji in 96 po eno, ostale pa so imele po eno do dve sobi v pritličju. Če primerjamo številke, je mogoče sklepati, da je v pritličnih hišah živela po ena družina, v večjih hišah pa po dve. Večina hišnih lastnikov je imela tudi zemljo. 105 četrtnjakov je imelo 8 do 10 johov zemlje (= 4 1/2 do 5 3/4 ha), med 32 petosminskimi kmeti pa so imeli največji v lasti deset do dvanajst johov (oralov) (= 5 3/4 - ca. 6,9 ha). Najmanjši lastniki, 9 kočarjev (1 do 2 joha) in 11 bajtarjev (1/2 joha), so le malo prispevali k preskrbi mesta z živili. Dokument ne pove ničesar o posesti, ki je pripadala štirim mlinom, župnišču, šoli in gradu. Poleg preživljanja z zemljo so se prebivalci preživljali tudi s trgovino. Poleg mlinarjev so bili tu še mesar, usnar ter nekaj krojačev in čevljarjev. Torej je manjkala še cela vrsta pomembnih obrtnikov, kot na primer tkalci in barvarji ter obrtniki iz vseh gradbenih strok. Kot se je spodobilo za središčno funkcijo mesta, so v njem živeli štirje duhovniki, sedem uradnikov in neomejeno število stražnikov. Živina v mestu je v prvi vrsti služila preskrbi: imeli so 227 krav in 161 svinj. Svinje so redili za "mesne izdelke in slanino za gospodinjstva", 87 konj in 44

volov so uporabljali kot vlečno živino na obdelovalni zemlji in verjetno tudi za prevoz pri trgovanju. Izvemo tudi, da je bil vsako sredo sejem, na katerem je imel posebno vlogo uvoz žita iz okolice Karlovca na Hrvaškem. Prebivalci kočevskega gospostva so kupovali žito zato, ker domača žetev zaradi premajhnih obdelovalnih površin ni zadostovala za preskrbo.

Iz odgovorov je nadalje razvidno, da so bile glavna hrana v mestu vrtnine, verjetno zelje in repa pa tudi krompir, in da so ljudje redkokdaj uživali močnate in še redkeje mesne jedi. Podatek, da je bilo vino priljubljena pijača, preseneča, kajti na Kočevskem skorajda ni bilo vinske trte. Sicer o prehrani, žal, ni natančnejših podatkov.

Za zgled razmer v kočevskih podeželskih občinah sem izbrala nekaj naselbin blizu mesta v župniji Stara Cerkev in majhno zakotno občino Spodnji Log na jugu, ki meji na Kolpo. V prvi skupini so poleg župnije v Stari Cerkvi še Mlaka, Breg, Slovenska vas, Konca vas in Gorenje. Po vknjiženih gradbenih parcelah in načrtih so v Stari Cerkvi leta 1825 razdelili 26 hišnih števil. Razen župnišča (št. 1) in hišnih števil 27 in 28, ki so stale na majhnem zemljišču, na katerem ni bilo gospodarskih poslopij, so bili lastniki kmetje. Ti so sestavljali gospodarsko strukturo vasi. Posebej stoječe postopje na začetku ceste, ki je vodila proti severu v vas, je označeno kot mesarija. Spadala je pod župnišče, upravljal pa jo je kmet z Male Gore. Po podatkih iz zemljiške knjige je bilo v Srednji vasi v prvi četrtini 19. stoletja še več kot 90 odstotkov poslopij lesenih. Pod zemljiškoknjžno številko župnišča spada tudi šolsko poslopje, ki nima svoje številke. Osnovna šola je bila namreč ustanovljena malo prej, leta 1819.¹⁷

Skoraj vse stanovanjske hiše so bile ob zahodni strani ceste. Za dvorišči so se razprostirali majhni sadovnjaki in dalje številna ozka polja. Vsak kmet je imel svoj ozek pas poljske površine, ki je bila - tako kot v ostalih kočevskih naseljih - skupna.

Konec 19. stoletja je Stara Cerkev imela že 46 hišnih števil, med katerimi so bili tudi neko pogorišče, šolsko poslopje, zemljišče s podrto hišo in železniška postaja. Velikost posesti ni razvidna iz zemljiške knjige okrog leta 1825, vendar pa je razvidna iz knjige Status animarum ob prelomu stoletja. V njem najdemo: sva kmeta, enega tričetrtinskega kmeta, pet četrtnjakov, tri osminske kmete in devet bajtarjev. Večja posestva so verjetno obstajala že v začetku stoletja. Kasneje so se jim pridružili bajtarji, katerih velike hišne številke pričajo o kasnejši graditvi. Med bajtarji je bil tudi kovač kot edini obrtnik v vasi.

Eden izmed osminskih kmetov se je priselil z Moravskega že v začetku stoletja, v lasti je imel majhno hišno zemljišče v stranski ulici blizu cerkve, ki je leta 1825 pripadalo nekemu Mihaelu Erkerju. Ostali priseljenci so bili: bajtar iz Retja v župniji Loški Potok, eden iz Prezida na Hrvaškem, eden iz Dolenje vasi, ostali bajtarji so imeli tipične kočevske priimke in so v glavnem izhajali iz župnije Stara Cerkev. Lastnik cele kmetije je bil tudi upokojeni c.k. vodja žandarmerijske postaje, torej nekmet. Očitno se je na posestvo priženil; rodil se je v Scharfenbergu v okolici Krškega in je bil slovenske narodnosti, žena pa je bila Kočevarka. Tudi železniški uradnik, ki je prišel s Trate, župnija Škofja Loka, ni bil domačin. Drugače je bilo z učitelji, ki so bili Kočevarji iz Stare Cerkve.

Slovenska vas je bila največja vas v župniji. Leta 1825 je imela 43 hišnih številk, od katerih dve nista bili podeljeni. Kraj je imel obliko obcestne vasi: eno samo poslopje, žaga, je stalo zunaj kraja ob Rinži, edini vodi daleč naokrog. Dve hiši sta imeli zelo majhno zemljišče in njune prebivalce verjetno lahko označimo kot bajtarje. Samo 15 odstotkov poslopij je bilo zidanih, to so bile prav gotovo stanovanjske hiše. Okrog leta 1900 je vas imela 61 hišnih številk, od katerih je treba odšteti dve pogorišči in dve porušeni hiši. Hiša, v kateri je stanoval neki učitelj, še ni imela številke. Kolikor so podatki vpisani, so bili v Slovenski vasi trije lastniki celih kmetij, dva tričetrtinska kmeta, en potosminski kmet, 21 polovičnih kmetov, en triosminski, šest četrtskih, štiri osminski kmetje in petnajst bajtarjev. En lastnik cele kmetije je imel še gostilno, medtem ko je bila neka tričetrtinska kmetija v lasti upokojenega svetnika deželnega sodišča. Vaški kovač je prebival na osminski kmetiji, ostali obrtniki, kot kolar, zidar in kamnosek, so bili bajtarji. Iz tega je mogoče sklepati, da obrtniki niso bili dediči kmetij, saj so si postavili svoje majhne domove na dotlej neobdelanih zemljiščih.

Mlaka je leta 1825 med 23 hišnimi številkami imela "dominikalno hišo" na robu velikega vaškega jezera oziroma mlake. To poslopje je seveda spadalo pod gospodstvo. K podružnični cerkvi sv. Filipa in Jakoba, tipični kočevski cerkvi, je spadala majhna stavba, ki je označena kot "Kasten" (kašča). Vsekakor je rabila za spravilo dajatev v naturalijah, namenjenih župniku, medtem ko je dominikalna hiša sprejemala oddaje, namenjene zemljiški gospodi. Deset zidanih stanovanjskih hiš je sestavljalo 20 odstotkov poslopij v vasi. Možno je, da je ta razmeroma velik delež zidanih hiš posledica kakšnega požara. Zidana cerkev z leseno lopo, ki je bila na griču nekoliko proč od vasi, je bila, kot lahko sklepamo po baročni opremljeni, starejša, čeprav je Valvasor ne omenja.

Vas se je očitno razvila iz zaselka, katerega število hiš in posestev se je pomnožilo zaradi delitve med dediče. Do konca stoletja je število hiš naraslo na 45, torej se je v 75 letih podvojilo. To pojasnjuje tudi veliko število bajtarjev, namreč devetnajst. Na teh malih gospodarstvih so živeli vaški obrtniki: krojač, dva čevljarja, mizar in kamnosek. Večja, prvotna posestva so bila razdeljena med enajst polovičnih, devet četrtskih in pet osminskih kmetov, o enem posestvu ni podatkov. Ob nastanku vasi so verjetno oddali osem kmetij oziroma naselili osem družin.

Podoben razvoj od zaselka do gručaste vasi je prav gotovo doživela tudi Konca vas, ki je okrog leta 1825 imela petnajst hišnih številk. Ena hiša ni imela kmetijskega zemljišča in številka petnajst je označena kot občinsko poslopje. Samo tri hiše so bile zidane, medtem ko so bila vsa ostala poslopja, to je 93,5 odstotka, lesena. Število hiš se je do leta 1900 povečalo na 24. Konca vas je morda nastala kot podružnica Srednje vasi. Tudi Konca vas je prvotno verjetno štela osem kmetij. Ob koncu 19. stoletja so h kraju spadale tri cele kmetije, ena tričetrtinska, sedem polovičnih, ena triosminska, dve četrtski, ena osminska kmetija in šest bajtarjev. Pri eni hiši ni navedena velikost posestva, dve hiši pa sta bili porušeni. V Konci vasi je bil takrat en sam obrtnik, in sicer krojač, ki je prišel s Češkega in se oženil z Gornjeložanko. Od štirih najemnikov v vasi so trije delali kot rudarji v rudniku Šalka vas. Le-ti in en bajtar so se priselili od drugod.

Gorenje je leta 1825 imelo jasno obliko gručaste vasi z devetnajst hišami; prečkala jo je cesta, ki je vodila od Srednje vasi do Male Gore. Dve stavbi sta stali proč od ceste: ena, ki je veljala za bajto, in druga, ki je sicer spadala h Gorenju, a

je brez podatkov. Pač pa se поблиže seznanimo z družinami v Gorenju. Hiša številka 18 je že od nekdaj dajala streho vaškim pastirjem v času, ko so opravljali delo v vasi. Številko 19, "občinsko hišo", je občina dajala starim pa tudi mlajšim ljudem, ki niso imeli stanovanja, za določen čas.¹⁸

Okrog leta 1825 je Gorenje štel devet zidanih poslopij, kar je bilo 18 odstotkov vseh stavb. Tudi tukaj se zastavlja vprašanje, ali ni kakšen poprejšen požar povzročil, da je bilo toliko hiš zidanih. Okrog leta 1900 je Gorenje štel že 32 hiš.

Tudi ta vas je sprva štela osem kmetij, ki so se ob prelomu stoletja spremenile v eno celo kmetijo, eno tričetrtinsko, enajst polovičnih, tri četrtinske kmetije in trinajst bajt. En bajtar je bil kamnosek. To je bil sorazmerno pogost poklic. V Gorenju je bilo tudi veliko število stanovalcev najemnikov, od katerih se je večina priselila, in sicer trinajst družin in ena samska oseba. Osem družinskih očetov je delalo v rudarskem poklicu.

114

Breg, ki je leta 1825 imel le 6 hiš, je do konca stoletja štel že 21 hiš. Hišna številka šest je leta 1825 pripadala mlinu, ki je stal na Rinži. Naselje je očitno nastalo ob glavni prometnici Kočevje-Ljubljana, in sicer na zemljišču, ki je obsegalo tri kmetije. Do leta 1900 so bili tam štirje polovični kmetje, trije četrtinski, dva osminska kmeta in devet bajtarjev. Tri hiše brez podatkov so verjetno spadale k bajtarjem. Med prebivalci so bili tudi gostilničar, pismonoša, tesar in finančar, nadpreglednik finančne straže. Ta in še en bajtar sta bila po rodu s Štajerskega.

Na kratko lahko povzamemo, da je kljub bližini mesta Kočevja leta 1825 bil večji del poslopij iz lesa in da takrat očitno ni bilo izučenih vaških obrtnikov, kar upravičuje domnevo, da so obrtniška dela opravljali kmetje sami in si pomagali med seboj. Oblike vasi so različne in so bolj ali manj sklenjene. Vse že omenjene vasi so imele skupno obdelovalno zemljo razdeljeno v ozka podolgovata polja. Ta oblika njiv izvira še iz časa nastanka vasi.

Žal ni mogoče navesti števila prebivalcev in otrok za leto 1825. Obstajajo pa podatki iz konca stoletja od 1880 do 1900.

Vas	Število rojstev	+ v 1. letu	+ do 10. leta
Stara Cerkev	165	4,8%	9,7%
Konca vas	105	1,9%	5,7%
Gorenje	135	3,7%	8,1%
Slovenska vas	217	4,6%	6,9%
Mlaka	179	3,9%	8,9%
Breg	97	3,1%	5,1%

Izvenzakonska rojstva so bila zelo redka, kar priča o moralni strogosti Kočevjarjev.

Proti koncu 19. stoletja se je začelo izseljevanje v Ameriko oziroma v Združene države. Prvi izseljenec je sicer zapustil domovino že 1853. leta, vendar so se do 1880. leta le pogumni posamezniki odpravili čez ocean. Potem se je

¹⁸ Wilhelm Krauland, Aus langst vergangenen Tagen. Ein Beitrag zur Familiengeschichte von Obrem. 14. in 15. nadaljevanje. V: Gottscheer Zeitung, februar in marec 1976, priloga 81, str. 1, in priloga 82, str. 1.

izseljevanje tako razmahnilo, da je skoraj vsaka vas imela svoje Amerikance. Bile so tudi druge dežele, kamor so se Kočevjarji izseljevali za vedno ali pa le začasno.

Praviloma ni mogoče povedati, kdo izmed izseljencev se je vrnil, da bi s prihranki izboljšal kmetijo. Do prve svetovne vojne so se izselili:

Iz	V Ameriko	V druge kraje
Stare Cerkve	48	22
Konce vasi	46	6
Gorenja	24	13
Slovenske vasi	57	21
Mlake	50	14
Brega	23	13

S selitvijo v druge kraje so mišljene dežele donavske monarhije. Prednost so imeli kraji na Kranjskem, predvsem Ljubljana, potem Koroška, Štajerska, Dunaj in Hrvaška. Le en Kočevjar iz župnije Srednja vas se je naselil v Torgauu na Pruskem.

Ženitni okoliš je bil majhen; tudi izseljenci v Ameriki so se poročali skoraj izključno z dekleti iz domovine. Priseljeni samci so si izbrali za žene Kočevarke.

Zanimivo je tudi poklicno usposabljanje mladih. Opaziti je, da je bila župnija Srednja vas na prvem mestu. V uk k obrtniku ali trgovcu so šli le redko v mesto Kočevje, kjer so bile možnosti omejene. Rajši so si izbrali učna mesta na Štajerskem in Koroškem; neki učenec je šel v Dolenjo vas. Po ustanovitvi nižje gimnazije v Kočevju (1871) je mogoče ugotoviti večje število študentov, ki so bili skoraj vsi iz Srednje vasi. Poklici oseb, rojenih do konca 19. stoletja: štirje učitelji, dve učiteljici, štirje pravniki, dva duhovnika, ena farmacevtka, en študent filozofije. Medtem ko se je del študiranih ljudi vrnil v domači kraj, se je po drugi strani zaradi izseljevanja v Ameriko število prebivalstva zmanjšalo. Ni znano, zakaj iz župnije Srednja vas, kljub temu da so leta 1892 odprli rudnik, ni izšlo več rudarjev. Morda je rudniška družba dajala prednost izkušenim rudarjem iz drugih podjetij, ki jih je imela v lasti. Ti rudarji pa so bili povečini Slovenci, kar je po drugi strani spremenilo strukturo prebivalstva tako glede poklica kakor tudi glede materinega jezika. Na splošno pa je znano, da so se novi priseljenci dobro razumeli s starimi prebivalci.

Bolje smo obveščeni o majhni občini Spodnji Log. Priloge k franciscejski zemljiški knjigi so popolneje ohranjene. Mapa vsebuje poleg odgovorov na tiskanem vprašalniku iz leta 1823 ali malo kasneje tudi z roko pisan "katastrski elaborat o prebivalcih davčne občine Spodnji Log" iz leta 1831, ki nam razkrije marsikaj o tedanjem stanju občine ter o življenjskih in gospodarskih razmerah v njej.

V območje občine so poleg cerkve in njene okolice spadali zaselki Spodnji Pokštajn, Lapinje in Spodnja Bilpa. Spodnji Log je bil od leta 1796 sedež krajevne kaplanije, ki se je odcepila od župnije Stari Trg. V Spodnjem Logu ni bilo šole, ustanovljena je bila šele leta 1854.

Spodnji Log ima obliko obcestne vasi, ki se razteza v smeri sever-jug ob vaški cesti malce navzdol na nadmorski višini 498 m. Leta 1831 je štela vas 56 oštevilčenih hiš v občini z 90 družinami (479 oseb, od teh 228 moških in 251 žensk). Hišne številke od 1 do 35 so bile v Spodnjem Logu. Tri številke niso bile razdeljene, kar pomeni, da je Spodnji Log imel 32 stanovanjskih hiš z

gospodarskimi poslopji in pritiklinami. Hiše so bile deloma zidane, deloma zgrajene iz tesanega lesa in krite s skodlami. Iz zemljiške knjige je razvidno, da je bilo poleg cerkve, župnišča in dveh kapel v Spodnjem Logu osem stanovanjskih hiš vsaj deloma zidanih. Poleg tega je bilo zidanih še devet gospodarskih poslopij, od katerih so nekatera vpisana kot skednji, čeprav je verjetno šlo za kašče. Imajo kvadraten tloris in površino 4,84 kvadratnih klafter (= 17,4 m²), so razmeroma majhna, dolga blizu 4 m. Stojijo izven ostalih poslopij v zadnjem delu sadovnjaka. Kašče so navadno postavljali proč od glavnega poslopja zaradi nevarnosti požara. Zidane so bile tudi štiri peči pri južnem izhodu iz vasi, v primerni oddaljenosti od cerkve in kmečkih hiš. Stanovanjske hiše so imele eno do dve sobi v pritličju. Tloris je bil verjetno sestavljen iz treh delov. V sredini je bila veža (kočevsko "hauš"), v kateri se je kuhalo, je pri podatkih v zemljiški knjigi niso posebej upoštevali. Gospodarsko poslopje je, kot sklepamo, imelo hlev v zidanem pritličju, nad njim pa tesano gumno in prostore za spravilo sena in slame. Da je bila večina poslopij narejana iz brun, je posledica pravice kmetov, da so sekali gradbeni les v gozdovih zemljiške gospose.¹⁹

Velikost posestva posameznih kmetov je zapisana v knjigi Status animarum. En sam kmet je imel tričetrť kmetije z 12 do 15 johi (= približno 7 - kmetije 8,5 ha); večina kmetov, in sicer 25, je imela četrťino kmetije ali približno 8 johov (= 4,5 ha). V občini Spodnji Log je bilo veliko število malih kmetov. Enajst jih je imelo po eno dvaintridesetinko kmetije, to je do dva joha (= 1/2 do 1 ha), kar seveda ni zadoščalo za preživljanje družine. Sodeč po odgovorih v vprašalniku, se Spodnjeložani niso ukvarjali z obrtjo, razen s krošnjarijenjem po tujih krajih. Obdelovali so svojo zemljo za preživljanje sebe in da so se lahko oblekli v zelo "preproste noše". Delo na polju so v glavnem opravljale ženske.

Zemlja je bila na splošno slaba, kamnita in občutljiva za sušo. V Spodnjem Logu, Spodnjem Pokštajnu in Lapinajh ni bilo tekoče vode. Poljski pridelki so bili slabši zaradi poznega mraza in toče. Delo je bilo oteženo zaradi raztresenosti njiv in travnikov na različnih krajih skupne obdelovalne površine občine, saj je bilo treba na oddaljena polja pešačiti tudi do tričetrť ure. Na obdelovalni zemlji so uporabljali metodo triletnega kolobarjenja. V tem obdobju so le eno leto gnojili, ker zaradi pomanjkanja živine ni bilo dovolj gnoja. Kupovali ga niso in tudi nadomestkov oziroma umetnih gnojil niso uporabljali. Večino gnoja so porabili za zelenjavni vrt, ki so ga pognojili dvakrat na leto! V zelenjavnem vrtu tudi niso kolobarili. Sicer pa so v triletnem ciklusu kolobarjenja prvo leto posadili krompir (3/4 njive) in proso (1/4 njive), drugo leto pšenico in tretje leto oves. O krompirju pravi poročevalec, da je "takorekoč edina hrana v občini", kar je bilo seveda pretirano, ker so poleg že omenjenih žit pridelali tudi nekaj ječmena, koruze, detelje, zelja, lanu, fižola in korenja. Dveh zaporednih kultur v enem letu ni bilo mogoče saditi zaradi neugodnih razmer.

Na majhnem vrtu je kmetica vzgojila zeljne sadike, ki jih je kasneje presadila na njivo, in pa zelenjavo za kuhinjo. Sadjarstvo je bilo manjšega pomena. Imeli so le jablane in hruške ter nekaj sliv.

Ker so bili tudi travniki slabi, so jih praviloma kosili le enkrat na leto; to jim je dalo trdo planinsko seno. Trava je bila pomešana z mahom in raznimi zelišči.

¹⁹ Georg Widmer, Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Gottscheerländchens (1406-1627), Wien 1931, str. 51 in 78.

Na travnikih so pobirali tudi vejevje za kurjavo, saj so jih morali pogosto očistiti nadležnega grmovja, ki jih je preraščalo. Kmečko delo je bilo torej povezano z različnimi težavami.

Živine je bilo malo. V celi občini so imeli:

leta 1823	leta 1831
8 konj	19 tovornih konj
97 volov	103 vole
31 krav	48 krav
	14 juncev
326 glav drobnice	282 ovac
	= 386
	57 svinj

Poljska dela so opravljali z volmi; konje so verjetno uporabljali za prevažanje tovara, pri čemer so prebivalci tovorili izdelke domače industrije v druge kraje. O letu 1831 izvemo, da so konje kupovali na Hrvaškem in da so bili bolj hrvaške pasme. Trgovske zveze iz Spodnjega Loga so bile napeljene proti Hrvaški; kmetje so kupovali žito v Karlovcu, ker ni bilo dovolj pridelka za lastne potrebe.

V vsaki hiši niso imeli krave. Mali posestniki in kočarji so se morali zadovoljiti s kozjim mlekom. Ovce so redili v glavnem zaradi volne. Iz nje so tkali loden, ki so ga prodajali na Hrvaško. Ker smo prej omenili, da v Spodnjem Logu ni bilo nobene obrti, je torej bilo izdelovanje lodna postranska dejavnost, ki je ne gre šteti za obrt.

Svinje so redili za lastno oskrbo z mesom in mastjo. Na večji kmetiji so imeli konja, štiri vole, dve kravi, enega junca, šest ovac, štiri koze in dve svinji (1831). Orali so z dvema paroma volov, za druga dela je zadoščal en par. Kdor ni imel lastne vprege, si jo je lahko izposodil pri sosedu. Le na največjih kmetijah so imeli hlapca ali deklo. V času poletne paše (6 mesecev) pa je vas zaposlila na pašnikih enega ovčjega in enega kravjega pastirja. Jesenska paša na travnikih je trajala od srede septembra do konca oktobra.

V Spodnji Bilpi je bilo nekaj slabih nepomembnih vinogradov. Poročevalec iz leta 1823 je menil, da bodo počasi izginili, ker že 14 let ni bilo nobenega pridelka. Leta 1831 vinogradi niso omenjeni, morda so bili že opuščeni.

Hrana prebivalcev Spodnjega Loga je bila borna. Njene glavne sestavine so bile krompir v oblicah, zelje in slab kruh iz ovsene in prosene moke. Ne smemo pa pozabiti, da so pridobivali še kaj drugega in da so žito dokupovali. Vse to je bilo tudi namenjeno prehrani, razen tistega, kar so porabili za krmljenje živine.

Naslednje navedbe o Spodnjem Logu temeljijo na knjigi Status animarum istoimenske župnije, ki vsebuje precej natančne podatke o celem 19. stoletju. Iz njih je razvidno, da se je število hiš v vasi Spodnji Log povečalo na 44. Kolikor je navedena velikost posestva, lahko razberemo, da je prihajalo do delitve večjih posestev. Oba največja kmeta sta imela torej vsak po 5/8 kmetije. Njim sledijo dve 4,5-osminski kmetiji in sedem polovičnih kmetij. V Spodnjem Logu se je v 19. stoletju rodilo 694 otrok. 79 jih je umrlo, prej, kot so dopolnili eno leto, kar znese 11,4 %; 178 ali 25,6 % jih je umrlo do 10. leta starosti. Danes se nam to zdi zastrašujoče število. Če pa upoštevamo smrtnost otrok v tedanji Avstro-Ogrski ob koncu 19. stoletja, vidimo, da umrljivost v Spodnjem Logu ni bila tako porazna! V vsej državi je namreč od sto živorojenih otrok umrlo 25,4 % že v

prvem letu življenja! To pa je odstotek, ki je bil v Spodnjem Logu dosežen z desetim letom.²⁰

Največje število otrok v družini je bilo trinajst, tri družine so štejele po dvanajst, dve pa po enajst otrok. V dvaindvajsetih družinah sta bila po dva otroka, v enaindvajsetih po trije in v dvajsetih po šest.

Odseljevanje v Spodnjem Logu oziroma odsotnost za določen čas sta razvidna iz opomb. V nasprotju s Srednjo vasjo in vasi v njeni okolici je do prve svetovne vojne vpisanih le osem prebivalcev Spodnjega Loga, ki so se izselili v Ameriko, 41 pa jih je odšlo v različne avstroogrske dežele in v Nemčijo. Samo leta 1853 je enajst moških živelo v Nemčiji, kjer so verjetno krošnjariji. Prednostna kraja sta vsekakor bila Wels in Linz. Če smemo zaupati vpisom spodnjeloškega župnika, se ni nihče izučil ali končal kakšen študij. En vaški sin je postal "trgovec v Linzu". Najbrže so podobno poklicno pot ubrali tudi drugi Ložani, ki so odšli na tuje.

118

Priseljenci so prišli v tem času iz kočevskih vasi ter iz bližnjih slovenskih in hrvaških vasi, deloma zato, ker so se priženili, in redkeje, ker so kupili kmetijo.

Kaže, da je neki župnik v Spodnjem Logu rad vpisoval dodatne pripombe. Večkrat je omenil nezgode: umrl zaradi pijanosti v Svetlem Potoku: osemleten deček se je "po nesreči ustrelil na svatbi"; sedemnajstletnika je zasulo pri izkopu apna; petindvajsetletnika - verjetno krošnjarja - so našli zmrznjenega v Waldkirchnu (Gornja Avstrija?). Duševne in telesne hibe je napisal na rob: "malo neumen"; "pritlikav", se pravi majhne rasti; pri nekem otroku "manjka kolesce" - verjetno duševno zaostal - drugi spet je bil "trapast", kar je pomenilo isto. Posebej je opazil slabosti značaja: "hudoben fant" je potem odšel na Ogrsko; nekega družinskega očeta je označil za "homo malitiosus", drugemu pa po župnikovem mnenju "ne gre zaupati". Včasih pa je poudaril lastnosti, ki so se njemu zdele pozitivne: "bil je dober človek, rad je hodil v cerkev, nosil je križ pri procesijah". Ostro se je lotil hudobnih žensk: "Bolje se je kregati s hudičem kot s Ksantipo", ali: "Hudič ne more biti hujši od nje".

V ljudski kulturi je 19. stoletje prineslo marsikatero spremembo. Te spremembe pa niso vedno pomenile, da se je gospodarska raven prebivalstva izboljšala.

V drugi polovici tega časovnega obdobja so se najprej možje odrekli tradicionalni noši v prid obleki, ki se je udomačila povsod po svetu. Krošnjarji so bili prvi, ki so prinesli domov modna oblačila. V mestu Kočevju so se tudi ženske že oblačile po novem. Tradicionalne noše so sicer shranili in jih prinesli na dan, recimo, za pustovanje, predvsem pa ob posebnih praznikih, ko so želeli poudariti svojo tradicijo. Spomin na raznoličnost kočevske noše se je izgubil. Ni se več vedelo, da je poleg bele moške noše bila še temna, zaradi katere se je tudi govorilo o "črnih Kočevjarjih". Leta 1838 je Mihael Wolf, župnik iz Mozlja, poslal poljskemu etnografu Emilu Korytku opis ženske noše iz župnije Črmošnjice. Iz tega opisa in kasnejših podatkov je razvidno, da so Kočevarke v tej dolini nosile obleko, podobno oni iz Poljske doline. V glavnem so na jezikovnem otoku nosili praznično oblačilo, ki je spominjalo na gotško modo. V zadnjem obdobju, ko so se še oblačili po starem, se je pojavila lanena obleka, ki je preskočila več

stoletij zgodnjega razvoja in je bila sedaj, ne glede na belo domače platno in nagubano krilo, pod vplivom sodobne mode.²¹

Kadar so proti koncu stoletja na Kočevskem obnovili kakšno kmečko hišo, to ni bila več brunarica, temveč zidana hiša. Tesane dele starejših hiš so zamazali z malto in jim tako dali videz zidanih stavb. V premožnejših vaseh so nastajale enonadstropne hiše, kot na primer v Koprivniku, Kočevskih Poljanah in Mozlju, kjer so se še deloma ohranile. Majhne, eno- in dvorazredne ljudske šole so bile videti kot majhne zidane kmečke hiše.

Kmečko orodje so v 19. stoletju še nekoliko izboljšali. Kupili so prve železne pluge in namesto težkega dvojnega jarma pri volovski vpregi se je udomačil enojni, ki je omogočil bolj prosto gibanje.²²

Krošnjarji so v mestih avstroogrške monarhije najprej prodajali južno sadje, kasneje pa so uvedli neke vrste igre na srečo, pri katerih so kupci s številkami vlekli dobitke iz vreče. Dobitki so bili fige, pokalice, datlji, večinoma pa lepe škatlice s sladkorčki. Tu in tam si je krolšnar prislužil skromno premoženje, ki mu je omogočilo, da se je naselil kot trgovec v enem izmed mest donavske monarhije. Kočevjarji torej niso več prodajali doma izdelanih lesenih predmetov, kot so počeli Ribničani.

Za proučevanje kočevske zgodovine in kulture je 19. stoletje zelo pomembno. Potem ko je Baltazar Hacquet v svojih publikacijah o Kranjski upošteval tudi Kočevarje, so mu sčasoma sledili še drugi, kot na primer ribniški grajski gospod Joseph pl. Rudesh, Peter pl. Radics, Vinzenz F. Klun, Stanko Vraz in kmalu tudi prvi raziskovalec od zunaj, Karl Julius Schröer z Dunaja. Ob koncu tega obdobja se je začelo zbiranje in proučevanje bogatega ljudskega izročila, s čimer so se ukvarjali kočevski učitelji in prvi znanstvenih Hans Tschinkel, ki se je rodil v Svetlem Potoku. Z njim je nastalo novo obdobje raziskovanja kočevskih narodnih pesmi in narečja, ki je v 20. stoletju obrodilo bogate sadove.²³ Pobudo za to pomembno delo je dal Tschinklov učitelj na praški univerzi, ljubljanski rojak Adolf Hauffen, ki je napisal prvo zemljepisno in narodopisno knjigo o Kočevju in v njej upošteval vsa kulturna območja.²⁴ S Hansom Tschinklom pa so prešle najpomembnejše narodopisne raziskave v roke Kočevarjev, ki so kasneje tudi sami prispevali svoj delež k boljšemu poznavanju kočevskega jezikovnega otoka.

²¹ Maria Kundegraber, Razvoj kočevske noše. Die Entwicklung der Gottscheer Tracht. Kočevje 1991.

²² Maria Kundegraber, Ein Kapitel aus der Gottscheer Gerätekunde: Die Ochsenjoch. V: Jahrbuch für ostdeutsche Volkskunde, zv. 10, 1966/67 (Marburg-Lahn 1967), str. 97.

²³ Hans Tschinkel, Grammatik der Gottscheer Mundart. Halle a. S. 1908.

²⁴ Adolf Hauffen, Die deutsche Sprachinsel Gottschee. Geschichte und Mundart, Lebensverhältnisse, Sitten und Gebräuche, Sagen, Märchen und Lieder. Graz 1895.

HOMMAGE A SLOMŠEK IN SLOMŠEK'S HONOUR

Angelos Baš
Anton Martin Slomšek
in oblačilna kultura

The bishop Anton Martin Slomšek
and the culture of clothing

V tem letu, ki že napoveduje prihod onega drugega, leta 1992, in v njem počastitev stotridesete obletnice smrti škofa Antona Martina Slomška, tega tudi za etnologijo dragocenega slovenskega moža, objavljamo prispevek Angelosa Baša kot naš hommage a Slomšek.

1992 marks the 130th anniversary of the death of bishop Anton Martin Slomšek, whose writings proved to be a valuable source of information for Slovene ethnologists. On this occasion we publish the article by Dr. Angelos Baš as homage to Slomšek.

(I.Sm.)

ANTON MARTIN SLOMŠEK IN OBLAČILNA KULTURA

122

Angelos Baš

IZVLEČEK

Avtor razčlenjuje Slomškovo razmerje do tistih dveh prvin oblačilne kulture, ki sta bili deležni njegove pozornosti, in sicer njegovo razmerje do družbenega pomena in do snage v kmečkem oblačilnem videzu na Slovenskem v njegovem času, tj. v prvih šestih desetletjih 19. stoletja.

ABSTRACT

In his article The bishop Anton Martin Slomšek and the culture of clothing, the author analyses Slomšek's attitude towards those two elements of clothing culture to which he gave the most attention, i.e. the social significance and the cleanliness of peasant attire in Slovenia during his time (the first six decades of the 19th century).

Naj bo najprej razložen drugi del naslova v tem spisu. Pojem "oblačilna kultura" je sestavljen iz več prvin. Od teh je najbolj vidna tista, ki jo imenujem "oblačilni videz"; to besedo uporabljam namesto besede "noša". "Noša" pomeni vse, kar nosimo, kar imamo na sebi, in bi bila lahko sama zase enakovredna besedi "oblačilni videz", ki pomeni vse, kar se na kom tvarnega vidi, ali isto kakor besedi "noša" ali "obleka" (v širšem pomenu). Toda približno od srede 19. stoletja naprej se je beseda "noša" izenačila s pojmom kmečkega oblačilnega videza, tako da se danes ne dá prav uporabljati za nekmečki, tj. delavski, meščanski in plemiški oblačilni videz (ne moremo govoriti o delavski, meščanski in plemiški noši, ne da bi s tem ravnali zoper ustaljeno jezikovno rabo). Zato uporabljam označbo "oblačilni videz", ki je uporabna pri vseh družbenih razredih in plasteh in mi pomeni, natančno povedano, oblačila (v ožjem pomenu), pokrivala, obuvala, nakit, oblačilne dodatke (accessoires), pričesko, telesno snago in nego in pa kajenje (kolikor sodi k človekovi zunanji podobi).

Neredka naša pa tudi tuja dela, ki obravnavajo malone samó oblačilni videz, se pravi oblačilni videz brez upoštevanja njegovih nerazdružnih povezav z gospodarskimi, družbenimi, političnimi in kulturnimi razmerami, so preozko zasnovana in zato povejo premalo. Šele upoštevanje naštetih povezav oblačilnega videza daje njegovim raziskavam potrebne razsežnosti. Predmet tako pojmovanih raziskav oblačilnega videza imenujem "oblačilna kultura". Po tej opredelitvi obsega oblačilna kultura s spoznanji o vplivih gospodarskih, družbenih, političnih in kulturnih razmer na oblačilni videz tudi spoznanja o

neposrednem ali posrednem razmerju določenega prebivalstva do kulturne prvine z imenom "oblačilni videz".

Tukaj bo beseda o Slomškovem razmerju do tistih dveh prvin oblačilne kulture, ki sta bili deležni njegove pozornosti, in sicer o njegovem razmerju do družbenega pomena in do snage v kmečkem oblačilnem videzu na Slovenskem v njegovem času, tj. v prvih šestih desetletjih 19. stoletja.

Slomšek je bil v razmerju do prvega vprašanja izrazito konservativen, prav tako kakor v razmerju do vse družbe. - Kmetje na Slovenskem so v prvi polovici 19. stoletja spočetka zvečine sami izdelovali ali dajali podeželskim tkalcem izdelovati oblačilne materiale, manj so jih kupovali; sčasoma pa so se kmečki nakupi oblačilnih materialov povečali. Slomšek je tej spremembi nasprotoval: "Naj lepša obleka je, katero si sama napredla in naredila" ¹. V tem stališču ni bil prvi, kajti še pred omenjeno Slomškovo presojo so nastali stih: "Domače natkane, /Domače šivane, / Obleke lepe" ² in "domače obleke /in pridne roké/ med lépe dekleta/ te vedno verste" ³. S Slovenskega Štajerskega sta izpričana tudi reka: "Sama predla, sama šila, so najlepša oblačila" ⁴ in "Le táko dekle kaj velja, ki gvant iz domače preje ima" ⁵.

Takšne presoje so nadaljevale izročilo oblačilnih redov, ki so bili na Slovenskem znani od 16. do 18. stoletja. Ti redi so skušali v oblačilnem pogledu predvsem varovati dano stanovsko členitev v družbi, preprečevati potrato in omejevati uporabo tujega blaga ⁶.

Zgornje presoje so nasprotovale temu, da bi se kmetje s kupljenimi oblačilnimi materiali, ki so jih nosili o prazničnih dneh, v svojem videzu približevali višjim družbenim plastem in tako do neke mere odpravili dotedanje ustrezne ločnice. Pisci takšnih sodb so bili torej takó privrženi obstoječi družbeni ureditvi, da so obsojali nakazano kmečko približevanje meščanom in hkrati terjali od kmetov za njihovo obleko blago, ki naj bi bilo primerno kmečkemu, tj. najnižjemu položaju v družbi.

Tudi številne presoje, ki so jih napisali duhovniki, med njimi je bil na prvem mestu Slomšek, so povečini izrecno terjale, da bi se morali kmetje in njihovi otroci oblačiti "po svojem stanu", "po (svojem) stanu(i) in premoženju", "stanu primer(je)no", "kakor je šlo za nje stan", "naj se po oblačilu tvoj stan... spozna" in "Znakov stanu, h kateremu spadamo, naj nihče ne zanemarja". Nasprotovale so temu, da "Dekla se nosi kakti gospa, rokodeli suktnjo knezovo ima" in da se kmetje "čez svoj stan oblačijo". Sodile so, da "gerdo je za mnogoterega kmeta, ki je berač, pa se po gosposko oblači", in "oblačila nad svoj stan naj si ne omišljuje: s čedno

¹ A. M. Slomšek, Zlati nauki za razne stanove o svetem misionu in o duhovskih vajah, II, v: Drobtince za novo leto 1859. in 1860., V Gradci 1859/1860, str. 28.

² (Nepodpisano) Pirhi, v: Kmetijske in rokodelske novice II, Ljubljana 1844, str. 53.

³ P., Somenj na Blokah, v: Kmetijske in rokodelske novice III, Ljubljana 1845, str. 171.

⁴ I. Lapajne, Politična in kulturna zgodovina štajerskih Slovencev, Ljubljana 1884, str. 237; J. Mal, Zgodovina slovenskega naroda, Celje 1928-1939, str. 621.

⁵ F. Kovačič, Trg Središče, Maribor 1910, str. 12.

⁶ Gl. B. Deneke, Volkskunst, München 1918, str. 70; o tem tudi M. von Boehn, Bekleidungskunst und Mode, München 1918, str. 70; R. Klein, Lexikon der Mode, Baden-Baden 1950, str. 214 dalje; F. Kiener, Kleidung, Mode und Mensch, München-Basel 1956, str. 140; R. König, Macht und Reiz der Mode, Düsseldorf-Wien 1971, str. 149 dalje; H. Bausinger, Identität, v: H. Bausinger-U. Jeggle-G. Korff-M. Scharfe, Grundzüge der Volkskunde, Darmstadt 1978, str. 231.

in pošteno obleko naj bo zadovoljen(na)"⁷. Vse povedano so duhovniki utemeljevali s tem, da vsi ljudje "ne zamorejo", "enako lepo in dobro oblačiti se"⁸, temveč, da "se naj stan od stana po oblačilu razloči". Kajti ko nas je Bog "v poseben stan postavil, nam je tudi posebno opravo stanú odkazal", tako da "smo dolžni se tudi po svojem stanu nositi"; "Kdor šege svojega stana zamečuje, se svoje službe sramuje, katero mu je Bog odločil"; "Naj se tudi po noši stan od stana spoznà, da ne bo zmešnjave med ljudmi"⁹.

Cerkveni krogi s Slomškom na čelu so potemtakem nasprotovali temu, da bi se (zlasti) kmetje oblačili drugače, kakor naj bi terjal njihov položaj v družbi ali njihov stan. Ta bi se bil moral po navedenih stališčih kazati v nespremenljivem oblačilnem videzu, ki naj bi v tej obliki prispeval k ohranjanju razrednega družbenega reda, zapovedanega od Boga.

124

Svojo sodbo: "Naj lepša obleka je, katero si sama napredla in naredila", je Slomšek zapisal še z drugimi besedami, češ da nosi najlepše oblačilo tisti, "ki si ga doma pripravi"¹⁰. Nadalje je cerkveno društvo mladim kmetom priporočalo, naj bodo zadovoljni "s pošteno domačo obleko"¹¹. Nepodpisan duhovnik je kmetom dajal za zgled obleko, ki je "bila domače priprave, domače preje njih srajca (kikla)"¹², J. Šehel pa "obleko domačega pridelka" in skrinjo "z domačim pertom"¹³.

Ugotovljena stališča v presojah cerkvenih krogov o kmečkih oblačilnih materialih so bila največkrat povezana z moralnimi vidiki. Kmečka oblačila, ki so bila iz materialov, primernih kmečkemu stanu, so bila hkrati dovolj "ponižna". Tudi to je bila zahteva Cerkve pri kmečkem oblačilnem videzu. Zato so duhovniki, na prvem mestu Slomšek, še in še nastopali zoper gizdavost, nečimrnost, ošabnost, štimanost, oholost in napuh ali v bistvu soznačnice istega

⁷ A. M. Slomšek, na navedenem mestu; isti, Blaže in Nežica v nedelskej šoli, 3. izd., Celovec 1857 (1. izd. 1842), str. 7, 22; isti, Ob prihodu na lavantinsko stolico, v: Kmetijske in rokodelske novice IV, Ljubljana 1846, št. 32, priloga; isti, Pastirski listi, ur. M. Lendovšek, Celovec 1890, str. 17, 117; isti, Nosil se po svojem stanu, v: Drobince za novo leto 1856., Celovec, str. 182; (nepodpisano) Ne oblači se čez svoj stan, v: Vedež I, Ljubljana 1848, str. 199; (nepodpisano) Od poželenja oči, v: Drobince za novo leto 1851., Celovec, str. 74; (J.) Rozman, Mica Srebot Mastnakova, v: Drobince za novo leto 1852., Celovec, str. 137; (nepodpisano) Družba devic za pobožno življenje pod varstvom Marije, prečiste Device, v: Zgodnja Danica V, Ljubljana 1853, str. 192; Anton Alojzi (Wolf), Vsim ljubljanim vernim ljubljanske škofije, v: Zgodnja Danica VI, Ljubljana 1854, str. 34; (nepodpisano) Keršanska beseda o spominu sv. Joana Kerstnika, v: Drobince za novo leto 1856., Celovec, str. 20 dalje; J. Šehel, Filip Bomar, v: Drobince za novo leto 1857., Celovec, str. 154; (nepodpisano) Kerščanski nauki, v: Slovenski prijatelj VI, Celovec 1857, str. 423.

⁸ S. Klančnik, Napeljevanje k pobožnemu življenju in lepemu zaderžanju, Ljubljana 1840, str. 35.

⁹ (Nepodpisano) Keršanska beseda o spominu sv. Joana Kerstnika, str. 14.

¹⁰ A. M. Slomšek, Ob prihodu na lavantinsko stolico, na navedenem mestu.

¹¹ (Nepodpisano) Družba mladenčev za pobožno življenje pod varstvom Marije prečiste Device in angelskiga mladenča sv. Alojzija, v: Zgodnja Danica V, Ljubljana 1853, str. 130.

¹² (Nepodpisano) Keršanska beseda o spominu sv. Joana Kerstnika, str. 21.

¹³ J. Šehel, na navedenem mestu; isti, Kako se oča Jamnik na daljno pot odpravljajo, v: Drobince za novo leto 1856., Celovec, str. 150.

pojma ¹⁴. Slomšek je štel "gizdost alj ofert v noši" celo za najhujšo takratno ujmo ¹⁵, medtem ko je nepodpisan duhovnik ocenjeval gizdavost tudi kot družbeno škodljivo, ker da "dela ljudi neposlušne" ¹⁶.

Cerkveni krogi s Slomškom na čelu so v presojah kmečkih oblačilnih materialov razmeroma redko govorili o dragi obleki ali dragih oblačilih ¹⁷. Se pravi, da se duhovnikom to vprašanje večinoma ni zdelo pomembnejše ali da nakupi oblačilnih materialov za kmete večinoma niso pomenili prevelikih izdatkov. Ne poznamo pa cerkvene presoje kmečkih oblačilnih materialov, ki bi bila nastopala zoper kmečko uporabo tujega blaga.

Proti sredi 19. stoletja se je prebivalstvo na Slovenskem bolj ali manj zblíževalo tudi v oblačilnih krojih, ne samo v oblačilnih materialih. Tej sestavini v oblačilnem videzu so zopet nasprotovali zlasti cerkveni krogi. Ravnikar Poženčan je pisal: "Če zmešnjavo oblek pogledam, / Že več Krajncov ne poznam - / Vsim podobni ste sosedam, / Krajnci biti vas je srám!" ¹⁸. To je pomenilo nasprotovanje opuščanju tiste kmečke obleke, ki se je bistveno razločevala od obleke v mestih, določene s splošno srednjeevropsko oblačilno modo.

Takšno ravnanje se je po duhovniški sodbi upiralo tedaj veljavnim odnosom in ločnicam v družbi: "Je kaj razločka med obleko imenitnih otrok in med obleko otrok nižjih staršev?" ¹⁹. Najbolj natančno se zdi to stališče o izenačevanju v oblačilnih materialih in oblačilnih krojih izraženo v tehle stavkih. Prvi je Slomškov: "Kmetovskemu človeku gosposka sukna tako stoji kakor prasici sedlo" ²⁰, druga dva je napisal neznan duhovnik: "Ne pozabite nikoli, de obleka ne stori človeka ne bogatejšiga, ne častitljivšiga, ne boljšiga. Kdor z obleko ali drugo nečimernostjo hvale iše, ima prevzetno, napuhnjeno srce" ²¹. Z drugimi besedami: po navedenih stališčih se morajo vse dotedanje zunanje ločnice (kaj šele druge) med posameznimi stanovimi ohranjati, medtem ko vsakršno drugačno ravnanje nasprotuje tem ločnicam in se mu je zato treba postaviti po robu.

¹⁴ A. M. Slomšek, Blaže in Nežica v nedelskejši šoli, str. 43; isti, Pastirski listi, str. 117; isti, Andrej Reja, v: Drobntince za novo leto 1857., Celovec, str. 127; isti, Zlati nauki za razne stanove o svetem misonu in o duhovskih vajah, II, na navedenem mestu; (nepodpisano) O sveti čistosti, v: Drobntince za novo leto 1847., str. 86; (nepodpisano) Nedelski grehi, v: Drobntince za novo leto 1848., Celje, str. 70; Fr. P., Dva uzroka nevere pričijočih časov, v: Zgodnja Danica I, Ljubljana 1849, str. 297 dalje; J. Rozman, Jožef Zore, v: Drobntince za novo leto 1850., Celovec, str. 126 dalje; (nepodpisano) Od poželenja oči, na navedenem mestu; (nepodpisano) Terpljenje Hristusovo, v: Zgodnja Danica V, Ljubljana 1853, str. 18; (nepodpisano) Družba mladenčev za pobožno življenje pod varstvom Marije prečiste Device in angelskiga mladenča sv. Alojzija, na navedenem mestu; (nepodpisano) Družina brez Boga, v: Zgodnja Danica V, Ljubljana 1853, str. 158; (nepodpisano) Keršanska beseda o spominu sv. Joana Kerstnika, str. 12 dalje; (nepodpisano) Hočeš biti angelam enak(a)?, v: Zgodnja Danica IX, Ljubljana 1857, str. 158; (nepodpisano) Od keršanskega hišovanja, v: Drobntince za novo leto 1857., Celovec, str. 102.

¹⁵ A. M. Slomšek, Ob prihodu na lavantinsko stolico, na navedenem mestu.

¹⁶ (Nepodpisano) Keršanska beseda o spominu sv. Joana Kerstnika, str. 18.

¹⁷ A. M. Slomšek, Ob prihodu na lavantinsko stolico, na navedenem mestu; (nepodpisano) Od poželenja oči, na navedenem mestu; (nepodpisano) Terpljenje Hristusovo, na navedenem mestu.

¹⁸ Navedeno po: Dr. Bleiweis, Nekaj za moje rojake, ki tobak pijejo, v: Kmetijske in rokodelske novice I, Ljubljana 1843, str. 36.

¹⁹ Fr. P., Današnja slaba reja otrok, v: Zgodnja Danica I, Ljubljana 1849, str. 331, gl. tudi P., Vsakdanji opomin, v: Zgodnja Danica I, str. 327.

²⁰ A. M. Slomšek, Blaže in Nežica v nedelskejši šoli, str. 43.

²¹ P., Nedeljskim učencem in učenkam v podbudo; v: Zgodnja Danica III, Ljubljana 1851, str. 132.

In iz moralnih, ne iz družbenih razlogov je duhovščina dvakrat grajala (najverjetneje) modni kroj pri oblekah kmetic. Nepodpisan duhovnik se je hudoval, da dekleta "pers ne pokrivajo" in "kratke rokave nosijo"²², potrdil ga je Slomšek.²³

Kar zadeva snago v oblačilnem videzu na Slovenskem v Slomškovem času, ta ni bila izključno le nasledek zasebnega ravnanja, temveč so nanjo različno vplivali tudi javni dejavniki. Med njimi je imela najpomembnejšo vlogo Cerkev, ki si je najprej prizadevala za snažen oblačilni videz ob nedeljah in praznikih, ustrezno zahtevi po izpolnjevanju vsega, kar terjaja tretja božja zapoved ("Posvečuj Gospodov dan").

Duhovnika Jožef Muršec in Jožef Rozman sta o tem sodila: "Zala čedna (oprava) v službi božji... razodeva veliko spoštljivost, katero do Boga znotraj čutimo"²⁴; "Prav je sicer, da se čedno in snažno oblečete; gerdo bi bilo za marogastim obrazom ali vmazanoj pečoj v cerkvo priti"²⁵. Omenjena zahteva je bila za obhajilo še poudarjena in tudi razčlenjena. Ob tej priložnosti je bilo treba biti "čedno oblečen" kakor tudi "čedno" obrit, umit, počesan, v oprani srajci ali krilu in z izplaknjenimi usti²⁶.

Ti duhovniški napotki so zadevali predvsem kmečko okolje. Slomšek jim je pridružil druge, ki so bili prav tako namenjeni snagi v kmečkem oblačilnem videzu, toda ne samo ob nedeljah in praznikih, temveč tudi sicer. Na splošno je grajal umazanijo v kmečkem oblačilnem videzu in jo imel za nasledek skoposti ali zanikrnosti²⁷. Prizadeval si je za snago v oblačilnem videzu²⁸: obutev naj bo "osnažena", "oblačilo...čedno", oboje pa zakrpano, kajti raztrgani so "lenuhi"²⁹.

Snago v oblačilnem videzu in njegovo "čedno" podobo je Slomšek pojmoval kar najširše. Kmečko prebivalstvo je skušal navaditi, da bi vsako nedeljo zjutraj preoblačilo perilo, še posebno pa naj bi ga preoblačili otroci, "kteri se lahko vmažejo"³⁰. Drugače rečeno: kmetje si ponekod niso vsak teden preoblačili perila.

Deloma je vladal nered tudi pri spravljanju obleke, saj drugače ne bi bil Slomšek dajal otrokom napotka, naj zvečer polagajo obleko "na svoj kraj"³¹.

Slomšek je skušal tudi doseči, da bi kmetje pri jedi pazili na obleko in je ne umazali³² in da bi se večkrat česali, "pa ne na mizo alj na okna" in "v pričo

²² (Nepodpisano) Od svete sramežljivosti, v: Drobtince za novo leto 1855., Celovec, str. 93.

²³ A. M. Slomšek, Zlati nauki za razne stanove o svetem misionu in o duhovskih vajah, II, na navedenem mestu.

²⁴ J. Muršec, Vunajna služba božja alj sveti cerkveni obredi, v: Drobtince za novo leto 1850., Celovec, str. 70.

²⁵ (J.) Rozman, Pridiga u god sv. Joana Krstnika, v: Drobtince za novo leto 1853., Celovec, str. 59.

²⁶ (Nepodpisano) Vesela gostija spokorjenih grešnikov, v: Drobtince za novo leto 1847., str. 65; povzeto o tem (nepodpisano) Nedelski greh, v: Drobtince za novo leto 1848., str. 70; (nepodpisano) Pervo sveto obhajilo, v: Drobtince za novo leto 1849., Celovec, str. 19.

²⁷ A. M. Slomšek, Blaže in Nežica v nedelskejšoli, str. 43.

²⁸ A. M. Slomšek, Pastirski listi, str. 117.

²⁹ A. M. Slomšek, Blaže in Nežica v nedelskejšoli, str. 54 dalje

³⁰ A. M. Slomšek, Blaže in Nežica v nedelskejšoli, str. 52.

³¹ (Nepodpisano) Zdaj še le vemo, kaj šola velja, v: Drobtince za novo leto 1847., str. 243.

³² A. M. Slomšek, Blaže in Nežica v nedelskejšoli, str. 44.

ljudi"³³; oboje posredno in v nekem obsegu pričuje o drugačnem kmečkem ravnanju. To velja tudi za Slomškov napotek glede kmečkega britja: brili naj bi se vsako soboto in kadar so šli v cerkev "alj h kaki gospôdi"³⁴.

Nič drugače ni bilo z umivanjem. Slomšek si je prizadeval, da bi se kmetje umivali, kadar so bili umazani, zlasti pa kadar so od dela šli jest³⁵, in da bi si umivali tudi ušesa in nos (kdor je njuhal)³⁶ in da bi si zjutraj in zvečer izplakovali usta in umivali zobe ("z srednjim perstom")³⁷. Prav tako je terjal, da bi si strigli nohte in jih ne grizli³⁸.

Slomškove napotke za umivanje je ponovil duhovnik Karel Robida³⁹.

33 A. M. Slomšek, Blaže in Nežica v nedelskejšoli, str. 54.

34 Prav tam.

35 A. M. Slomšek, Blaže in Nežica v nedelskejšoli, str. 43,54.

36 A. M. Slomšek, Blaže in Nežica v nedelskejšoli, str. 54,67.

37 Prav tam.

38 A. M. Slomšek, Blaže in Nežica v nedelskejšoli, str. 54.

39 (Nepodpisano) Omivanje in kopel (po knjigi K. Robida, Zdravo telo nar boljši blago, alj nauk zdravje ohraniti, Celovec 1846), v: Šolski prijatelj II, Celovec 1853, str. 204.

BESEDA O AVTORJU

ABOUT THE AUTHOR

Angelos Baš, dr., etnolog, znanstveni svetnik Slovenske akademije znanosti in umetnosti in redni profesor Filozofske fakultete v Ljubljani. Prvi slovenski raziskovalec, ki se ukvarja povečini s historično etnologijo in obdeluje na podlagi arhivskih in upodabljaljajočih virov praviloma materialno kulturo in v tem okviru posebej oblačilno kulturo v časovno bolj odmaknjenih obdobjih. Njegova bibliografija obsega 340 bibliografskih enot, od tega 8 samostojnih knjig.

Dr. Angelos Baš is an ethnologist and scientific consultant to the Slovene Academy of Arts and Sciences, and a full professor at the Arts Faculty in Ljubljana. He was the first Slovene researcher to engage in historical ethnology and analyse material culture, especially clothing in earlier centuries, on the basis of documentary and pictorial sources.

His bibliography encompasses some 340 titles, including eight books.

128

SUMMARY

THE BISHOP ANTON MARTIN SLOMŠEK AND THE CULTURE OF CLOTHING

The Bishop of Maribor Anton Martin Slomšek (1800-1862) was at the head of those church circles in Slovenia at that time which were opposed to peasant attire bearing any resemblance to that of the higher social classes. Instead, they required that the peasant dress in a manner in keeping with his lower status, i.e. the lowest social rung. Such peasant attire should thus contribute to the maintenance of the social order dictated by God. This meant the continuation of the custom of orders of attire (prevalent in Slovenia from the 16th to the 18th century) intended to preserve social class hierarchy.

At the same time Slomšek, together with some priests, worked to improve the personal hygiene of the peasant population, not only on Sundays and holidays, but also in everyday life: in clothing, underclothing, shoes and bodily cleanliness.

GRADIVO ARTICLES

Edit Kerecsényi

Iz zgodovine lončarstva
lendavskega območja
(18.-19. stoletje)

From the history of pottery
in the Lendava region
(18th and 19th centuries)

Pavla Štrukelj

Slovenski zbiralci in
raziskovalci neevropskih kultur
v 19. stoletju

Slovene collectors and researchers
of non-European cultures
in the 19th century

Andrej Dular

Vasna knjiga Sodevci
- vir za etnološko proučevanje
vaške skupnosti

The book of the village Sodevci -
a source for the ethnological study
of a village community

IZ ZGODOVINE LONČARSTVA LENDAVSKEGA
OBMOČJA
/18. - 19. STOLETJE/

130

Edit Kerecsényi

IZVLEČEK

Avtorica opisuje podobo lončarstva madžarske etnične skupnosti iz pokrajine Hetes v lendavski občini ter v sosednjih slovenskih vaseh Kobilje in Filovci v 18. in 19. stoletju. Razčlenjuje popise imen in poklicev ter ugotavlja številčnost lončarjev, "lončarske vasi"; analizira pravni status posameznih mojstrov; ugotavlja vrste lončenine; piše o cehovski organizaciji lončarjev in navaja nekatere vzroke za propadanje te obrti.

ABSTRACT

In her article *From the history of pottery in the Lendava region (18th and 19th centuries)*, the author outlines the features of pottery among the Hungarian ethnic communities from the Hetes region in Lendava and the neighbouring Slovene villages of Kobilje and Filovci in the 18th and 19th centuries. She analyses a census of names and occupations and thus determines the number of potters, "pottery-producing villages", as well the legal status of individual masters. She also determines the type of pottery produced and describes the guild organization of potters, citing some causes for the later decline of this craft.

Mojo pozornost za zgodovino lončarstva tega območja so zbudile dragocene zbirke keramike lendavskega in murskosoboškega muzeja, številne, pogosto arhaične lončene posode starih kmečkih hiš iz okolice Lendave, ki jih najdemo še danes, črni vrči za galico, ki se vrstijo v vinskih kletih, in ne nazadnje spomini ljudi in podatki iz književnosti.

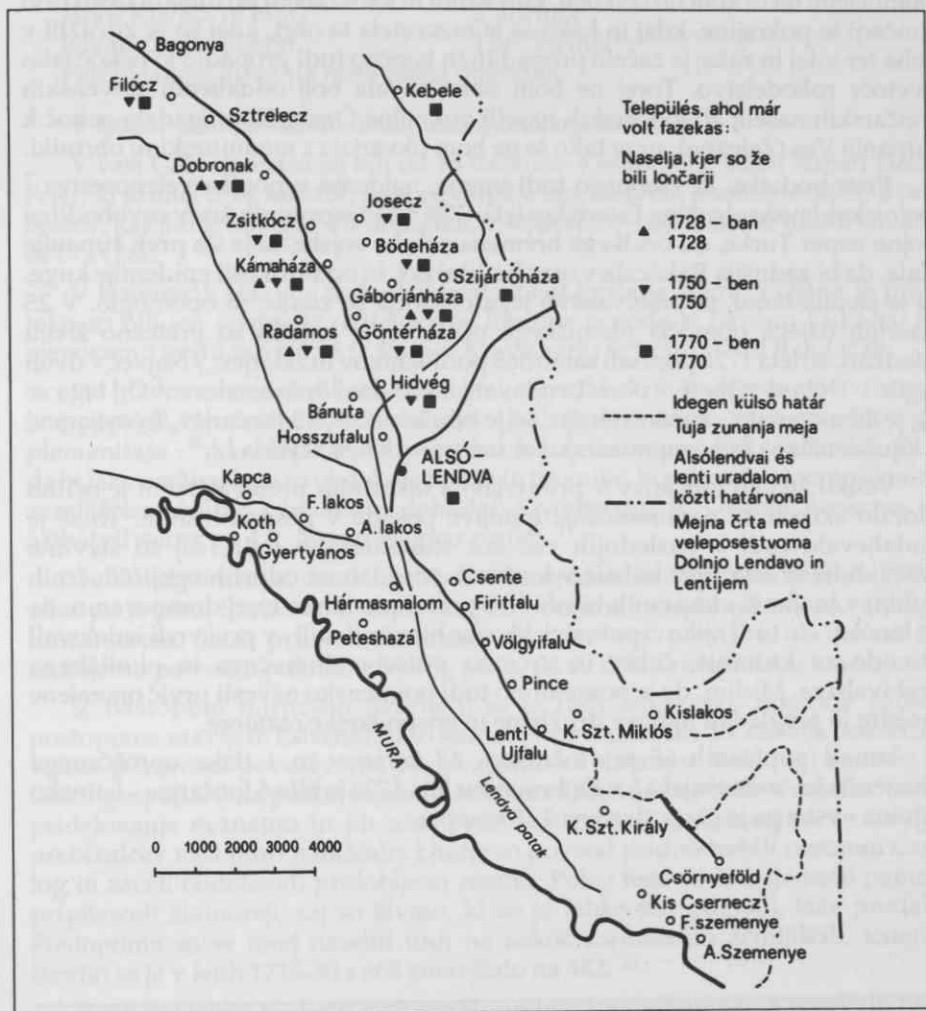
Bálint Bellosics piše o dolnjelendavskem sejmu leta 1891 takole ²: "S Kobilja so vsi lončarji... kajti vsi prebivalci velike vasi se ukvarjajo s to geološko obrtjo. Poleti vozijo na velikih lojtrskih vozovih prek v Somogy, v zameno pa pripeljejo to, česar sami nimajo: žito. Dobro ceno ima tam: toliko žita, kolikor gre v lonec. Ko pride od njih kakšen berač, ima polne bisage drobnih pokrovk za lonce." O koncu sejma pa pravi takole: "Ženske povežejo nakupljene lonce in si jih porazdelijo spredaj - zadaj na ramenih, v tem in onem nosijo darilo s sejma: lectove viteze, medenjake..."

---

¹ O tej temi bo izšla moja obsežnejša študija v ... zvezku zbirke Zalai Gyűjtemény (Zalska zbirka) v Zalaegerszegu, ki jo trenutno še urejajo.

² B. Bellosics, 1951. Etnološka zbirka podatkov Etnografskega muzeja 122/G

Šele čez 60 let se je spet pojavila podrobna analitična objava podatkov o lončarstvu na območju Lendave in Goričkega izpod peresa Vilka Novaka³, vendar pa z obžalovanjem ugotavlja, da o preteklosti obrti, ki ohranja arhaične značilnosti, ne ve skoraj ničesar.⁴

Lendavska posest Esterházyjev. Del zemljevida veleposestva iz leta 1909. Označili smo naselja, v katerih so v letih 1728, 1750 in 1770 živeli lončarji.

³ V. Novak, 1951.

⁴ Več dragocenih študij s podatki se ukvarja z lončarstvom predela, ki se razprostira na jugovzhodnem delu nekdanje in današnje županije Vas v soseščini lendavskega območja, katerega izdelki kažejo sorodnost s proizvodi lendavske pokrajine.

Vendar tudi avtorji teh del ugotavljajo, da o daljni preteklosti nekoč številnih lončarskih središč, ki jih opisujejo, vedo prav malo.

K. KÓS, 1944, str. 118-131 in 185-218.

D. CZUGH, 1959. Faluzó és vásározó (Krošnjariji in sejmarji), str. 136-147.

D. CZUGH, 1959. Fazekasedényektől (O lončni posodi...), str. 12-29.

S svojim sestavkom bi rada vsaj deloma zapolnila to vrzel. Moj namen je na podlagi arhivskih in drugih virov iz 18. in 19. st. raziskati ljudsko lončarstvo v širše pojmovani pokrajini Hetés, to je na območju Lendave⁵ in v tako pogosto omenjanih Filovcih in na Kobilju, ki sta bila vedno tesno povezana s tem območjem; da bi končno izvedeli, kdo so bili in kje so živeli po turških časih prvi lončarji te pokrajine, kdaj in kako se je razcvetela ta obrt, kdaj so se združili v cehe ter kdaj in zakaj je začelo propadati in končno tudi propadlo to nekoč tako cvetoče rokodelstvo. Torej ne bom obravnavala bolj oddaljenih slovenskih lončarskih naselij ali lončarskih naselij pokrajine Örség, ki je spadala nekoč k županiji Vas (Železna), prav tako se ne bom ukvarjala z medmurskimi obrtniki.

132

Prve podatke, ki vsebujejo tudi imena, najdemo v popisu veleposestva⁷ dolnjelendavske družine Esterházy leta 1728⁸. Od ogromnih žrtev osvobodilne vojne zoper Turke, od bridkega bremena oskrbe vojske, ki je šla prek županije Zala, da bi zadušila Rákóczijev osvobodilni boj, in od bridkosti epidemije kuge, ki je sledila temu, si prebivalstvo tega območja še zdaleč ni opomoglo. V 25 naseljih ožjega območja plemiškega posestva, v katerih so pretežno živeli Madžari, so leta 1728 popisali samo 565 podložnikov in želarjev. /Največ v dveh trgih: v Dobrovniku in v obeh Lendavah: 83-83 davkoplačevalcev./ Od tega se jih je 40 ukvarjalo s kakšno obrtjo: 14 je bilo kovačev, 13 lončarjev, 8 čevljarjev, 2 ključavničarja in po en mizar, kolar oziroma tkalec /tabela I/.⁹

Veliko število lončarjev v primerjavi s takratnim prebivalstvom je očitno moralo skrbeti za nadomeščanje lomljive posode v gospodinjstvih. To se je nadaljevalo tudi v naslednjih več kot stopetdesetih letih, saj so številne gospodinjje še leta 1900 kuhale v lončenih posodah na odprtih ognjiščih črnih kuhinj v majhnih cimpranih hišah.¹⁰ Upravičeno lahko torej domnevamo, da so lončarji - in tudi njihovi potomci, ki so se hitro množili - v prvi vrsti izdelovali posodo za kuhanje, čebre in vrče za potrebe domačega in okoliškega prebivalstva. Mislim, da je pomembno tudi poimensko navesti prvič omenjene mojstre in pregledati njihove družbene in gospodarske razmere.

Izmed popisanih 65 podložnikov, 18 želarjev in 1 tlake oproščenega plemenitaša, "nemešnjaka", v Dobrovniku leta 1728 je bilo 6 lončarjev - latinsko figulus - vsak pa je gospodaril na 1/8 kmetije.

⁵I. Szentmihályi, 1977. Tudi avtor opozarja na poseben pomen lončarstva v pokrajini Hetés.

⁶V svojem delu uporabljam krajevna imena (Filóc, Kebele) na podlagi arhivskih podatkov oz. popisa prebivalstva leta 1900. Ustrezna slovenska krajevna imena navajam na koncu svojega dela.

⁷Cs. Csapody, 1933. Ustanovitelj veleposestva knez Pál Esterházy je bil eden izmed značilnih aristokratskih predstavnikov svoje dobe, ki so si pridobivali velika posestva.

⁸Arhiv županije Zala Zalaegerszeg, v nadaljevanju: AŽZ. IV. 9/a Conscr. Univ. Ö 22/e in Ö 22/g. V popisu iz 18.st.najdemo krstna imena v latin skih prevodih.

⁹Popisano je bilo tudi 6 vodnih mlinarjev, s katerimi pa se nisem ukvarjala ne tu ne v nadaljevanju.

¹⁰I. zvezek ljudskega štetja iz leta 1900. V dolnjelendavski občini so tedaj popisali 6457 pretežno lesenih in 1519 zidanih hiš. 160-163 str.

B. Bellosics, 1897, str. 88- 103.

Dohodki, ki so jih dosegli na leto:

István Gerencsér	2 forinta
Žena in sin Istvána Kovácsa	2 forinta
Péter Karos in sin	1 forint
János Kovács in brat	2 forinta
István Csuka in brat	1,50 forinta
Péter Darvas in sin pa nista imela dohodka.	

V tistem času pa so tam delali tudi 2 čevljarja in 4 kovači.

V vasi Gáborjánháza so bili od 16 tlačanov 4 rokodelci. Vaški župan János Fejér, ki je imel četrť kmetije, se je ukvarjal z lončarstvom s sodelovanjem dveh bratov, kar jim je navrglo 4 ft dohodka. V tej majhni vasi so delali tudi 2 kovača in 1 čevljar.

133

V Kamovcih sta od 6 tlačanov delala 2 kot lončarja, 2 kot čevljarja in prav tako so bili vsi četrťnjaki. Izdelovanje lončene posode je Istvánu Lukácsu in njegovemu bratu navrglo 6 ft, Jánosu Korcsmárju in bratu pa 10 ft dobička.

Od glavne ceste nekoliko odmaknjeni, v gozdu skriti Radmožanci so tistega leta popisali 11 nevoljnikov, 19 želarjev (kočarjev) in enega tlake oproščenega plemenitaša - "nemešnjaka". Štirje izmed želarjev so opravljali lončarsko obrt, da bi laže preživel, pa so obdelovali polja in travnike, ki so spadali k zapuščenim zemljiščem. Njihova imena in dohodki: György Antal, György Szekeres in Mihály Traiber po 4 ft, István Magyar pa 8 ft.¹¹

Tu bi rada omenila, da so bili rokodelci navedeni že ob popisu vasi leta 1703; eden se je pisal Szekeres, dva pa Magyar. Verjetno so se tudi oni ukvarjali z lončarstvom. Tudi priimek Gerencsér (Lončar -op. prev.), ki ga takrat že srečujemo po vaseh pokrajine Hetés, priča, da so delali nekoč tukaj lončarji.¹²

Z nastopom mirnejših desetletij se je tudi lendavsko območje začelo postopoma razvijati. Esterházyji so namreč v prvi polovici 18. stoletja posvečali veliko pozornost povečevanju proizvodjalnih sil tlačanov. Velik del kmetov je lahko gospodaril na polkmetijah ali četrťkmetijah, in ker je bilo tedaj alodialno pridelovanje neznatno in jih niso preobremenjevali s služnostmi, je število prebivalcev vasi hitro naraščalo. Ljudje so povsod pridno trebili ogromni Črni log in začeli obdelovati pridobljeno zemljo. Poleg tega so čedalje večji pomen pripisovali živinoreji, saj so živino, ki so jo lahko kar odgnali, laže prodali. Postopoma so se torej naselili tudi na nekoč zapuščenih zemljiščih, katerih število se je v letih 1715-30 s 668 zmanjšalo na 482.¹³

V tabeli I lahko sledimo rasti števila prebivalcev posameznih naselij in tudi rokodelcev. Večina navedenih krajev so madžarske vasi, ki v širšem smislu sodijo v etnografsko skupino Hetés, samo v Filovcih in na Kobilju so živeli slovenski tlačani. Pa tudi ti dve naselji sta bili - po eni strani zaradi lončarstva, po drugi pa zaradi cerkve¹⁴ - vedno v tesni povezavi s prej omenjenimi.

¹¹ AŽZ IV/9/a. Conscr. Univ. Ö. 22/e in 22/g 1728.

¹² AŽZ Conscr. Univ. Ö 6. 1703 Poleg podložnikov v Radmožancih so bili podložniki s priimkom Gerencsér (Lončar) tudi v Dobrovniku, Kamovcih, Petišovcih.

¹³ Cs. Csapody, 1933, str. 31 in 49.

¹⁴ Kobilje je bilo od naselitve 1748. podružnica dobrovniške župnije, kakor tudi več drugih vasi v pokrajini Hetés.

Do leta 1750 se je število davčnih zavezancev v primerjavi z letom 1728, ko jih je bilo 565, že povečalo na 990; med njimi se je število rokodelcev povečalo s 40 na 151. Najbolj se je zvečalo število lončarjev: s 13 na 86. Dobrovnik je s 44 obrtniki postal središče lončarske obrti v okolju, v katerem je skoraj vsak tretji gospodar, vsaj deloma, živel od te dejavnosti. Pomen te panoge se je povečal tudi v vaseh: Bödeháza, Jósecz, Radmožanci in Filovci. Poleg lončarjev je rokodelstvo zastopalo še 24 kovačev¹⁵, nekaj čevljarjev, krojačev, suknarjev, kolarjev, vrvarjev in mizarjev. Razen kovačev jih je največ delalo v središču veleposestva v Lendavi. Tam so se izoblikovali tudi prvi cehi, toda o tem bom podrobneje govorila kasneje.

134

Spričo čedalje večjega števila prebivalcev, naraščajočih potreb pa tudi zaradi izredno kakovostne surovine, nepregorne gline, ki so jo imeli na voljo doma ali v bližini, in ne nazadnje spričo tedaj že cvetočega lončarstva sosednjih vasi županije Vas, Velemérja in okolice¹⁶ so tudi ljudje iz tega kraja spoznali donosnost te obrti.

Omejeni obseg moje študije ne dopušča, da bi navedla imena lončarjev in njihov dohodek po davčnem popisu iz leta 1750 tudi po naseljih. Ustrezen del tabele I lepo kaže veliko naraščanje prebivalstva, znotraj njega pa števila rokodelcev in lončarjev. Omeniti moram tudi, da so v Filovcih že tedaj delovali lončarji s slovenskimi imeni, medtem ko so imeli v vaseh pokrajine Hetés v glavnem madžarska. Prebivalstvo trga Dobrovnik je bilo - sodeč po imenih - že mešano. Maksimalni dohodek vaških lončarjev je znašal 10 ft na leto, a bili so tudi taki, ki jim ta dejavnost ni prinesla nikakršne koristi.¹⁷

Dohodek 43 lončarjev iz Dobrovnika je bil po 10 ft, edino Mihály Gerencsér je imel dvakrat tolikšen, zelo visok dohodek 20 ft.¹⁸

Skoraj vsi prebivalci tega trga so bili takrat še popolni tlačani in le nekaj je bilo želarjev. Po vsej verjetnosti so se v glavnem le po en ali dva člana takrat še številčno velikih družin ali morda kakšen pomočnik ali hlapec ukvarjali z izdelavo lončene posode, medtem ko so ostali člani družine obdelovali zemljo in krčevino ali skrbeli za živino.

V gospodinjstvu Jánosa Ritócza je na primer - po vsej verjetnosti kakšen sorodnik - delal kot želar, medtem ko je gospodar imel najeta 2 pomočnika oz. hlapca, čeprav je imel le malo živine. Po vsej verjetnosti ju je zaposloval v obrtni dejavnosti.

Očitno se je tudi družina Szakál na veliko ukvarjala z obrtjo, saj so poleg očeta in sina delali še 3 pomočniki /hlapci?/, čeprav so imeli tudi oni le 3

¹⁵ Rokodelstvo, označeno z besedo faber, sem prevajala kot kovač, kajti izraza faber ferrarius skoraj nisem zasledila.

¹⁶ Županija Somogy je leta 1719 pa tudi pozneje sprejela več sklepov zoper lončarje iz županije Sopron in Vas (Železna ž.), ki zamenjujejo svojo posodo za pridelek. Comitatus Simigiensis Statuta 1719, str. 285-86. Primerjaj s T. Hofer, str. 163. L. Nádasdy, 1982, str. 94. Po ugotovitvah raziskave je bilo v županiji Vas že v 18. st. 5 lončarskih cehev.

¹⁷ AŽZIV. 9/a Conscr. Univ. Ö. 1750. 25-54 f. V kraju Jösecz ni mogoče ugotoviti, ali je bil lončar Ferenc Magyar ali János Végh.

¹⁸ Videti je, da je popisovalec leta 1750 v Dobrovniku površno opravil svoje delo, saj je komaj verjetno, da bi rokodelstvo vsem obrtnikom navrglo enak dohodek.

vprežne živali, 1 kravo in 4 dveletne junice. Žal sta količina jesenskega in spomladanskega pridelka ter število akovov pridelanega vina zapisana skupaj.

Še trije drugi rokodelci so delali tedaj v tem trgu: 2 kovača in 1 čevljar. Tudi oni imajo v popisu po 10 ft dohodka.

V Radmožancih se je od 37 gospodarjev 10 ukvarjalo z izdelovanjem lončene posode. Svobodnjak János Szemet je bil npr. kot lončar najpremožnejši gospodar v vasi. Imel je celo tri hlapce. Na njegovem posestvu je bilo popisanih 8 glav vprežne živine, 5 krav, 25 dveletnih junic oz. žrebet, 160 mernikov jesenskega in 170 mernikov spomladanskega pridelka. /Prav gotovo je imel tudi vinograd, toda pridelek vina so popisovalci prikazali skupaj./ Dohodek iz obrti je bil odmerjen na 10 ft, enako tudi pri ostalih, manj premožnih lončarjih, od katerih je bil János Bánfi prav tako premožen tlačan, saj je zaposloval 2 hlapca in imel 8 glav vprežne živine in 2 kravi. Enak dohodek pa so zapisali tudi pri Istvánu Nagyu, čeprav so v njegovem gospodarstvu našli le dve glavi vprežne živine in dve kravi. Jesenski in spomladanski pridelek - 1555 oz. 845 mernikov - kakor tudi 208 akovov vina so v Radmožancih prav tako prikazali skupaj. Tega leta sta delala v vasi tudi en kovač in en čevljar s prav tako po 10 ft dohodka.

Leta 1750 so delali lončarji tudi že po drugih naseljih plemiškega posestva: v Szombatfi in Szentpéterföldu po 3, v Lenti 2, v Csertalakosu in Szilvágyu po 1. V sosednjih slovenskih Strehovcih - tam je živelo tedaj 23 tlačanskih družin - vidimo po popisu, da je imel lončar Balázs Voprincez 1 ft dohodka, Ferenc Turner ali István Lorbert pa po 4 ft dohodka.¹⁹

Po analizi popisa iz leta 1750 lahko sklepamo, da so obrtniki vozili posodo na sejem na svojih vozovih oziroma da so z njih prodajali po vaseh. Mnogi so namreč imeli po 2 do 4 glav vprežne živine in večje število junic. Očitno je bilo že izoblikovano tržno območje posameznih obrtnikov, čeprav nisem našla podatkov, ki bi kazali, v katero smer in na kakšne daljave so tedaj vozili svoje blago.

Kakšno posodo in druge proizvode so takrat izdelovali lončarji, lahko sklepamo iz odredbe skupščine županije Zala leta 1760, ki določa cene različnih rokodelskih izdelkov. Ta pri lončarjih posebej obravnava proizvode obrtnikov, ki izdelujejo črno in glazirano keramiko.²⁰

Domnevati je mogoče, da so v tistem času tudi že posamezni obrtniki lendavskega območja izdelovali črno keramiko, saj so v jami lončenih črepinj v Radmožancih leta 1969 našli ostanke črne keramike oziroma druge neglazirane posode.²¹

¹⁹ Pri Strehovcih besedilo popisa ni jasno.

²⁰ AŽZ, Zapisnik letne skupščine 1760. str. 298, 338-339. Po tem ceniku je torej lončar okrog 1760. izdeloval še vsakovrstno lončenino, celo peči. Zanimivo je, da so bile pri "fekete mives", "črnih lončarjih" (izdelovalcih črne lončenine) limitirane cene za glinaste pinte in pütre, pokrovke, lonce za mleko in kuhanje ter za postavljanje neglaziranih kalnatih peči. Zalski lončarji so torej izdelovali v glavnem to. O zgodovini črne keramike govori tudi dejstvo, da so "črni lončarji" iz Komároma že leta 1718 dobili svojo cehovsko listino. Primerjaj z J. Szabadfalvi, str. 9-10.

²¹ Zbirka podatkov Muzeja Thúry György v nadaljevanju: MTGY.

A/1796-90. Etnografska zbirka lendavske pokra jine, Radmožanci: podatke sta dala Jenő Kalamár in Károly Ritlop.

1775

232

Katalaj Pinalote		f. d.
Leg fajjabó lelem Katalaj		3. 30.
Fede Kőröbül jó nagy Zimfinah valo		2
Leg nagyob Katalaj.		
Utánna valo -		1. 75.
Közönséges nagy Katalaj		85.
Jó juth Nyajubul valo leg nagyob katalaj		
Különös nagy Merscheuden Karimaju -		1. 25
Hasonlo Nyajubul kisebb		80.
Utánna valo kisebb		60.
Jé. ts. Készendémele valo hasonlo katalaj		55.
Örömet kisebb arzo Dyermechueh		40
Leg kisebb Dyermetto valo katalaj		30.
Ögy Öreg Katalajnak valo meg jó		25.
Bekeit uj kisebb		15
Bekeit nélkül		15.
Selennel be fogtatásul		15.
Fekere infives Zazohasok.		
Ögy fchere pinter, és bugyogos horp		1
Jó és fongos		
Kis pinter hasonlo		2
Három pinter		3.
Jgen nagy Zazeh Jdo		1.
Utánna valo kisebb hotta		15
Mégis kisebbébül harmoz		15
Ögy Vörös közönséges Káltha		15
Leg nagyob Kálthának foll rahásául		60.
Kisebb Kálthának foll rahásául		40
Kálthának valo Öreg Zazeh		5.

Tized

Tejot Rőcsőgnel pinszámra az arat	6
Tejot faszén melben has iez meggyen	2
Leg nagyobb tejot faszén	34
egy Öreg hasi fülű faszén leg nagyobb	25
Leg nagyobb egy fülű faszén	13
Egy Zöld Máros Kálha hőjösse ges föll rakásával együtt fáblak, but allo.	8
Máros mivel fazohasoh.	
Egy iczet májos horsó egy alávalo	2
Egy iczet livül belül máros horsó	4
Egy metzőlöt livül belül	2
Egy pinszét livül belül máros	4
Három iczet livül belül máros	10
Egy máros füstölő	8
Egy füst kútnak való májos faszén	12
Hét füstnak való	24
Munkásolugul leg nagyobb májos fál	6
Annal kisebb egy pinszét alább et izz	1
leg kisebb	1
Egy leg nagyobb máros Labot	12
Hár Sebb	8
Behnelip kisebb egy egy pin zet alabo	
Egy Zöld Kálvának luten 120. da	
Trab nagyon föll rakásánt	85
Kisebb Zöld Kálvának föll rakásánt	25

Eltergálos

Tudi po nenavadno visokih cenah glazirane keramike lahko sklepamo, da jih niso izdelovali množično, saj so jih lahko kupovali le premožnejši kmetje ali zahtevnejši tržani.

V drugi polovici 18. stoletja je na knežjem posestvu postalo intenzivnejše pridvorno gospodarstvo, v zvezi s tem pa se je tudi povečala uporaba delovne sile tlačanov. Od leta 1760 je zemljiški gospod postavljajl čedalje strožje pogoje za krčenje gozdov in si postopoma prizadeval krčevine vključiti v pridvorno gospodarstvo. Omejil je pravico tlačanov do želodne paše in pašnje in - kakor v kraju Lenti - si je po vsej verjetnosti tudi tukaj prizadeval okoristiti se z delom lončarjev, čeprav dokazov v zvezi s tem še nisem našla. V nekem veleposestniškem popisu iz leta 1764, ki se nanaša na Lenti, lahko beremo poročilo o številu lončarjev,²² stanujočih na območju dominija, o razvrstitvi po kakovosti njihovega dela, o tem, z območja katere vasi dobavljajo glino za lončenino, in končno, koliko plačajo za zakup zemljišča.²³

138

Eksistenčne težave prebivalstva je oteževalo dejstvo, da je bila pokrajina do leta 1770 že precej poseljena. Izredno veliko migracijo, ki ji lahko sledimo v vsej državi, opazimo tudi v Zali.²⁴ Tudi v omenjenih naseljih lendavskega območja je živelo v tistem času že več kot 3500 davčnih zavezancev, kar je bilo šestkrat toliko kot ob popisu leta 1728. Število rokodelcev se je povečalo petkratno, lončarjev med njimi desetkratno.²⁵ Rokodelstvo je v teh vaseh tudi v tistih časih pomenilo lončarstvo in kovaštvo, precej pa se je povečalo tudi število čevljarjev, krojačev in krznarjev, torej obrtnikov oblačilne stroke.²⁶ Večina rokodelcev - razen lončarjev in kovačev - je delala v središču veleposestva, v Lendavi, medtem ko so lončarji tudi takrat delovali predvsem v krajih, kot so: Dobrovnik /65/, Bödeháza /15/, Radmožanci in Gáborjánháza /9-9/, Žitkovci /7/, Szijártóháza /6/ in celo na Kobilju so se pojavili prvi mojstri te obrti /tabela I/.

²² V narečju lendavskega območja imenuje lončarje v glavnem: göröncser, gerencser. Nekoč je bilo še posebno tako, zato so zelo pogosta osebna imena: Gerencser. V Radmožancih npr. lahko zasledimo gospodarja s tem imenom leta 1703, v Radmožancih in Dobrovniku 1711. Seveda pa ne vemo, kdaj je ime poklica postalo družinsko ime. AŽZ IV.9/a. Conscr. Univ., str. 1703 in 1711.

²³ Državni arhiv Budimpešta, v nadaljevanju: DA. P.Rsz. 285. Fasc. M. No. 568., fol. 300 ali 76.točka, 1764.

²⁴ V letih 1745-1826 je 27 gospodarjev, ki so se rodili v drugih krajih županije Zala, zaprosilo, da bi jih sprejeli med meščane Nagykanizse, med njimi tudi János Urbán, ki se je rodil v Lendavi. Leta 1768 je opravil meščansko zaprisego tudi krojaški mojster József Kellner, ki se je prav tako rodil v Lendavi.

MTGY A / 1081-79.

Pripomniti želim, da je v letih 1745-1826 zapriseglo sorazmerno malo, vsega 15 lončarjev. Med njimi so bili 4 iz Kanizse, 3 iz županije Vas (Železne), 1 se je rodil v Varaždinu, ostali pa so bili rojeni v bolj oddaljenih krajih oziroma v tujini /pri 3 osebah je kraj rojstva neznan/. E. Kerecsényi, 1978. Podatki..., str. 115-132 MTGY A / 1081-79.

²⁵ Od 208 lončarjev, popisanih 1770. v županiji Zala, jih je 133 delalo v lendavski pokrajini. E. Kerecsényi, 1976, str. 79-95.

AŽZ IV 9/a. Conscr. Univ. 46/52, 46/55 in 46/57, 1770.

²⁶ E. Kerecsényi, 1978. Oblačilna obrt..., str. 217-232

Izmed bolj oddaljenih vasi plemiškega posestva je leta 1770 delal v Bogojini 1 lončar: zelo reven Ferenc Horváth z 1,50 ft dohodka, v Motvarjevcih prav tako eden, v Reszneku dva, v kraju Lentiszombatfa pa osem.²⁷

Popis iz leta 1770 se zelo podrobno ukvarja z odmero davčne osnove podložnikov, razčlenjujoč jih na družine in znotraj njih na davčne obvezance. Prikazuje tudi število družinskih članov, vendar samo starejše od 16 let. Iz teh, že zanesljivih, čeprav tu in tam težko čitljivih podatkov lahko sklepamo, da so posamezni obrtniki v Dobrovniku in v ostalih lončarskih vaseh proizvajali na različni kakovostni ravni in z različno intenziteto, dohodek iz njihovega dela je bil namreč zelo različen. Izpisek spodaj prikazuje dohodek dobrovniških lončarjev za leto 1770.

Po	10 ft	dohodka so prikazali pri	9	lončarjih	=	90	ft
	8 ft	" "	2	"	=	16	ft
	7 ft	" "	3	"	=	21	ft
	6 ft	" "	4	"	=	24	ft
	5 ft	" "	13	"	=	65	ft
	4 ft	" "	3	"	=	12	ft
	3 ft	" "	3	"	=	9	ft
	2,50 ft	" "	1	"	=	2,50	ft
	2 ft	" "	11	"	=	22	ft
	1,50 ft	" "	2	"	=	3	ft
	0	" "	14	"	=	-	
Skupaj:			65	"	=	264,50	ft

Hkrati pa je bil skupni letni dohodek treh tukajšnjih kovačev 5,50 ft, čevljarjev 1,50 ft, izdelovalcev škornjev 2 ft in le dohodek daleč naokrog edinega jermenarja je dosegel 6 ft.²⁸

Z vzorcem, vzetim na podlagi dohodka, sem pogledala gmotni položaj ene izmed lončarskih družin, ki je dobro uspevala, in dveh družin, ki sta bili po navedbah brez dohodka. János Szakály npr. je bil z 10 ft dohodka eden najpremožnejših gospodarjev v trgu, in videti je, da je pri njem še obstajala organizacija velike družine, saj je živel skupaj 12 polnoletnih družinskih članov /starejših od 16 let/, od katerih je bilo 7 davkoplačevalcev. Imeli so 4 glave vprežne živine, 2 kravi mlekarici, 1 dveletno junico, 9 prašičev in ovce, na polju pa so pridelali 12 keblon pšenice, 20 keblon rži, poldrugi kebel ovsa, 3 keble ajde in za 7 vozov sena. V vinogradu, velikem "za 9 kopačev", pa so pridelali prav toliko balonov vina. /Ta družina je od leta 1750 dajala trgu lončarje v vsakem raziskovanem obdobju./

²⁷ V naselju Jósecz so delali tedaj 4 lončarji, v Kamovcih 3, v Gáborjánházi, Mostju in v predmestju Lendave pa po 1 lončar. Lendavčan Imre Soós je imel 3 ft dohodka iz dela. Pri seštevanju rokodelcev sem poleg mlinarjev, ki sem jih izpustila že prej, zanemarila tudi kirurga, žganjarja, dimnikarja in druge podobne davčne obvezance, ki niso bili rokodelci. AŽZ IV.9/a Conscr. Univ. 46/55, 46/52 in 46/57.

²⁸ Ta prikaz jasno priča o pomenu lončarstva v družbenem življenju Dobrovnika in potrjuje našo domnevo, da je bil dobrovniški lončarski ceh že leta 1770 pomemben organ za zastopanje interesov. AŽZ IV.9/a. Conscr. Univ. 46/55, 1770.

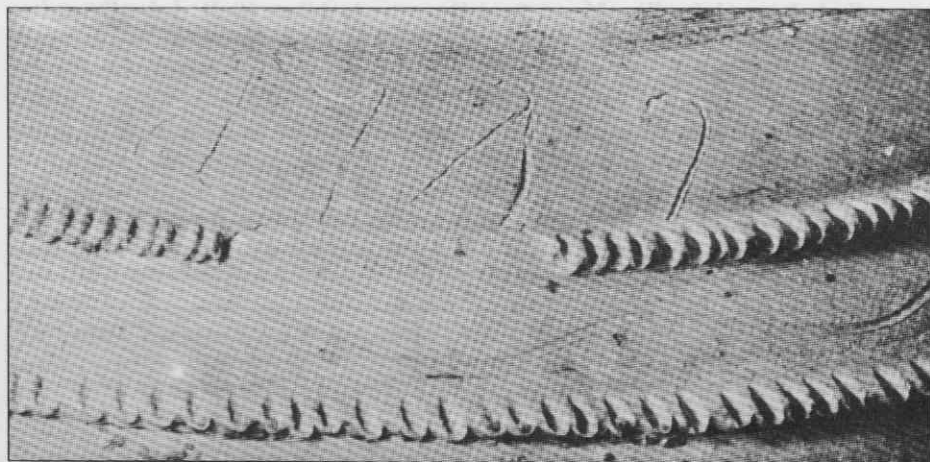
Zamisliti pa se moramo nad tem, da je leta 1771 ta ista družina izkazala 1 ft dohodka iz obrti, in presenetljivo je tudi to, da je bil tistega leta najvišji dohodek vseh lončarjev v trgu 5 ft, povprečje pa le 1-3 ft. /Tudi kmetijska proizvodnja je bila povsod precej slabša./²⁹

V hiši drugega premožnega gospodarja, Istvána Deáka je leta 1770 živel skupaj 6 odraslih družinskih članov, od katerih so bili 4 davkopllačevalci. Imeli so 4 glave vprežne živine, 1 kravo, 3 dveletne junice in 8 prašičev /morda ovce/. Popisanih je bilo 12 mernikov pšenice, 14 mernikov rži in 2 mernika ovs. Na travnikih so pridelali 5 vozov sena in 1 voz otave, v vinogradu "za 12 kopačev" pa 12 balonov vina. Iz lončarstva ni bilo izkazanega dohodka. V naslednjem letu pa so imeli po popisu 3 ft dohodka.

140 István Pozsgai ni mogel delati prav dolgo, očitno zato, ker mu je obrt le tu in tam navrgla kakšen dobiček, čeprav bi močno potreboval postranski dohodek, saj je imel v družini 4 odrasle člane z 2 davkopllačevalcema, medtem

Murskosoboški muzej
(v nadaljevanju: MM), E.135. Znotraj
zeleno glaziran čeber, s petimi obroči,
z vtisnjeno letnico 1742. Višina 41 cm,
premer podstavka: 18 cm.

Grajski muzej Lendava
(v nadaljevanju: GML), 16.3.88. Zunaj
in znotraj glaziran čeber s tremi
obroči, izdelan okrog leta 1880, iz
Kamovcev. Višina: 28,8 cm, premer
podstavka: 14,5 cm.

ko je imel presenetljivo malo živine in zemlje. Tudi v "vinogradu za 4 kopače" je pridelal vsega 3 balone in pol vina. Verjetno je zaradi revščine poskušal še naprej z lončarijo, ki mu je leta 1771 navrgla skromen 1 ft dohodka.

Primerjava dveh zaporednih popisov v letih 1770 in 1771 dokazuje, da je treba podatke popisa jemati s pridržkom in da lahko natančneje sklepamo le ob primerjavi več zaporednih let.

Pri preučevanju materialnega položaja dobrovniških lončarjev pa moramo vsekakor upoštevati tudi to, da je po urbarju iz leta 1767 živel v trgu 125 zakupniških želarjev s hišo in 4 brez hiše, na voljo pa so imeli vsega 68 oralov vrtov in 669 oralov zakupniške orne zemlje oziroma 335 oralov travnikov.³⁰ Tudi te okoliščine so lahko bile razlog tega, da je bilo toliko prebivalcev tega naselja prisiljenih poiskati dodatni zaslužek v lončarstvu ali v kakšni drugi obrti.

V nadaljnjem preučevanju zgodovine lončarstva v Dobrovniku lahko vidimo, da je leta 1792 bilo od 109 želarjev davčnih zavezancev 44 rokodelcev, med njimi 41 lončarjev, 2 jermenarja, 1 naziv poklica pa je nečitljiv. Lončarji so opravljali obrt razvrščeni v tri razrede in so imeli v glavnem 2-3, včasih 4 vprežne konje. A tudi revnejši so imeli po eno kravo in 1-2 glav mlade govedi. Na splošno je z gospodarjem delal tudi eden izmed njegovih bratov ali odraslih sinov.³¹

Leta 1824 je poleg 54 kmetov tlačanov plačevalo davek tudi 12 njihovih sinov oziroma 17 bratov ter 17 želarjev s hišo in 3 želari brez hiše. Eden izmed obrtnikov je imel tudi hlapca. Med kmeti je bilo 34 lončarjev, 2 kovača, 1 jermenar in 1 mesar. V naselju je bilo tedaj skupaj 99 konj, 46 vprežnih volov, 105 krav molznic in 38 glav mlade govedi. Vsi rokodelci so bili razvrščeni v III. razred in živeli so prav tako v tretjerazrednih hišah.

Leta 1845 je bilo obubožanje trga že očitno. Tedaj je tu živel 59 podložnikov /z njimi je stanovalo njihovih 20 odraslih sinov oziroma 12 bratov/, 16 želarjev

³⁰ I. Felhö, 1970, 368, str. 380-381.

³¹ Davčni popisi županije Zala iz let 1773-1848 so ohranjeni, žal bolj ali manj pomanjkljivo. V njih so vrzeli, zato nisem mogla obravnavati davčnih popisov vedno istih let. AŽZ IV/9/b. Davčni popis v Dobrovniku v letih 1792, 1824 in 1845. Žal pa iz teh popisov ni več razviden dohodek iz obrti.

s hišo in 4 brez hiše, skupaj 94 davčnih zaveznikov zakupnikov. Med njimi je bilo le 29 lončarjev, 1 pa je deloval kot mesar. Presenetljivo mnogo je bilo vinogradniških posestnikov, ekstraneusov. Vsi obrtniki so bili brez sprememb razvrščeni v III. razred.

Pri prikazu družbenih razmer in položaja lončarjev v eni izmed najznačilnejših vasi pokrajine Hetés, v Radmožancih, poglejmo najprej, kako je bilo v času urejanja zakupništva leta 1767! Na devetnajstih 24/32-inskih zakupniških kmetijah je živelo tedaj 31 tlačanov, 19 želarjev s hišo in 2 želarja brez nje, s povprečno parcelo 0,65. Spadali so v II. razred.³²

Ker popis vasi za leto 1770 trenutno ni dosegljiv, sem obdelala davčne popise od leta 1773 do 1840. V njih je za nas najpomembnejše to, da je bilo vseh 8 radmožanskih lončarjev, ki so jih leta 1773 na podlagi premoženjskega stanja uvrstili v II. razred, kasneje evidentiranih v III. razredu, nisem pa odkrila nobenega razloga za to kakovostno spremembo. Zanimivo bo torej pogledati gospodarsko in premoženjsko stanje lončarskih družin leta 1773 in nato leta 1834.³³

142

Veli- kost kme- tije po urbarju	Obrtn. ime in s kom je stano- val leta 1773	Konj	Molz- nih krav	Mla- dih živa- li	Orne zem- lje	trav- nik, kos- cev	Skupni davek
1/4	Istók Antal z bratom	2	1	2	3	2	7,11 ft
ž	Ferenc Bogdán	2	1	1	1	1	4,19 ft
1/4	Péter Filep z 2 bratoma	2	1	1	5	1,5	7,59 ft
?	János Magyar z bratom	2	1	2	12	6	9,52 ft
8/8	Mihály Nagy z 2 sinovoma	1	2	3	8	2	10,27 ft
1/2	György Szomi s sinom in hčerko	3	2	1	8	2,5	9,57 ft
7/8	Tamás Szomi z bratom	4	3	4	18	5	13,83 ft
3/8	István Varga s sinom	2	1	1	6	2	6,43 ft
Skupaj: 8 oseb		18	12	15	61	22	68,51 ft

Vedeti pa moramo, da je bil dohodek Tamása Szomija in njegovega brata višji verjetno zato, ker sta imela tudi 1/4 deleža v mlinu. In ker imena Jánosa

³²I. Felhő, 1970, str. 396-397.

AŽZ, str.36, g. 51.škatla. Urbarji dolnjelendavskega veleposestva.

³³AŽZ IV.9/b. Davčni popisi Radmožancev.

Magyarja ni v urbarju, nisem mogla označiti, ali je ob popisu imel zakupniško zemljo ali ne. Vsi so obdelovali prvo- in drugorazredno orno zemljo in drugorazredne travnike. Vinograde so si kot ekstraneusi pridobili v glavnem v Lendavskih goricah.

Davčni popisi vasi iz let 1799 in 1804 ne povedo nič posebno novega. Kvečjemu preseneča to, zakaj so bili v prejšnjih obdobjih popisani samo 4 mojstri, čeprav - kot je videti - tudi drugi niso opustili obrti. Premožni lončarji so imeli tudi dalje po 4 oz. 2 konja, včasih tudi vole, a tudi želarji so si prizadevali, da bi imeli vsaj po enega konja, da bi lahko svojo lončenino sami razvažali po vaseh.

Davčni popis iz leta 1834 so - po sklepu prvega resničnega reformskega parlamenta, ki se je sestel leta 1832 - vodili že v madžarskem jeziku in so 7 lončarjev povsod pisali kot lončarje. V Radmožancih je takrat plačevalo davek 24 podložniških gospodarjev, njihovih 9 sinov in 13 bratov ter 9 želarjev, ki so prebivali v 38 hišah. Povprečni davek je znašal 12,14 ft, največ davka je plačal kolar Pál Biró: 37,52 ft, najmanj pa odsluženi vojak: 27 krajcarjev. Z gospodarskimi razmerami lončarjev nas seznanja spodnji prikaz. Presenetljivo, da je tudi József Simon kot želar imel konje, čeprav je krmo zanje moral bodisi kupovati ali zamenjati z lončenino.

Pa si oglejmo gospodarske razmere naših lončarjev leta 1834!

Ime lončarja in s kom je stanoval	Volov	Konj	Krav molz- nic	Orne zemlje v oralih	Travn. v koscih	Davek skup. v ft
György Agg	-	4	1	18	6,5	17,33
György Rudas z 2 sinovoma	2	4	2	19	9	23,10
Péter Biró z bratom	-	4	2	11	4,5	16,39
István Varga z bratom	-	4	2	13	5	17,48
Péter Szomi z bratom	2	4	1	24	6	22,52
József Füle s sinom	-	4	2	21	2	19,26
József Simon	-	2	1	2,5	1,5	7,10

Povprečni davek lončarjev je torej znašal 17,60 ft, medtem ko je bil davek vaške skupnosti 12,14 ft. Davek po vinogradu so plačevali v tisti vasi, kamor je spadala posest.

Pozneje je število lončarjev v Radmožancih še dalje upadalo. Leta 1840 so od 42 davčnih zavezancev v tej stroki delali le še 4, leta 1842 pa 2. Poznejši popisi so že pomanjkljivi, rokodelcev ne označujejo več, zato jih tudi nisem upoštevala. Po dozdevno trdnem gmotnem položaju lončarjev tlačanov lahko sklepamo, da jih - v primerjavi s pozneje obravnavanimi Kobiljčani in Filovčani - v lončarjenje ni silila skrb za vsakdanji kruh, ampak želja po večjem dohodku - in morda ljubezen do te obrti. In čeprav se je število popisanih lončarjev z leti precej

spreminjalo, so se premožne družine: Magyar, Füle, Biró, Szomi in Varga, iz roda v rod ukvarjali s to stroko in vidno bogatele.

Danes v Radmožancih le še nekaj starejših ve, da so se njihovi predniki ukvarjali tudi z lončarstvom. V vasi oz. v njenem severozahodnem delu je šestdesetletni Jenő Kalamár pokazal tudi dve, zdaj že skoraj popolnoma zasuti jami, v katerih so po pripovedovanju nekoč kopali glino. Ti jami sta bili pred 50 leti še tako globoki in sta se po deževju in ob naraslih vodah tako napolnili, da je pripovedovalec kot otrok lovil s košaro ribe v njih. Več starejših gospodarjev se spominja, da so kot šolarji pri ročnem delu oblikovali npr. živali za betlehemske jaslice iz gline, ki so jo kopali v prej omenjenih jamah.³⁴

V drugi značilni vasi pokrajine Hetés: v Žitkovcih, ki ležijo v sosesčini Dobrovnika, je v letih od 1770 do 1810 delalo razmeroma dosti in številčno precej stalnih lončarjev. Po urbarju iz leta 1767 je na osmih 24/32-inskih kmetijah živelo tukaj 13 kajzarjev, 7 želarjev s hišo in 3 brez hiše, povprečna velikost kmetije je

144

MM. ER 1209. Neglazirana platnena kropnjača (parov) in njen del z vtisnjeno letnico 1809. Gornji Petrovci. Višina: 60 cm, premer podstavka: 27,5 cm.

³⁴ Po spominih Jenőja Kalamárja in drugih prebiv alcev Radmožancev. MTGY. A/1796-90.

znašala 0,67. V vaseh, uvrščenih v II. kategorijo, je en del podložnikov živel razmeroma dobro.³⁵

Leta 1770 je od 27 družin - z 68 davkopllačevalci - v tej vasici bilo 10 rokodelcev, med njimi 8 lončarjev s sorazmerno visokim skupnim dohodkom: 60 ft. Eden izmed njih je resda delal tudi kot kovač, zato je znašal njegov skupni dohodek 12 ft. Delal pa je tudi še drug kovač z 2 ft dohodka in čevljar s 3 ft dohodka. Popisovalec je v opombi zapisal, da prebivalci vasi brez težav prodajo svoje pridelke in izdelke.³⁶

Ob popisu leta 1771 so v 20 podložniških gospodinjstvih upoštevali 130 odraslih družinskih članov s 74 davčnimi zavezanci. Izmed njih so v 10 spodaj navedenih družinah delali lončarji, katerih delo je navrglo skupaj 27 ft dohodka.

Njihov gmotni položaj osvetljuje tale prikaz:

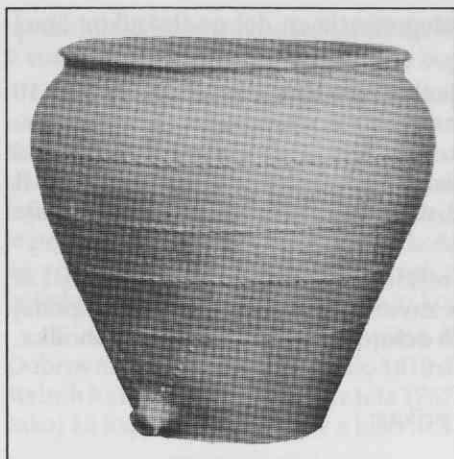
145

1. kolona: Ime lončarja
2. kolona: Število družinskih članov
3. kolona: Davčnih zavezancev
4. kolona: Vprežne živine
5. kolona: Molzних krav
6. kolona: Pšenice v mericah
7. kolona: Rži v mericah
8. kolona: Drugega zrnja v mericah
9. kolona: Sena v vozovih
10. kolona: Dohodek iz obrti
11. kolona: Skupni davek, ft/kr.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Brat												
Istvána Szomija	7	5	4	2	8	10	5	4	2	3	8,3/8	
Mihály Végi	6	3	-	1	-	2	-	-	1	2	3,2/8	
Péter Bángó	6	4	2	1	4	8	7	5	-	1	5,1/8	
János Mikola	5	2	-	2	-	-	1	-	-	1	2,6/8	
Brat												
Tamása Nagya	5	4	-	1	-	2	-	1	2	2	3,1/8	
János Bán	9	7	5	2	8	10	7	6	2	4	10,-	
László Mikola	3	2	-	1	-	-	-	1	1	5	2,5/8	
Péter Király	5	2	-	1	-	1	-	-	1	3	1,5/8	
Sin Józsefa												
Lászla	12	7	4	2	5	8	10	3	2	5	9,1/8	
Brat Miklósa												
Véghija	10	5	5	3	6	10	13	4	3	1	9,2/8	
Skupaj:	68	37	20	16	31	51	43	24	16	27	55,2/8	

³⁵ I. Felhö, 1970, str. 406-407.

³⁶ AŽZ IV. 9/a. Conscr. Univ. 46/52, 1770.

GML 86.5.2. Neglazirana kropnjača z debelimi stenami iz Gančan. Izdelana pred 1900 na Kobilju. Višina: 72 cm. premer podstavka: 35 cm.

Najuspešneje sta torej lončarila želar László Mikola in sin premožnega Józsefa Lászla, ki je živel v veliki družini.³⁷

Davčni popisi Žitkovcev so se v glavnem ohranili. Ker so jih vodili skrbneje, sem jemala vzorce v gostejših periodah od povprečja, da bi ugotovila, kdaj je kateri izmed obrtnikov začasno opustil obrtno dejavnost oziroma kdaj je izginilo njegovo ime iz popisa lončarjev. István Boda je npr. bil leta 1775 še čevljar, leta 1778 in nato še 10 let pa lončar /tabela IV./. Rezultati: od leta 1770 do 1810 je bilo število obrtnikov približno isto, po tem pa je do leta 1845 - kakor tudi prebivalstvo vasice - postopoma upadalo. Leta 1827 so npr. popisali le še 12 gospodarjev, med katerimi je poleg 5 lončarjev delal tudi en strugar.

Žal, davčni popisi tu niso vsebovali dohodkov, ki so jih dosegli z rokodelstvom. O pomenu in organiziranosti lončarstva vasice pa priča vpis v dobrovniško rimskokatoliško mrliško matično knjigo leta 1841, po kateri je bil mož 2. januarja preminule Kate Lukács, Miklós Király, cehovski mojster.³⁸ In ker je bil v Žitkovcih le tu in tam kakšen rokodelca, ki bi se ukvarjal z drugo obrtjo, lahko zanesljivo trdimo, da je leta 1827 oz. 1838 v davčnem popisu zapisani lončar Miklós Király ista oseba z ovdovelim cehovskim mojstrom, ki je bil naveden v tem letu. Ob tem bi pripomnila, da v vasici zasledimo tudi v poznejših letih, celo leta 1845, lončarja z imenom Miklós Király, s katerim je stanoval tudi njegov odrasli sin. Takrat je bil on najpremožnejši gospodar v vasici s skupnim davkom 15,56 ft. V istem letu je imel tudi kovač skoraj enako gospodarsko stanje, oba sta imela po dva para vprežnih konj, približno 10 oralov drugo- in tretjerazredne orne zemlje, blizu 5 oralov senožeti in vsak po vinograd "za šest kopačev".³⁹

Sosedna vas Žitkovcev Bödeháza, prav tako v pokrajini Hetés, je bila razmeroma premožno in enako pomembno lončarsko naselje, saj je živel v kraju, ki je bil po urbarju iz leta 1767 uvrščen v II. razred, 18 kajzarjev in 1 želar s hišo na 14 celih 20/32 kmetije, povprečna velikost kmetije je torej znašala 0,81.⁴⁰

³⁷ AŽZ IV. 9/a. Conscr. Univ. 46/42, 1771.

³⁸ Dobrovniška rimskokatoliška cerkvena matična knjiga, str. 141.

³⁹ AŽZ IV. 9/b. Davčni popisi Žitkovcev v letih 1827, 1838 in 1845.

⁴⁰ I. Felhő, 1970, str. 378-379.

Leta 1750 - kot smo videli - je bilo popisanih 7 lončarjev, katerih število se je do leta 1770 povečalo na 15, njihovo delo pa je navrglo skupno 71 ft dohodka.⁴¹ V davčnem popisu leta 1773 beremo imena 21 davčnih zavezancev, med katerimi je bilo 14 lončarjev, 1 pa kovač. Večina lončarjev je tudi takrat imela po en par konj ali vsaj po en par volov. Obdelovali so prvo- in drugorazredno zemljo, drugo- in tretjerazredne travnike pa tudi večje in manjše vinograde. /tabela V./

Ne poznamo razloga, vendar je kmalu zatem tudi tukaj - enako v Žitkovcih - postopoma upadalo število davčnih zavezancev, z njimi pa tudi število lončarjev. Leta 1827 so npr. popisali 12 gospodarjev, leta 1838 pa le 11 s 4 oziroma z 2 lončarjema. Najpremožnejši med njimi je bil István Fejér, ki je imel 1 kravo in 3 konje, obdeloval pa je 18 oralov prvo- oz. drugorazredne orne zemlje, travnik za 9 koscev in tretjerazreden vinograd za 11 kopačev. Za vse to je plačeval 21,36 ft davka.⁴²

MM. E. 138. Znotraj glaziran čeber s 5 obroči in z izbočeno letnico 1862 ob strani. Najdišče neznano. Višina: 35,5 cm, premer podstavka: 15,5 cm.

⁴¹ AŽZ IV. 9/a. Conscr. Univ. 1750 in 46/52, 1770.

⁴² Tu in dalje so davčni popisi ustreznih let za Bödeháza. AŽZ IV. 9/b.

Zanimivo je pripomniti, da je bil v letih 1820 do 1830 popisán József Nagy zdaj kot lončar zdaj kot faber tudi v letih, ki so si sledila, kar pa ni bilo naključje ali malomarnost, saj stoji ob imenu gospodarja, popisaneга pred njim ali za njim, oznaka *figulus*, kar je bil naziv za lončarja. Do tistega časa so se poslabšale tudi gospodarske razmere vasice, saj je od 14 davčnih zavezancev 5 postalo želarjev.

Od leta 1839 v davčnih popisih tudi tukaj niso izpolnjevali rubrik za obrt, zato se ne ukvarjam z njimi.

148 Prebivalce Kobilja, ki leži severovzhodno od Dobrovnika ob madžarski meji, so - vsaj deloma - življenjske razmere prisilile k temu, da so se začeli ukvarjati z lončarstvom. Območje vasi je bilo zaradi turških pustošenj dolga leta neobljudeno, pusto in so ga leta 1728 od lendavskega veleposestnika vzeli v zakup svobodnjaki iz Szentgyörgyvölgya. Aprila 1747 pa je območje Kobilja vzel v zakup Mihály Toplak za 500 renskih ft in ga naselil s slovenskimi podložniki.⁴³ Po tem je bil kraj hitro poseljen, tako da je v času zakupniških reform Marije Terezije živelo na 19 celih 20/32 kmetije tukaj že 28 kajžarjev, 4 želarji s hišo in 2 želarja brez hiše. Čeprav je bila povprečna velikost kmetije tedaj še razmeroma velika: 0,70, je bila tretjerazredna, ilovnata zemlja le malo rodovitna in ni mogla zagotoviti dovolj hrane številčnim družinam.⁴⁴

Do leta 1770 je število prebivalcev še dalje naraščalo in je v vasi živelo že 40 družin. Med njimi so bili 4 lončarji s 7 ft skupnega dohodka, ki je izviral iz obrti, in en mlinar, ki je opravljal hkrati tudi čevljarsko delo. Z mlinarstvom so se ukvarjali tudi drugi podložniki⁴⁵ /tabela VI/.

Naslednjega leta, 1771, sta bila med uspešnimi lončarji popisana tudi György Berdin in Péter Ferenczek. Kakor lahko vidimo iz naslednje razpredelnice, so, razen Mártona Sabjana, spadali vsi med premožnejše podložnike.

1. kolona: Ime lončarja
2. kolona: Število družinskih članov
3. kolona: Davčnih zavezancev
4. kolona: Vprežne živine
5. kolona: Molzних krav
6. kolona: Pšenice, v mericah
7. kolona: Rži, v mericah
8. kolona: Drugih pridelkov v zrnju, v mericah
9. kolona: Sena, v vozovih
10. kolona: Vina, v balonih
11. kolona: Dohodek iz obrti
12. kolona: Skupni davek ft/kr.

⁴³ DA P.108. Rep. 38. fasc. H. No. 458 in 1748. Zbornik občine Lendava, Lendava 1981, str. 52.

⁴⁴ I. Felhő, 1970, str. 388-389.

⁴⁵ AŽ IV. 9/a Conscr. Univ. 46/55, 1770.

Iz zgodovine lončarstva Lendavskega območja

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Márton												
Sabján	4	2	-	1	-	-	-	0,5	-	3	2	4/8
István												
Puán	6	3	2	1	-	5	6	2	-	5	4	4/8
György												
Berdin	5	2	2	1	4	7	11	3	1	3	4	6/8
Péter												
Ferenczek												
in sin	7	3	3	2	5	9	11	4	2	3	6	6/8
József												
Vugrinec												
in brat	9	5	2	1	4	10	11	2	2	3	6	1/8
György												
Bukovec	5	3	2	1	3	7	11	2	1	3	5	2/8
Skupaj:	6	36	18	11	7	16	38	50	13,5	6	20	29 7/8

149

V vasi je živel tedaj 37 družin s 143 družinskimi člani in 87 davčnimi zavezanci. Skupno je bilo izkazano: 50 glav vprežne živine, 35 krav, 53 prašičev in 56 mernikov pšenice, 178 mernikov rži, 210 mernikov prosa in za 68,5 vozov sena. V njihovih vinogradih so pridelali le 24 balonov vina. V vasi pa je delal tudi en kovač z 2 ft dohodka in 1 gumbar brez dohodka, ki bi ga bilo mogoče izkazati.⁴⁶ Lončarji so torej tedaj in tudi pozneje intenzivno gospodarili v skladu z možnostmi.

V 19. stoletju je to naselje poleg Dobrovnika in Filovcev postalo najpomembnejša lončarska vas, zato so se obrtniki združili v samostojne cehe. In čeprav je bila vas dolga leta podružnica Dobrovnika in je v rimskokatoliških cerkvenih matičnih knjigah zapisanih več zakonskih zvez med prebivalci, povezovali pa so jih tudi živahni gospodarski stiki, je Kobilje vseskozi ohranilo svojevrstno podobo lončarskega naselja.

Večina lončarjev je v tistih časih imela po 1-2 para konj, sicer pa vsaj po dva vola, očitno zato, da so lahko sami vozili svoje blago na sejme. Leta 1804 npr. se je na Kobilju od 48 gospodarjev ukvarjalo z lončarstvom 19. Od njih so štirje imeli po 2 para konj, dva po 1 par, drugi štirje po 3 pare, pet pa po 1 par volov. Samo štirje lončarji-želarji so bili brez vprežne živine. Vsi so bili vedno uvrščeni v III. razred obrtnikov in so živeli v tretjerazrednih hišah.⁴⁷

Posebno dragocen je za nas davčni popis Kobilja za leto 1846, v katerem je popisovalec od 45 podložniških gospodarjev označil 9 kot "gerentsér" (lončar) in 13 kot "fazekas" (lončar).⁴⁸ Imena obrtnikov, pomembnejši podatki o njihovih gospodarstvih ter popisani davek po vrstnem redu popisa:

⁴⁶ AŽZ IV. 9/a Conscr. Univ. 46/42, 1771.

⁴⁷ AŽZ IV. 9/b Davčni popis za Kobilje leta 1804.

⁴⁸ M. Kresz, 1960. 301. Današnje narečje lendav skega območja ne dela razlik med besedama "fazekas" in "gerencsér" (lončar), čeprav nekateri menijo, da so "gerencsér" imenovali lončarje, ki so povečini izdelovali vaško posodo, "fazekas" pa mestno.

Prikaz na posebnem listu. Tabela VII !

Blizu 13 ft velik povprečni letni davek kaže, da so lončarji te vasi s prodajo svoje lončenine - kljub slabim gospodarskim razmeram - dokaj dobro živeli. Ferenc Bördén s skoraj najvišjim davkom je bil mojster lončarskega ceha, ki ga bom omenila tudi pri opisu cehovskega življenja.

Končno je treba spregovoriti tudi o Filovcih in o filovskih lončarjih, čeprav imamo o njih, žal, zelo malo podatkov. Na srečo so v popisih iz let 1750, 1770 in 1771 še naštetih rokodelci tega naselja po poklicih, medtem ko so poznejše rubrike davčnih popisov, posebno za 19.st., izpolnili površno - kakor tudi za druga naselja - zato lahko le tu in tam ugotovimo, v kateri obrtniški panogi je deloval rokodellec v določenem letu in s kakšnim dohodkom /tabela VIII/.

150 V času urbarja iz leta 1767 je na 7 celih 12/32 kmetije živelo 33 tlačanov, 13 želarjev s hišo in 1 želar brez hiše. Povprečna velikost kmetije je bila 0,43, a malovredna, tretjerazredna ilovnata zemlja je le slabo rodila in velikim družinam ni zagotavljala vsakdanjega kruha.⁴⁹

V tej vasi so torej živeli razmeroma revni slovenski podložniki. V njej so leta 1750 oziroma 1770 delali ti lončarji s prikazanim dohodkom in z večjim ali manjšim gospodarstvom.

1750		1770	
István Lovrencsics	8 ft	Mihály Lovrencsics	5 ft
György Csernel	5 ft	Miklós Csertena	0,25 ft
Mihály Szerpács	8 ft	Ferenc Csertena	0,50 ft
Berdén György	8 ft	Traitgyek Mihály	2 ft
János ? Hokonyák	8 ft	István Ivanics	2 ft
Mihály Németh	8 ft	Mihály Németh	3 ft
		Fülöp Németh	1 ft

Leta 1770 je torej popisovalec navedel presenetljivo nizek dobiček rokodelcev, o popisu iz leta 1750 pa smo že poprej ugotovili, da je bil glede

GML 88.5.44. Čeber iz Kamovcev iz približno 1880. leta. Notranjost in en del zunanosti je rumenorjavo pegasto glaziran. Pokrov se je razbil pred približno 30 leti. Izdelan v Dobrovniku. Višina: 38,5 cm, premer: 17,5 cm.

⁴⁹ I. Felhő, 1970, str. 382-383,

dohodka površno izpolnjen.⁵⁰ /Pripomniti je treba, da je leta 1770 v vasi delal tudi en sodar z 1 ft dohodka, en čevljar s 3 ft in trije tkalci s skupno 1 ft in 35 krajcarji prav tako skromnega dohodka./ Zanimivo je tudi, da pri Miklósu Cserteni leta 1771 niso več označili, da se ukvarja tudi z rokodelstvom, upoštevana je bila samo kmetijska dejavnost. Enako kakor za Žitkovce in Kobilje tudi tukaj navajam tisti del davčnega popisa iz leta 1771, ki se nanaša na lončarje.

1. kolona: Ime lončarja
2. kolona: Število družinskih članov
3. kolona: Davčnih zavezancev
4. kolona: Vprežne živine
5. kolona: Molzних krav
6. kolona: Pšenice, v mericah
7. kolona: Rži, v mericah
8. kolona: Drtugega zrnja, v mericah
9. kolona: Sena, v vozovih
10. kolona: Vina, v balonih
11. kolona: Dohodek iz obrti
12. kolona: Davek skupaj ft/kr.

Ferenc Csernela	6	2	3	1	2	3	4	2	1	3	44/8
Mihály Trატnjek	6	3	2	1	3	4	9	2	1	3	5,-
István Ivánics	7	2	2	1	-	1	5	1	2	3	4,-
Mihály Németh	6	4	2	1	2	2	6	1	1	3	5,-
Fülöp Németh	6	2	2	1	3	4	9	2	2	3	44/8
Márton Ivánics	6	4	2	1	4	4	10	2	2	3	6,-
Skupaj:	37	17	13	6	14	18	43	12	99	18	29,-

Ti obrtniki so se med tedaj popisanimi 132 podložniki-davkoplachevalci v 52 gospodinjstvih šteli med premožnejše.⁵¹

Izmed že prej omenjenih davčnih popisov je treba spregovoriti o popisu v letih 1800-1802. Od 54 obdavčenih družinskih poglavarjev - od katerih je že 15 bilo želarjev - sta po dva v vseh treh letih tudi lončarila in sta po gmotnem položaju spadala v III. razred. Med njimi je Ferenc Ivánics delal s sinom. V svojem gospodarstvu sta imela 2 vprežna vola in 1 kravo, obdelovala pa sta le 2 oralna drugorazredne orne zemlje, drugorazreden travnik za 1 kosca in drugorazreden vinograd za 6 kopačev. Imel je razmeroma nizek skupni letni davek, ki je znašal 4,25 ft. Mihály Oslai je živel z bratom. Imela sta dva vola, dva konja in tri krave molzнице, obdelovala pa sta 13 oralov drugo- do četrtorazredne

⁵⁰ AŽZ IV. 9/a Conscr. Univ. 46/55, 1770.

⁵¹ AŽZ IV. 9/a Conscr. Univ. 46/42, 1771.

orne zemlje, drugorazreden travnik za 6 koscev in drugorazreden vinograd za 7 kopačev. Njun skupni davek je znašal 16,47 ft in sta spadala med najpremožnejše gospodarje v vasi.

V naslednjih desetletjih je bilo v Filovcih čedalje več želarjev in o rokodelcih ne vemo ničesar več. Zakupniki so povečini obdelovali zemljo, ki je bila uvrščena v III. do IV. razred. Do leta 1846 je osiromašenje postalo tako hudo, da so podložniki imeli še komaj kakšnega konja in so zemljo obdelovali z vprežnimi voli. Vsaka hiša je imela kvečjemu po 1 kravo. Od 53 obdavčenih gospodinjstev je bilo le še 22 kajzarjev, 21 pa je bilo želarjev. Skupno so obdelovali 70 oralov drugorazredne, 83 oralov tretjerazredne in 17 oralov četrtorazredne orne zemlje, 69 oralov drugo- do tretjerazrednega travnika in vinograd za 2-10 kopačev po družini /samo 4 gospodarji so imeli več/.⁵²

152

MM E 137. Neglaziran čeber s 4 ročno stiskanimi obroči, z letnico 1891 in z monogramom. Beltinci. Višina 44,5 cm, premer podstavka: 18 cm.

MM. E 780. Čeber brez glazure, z ročno stiskanimi in reliefnimi motivi iz 1892. Prodajalka Katarina Puhan, Kobilje 69. Višina: 43 cm, premer podstavka: 23 cm.

Fotografija druge strani prejšnjega čebra.

⁵² Davčni popisi za Filovce. AŽZ IV. 9/b

Nič ne kaže, da bi tudi v Filovcih imeli lončarski ceh. Po vsej verjetnosti je večina kmetov z lončarstvom kot domačo obrtjo skušala priti do dodatnega zaslužka. O tem govori tudi ustno izročilo, po katerem so dedje in pradedje zdaj že ostarelih Filovčanov vozili lončenino od vasi do vasi in pekli kruh iz žita in koruze, ki so ju dobili v zameno.⁵³

Številni zgodovinski podatki o lončarstvu se sklicujejo na državni popis iz leta 1828, ki vsebuje tudi podatke o rokodelstvu. Tudi sama sem pogosto delala z gradivom županije Zala. Tokrat pa ga nisem upoštevala, ker sem se prepričala, da je ta popis z vidika rokodelstva izredno pomanjkljiv in nikakor ni zanesljiv.⁵⁴

Če iz različnih davčnih popisov fevdalne dobe povzamemo rezultate, ki se nanašajo na lončarstvo lendavskega območja, lahko ugotovimo, da so bili rokodelci te pokrajine, kakor tudi lončarji, v veliki večini kajžarji in torej pod oblastjo veleposestnika. Po ljudskem spominu so glino - ki so jo vozili domov iz

GML.86.1.29. Neglaziran lonec za kuhanje iz približno 1880. leta, Motvarjevci. Izdelan verjetno na Kobilju. Višina: 29 cm, premer podstavka: 13,2 cm.

GML. 86.1.28. Neglaziran lonec za kuhanje iz približno 1880. leta, Motvarjevci. Izdelan verjetno na Kobilju. Višina: 26 cm, premer podstavka: 12,5 cm.

GML. 88.1.21.. Znotraj glaziran lonec za kuhanje iz približno 1890. leta. Kamovci. Višina: 38 cm, premer podstavka: 15 cm.

⁵³ 33. člen cehovske odredbe iz leta 1813 je dovoljeval, da so po vaseh, kjer ni bilo cehov, delovali šušmarji, a pomočnikov niso smeli imeti. MTGY A / 1797-90.

⁵⁴ E. Kerecsényi, 1978. Oblačilna obrt...str. 219- 220.

veleposestniških gozdov ali drugih najdišč - tudi oni plačevali z denarjem ali morda z izdelki. Ti lončarji so obenem obdelovali tudi svojo zakupno zemljo in se je dejavnost posameznih družinskih članov ločila kvečjemu v velikodružinskih organizacijah, ko se je za lončarstvo ali kakšno drugo obrt specializiral kateri izmed gospodarjevih sinov ali morda bratov. Večina se je z izdelovanjem lončene posode ukvarjala šele tedaj, ko so postorili delo na polju, kakor so to počeli tudi potomci Kobiljančanov in Filovčanov v 20. stoletju.

Žal nam dosti virov manjka in tudi tistih, ki jih imamo, niso zapisali vedno enako skrbno; zato je nisem imela možnosti, da bi ob pripravi tabel za posamezne vasi obdelala gradivo istih let.

154

Ob iskanju podatkov o določenih temah, sem svoje pomanjkljivo znanje želela izpopolniti s podatki iz nepopolno ohranjene matične knjige dobrovniške rimskokatoliške cerkve za leta 1828-1882.⁵⁵ Moja prizadevanja so imela, žal, minimalen uspeh. Kljub temu pa sem ugotovila, da so se prebivalci pokrajine Hetés pogosto poročali med seboj, a poklic poročencev je bil le redko zapisan. Skoraj prepričani pa smo lahko, da so se številni lončarski sinovi zaradi poroke naselili v posameznih sosednih vaseh.

Pred letom 1849 je bil v večini primerov zapisan ob ženinem imenu le njegov pravni položaj: podložnik, želar, nemešnjak ali svobodnjak, pri prebivalcih trga Dobrovnik pa meščan. Včasih sem se srečala tudi s poklici kot so: ovčar, pastir, tu in tam čevljar, kolar, mizar, kožar, smolar. Poklic lončar je naveden le v enem primeru: 30. januarja 1837 je enaindvajsetletno dekle Örzse Bognár vzel za ženo štiriindvajsetletni lončar Ignác Csiszár, rojen v kraju Letenye. Ob zapisu so imeli dobrovniško domovinsko pristojnost, vendar v popisih trga nisem niti enkrat zadela na ime Csiszár.

Tudi v rojstni in mrliški matični knjigi sem našla le malo označb, ki bi pričale o lončarstvu. O njih sem deloma že govorila oz. jih bom omenjala kasneje, pri cehovstvu.

Kljub skromnim rezultatom mi ni žal časa, ki sem ga porabila za preučevanje matičnih knjig, saj sem iz njih izvedela, česar se celo starejši prebivalci Kobilja

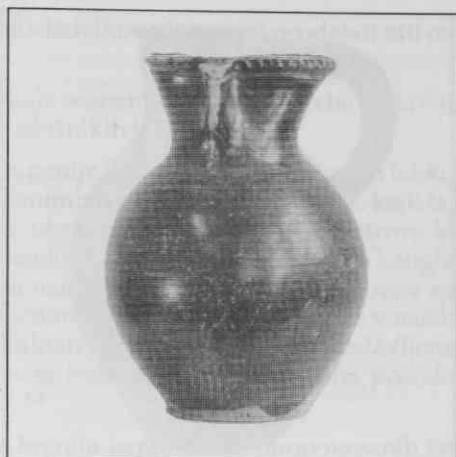

GML. 86.1.26. Znotraj glaziran lonec za kuhanje na gostijah iz približno 1890. leta, Motvarjevci. Izdelan verjetno na Kobilju. Višina: 35 cm, premer podstavka: 18 cm.

⁵⁵ AŽZ, Rimskokatoliške matične knjige dobrovniške župnije 1828-1882, str. 714.

prejeto iz zbirke etnografskega muzeja v Lendavi, ki je bila darovana leta 1922. V zbirku je vpisana Zala, po kateri je postala tudi ime muzeja. Drevni lončarji so v Lendavi izdelovali različne vrste keramičnih posod, ki so bile uporabne v vsakdanjem življenju. V zgodovinski literaturi so o njih zapisane številne zanimive stvari.

GML 86.1.30. Zeleno glaziran vinski vrč z napisom iz leta 1892, Szécsiszentlászló. Izdelan verjetno na Kobilju. Višina: 36 cm, premer podstavka: 14 cm.

155

le medlo spominjajo: da je v kraju deloval samostojen lončarski ceh in da je tudi v Žitkovcih obstajal lončarski ceh.

Podatki iz matičnih knjig nas po eni strani popeljejo v prikaz cehovstva v lendavski pokrajini, po drugi strani pa v blizu pol stoletja dolgo obdobje po meščanski revoluciji, v dobo meščanstva, ki je ustvarilo novo življenje tudi na lendavskem veleposestvu Esterházyjev.

Nekaj podatkov, ki sem jih našla v matični knjigi, me je spodbudilo k iskanju novih in novih virov in predmetnih spominov o lončarstvu tega kraja. Moja prizadevanja pa so bila precej neuspešna.

Dejstvo je, da so se lončarji lendavskega območja precej pozno združili v cehe,⁵⁶ čeprav so v drugih predelih županije Zala in posebno v industrijsko razvitejši županiji Vas (Železna županija) že v 17. stoletju delovali številni cehi. Lončarski ceh v Kanizsi je npr. dobil privilegije leta 1670, v Zalaegerszegu 1690, medtem ko je bil ceh v Jáku ustanovljen 1613, v Léki 1649, v Körmendu pa 1670. V prvi polovici 18. st. v županiji Zala vemo le za nastanek lončarskega ceha v Keszthelyu leta 1720.⁵⁷

Zaradi cehovskih reform Marije Terezije pa so tudi zalski cehi dobili nov zagon. Kraljica je namreč marca 1761 poslala županijam odredbo o reviziji privilegijev in zahtevala, naj jih s tem namenom zberejo in pregledajo. Županija Vas je v enem letu pripravila svoje poročilo pod naslovom Synopsis, v katerem omenja 8 lončarskih cehev; eden izmed njih je deloval na vasi.⁵⁸

Žal se poročilo županije Zala ni ohranilo, čeprav so ga po vsej verjetnosti poslali pravočasno; to je spodbudilo ustanavljanje cehev tudi v naši županiji. Tudi domače tržne razmere v drugi polovici 18.st. so spodbujale povečano

⁵⁶ Drugi cehi so nastajali tudi prej. V Doljni Lendavi je leta 1628 nastal čevljarški, 1702, pa nožarski ceh. Cehovski kataster 1975, II. zvezek, str. 180.

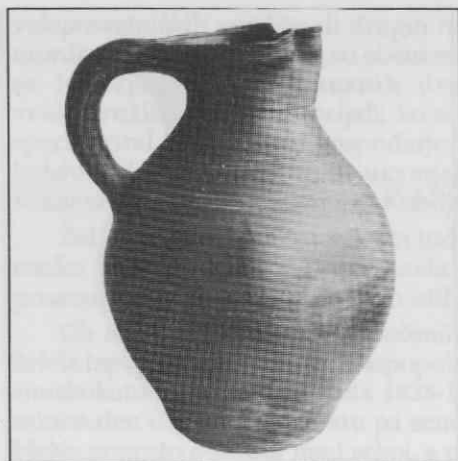
⁵⁷ O obstoju kovaškega ceha v Dobrovniku vemo že iz leta 1480 in nato iz 1750. L. Szádeczky, 1913, II. zv., str. 255.

Cehovski kataster 1975, II. zvezek, str.116. in 177.

⁵⁸ G. Eperjessy, 1967, str. 27.

L. Nádasy, 1982, str. 94 in 101.

⁵⁸ L. Nádasy, 1982, str. 95.

GML 88.1.17. Črna keramika, vrč, iz približno 1920. leta. Kamovci. Ta oblika - če sklepamo po črepinjah - je nespremenjena najmanj 100 let. Ta vrč je v dvajsetih letih tega stoletja izdelal "vrčar" József Berdin s Kobilja. Višina: 32 cm, premer podstavka: 13,3 cm.

156

število trških in vaških rokodelcev, da bi se zaradi varstva svojih koristi združili v cehe. Zaradi odredbe so mnogi prosili za obnovitev svojih privilegijev, drugi pa za dovoljenje za združevanje v cehe.

V duhu cehovske odredbe je npr. dobil privilegij skupni lončarsko-kovaško-čevljarski ceh iz Bánokszentgyörgya leta 1777, leta 1779 pa bogojanski mešani lončarsko-sodarsko-tkalsko-čevljarski ceh,⁵⁹ čeprav je v tej razmeroma majhni vasi leta 1770 delalo komaj 7 rokodelcev: 4 tkalci, 1 kovač, 1 sodar in 1 lončar.⁶⁰

Zaradi dolgotrajnih postopkov in stroškov nabave cehovske listine - kar je stalo včasih tudi 600-800 ft - pa so revnejši obrtniki leta in leta zbirali potrebna sredstva za privilegij. Tako je bilo najbrž tudi z dobrovniškimi lončarji, ki so leta 1770 verjetno že delovali združeni v cehu, saj je leta 1771 dobil učitelj Imre Hotváth 2 ft za vodenje njihovih zapisnikov.⁶¹ Njihova listina o cehovskih privilegijih pa je datirana šele s 1777, vendar je ohranjena samo njena kopija v madžarskem jeziku.⁶² Ker poznamo gospodarski položaj dobrovniških želarjev okrog leta 1770, lahko upravičeno domnevamo, da so tudi oni potrebovali več let, da so zbrali potrebna sredstva za privilegij. Cehovska listina je značilen dokument privilegija, izdanega po odredbi iz leta 1761 s skoraj enakim besedilom, katere namen je bil odpraviti zlorabe in prekoračitve pravic pod nadzorstvom osrednje oblasti.

Iz tega sledi, da so rokodelci, ki si zavoljo svojega težavnega gmotnega položaja niso mogli priskrbeti privilegija, so opravljali svoje delo kot domačo obrt, na cehovskih mestih pa kot šušmarji, kar je pomenilo zanje neugoden položaj. Po cehovskem pravilniku iz let 1805 in 1813 so na cehovskih mestih lahko delovali samo tisti zunajcehovski rokodelci, ki so mogli dokazati, da so že

⁵⁹ DA, Acta Mechanica et Liber Cehalium Com Sza ladiensis - Lad. C.N.27. Madžarsko cehovsko rokodelstvo, 1975, II.zvezek str. 183.

⁶⁰ AŽZ. IV. 9/a Conscr. Univ. 46/55, 1770. Očitno je to čudna ironija počasnosti, saj ko so v Bogojini končno dobili listino s privilegiji, med obrtniki ni bilo nobenega lončarja več. V davčnem popisu leta 1779 je od 44 davčnih obvezancev le 5 tkalcev, 3 kovači in 1 mlinar.

⁶¹ DA, Vladni arhiv Acta fund. Lad. E. Fasc.12.I., 1771, str. 230 ali 231.

⁶² DA C. 25. Acta Mechanica Com. Szala. Lad C. No 27. Dobrovnik

prej opravljali obrtno dejavnost, toda svojih izdelkov niso smeli prodajati niti na tržnicah niti na sejmih.

V arhivu županije Zala sem zaman iskala seznam, ki ga je bilo treba sestaviti po odredbi regentskega sveta leta 1813 o obrtnikih v županiji.⁶³

Ohranila pa se je cenovna limitacija županije Zala iz leta 1813, v kateri lahko najdemo tudi cene lončarskih izdelkov. Zanimivo je poročati tudi o tem, kajti ta, v nasprotju s cenikom iz leta 1760, ne obravnava več ločeno mojstrov, ki izdelujejo črno keramiko oz. glazirano posodo. Kot nov izdelki nastopajo kangla za zalivanje, lonec za izdelovanje sveč (za namakanje stenja v vosek), ponev za pečenje jajc; podrobneje se ukvarja z različnimi tipi peči, ki so pogostne v naših etnografskih zbirkah: zeleno glazirane, kalnate, iz kupastih pečnic sestavljene lončene peči s čipkastim robom. Pove nam tudi, da je bila glazirana posoda dvakrat toliko vredna kakor neglazirana.⁶⁴

Žal, Lendavska galerija in muzej ne hranita keramike iz obravnavanih let tega obdobja, medtem ko sem v zbirki murskosoboškega muzeja našla čeber z datumom 1742, ki je znotraj zeleno glaziran, izvira pa iz Ljutomera.⁶⁵ Podobne čebre so izdelovali tudi na območju Lendave. V lendavski zbirki lahko najdemo tudi variante "parova" (kropnjače) za platno⁶⁶ z datumom 1809, ki so ga kupili v Gornjih Petrovcih, in celo zeleno glaziran vinski vrč s "kljunom", ki je na pol pokrit in ima odtisnjeno letnico 1812, izdelan pa je bil očitno po naročilu.⁶⁷ Lahko bi bil delo kakšnega odličnega dobrovniškega mojstra, saj je v lendavski pokrajini v prvi polovici 19. st. še cvetela cehovska lončarska obrt. 11. januarja 1830 se "Cehovski lončarji iz Dobrovnika, pokrajine Hetés in Radmožancev pritožujejo", da na murskosoboškem sejmu zahtevajo od njih 45 kr. sejmarine, medtem ko "lončarji znotraj Mure" plačujejo samo 18 ali 24 krajcarjev po vozu. Prosijo županijo, naj prepove takšno razlikovanje.⁶⁸

Skupščina je kmalu ukrepala, da bi v prihodnje pobirali od lončarjev enako visoko sejmarino.

Na Kobilju je tedaj očitno že delovala posebna cehovska organizacija, ker se je cehovskemu mojstru Mihályu Bördénu in Zsuzsanni Bukovecz leta 1839 rodila hčerka.⁶⁹ Obstoje ceha dokazuje tudi dejstvo, da so Ferenc Bördéna, ki je umrl 16. februarja 1849, zapisali v mrliško matično knjigo kot cehovskega mojstra.⁷⁰

Danes živi le medel spomin na cehovsko življenje v Dobrovniku in na Kobilju. Daljni potomec nekoč ugledne družine Bördén oz. Berdin - čeprav je odličen vir podatkov - od svojih prednikov ni slišal dosti o cehovskem življenju. Margit Ferinczek, rojena leta 1910, se iz svojih deklških let še spominja, da so

⁶³ Prim. L. Nádasy, 1982, str. 103, 105, 106. V županiji Vas je leta 1817, delalo 144 obrtnikov v šestih lončarskih cehih, mnogi med njimi v sosesčini lendavske pokrajine.

⁶⁴ AŽZ, Zbirka mešanih tiskovin. Limitacija ročnih izdelkov...in drugih predmetov obrtnikov, 1813.

⁶⁵ Muzej Murska Sobota, inv. št. E 135.

⁶⁶ Muzej Murska Sobota, inv. št. ER 1209.

⁶⁷ Muzej Murska Sobota, inv. št. E 864. Kraj zbiranja: Sebeborci.

⁶⁸ AŽZ, Zapisnik občnega zbora 11. januar 1830, str. 349.

⁶⁹ AŽZ, Rojstna matična knjiga dobrovniške rimsko katoliške župnije 1839, str. 111.

⁷⁰ AŽZ, Matična knjiga umrlih dobrovniške rimsko katoliške župnije 1849, II. 16., str. 261.

GML. 88.1.159. Vrhnji okras temno zeleno glazirane lončene peči. Približno 1870. Peč, ki so jo podrli leta 1922, je bila podobna peči, ki jo vidimo na pečatnem odtisu lončarskega ceha iz Szentgyorgyvolgya, izdelanem leta 1857. Višina: 18 cm, premer podstavka: 11,4 cm.

ob smrti nekega lončarja nosili na ramenih krsto njegovi kolegi in mu poslednjo čast izkazali s štirimi okrašenimi cehovskimi svetilkami ("duplierji"). Podobno se pogrebnih obredov nekdanjih lončarjev spominja sedemdesetletna Dobrovničanka Teréz Domonkos, kajti cehovske svetilke je hranil njen oče, lončar János Kóvács, ki je umrl leta 1924.⁷¹

Tudi žitkovski lončarji so nekaj časa delovali združeni v ceh. Njihov cehovski mojster je bil leta 1841 Miklós Király.⁷² Ime premožnega mojstra je bilo več kot 10 let navzoče tudi v davčnih popisih.

Po davčnih popisih in redkih podatkih, ki kažejo na cehovsko življenje, lahko sklepamo, da so se konec 18. in začetek 19. stoletja tukaj v posameznih

⁷¹ MTGY A/1798-90. Etnografsko zbiranje na Kobilju in v Dobrovniku 1988-1990.

⁷² AŽZ, Matična knjiga umrlih dobrovniške rimokat oliške župnije 1841, str. 141.

naselijh izoblikovale znamenite lončarske dinastije. Najbrž so v tistem času prišli izpod rok umetniško nadarjenih obrtnikov - verjetno na podlagi naročil - zgoraj omenjeni žlahtni, lični in solidno okrašeni predmeti.

Pri raziskovanju virov o cehovski dejavnosti, sem poskušala zasledovati tudi življenje nekdanjih obrtnikov. Knjige o potujočih obrtnikih in druge cehovske listine se niso ohranile.

Od 1840-ih let 19. st. je čutiti postopno upadanje lončarske obrti v lendavski pokrajini. V Radmožancih, Bodeházi in Žitkovcih so se najbrž izčrpala nahajališča kakovostne nepregorne gline, ki so jo pridobivali na preprost način, od daleč pa se je verjetno ni izplačalo voziti. Iz industrijsko razvitejšje Avstrije je namreč tudi te kraje vse bolj preplavljala neuničljiva litoželezna posoda, v kateri so lahko na odprtih ognjiščih varneje kuhali. Pojavili so se tudi cenene pločevinaste kangle, lonci, vedra in skodele, ki so prav tako pomagali zriniti iz kmečkih gospodinjstev lomljivo lončeno posodo, premožnejši kmetje pa so v svoje sklednike že postavljali bele krožnike, sklede in vrče iz trde gline, poslikane s pisanimi rožami.

K razpadu cehov so poleg širjenja industrijskih izdelkov iz dosti razvitejšje Avstrije prispevali tudi zakoni reformskega parlamenta. Po teh zakonih je lahko opravljal obrt brez pomočnika kdorkoli in ga pri tem ni mogel omejevati noben ceh. Tudi odredbe iz obdobja Bachove vladavine so bile naklonjene razvoju svobodne konkurence. V tem duhu je bilo sestavljeno poročilo obrtne zbornice iz leta 1875 o obrtniškem življu okrožja. V županiji Zala je bilo tedaj registriranih 150 lončarjev - kar je bilo največ izmed 9 županij, ki so spadale v obrtniško zbornico - od teh je v 3 naseljih lendavskega območja delalo 41 obrtnikov s skupaj 135,50 ft dohodka, in sicer:

v Lendavi 1 lončar z 1 vajencem in s skupnim dohodkom: 6 ft,

v Dobrovniku 28 lončarjev s 5 pomočniki, 4 vajenci in skupnim dohodkom: 93,50 ft,

na Kobilju 12 lončarjev brez pomoči s 36 ft dohodka.⁷³

Pomembnejši obrtniki so v dragocenejšo posodo - kot svoj znak - že vtisnili svoj monogram. V večini primerov pod ročaj.

Lendavski in murskosoboški muzej hranita več primerkov skrbno, verjetno po naročilu, izdelane lončene posode in vrčev za vino ter "plaviš" iz druge polovice 19. stoletja z letnico in napisom. Med njimi obstaja zelo veliko oblikovne podobnosti, morda zato, ker je nekoč tudi območje Lendave spadalo v območje dejavnosti murskosoboškega muzeja. Naj omenim samo nekaj primerov:

Letnico 1862 nosi znotraj zeleno glaziran čeber, ojačen z obročem, oblikovanim z ročnim stiskanjem, kakršne - resda brez letnice - hrani tudi lendavski muzej.⁷⁴

Na neglaziranem loncu, ki ga krasijo štirje obroči, oblikovani z ročnim stiskanjem, in katerega stene okrog in okrog delijo tanke poševne črte, je letnica 1891 in celo monogram.⁷⁵

⁷³ Sopronska Trgovinska in obrtniška zbornica, 1878, str. 378-397.
E. Kerecsényi, 1976, str. 79-87.

⁷⁴ Muzej Murska Sobota, inv. št. E 138. Brez najdišča.

⁷⁵ Muzej Murska Sobota, inv. št. E 137. Beltinci.

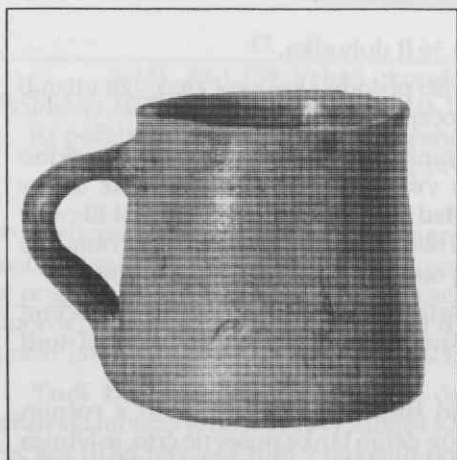
Leta 1892. je bil v Kobilju izdelan neglaziran čeber, ojačen z dvema, z ročnim stiskanjem izdelanima obročema, ki ima na eni strani prebodeno srce, na drugi strani pa znak IHS. Kupili so ga od Katarine Puhan.⁷⁶

Končno je bil februarja 1892 izdelan vinski vrč z na pol pokrito odprtino, ki je glaziran zunaj in znotraj, letnico izdelave in ime naročnika pa ima vtisnjeno v glino. Vrč je po družinskem izročilu izdelal kobiljski lončar Domonkos.⁷⁷

Sredi teh fevdalno-kapitalističnih odnosov vaškega in tržnega lončarstva so se pojavili prvi predhodniki množične proizvodnje. Lončarji, ki so se ukvarjali tudi s pečarstvom, so lahko tekmovali s cenejšimi izdelki mestnih pečarjev le z uporabo mavčnih šablon.

Po vsem tem je razumljivo, da se je do konca 19. stoletja še naprej manjšalo število lončarjev z obrtnim dovoljenjem, tako, da je od 289 obrtnikov, popisanih leta 1900 v županiji Zala, na lendavskem območju delalo le še 9: 4 v Dolini, 3 v Dolgi vasi, 2 pa na Kobilju.⁷⁸ To seveda ne pomeni, da so tukajšnji kmečki lončarji opustili izdelovanje lončenine. Svojo obrt so opravljali kot domačo obrt vse dotlej, dokler je bila zanje donosna. Po vsej verjetnosti se nanje nanašajo podatki v II. zvezku popisa prebivalstva iz leta 1900, pod rubriko postranska obrt, iz katere navajam le nekaj podatkov za primer: v Dobrovniku se je z obrtjo kot postransko dejavnostjo ukvarjalo 52 moških, v Filovcih 18, na Kobilju 82, v Bogojini pa 28.⁷⁹ Isto vidimo tudi v poročilu o etnografskih podatkih, vendar se s to temo ukvarjam v svojem zapisu o sistematizaciji materialnih spominov lončarstva lendavskega območja. V njem opisujem keramiko lendavskega muzeja.

160

GML. 88.5.38. Lončena skodela z debelo steno, znotraj v tanki črti zeleno glazirana, iz Kamovec. Verjetno jo je izdelal kobiljski lončar okrog leta 1890. Višina: 8,7 cm, premer podstavka: 10 cm.

⁷⁶ Muzej Murska Sobota, inv. št. E 780.

⁷⁷ Galerija in muzej Lendava, inv. št. 86.1.30. Najdišče Szécsiszentlászló.

⁷⁸ Ljudsko štetje držav Madžarske krone 1900, II. zv., str. 320-325.

⁷⁹ Ljudsko štetje držav Madžarske krone 1900, II. zv., str. 320-325.

LITERATURA

- Bellosics B. 1897. A hetési faház Ethnographia, VII.letnik, str. 88-103.
- Bárdosi J. - B. Dorner M. 1975. Adatok a sárvári /és köszegi/ fazekascéh történetéhez Savaria. A Vas megyei Múzeumok Értesítője 5-6, 1971-1972, str. 333-376.
- Czugh D. 1959. Faluzó és vásárolzó fazekasok Magyarszombatfán és környékén. Néprajzi Közlemények IV. 1-2. str. 136-147.
- Csaba J. 1977-78. Adalékok a művésztől Prekmurje északi részének fazekasságához. Savaria. A Vas megyei Múzeumok Értesítője 11-12. zvezek, str. 297-304.
- Csapody Cs. 1933. Az Esterházyak alsólendvai uradalmának gazdálkodása a XVIII. század első felében.
- Domanovszky Gy. 1973. Magyar népi kerámia. Magyar népütvészlet 1. Bp.
- Eperjessy G. 1967. Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon. /1686-1848/ Bp.
- Felho I. 1970. Az úrbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában. I. Dunántul, Bp.
- Gönczi F. 1914. Göcsej és kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése. Kaposvár.
- Hofer T. 1955. Dél-Dunántúl teleültséformáinak történetéhez. Ethnographia. 163
- Kerecsényi E. 1976. Adatok a Zala megyei fazekasság történetéhez és értékesítési kérdéseire. Szekszárdi Tájékoztató Konferencia 1975. 79-89.
- Kerecsényi E. 1978. Adatok Nagykanizsa településtörténetéhez a "Polgárok Lajstroma" /1745-1826D alapján. Zalai Gyűjtemény. 8. Zeg. 115-134.
- Kerecsényi E. 1978. A ruházati ipar mesterei Zala vármegyében 1770-1925. Uredn. Kanyar J. Studium Historicum Simighiense I. Kaposvár, 217-232.
- Kós K. 1944. A züricvölgyi gerencserey ég. Dunántuli Szemle, letnik 11, šte. 3-4, str. 118-131 in šte. 5-6, str. 208-218.
- Kresz M. 1960. Fazekas, korsós, tálás. Ethnographia 71. 297-379.
- A magyarországi céhes kézművesipar forrásanyagának katasztere. II. Bp. 1975.
- A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása. Bp. I. zvezek 1902. II. zvezek 1904.
- Nádasdy L. 1982. A falusi és mezővárosi kézműipar Vas megyében a 16-19. században. Levéltári Évkönyv 2.
- Nádasdy L. 1986. A falusi és mezővárosi céhes kézműipar helyzete Vas megyében a 19. században. Vasi Szemle, Hagyományok - Helytörténet I. 96-121 in 261-283.
- Novak V. 1951. Lončarstvo v Prekmurju. Slovenski Etnograf III-IV. Ljubljana, 111-131
- A soproni Kereskedelmi és Iparkamárának 1876-ik évi statisztikai jelentése II. del, I. zvezek. Sopron 1878. 378-543.
- Szabadfalvi J. 1986. A magyar feketekerámia Bp.
- Szádeczky L. 1913. Iparfejlődés és a céhek története Magyarországon. Okirattárral /1307-1848/. Bp. I-II.
- Szentmihályi I. 1977. A történeti Hetés. Ethnographia Bp. Letn. LXXXVIII, šte. 2-3, 412-436
- Szentmihályi I. 1977. Hetés és Lendvavidék néprajzi sajátosságai. Zeg. Zalai Gyűjtemény 7.
- Varga S. - Pivar E. 1979. Dobronak, Göntérháza, Kót helytörténete. Lendava.
- Varga S. - Pozsonec M. - Pivar E. 1982. Hosszúfalú, Hódos és Lendvahegy múltja és jelene. Lendava.
- Zbornik Občine Lendava. Lendava - 1981. Lendva Kozswg Közleménye. Lendva 1981.

I. tabela

ŠTEVILO PREBIVALCEV, ROKODELCEV
- MED NJIMI LONČARJEV - LENDA VSKE POKRAJINE V
LETIH 1728, 1750 IN 1770

IME NASELJA	1728			1750				1770			
	podložnikov, želarjev, libertinusov	rokodelcev	od tega lončarjev	podložnikov, želarjev, libertinusov	rokodelcev	od tega lončarjev	dohodek iz dela v ft	davčnih zavezancev, podložnikov, želarjev	rokodelcev	lončarjev	dohodek iz dela v ft
Banuta	-	-	-	5	-	-	-	19	-	-	-
Bödeháza	11	-	-	20	8	7	18,-	76	16	15	71,-
Čentiba	22	-	-	37	-	-	-	121	-	-	-
Dobrovník	83	12	6	142	47	44	450,-	425	73	65	264,5
Filovci	13	-	-	24	2	-	-	80	1	-	-
Gáborjánháza	31	1	-	48	7	6	45,-	150	12	7	- 13,7
Genterovci	16	4	1	28	3	3	16,-	110	9	9	42,-
Gaberje	16	1	-	26	6	5	32,-	71	1	1	2,-
Műstje	19	1	-	46	1	-	-	170	-	-	-
Dolga vas	12	-	-	14	2	1	2,-	45	1	1	3,-
Josecz	31	2	-	41	4	-	-	135	6	-	-
Kamovci	7	-	-	15	6	6	52,-	41	4	4	24,-
Kapca	6	4	2	10	2	2	20,-	27	3	3	31,-
Kobilje	31	6	-	50	6	-	-	207	3	-	-
Kot	-	-	-	20	1	-	-	95	5	4	7,-
Lakos	10	-	-	10	-	-	-	40	-	-	-
Lendava okolica	43	-	-	77	3	-	-	321	-	-	-
Lendava mesto	36	-	-	64	11	-	-	199	19	1	3,-
Lendava mesto	47	3	-	58	20	-	-	309	29	-	-
Petišovci	34	1	-	70	2	-	-	330	-	-	-
Petišovci	18	-	-	34	1	-	-	118	-	-	-
Pince	31	4	4	52	12	10	100,-	140	11	9	26,-
Radmožanci	14	1	-	24	2	-	-	62	6	6	44,-
Szijártóháza	21	-	-	39	1	-	-	146	-	-	-
Dolina Žitkovci	13	-	-	36	4	2	16,-	68	10	8	60,-
Skupaj	565	40	13	990	151	86	751,-	3505	209	133	591,2

II. tabela

DOBROVNIŠKI LONČARJI MED LETOMA 1728 IN 1845
PO DRUŽINSKIH IMENIH

DRUŽINSKO IME	1728	1750	1770	1792	1824	1845
Csuka	1	-	1	-	1	1
Darvas	1	2	3	4	3	3
Gerencsér	1	3	4	1	2	2
Karos	1	1	-	1	-	-
Kovács	2	1	1	-	2	2
Bogdán	-	2	4	2	2	-
Both	-	1	-	-	-	1
Burmen, Bürmen	-	1	1	1	-	-
Bukovecz	-	1	1	1	-	-
Czár	-	1	3	-	1	1
Deák	-	1	1	-	-	-
Eör	-	1	1	1	-	-
Fehér	-	1	1	-	-	-
Fliszár	-	1	1	1	1	-
Göntér	-	3	3	1	-	2
Hajba	-	1	1	1	1	-
Hermán	-	1	1	-	1	1
Horváth	-	1	1	3	2	1
Krancsics, Krajcsics	-	2	2	1	2	-
Kun	-	1	1	-	-	-
Magyar	-	1	3	1	-	-
Nagy	-	1	3	3	3	3
Németh	-	1	-	2	2	1
Petőcz	-	1	-	-	-	-
Ritócz	-	1	-	2	1	-
Santák	-	5	5	4	2	2
Szakál	-	4	3	1	1	1
Prenos	6	40	45	31	27	21

II. tabela

NADALJEVANJE

DRUŽINSKO IME	1728	1750	1770	1792	1824	1845
	6	40	45	31	27	21
Szomi	-	1	-	-	-	-
Toplak	-	1	1	-	-	-
Torma	-	1	1	-	-	-
Végghi	-	1	-	-	1	-
Dancs	-	-	1	-	1	1
Hencz	-	-	1	1	1	-
Kori, Koren	-	-	1	1	-	-
Meri	-	-	2	-	-	-
Máthé	-	-	1	-	-	-
Panker	-	-	1	-	-	-
Posgai	-	-	1	-	-	-
Sabján	-	-	4	-	-	-
Simonics	-	-	1	-	-	-
Soós	-	-	2	1	-	-
Szekeres	-	-	3	1	-	-
Czuk	-	-	-	1	-	-
Göncz	-	-	-	1	-	2
Györe	-	-	-	1	1	-
Hancsek, Hancsik ?	-	-	-	1	1	-
József	-	-	-	1	-	1
Vargha	-	-	-	1	2	1
Antal	-	-	-	-	-	1
Miholics	-	-	-	-	-	1
Ripics	-	-	-	-	-	1
Skupaj	6	44	65	41	34	29

III

III. tabela

RADMOŽANSKI LONČARJI MED LETOMA 1728 IN 1840
PO DRUŽINSKIH IMENIH

DRUŽINSKO IME	1728	1750	1773	1799	1804	1834	1840
Antal	1	-	1	-	1	-	-
Magyar	1	2	1	1	1	-	-
Szekeres	1	-	-	-	-	-	-
Traiber	1	-	-	-	-	-	-
Bánfi	-	1	-	-	1	-	-
Füle, Filep	-	1	1	-	1	1	1
Dobra, Dobri	-	1	-	-	-	-	-
Nagy	-	2	1	-	-	-	-
Szemet	-	2	-	-	-	-	-
Varga	-	1	1	-	1	1	-
Bogdán	-	-	1	1	-	-	-
Szomi	-	-	2	-	1	1	-
Biró	-	-	-	1	2	1	1
Horváth	-	-	-	1	1	-	-
Cziráki	-	-	-	-	1	-	1
Szabó	-	-	-	-	1	-	-
Tóth	-	-	-	-	1	-	-
Agg	-	-	-	-	-	1	-
Rudas	-	-	-	-	-	1	1
Simon	-	-	-	-	-	1	-
Skupaj	4	10	8	4	12	7	4

IV. tabela

ŽITKOVŠKI LONČARJI MED LETOMA 1771 IN 1845
PO DRUŽINSKIH IMENIH

IME	1771	1775	1777	1778	1784	1800	1811	1827	1838	1845
Bagó	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-
Bán	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Király	1	-	-	-	1	1	1	-	1	1
László	1	1	1	1	1	-	1	1	1	-
Mikola	2	2	2	2	2	2	-	-	-	-
Nagy	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Szomi	1	1	1	1	1	1	1	-	-	-
Végghi	2	2	2	2	2	2	1	1	-	-
Bálint	-	1	1	1	-	1	1	1	-	-
Jóseff Józef	-	1	1	1	-	-	-	-	-	-
/Kis/ Végghi	-	1	1	1	1	1	-	-	-	-
Boda	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-
Horváth	-	-	-	-	1	1	1	1	1	-
Soós	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-
Csuka	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-
Skupaj	10	11	11	11	11	11	9	5	4	2

V. tabela

LONČARJI BÖDEHAZE MED LETOMA 1773 IN 1838
PO DRUŽINSKIH IMENIH

IME	1773	1784	1792	1811	1817	1821	1824	1828	1830	1838
Botth	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Büky, Büki	2	2	2	1	1	1	1	1	1	-
Csuka	3	1	1	1	-	-	-	-	-	-
Devecz	2	1	1	1	1	1	-	-	-	-
Fejér, Fehér	1	-	1	2	2	2	1	1	1	1
Göncz	2	2	2	-	-	-	-	-	-	-
Kiss										
Horváthl	1	1	1	1	1	-	1	-	-	-
Kossa, Kósa	1	1	1	1	-	-	-	-	-	-
Tóth	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Nagy	-	2	1	1	-	-	-	1	1	-
Szomi	-	-	-	-	-	-	1	1	1	1
Skupaj	14	10	10	8	5	4	3	4	4	2

VI. tabela

KOBILJSKI LONČARJI MED LETOMA 1770 IN 1846
PO DRUŽINSKIH IMENIH

DRUŽINSKO IME	1770	1771	1804	1811	1846
Bukovecz	1	1	1	2	2
Pohán, Puhán	1	1	1	3	2
Sabján	1	1	1	2	1
Vugrinecz	1	1	-	3	3
Berdén, Bördén	-	1	1	2	2
Ferinczek, Ferenczek	-	1	1	1	1
Benkovich	-	-	1	-	-
Farkas	-	-	1	-	-
Gasparics	-	-	1	-	2
Horváth	-	-	1	2	1
Laczi, Latzi	-	-	1	1	1
Lorbek	-	-	1	1	-
Németh	-	-	2	2	1
Oslai	-	-	1	-	-
Szme /k/	-	-	1	1	-
Tornár, Turner	-	-	1	1	1
Trájber	-	-	3	3	1
Szlopek	-	-	-	1	-
Györek	-	-	-	-	1
Petzeli	-	-	-	-	1
Sörsén	-	-	-	-	2
Skupaj	4	6	19	25	22

VII. tabela

IZVLEČEK IZ DAVČNEGA POPISA KOBILJA 1846

Poimenovanje obrtne dejavnosti	IME	Podložnikov s sinom	Bratov		V prežnih volov	V prežnih konj	Molznih krav	3-4 - razredna orna z., v oralih	2-3 razreden travnik, koscev	3 - razreden vinograd, kopačev	Skupni davek ft./kr.
Gerentsér	Ignázt Gasparits	P						9	2	6 3/4	11,36
Gerentsér	István Petzeli	P	1		2	-	1	9	2	6	11,15
Gerentsér	Péter Német	P	-	2	-	-	1	11	3	6	14,37
Gerentsér	Józef Gasparits	P	1	-	2	-	1	4	13/4	4,5	8,5
Gerentsér	Ferencz Sabján	P	-	2	-	-	1	4	1,5	2	4,38
Gerentsér	János Bukovetz	P	1	2	-	-	1	14	3	8	15,59
Fazokas	István Puhán	P	1	2	-	-	1	3	2	5,5	9,50
Fazokas	Péter Trajber	P	1	-	-	-	2	7	2,5	1,5	11,46
Fazokas	János Puhán özv.	P	-	-	-	4	2	10	2	11	14,48
Fazokas	János Turner	P+s	1	-	-	4	2	10	4,5	11	18,47
Fazokas	Ferencz Bördén	P	1	-	-	4	2	17	4	5	20,43
Fazokas	János Ferintzek	vojak	1	-	-	2	1	19	4	6	14,48
Fazokas	János Latzi	P	1	-	-	2	1	19	3	7	18,48
Fazokas	György Horvát	P	-	-	-	2	-	4	1	2	745
Fazokas	János Vugrinetz	P	-	2	-	2/*	1	4	1	2,5	8,09
Fazokas	Ferenc Bukovetz	P	1	-	-	-	1	18	5	6	16,39
Fazokas	Ferenc Sörsén	P	-	-	-	/2/	1	8	3	3	10,27
Gerentsér	vдова Jánosa Vugrintza	s	-	2	-	-	1	10	2	5,5	11,18
Fazokas	ml. János Vugrinetz	P	1	-	-	2	2	18	3	4	17,27
Gerentsér	Mátyás Bördén	P	1	-	-	-	2	20	6	10	20,59
Gerentsér	Józef Sörsén	P	-	-	-	-	1	4	3	5	7,19
		P	-	2	-	-	1	6,5	2	3	9,48
Skupaj				18	20 + /6/		25	228,5	61,1 /4	121,1 /4	280,56
*Živali, vzete v najem.											

VIII. tabela

FILOVŠKI LONČARJI MED LETOMA 1750 IN 1802
PO DRUŽINSKIH IMENIH

DRUŽINSKO IME	1750	1770	1771	1800	1801	1802
Berdén, Bördén	1	-	-	-	-	-
Csernel	1	-	-	-	-	-
Hokonyák /?/	1	-	-	-	-	-
Lovrencsics, Lavrencsics	1	1	-	-	-	-
Németh	1	2	2	-	-	-
Szerpács	1	-	-	-	-	-
Csertena, Cserela	-	2	1	-	-	-
Ivanics	-	1	2	1	1	1
Traitgyek, Tratnyek	-	1	1	-	-	-
Oslai	-	-	-	1	1	1
Skupaj	6	7	6	2	2	2
Pripomba: Davčni popisi v letih 1803-1846 ne označujejo poklica.						

BESEDA O AVTORICI

162 Edit Kerecsényi, dr., "etnografsko arheološka muzeologinja", je bila dolga leta (od 1950 do 1983) ravnateljica muzeja Thury Gyorgy v Nagykanizsi. Njene najbolj priljubljene teme so: gospodarstvo, noša, tkalstvo in lončarstvo.

Bera njenih del ni majhna. Med pomembnejšimi kaže omeniti vsaj leta 1982 izdano obsežno *Povijest i materijalno kulturo pomurskih Hrvata*. Zadnjih pet let se ukvarja s kompleksnim zgodovinsko-etnografskim raziskovanjem skoraj osemstisoččlanske madžarske etnične skupnosti iz pokrajine Hetes.

ABOUT THE AUTHOR:

Dr. Edit Kerecsényi, an "ethnographic archeological museologist", was for many years (from 1950 to 1983) curator of the Thury Gyorgy museum in Nagykanizsa. Her favorite topics are economy, costume, weaving and pottery.

She has written prolifically; one of her most important works is the extensive *History and Material Culture of the Pomurje Croats*, published in 1982.

For the last five years she has been engaged in a complex historical ethnographical research study of the nearly 8000 member Hungarian ethnic community from the region of Hetes.

SUMMARY

FROM THE HISTORY OF POTTERY IN THE LENDAVA REGION (18TH AND 19TH CENTURIES)

The author analyses data relating to folk pottery of the Hungarian ethnic community in the region of Hetes in the municipality of Lendava and in the neighbouring Slovene villages of Kobilje and Filovci as far back as the year 1700. A census of first names and occupations is dated 1728, while the name Gerencser is mentioned already in the 17th century; a census from the year 1703, which also mentions artisans, indicates that pottery indeed had a long tradition.

Between 1728 and 1770 the number of potters greatly increased: according to the census in 1728 there were 13, in 1750 86 (income from such work amounted to 751 Ft), while in 1770 there were 133 potters with an income of 591 Ft (Table 1).

As indicated by the map showing part of the estate of the Lendava Esterhazys, pottery villages during this period were situated primarily between Lendava and Dobrovnik, or rather in the narrow sense in the territory of the region of Hetes.

The author in this study in each case also studied the legal status of individual masters (were they bonded serfs, cottagers, or simply residents). It was found that sometimes landed gentlemen worked as potters, while others were cottagers. The Dobrovnik masters were to a large extent market town dwellers, but they were also farmers.

From the 1750s on market production increased. At that time individual craftsmen had a surprisingly high number of draft animals, obviously needed since they traveled in their own wagons to fairs or travelled from village to village peddling their wares. From the 1770s on, due to the wide extent of this activity, the author concentrates on the two most important pottery villages in the region (Table 2-8).

The type of pottery produced during this period can be deduced from the price limitations of the parish of Zala from 1760. The significance at that time of black ceramics indicates that it was regarded as a special sort.

In some tax censuses between 1773 and 1845 pottery is very frequently mentioned.

Potters of the Lendava region began organizing into guilds rather late, not until the 1770s. A document on the guild privileges of Dobrovnik potters is dated 1777, although it was already in operation in 1771. From the Dobrovnik parish register we see that the guild functioned in Kobilje in 1830 and in Žitkovce in 1841. Elsewhere the Dobrovnik, Hetes and Radmožan guilds are written of in 1830. A number of customs originating from guild life still live on in the memories of older residents of Dobrovnik, Filovci, and Kobilje.

The craft of pottery in Hungarian villages of Lendava began to decline from 1840 onwards. It was preserved somewhat longer only in Dobrovnik, where a number of artisans were still working even in this century. The pottery of Filovce and Kobilje, however, flourished at this time, and reached into the first half of the 20th century.

The decline of pottery was partially a result of the modernization of popular housing construction - the abolishment of hearth-based kitchens - changes in the structure of products and the rapid expansion of industrial production. It was also accelerated by free competition which followed the demise of guilds. Peasant artisans did not have capital and hence could not modernize their modest workshops, while some of them also were not capable of producing decorative glazed pots and vessels more appropriate to the times.

We have a pot from the mentioned villages of the Lendava region with an inscribed date only from the end of the 19th century. The museum in Murska sobota has a number of dated pots which may have been produced in the Lendava region, since we can find pots identical in design from there even today, but the place of origin of these pots is more or less undetermined.

SLOVENSKI ZBIRALCI IN RAZISKOVALCI NEEVROPSKIH KULTUR V 19. STOLETJU

Pavla Štrukelj

IZVLEČEK

Avtorica, dolgoletni vodja Muzeja neevropskih kultur v Goričanah, je v članku osvetlila zbiranje neevropskih predmetov od začetkov pa do konca 19. stoletja pri nas. Opisala je slovenske misionarje, pomorščake, diplomate in popotnike, ki so kot prvi zbiranci in raziskovalci postavili temelje neevropskih zbirk pri nas.

ABSTRACT

The author, long-time head of the Museum of Non-European Cultures in Goričane (a department of the Slovene Ethnographic Museum), in the article Slovene collectors and researchers of non-European cultures in the 19th century describes the collections of non-European artifacts in Slovenia from their beginnings to the end of the 19th century. She writes of the Slovene missionaries, sailors, diplomats and travellers who as the first collectors and researchers laid the foundation for non-European collections.

V starih listinah so ohranjeni podatki, čeprav nekoliko skopi, a izredno pomembni, ker pomagajo odkrivati pomembne Slovence iz 19. stoletja. To so tisti slovenski ljudje, ki so se na različne načine uveljavljali v tujini, predvsem z namenom prispevati svoj delež k širjenju kulturnega obzorja Slovencev.

V 19. stoletju so v Evropi nastale velike spremembe na gospodarskem, političnem in kulturnem področju, ki so vplivale tudi na življenje slovenskih ljudi. Na splošno lahko trdimo, da je kulturna, umetnostna in znanstvena dejavnost Slovencev v prejšnjem stoletju dosegala evropski kulturni razvoj na nekaterih področjih. Kakor med drugimi evropskimi narodi se je tudi med Slovenci zbudilo zanimanje za zgodovino in prirodoslovje. Izsledki raziskovanj domačih in tujih znanstvenikov se kažejo v zbranem gradivu, ustanavljanju muzejev, društev in prvih strokovnih revij.

V tem sestavku bomo obravnavali tiste Slovence, ki so bili prvi zbiranci in meceni ob ustanovitvi muzeja v Ljubljani in med prvimi našimi raziskovalci neevropskih kultur.

Nekateri med njimi so dosegli svetovni sloves. Po poklicu so si bili precej različni: pomorščaki, diplomati, misijonarji - raziskovalci in popotniki. V domovino so poslali ali prinesli manjše ali večje etnološke in arheološke zbirke

ali posamezne umetnine iz Afrike, Severne Amerike, Azije in iz otokov v Tihem oceanu.

V dvajsetih letih prejšnjega stoletja tj. v času, ko je vladalo izredno zanimanje za starine, so kranjski deželni stanovi začeli akcijo za ustanovitev deželnega muzeja. Ustanovljen je bil leta 1821 z nalogo zbirati zgodovinsko in prirodoslovno gradivo kot podlago za oblikovanje muzejskih zbirk. Osnovana so bila tudi razna društva, katerih člani so bili plemiči, izobraženci, trgovci, ljubitelji starin, meceni in drugi.

Prve etnološke in arheološke zbirke, posebno tiste, ki so bile prinesene iz tujih krajev in dežel, so bile izredno zanimive in pomembne tako za muzejske delavce kakor za slovensko javnost sploh. O tem gradivu so muzejski delavci poročali še posebno natančno. V časnikih je bilo objavljenih mnogo člankov in potopisov, ki so opisovali življenje in kulture prekmorskih ljudstev. V časnikih *Laibacher Zeitung* in *Illyrisches Blatt* ter v nekaterih muzejskih objavah so stalno poročali o darovih in nakupih za muzejski fundus.

Slovenski pomorščaki so pluli na ladjah z redno prekmorsko plovo. Njihova potovanja so se navadno začela in končala v Trstu. V prejšnjem stoletju je imel Trst velik gospodarski pomen za slovensko zaledje; imel je razvito ladjedelništvo in pristanišče, ki je pomenilo Slovencem vrata v svet. Tako imenovana jamborna ali jarbolska cesta, po kateri je potekal glavni promet v Trst (Pahor, 1981), je povezovala z morjem slovenske kraje iz notranjosti. Po njej so vozili les za graditev ladij in potovali v Trst, kjer so se zaposlovali v ladjedelnicah, posebno v zimskem času, ko ni bilo opravil na polju. Nekateri mladi ljudje pa so postali mornarji v vojni ali trgovski mornarici. Pahor meni, da je bilo teh mornarjev več, kakor mu je bilo mogoče dobiti podatke za drugo polovico 19. stoletja. Pisani viri so namreč skopi in še niso popolnoma raziskani. Doslej znani viri govorijo predvsem o tistih slovenskih pomorščakih, ki so se šolali v Trstu ali v Benetkah in postali kapitani ladij ali drugi strokovnjaki v pomorstvu in ladjedelništvu. Podatkov, ki bi poročali o navadnih slovenskih mornarjih, Pahor skorajda ni dobil. Le en podatek v ohranjenih muzejskih virih omenja navadnega mornarja. Takole je zapisano: "Klinar iz Radovljice, nebidigatreba, se je vozil kot sluga z ladjo Novara okrog po svetu." Iz teh besed sklepamo, da je omenjeni Klinar opravljal navadna dela na ladji in si tako omogočil dolga potovanja po svetu.

Podatki, ki jih je zbral Pahor o zgodovini slovenskega ladjarstva in o pomorščakih, so zelo dragoceni, saj obravnavajo Slovence, ki so delovali v pomorski trgovini in ladjarstvu v preteklih stoletjih. Tako je npr. znan podatek iz 18. stoletja, da je bil lastnik ladje baron Codelli, vnet propagator merkantilizma. Omenjen je tudi Michel Angelo Zois iz Ljubljane, ki je verjetno imel več ladij. V drugi polovici 18. stoletja je znan še baron Žiga Zois (Pahor 1969, 1979).

V preteklem stoletju so tu omenjeni slovenski lastniki ladij prispevali pomemben delež k razvoju muzejske dejavnosti v Ljubljani. Umetnine in razni etnološki predmeti so bili pripeljani s temi in drugimi ladjami iz tujih dežel in darovani muzeju v Ljubljani. Ta prizadevnost slovenskih polmorščakov pri zbiranju raznih etnoloških predmetov kaže, da so želeli tudi pri rojakihi v domovini zbuditi zanimanje za kulture iz daljnega sveta, s katerimi se bodo lahko seznanjali na razstavah v muzeju.

V starejših poročilih, ki govorijo o delu muzeja, je zapisano, da so domači izdelki in umetnine iz Kranjske sicer poglavitni, vendar so enako pomembni izdelki iz tujih dežel. Iz tega je mogoče razbrati, da je tedanji muzej v Ljubljani že na začetku svojega obstoja nakazal oblikovanje muzejskih zbirk. Tudi kulture z drugih celin naj bi bile enako prikazane kakor domače, kar bi v slovenski javnosti zbudilo veliko zanimanje.

Kranjski deželni muzej v Ljubljani je že od začetka sodeloval z muzejem iz Gradca. Ta je v prejšnjem stoletju izdal muzejska pravila (Arhiv NM, 1866), ki so vsebovala posebno poglavje o zbiranju tako imenovane izvenevropske antike. Muzej v Ljubljani je ta pravila dobil, in kakor kažejo stare listine, jih je tudi upošteval. Ta pravila so shranjena v muzejskih aktih Narodnega muzeja iz leta 1866.

166

Poleg pomorščakov štejemo med najstarejše slovenske zbiralce in raziskovalce neevropskih kultur tudi misijonarje in diplomate, ki so opravljali svoje delo v različnih državah in na raznih celinah sveta.

V 19. stoletju so bili pomembni za muzej v Ljubljani številni premožni meščani, trgovci, plemiči, lastniki tovarn in drugi. Mnogi med njimi so imeli dragocene starine in umetnine tudi iz neevropskih dežel. Sodelovali so ne samo pri ustanovitvi muzeja, ampak so bili tudi prvi darovalci številnih etnoloških in umetniških predmetov iz tujih dežel. Ohranjeni so pomembni zapisi in sezname zbirk, ki so jih bogati donatorji v oporoki zapustili muzeju.

Zbirke nekaterih slovenskih pomorščakov so zelo heterogene in izvirajo iz številnih dežel, v katerih so se ti ljudje seznanjali z nji hovimi kulturami in življenjem. Potniki ali mornarji na ladjah so zbirali uporabne vsakdanje izdelke pa tudi številne umetnine. Med te zbiralce in popotnike uvrščamo Mathiasa Klinarja, ki je potov al okrog sveta na fregati Novara v letih 1857-59. V starih listinah je označen takole: "Kliner ein Radmannsdorfer Taugenichts fuhr als Bedienter mit der Novara." Muzeju je izročil različne zanimive etnološke predmete. V poročilu Kranjskega deželnega muzeja od 1. novembra 1858 do konca 1862 je med muzejskimi pri dobitvami zapisana zbirka popotnika Klinarja, ki izvira iz Šanghaja, Madrasa, z Nikobarskih otokov, z otoka Sikajana (otoče Steward, Stewart, ki je na območju Salomonove skupine otokov) in z otočja Sandwicha (Havaji). V muzejski glavni knjigi je ta zbirka vpisana leta 1894.

G. Perčič, kapitan avstroogrške trijambornice Beautiful Star Fes, je plul ob afriških obalah, kakor je razvidno iz ohranjenih arhivskih listin. Podatek iz leta 1881 vsebuje sporočilo, da je tovarnar Ivan Baumgartner s Studenca pri Ljubljani, uvoznik posebnega tropskega lesa, posredoval v zvezi s to afriško zbirko, da jo je Perčič daroval muzeju in jo tudi pripeljal s trgovsko ladjo iz Gabona v zahodni ekvatorialni Afriki, s katero je vozil tropski les v Trst. V arhivski listini so vpisani prineseni predmeti, ki so pripadali plemenu Pahouin (Fang), vendar ne vsi, kot je razvidno iz glavne knjige muzealij leta 1894. V tej knjigi obsega zbirka več izdelkov tega plemena, kar lahko pomeni, da jih je Perčič večkrat prinesel. Do sedaj znani podatki o tej zbirki so precej skopi in tudi ni mogoče povedati kaj več o zbiralcu. Poleg etnološke zbirke je Perčič daroval muzeju še slovar Dictionnaire français-pongone, izdan v Parizu leta 1877.

Pomorščak Mladič, o njem je znan le priimek, je bil c.k. zastavnik linijske ladje. V muzejski knjigi je označen: "Mladič k.k. Lin. Schiffsfährich". Po prinesenih izdelkih sodimo, da je prav tako plul ob afriških obalah. Etnološka

zbirka izvira namreč iz Maroka, Lagosa (Suženjska obala), s Slonokoščene obale, iz Kameruna in iz Južne Afrike (Kapland). Muzejski vpis predmetov je bil opravljen leta 1895, vendar je zbirka starejša.

Leta 1897 je c.k. kapitan korvete Vrtovc ("Vrtovc k.k. Corveten Capit.") prinesel molitvenik, napisan na palmovem listu v pisavi pali, iz pagode Dagon v Rangun v Burmi (diptihon). Iz Madrasa v južni Indiji pa je deset čarovnih listov, nanizanih na vrvico. Dežele, iz katerih so podarjeni predmeti, pričajo o Vrtovčevi linijski plovi.

Zbiralci, ki so darovali muzeju posamezne predmete ali manjše zbirke, prinesene iz prekomorskih dežel, a sami niso potovali, so bili na razne načine povezani s pomorščaki ali pa so se ukvarjali s pomorsko trgovino. V to skupino uvrščamo že imenovanega Johanna Baumgartnerja, častnega člana zgodovinskega društva in muzejskega mecena, ki je v letih 1870-1875 dal muzeju manjšo etnološko zbirko, čeprav je bila ta v muzejski knjigi zapisana šele leta 1894. Podaril je tudi košček rumenega lesa (gelbholz) iz Maracaiba v Kolumbiji. (Ta košček lesa je bil ves preluknjan od termitov.)

Ohranjena listina iz leta 1870 obsega volilo dr. Heinricha Coste in njegove sestre, ki sta podarila muzeju razne umetnine; seznam teh predmetov je priložen listini. Leta 1885 je Flora, sestra že imenovanega Coste, dala muzeju tudi nekaj afriških etnoloških predmetov iz vsakdanjega življenja.

Med prvimi zbiralci jih je tudi nekaj, o katerih so znana le imena. Darovali so le posamezne umetnine z azijske celine. Med njimi je bil na primer Thomas Plushk iz Beljaka, okrožni glavar in gubernijski svetnik. Leta 1836 je dal muzeju knjigo (diptihon) z dvanajstimi kitajskimi barvnimi slikami na riževem papirju. Profesor Vest, ki je umrl leta 1834, je prinesel ta album slik iz Amerike leta 1833 ali 1934. Leta 1933 je dal Karel Baron Smledniški sedem kitajskih kipcev iz slonovine in lesa; leta 1867 Ana Kartner kitajske čevlje, leta 1885 Finzi iz Trsta kitajske figurice in posodice iz salovca, dr. Franc Zupančič z Dunaja pipo za opij in torbici, baronica Barbara Rechbach kitajski glavnik, trgovec C. Karinger več kitajskih predmetov in leta 1899 Müllner indijski prstan za nožni palec. Iz Smoletove zapuščine je muzej prejel leta 1894 veliko kitajsko skledo, okrašeno z žanrskimi prizori.

V 19. stoletju so bili izredno dejavni pri zbiranju muzealij iz neevropskih dežel tudi nekateri slovenski diplomati v službi nekdanje avstrijske države. Zanimali so se za zgodovino, kulturo in značilnosti vsakdanjega življenja prebivalcev dežele, v kateri so delovali. Med temi Slovenci je posebno znamenit generalni konzul Anton Lavrin ("Der kk. Gubernialrath und österreichische Generalkonsul in Alexandria Anton Ritter von Laurin"), je več let služboval v Aleksandriji. Številne arhivske listine, ki so ohranjene, poročajo o njegovi izredni dejavnosti pri zbiranju in pošiljanju naravoslovnih in kulturnih predmetov iz Egipta. Leta 1838 je zapisano v poročilih Kranjskega deželnega muzeja, da je Lavrin poslal razne rastline v Trst lekarnarju dr. Biasolettu. Leta 1844 je prišla druga, še bolj zanimiva pošiljka, leta 1848 pa zaboj školjk in morskih rastlin iz Rdečega morja. Vso to zbirko je Lavrinu daroval francoski raziskovalec Portier.

Leta 1843 je Lavrin poslal manjšo etnološko zbirko iz vzhodnega Sudana. V ohranjeni listini je natančen seznam predmetov in njihova osnovna dokumentacija. Danes so ti predmeti sestavni del obširne zbirke črnskih plemen iz območja Zgornjega Nila. Lavrinova pošiljka obsega bojno opremo črnskega

poglavarja Šeik- Gundaru Nuba, ki ga je ujel in razorožil Ahmed Paša; in nakit črnskih žensk. Z isto pošiljko je Lavrin poslal še 18 kosov nagačenih kolibrijev in drugih ptičev. Pošiljko je pripeljal baron Herbert z vojno ladjo Marianna, ki je plula iz Aleksandrije v Trst.

Najbolj pomembna in zanimiva pošiljka iz leta 1846, kar jih je Lavrin poslal, je bila egiptovska mumija. Obenem je poslal tudi nagačenega krokodila. Vso pošiljko je Lavrin spet naslovil na dr. Biasoletta v Trst, ki je preskrbel za prevoz in prevoz v Ljubljano. Leta 1847 je poročal o tej znameniti pošiljki Ilirski list.

O poslani egiptovski mumiji Sah'sah'ta so bili objavljeni številni članki v časnikih in v drugih publikacijah. Darovalec Lavrin pa je dal o njej te podatke: Egiptovska mumija v krsti je dobro ohranjena, pred njim je ni še nihče odprl. Poslikana je s hieroglifi, na pokrovu ima rezljano podobo. Krsta je iz sikomorovega lesa; napisane so tudi njene mere in priloženi predmeti. Posebej je omenjen sveti skarabej z razprostrtimi krili na prsih umrlega (*scarabaeus sacer*). Po podatkih darovalca so mumijo našli blizu kipa Memnona v Tebah, umrli pa je bil eden izmed duhovnikov častilcev Amona Raja.

Članek o prineseni egiptovski mumiji v Ilirskem listu leta 1847 je vseboval predvsem razlago o poteku balzamiranja in o pomenu grobnih skulptur, položenih v krsto. Zanimivi so tudi podatki, ki govori jo o stroških balzamiranja in o tem, da si krsto iz sikomorovega lesa lahko privoščijo le premožni ljudje. Končno vsebuje članek tudi nekaj podatkov o zgodovini balzamiranja v starem Egiptu.

O zbirki drobne plastike, ki je bila običajen grobni pridelek v egiptovskih piramidah, so izredno skopi podatki, posebno kar zadeva slovenske zbiralce. Do sedaj raziskana poročila in arhivski zapisi so pokazali, da je zbirko egiptovske grobne plastike in nekaj primerkov koptske keramike daroval muzeju C. Vetter, glavni konzul v Aleksandriji v drugi polovici 19. stoletja.

Prvotno so bile te skulpture pripisane Lavrinu, sedaj pa je pojasnjeno, da ni bil on darovalec.

Zbirka egiptovske drobne grobne plastike v muzeju obsega predvsem figure Ušebti in amulete. Poleg njih je tudi nekaj pokrovov kanop. Ti predmeti izvirajo večinoma iz prvega tisočletja pr.n.š. in so jih uporabljali v pogrebnih obredih.

V muzejski egiptovski zbirki je tudi stopalo mumificirane človeške noge. Muzeju ga je daroval dr. Ivan Švegel šele leta 1934.

Tudi drugi slovenski zbiralci so darovali muzeju primerke staroegiptovske drobne grobne plastike: Zupančič, geometer iz Zadra, je prispeval dve plastiki, V. Smole je dal več manjših skulptur in ogrlic, I. Pirschitz je prinesel nekaj figuric, koptsko keramiko, mumificiranega ptiča Ibisa in nekatere druge predmete, Apolonia Droll je dala tudi nekaj primerkov koptske keramike.

V poročilu Deželnega muzeja v Ljubljani za leto 1890 so podatki o zbirki koptskih tkanin. Tedaj je muzej kupil 52 koptskih tkanin, ki izvirajo iz 4. do 7. stoletja. Zbirko teh tkanin je temeljito proučila D. Zelinka (Situla, 1963). Muzej je te koptske tkanine odkupil od slikarja Karla Blumauerja iz Linza, dr. Bock pa jih je našel in odkopal v Zgornjem Egiptu.

V prejšnjem stoletju so bili pomembni slovenski zbiralci muzealij in raziskovalci v tujih deželah tudi misijonarji. Ti so delovali na več celinah. V Severni Ameriki pri Indijancih Očipve in Otava na območju Gornjega in

Michiganskega jezera so bili med prvimi Evropejci trije slovenski misijonarji, ki so zbrali izvorno etnološko zbirko pri imenovanih avtohtonih skupinah in raziskovali njihov jezik in način življenja v tistem času. Ti misijonarji so bili: škof Friderik Baraga, Franc Pirc in Ivan Čebul. Leta 1836 se je Baraga prvokrat vrnil v domovino in je s seboj prinesel izvorno zbirko umetniško izdelanih predmetov iz vsakdanjega življenja Indijancev Očipve in Otava.

Poglavitni vir o tej muzejski indijanski zbirki so objave v Ilirskem listu. Že leta 1837 je ta list objavil seznam Baragovih in Pirčevih darovanih predmetov. O pošiljki Franca Pirca je na voljo malo drugih virov in listin. Pirčeva kamnita sekira, ki je bila med Baragovimi predmeti, je napisana na koncu seznama. Pirc je poslal druge indijanske predmete kasneje. Leta 1842 je Ilirski list natisnil v stolpcu "Misijonska poročila" Pirčevo pismo kanoniku Paušku v Ljubljano. V njem se misijonar zahvaljuje za poslane darove in pripominja, da pošilja nekaj indijanskih predmetov. Ko je Ilirski list objavljal leta 1844 nov seznam neevropskih predmetov, prispelih v muzej, je na koncu tega poročila omenil že razstavljen indijanski zbirko Barage in Pirca.

169

O misijonarju Ivanu Čebulu in o predmetih, ki jih je prinesel, je na voljo prav tako malo virov. Leta 1873 se je Čebul vrnil v domovino in tako menimo, da je tedaj prinesel indijanske predmete. To dokazuje tudi naslednja objava v tedanjem časniku. Med muzejskimi arhivskimi listinami za leta 1871-1877 je shranjen tiskan seznam predmetov, darovanih muzeju, ki je bil objavljen v *Laibacher Zeitung* (MA, 1871-1877). Pod št. 41 so navedeni indijanski predmeti misijonarja Ivana Čebula.

Prvi muzejski popis razstavljenih indijanskih zbirk je bil napisan v Dežmanovem vodniku leta 1888. V njem so omenjeni vsi trije misijonarji kot zbiralci in pošiljatelji teh indijanskih izdelkov.

Zbirka indijanskih plemen Očipve in Otava obsega orožje, orodje, prometna sredstva, kose oblačil, okrašene z raznobarnimi biseri in aplikacijami. Obrtni izdelki kažejo izredno lepe izdelke iz lubja ameriške breze, ki imajo okraske iz vlaken ježevčevih bodic. V zbirki, ki je temeljito proučena (Štrukelj, 1974), so tudi pleteni in leseni izdelki ter glasbilo.

Zbirka muzejskih indijanskih predmetov je bila zbrana v času, ki že označuje ameriško kolonialno zgodovino. V 19. stoletju so se indijanska plemena zagrizeno borila za svojo zemljo. Skušala so ohraniti deželo svobodno in si tudi priboriti pravico odločati in voditi pogajanja o dodeljevanju ozemlja pri ameriških oblasteh. Nepravilno ravnanje prvih evropskih naseljencev pa je povzročilo načrtno uničevanje indijanskega prebivalstva in njihove kulture ter izseljevanje v puste in nerodovitne kraje. Vsi ti boji, ki so se razširili na indijanskem ozemlju že v času delovanja prvih slovenskih misijonarjev, so vplivali na njihovo pionirsko raziskovanje in misijonsko poslanstvo.

Za pošiljanje indijanskih izdelkov slovenskih misijonarjev imajo zasluge tudi rojaki v domovini. Predvsem je tedanje muzejsko vodstvo v Ljubljani želelo povečati začetno muzejsko gradivo tudi z izdelki iz prekmorskih dežel. Slovenski misijonarji v severni Ameriki pa so menili, da bodo zanimivi indijanski izdelki gotovo privabljali obiskovalce v muzej. Muzej je te predmete razstavil že leta 1844.

Friderik Baraga je bil prvi slovenski misijonar v deželi Indijancev Očipve in Otava in prvi naš raziskovalec njihovega življenja. Bil je prav tako med prvimi,

ki so začeli proučevati indijanski jezik. Napisal je zelo pomembni deli - slovnico in slovar Indijancev Očipve in Otava (Baraga 1850, 1853). V letih 1835 in 1836 je napisal pet knjig, in sicer tri v očipvejskem jeziku, eno slovensko in eno nemško knjižico, ki jo je prevedel tudi v francoski jezik. V teh knjižicah je Baraga opisal življenje ne samo očipvejskih in otavskih kupin, ampak tudi življenje drugih severnoameriških Indijancev (Baraga, 1837).

Misijonar Pirc pa je učil indijanske prebivalce, kako naj se ukvarjajo s poljedelstvom in sadjarstvom. Leta 1845 je napisal katekizem z obširno razlago v otavskem jeziku; tiskati je dal tudi sedemdeset nedeljskih pridig. Leta 1855 je izdal knjižico o zgodovini in življenju Indijancev v severni Ameriki. Poleg tega je napisal še nekaj drugih knjig. Leta 1873 se je vrnil v domovino in umrl v Ljubljani leta 1880.

170 Misijonar Janez Čebul je bil zelo priljubljen med Indijanci. Znal je očipvejski jezik, bil je pevec, pesnik in godbenik. Strogo je nastopil zoper prodajanje žganja Indijancem in skušal doseči več pravic zanje pri tedanjih ameriških oblasteh.

Med slovenske raziskovalce misijonarje uvrščamo tudi Ignacija Knobleharja, ki je v 19. stoletju živel in deloval v vzhodni Afriki. V Rimu je študiral zdravilstvo, anatomijo, fiziologijo in botaniko. Učil se je več jezikov (razumel jih je 14). Leta 1845 je končal bogoslovje. Organizacija v Rimu, ki je pripravljala duhovnike za misijone, je Knobleharja najprej določila, da bo odšel v Perzijo ali v severno Indijo. Kasneje so njegovi predstojniki spremenili ta sklep in so ga poslali v vzhodno Afriko.

Leta 1847 je Knoblehar odpotoval najprej v Sirijo in v Palestino, nato je šel v Aleksandrijo in v Kairo, kjer je pripravil vse potrebno za potovanje v Kartum. Leta 1849 je odpotoval iz Kartuma na jug, in sicer s trgovsko ladjo po Belem Nilu na ozemlje svobodnih črnskih plemen. Leta 1850 se je prvič vrnil v Evropo in na Kranjsko. S seboj je prinesel bogato zbirko etnoloških predmetov, ki so pripadali etničnim skupinam Bari, Čir in Šiluk, in jo daroval muzeju v Ljubljani.

Knobleharjeva vrnitev iz Afrike je zbudila med Slovenci veliko zanimanje. V dnevnem časopisju je bilo objavljenih več člankov, ki so opisovali Knobleharjevo delo v Afriki in poročali o prineseni afriški zbirki.

V Knobleharjevem času so bile politične in gospodarske razmere v vzhodnem Sudanu zelo neurejene. Posebno trgovina s sužnji in trgovina s slonovimi okli, ki je bila predvsem v rokah Arabcev, je avtohtonemu prebivalstvu prizadela ogromno krivic. V 19. stoletju je bilo v tem delu Afrike naseljenih že dosti Arabcev, vojsko pa so sestavljali Turki, Albanci, Arabci in sudanski črnici. V mestu Kartumu je bilo tudi nekaj Evropejcev. Južno od Kartuma so ob Nilu proti ravniku prebivala svobodna nilotska ljudstva. Turški in arabski trgovci so prihajali do črnskih plemen predvsem zato, da bi dobili slonovino in sužnje.

Ko je Knoblehar potoval še dalje proti jugu med svobodna črnska plemena, se je moral prvič peljati na vojaško-trgovski ladji do ozemlja, ki so ga obiskovali trgovci, potem je pot nadaljeval sam s tremi ladjami. Prišel je do otoka Lumutat na Belem Nilu, ki je že na 4 stopinje 50' od ravnika. Knoblehar se je spoznal z nekaterimi črnskimi rodovi, ki do tedaj še nikoli niso videli belih ljudi. Tako je bil slovenski misijonar Knoblehar prvi, ki je v Sudanu prodril do približno 4 stopinj severne širine.

Spričo neurejenih političnih razmer pod turško-egiptovsko oblastjo v vzhodnem Sudanu in gospodarskega izkoriščanja tega ozemlja je treba še bolj poudariti Knobleharjevo humano delovanje in raziskovanje, ki ga je opravil pri črnskih etničnih skupinah na območju Nila.

Knobleharjeva potovanja po reki Nil so bila vsestransko zanimiva. Leta 1849 je misijonar prvič potoval po Belem Nilu. Na tej poti je spoznal arabsko ljudstvo Bakara in pleme Dinka. Na otokih na reki Nil je videl naseljene Šiluke, še eno skupino Bakara in Dinka. Po nekaj dneh plovbe je Knoblehar prispel do strnjenege ozemlja Šilukov, ki je štelo približno sedem tisoč vasi. Ob izlivu manjše reke Sobata se je seznanil z etnično skupino Nuerov in kmalu še nekoliko južneje s plemenom Kik. Od tu dalje je Knobleharjeva odprava nadaljevala potovanje čez močvirje Bahr el Ghazal in dalje na jug. Na poti je misijonar spoznal mnogo črnskih skupin, na primer plemena Heliab, Bor, Dunje, Gva, Atvet, Vaja, Madar, Lov in Arol. Vsa ta imena si je Knoblehar napisal v dnevnik, kajti prav v teh krajih je nameraval začeti misijonsko delo in znanstvena raziskovanja.

Ko je potoval po reki še dalje na jug, je spoznal plemeni Bari in Čir. Ustavil se je pri Barijih, se seznanil s poglavarjem Nigilo in se z njim začel pogajati, da bi na njegovem ozemlju ustanovil misijon. To potovanje je končal nekoliko dalje na jugu, v vasi Logvek.

Namen številnih Knobleharjevih potovanj po Nilu ni bil samo spoznati avtohtono prebivalstvo, temveč tudi priti do izvira te reke. Na prvem potovanju mu to ni uspelo, zato se je leta 1850 vrnil v Kartum. Leta 1852 je odposlal dve tovorni ladji z raznimi potrebščinami v deželo Barijcev, sam pa je potoval s svojimi sodelavci na ladji Jutranja zvezda in prispel leta 1853 v Ulibari in Gondokoro. Tam se je izkrcal in začel s sodelavci zidati misijonsko hišo.

Po ponovni vrnitvi iz Kartuma v Gondokoro je Knoblehar odpotoval še dalje na jug v vas Tokiman, ki leži pod hribom Logvek, in na otok Lumutat. Tako je na tem potovanju po Belem Nilu prišel južneje kot v letih 1849-50 in še južneje kakor raziskovalca d'Arnaud in Werne. Otok Lumutat, ki ga je odkril Knoblehar, je bil raziskovalcem Nila dolgo časa najjužnejša znana točka v tem delu Afrike.

Leta 1857 je Knoblehar zadnjič potoval po Belem Nilu. Po vrnitvi v Kartum je odpotoval v Evropo. Leta 1858 je umrl v Neaplju.

Etnološka zbirka vzhodnosudanskih plemen Bari in Čir je v muzeju najstarejša afriška zbirka. V nekdanjem Kranjskem deželnem muzeju je bila ta zbirka ena prvih iz tujih dežel, ki je bila tako številna in načrtno zbrana. Zaradi svoje izvirnosti je zelo pomembna za spoznavanje prvotnih nilotskih kultur. Zbirka obsega orožje, kovaške priprave, izdelke za pokrivanje in krašenje telesa, glasbila, glinaste tobačne pipe in druge uporabne predmete. Železni izdelki nazorno kažejo staro kovaško obrt pri Barijih.

Knobleharjeva afriška zbirka v muzeju je proučena, o njej pa je napisana temeljita razprava (Štrukelj, 1968).

Knoblehar ni samo pošiljal dragocenih geografskih in prirodoslovnih podatkov iz teh afriških krajev ustanovam na Dunaju in v Ljubljano, ampak so izredno pomembni tudi njegovi etnološki zapisi (Knoblecher, 1851).

Etnološke zbirke iz tujih dežel, ki jih je Kranjski deželni muzej prejel v 19. stoletju, so zaradi svoje izvirnosti izredno dragocene in sodijo med pomembno zgodovinsko gradivo zadevnih kultur. Poudariti moramo, da je tedanji muzej v

Ljubljani pridobil med prvim gradivom prav etnološke zbirke iz severne Amerike in vzhodne Afrike. Indijanska zbirka Očipve in Otava je bila prva in je dala podlago za nastanek oddelka neevropskih kultur v našem muzeju. Afriška zbirka plemen Bari in Čir pa je bila ena prvih, ki je bila tako številčno in načrtno zbrana.

LITERATURA

- F. Baraga 1837.
Geschichte, Character, Sitten u. Gebräuche d. Nord-amerikanischen Indier, Laibach.
- F. Baraga 1850.
A Theoretical a. Practical Grammar of the I Otchipwe Language. The Language spoken by the Chippewa Indians, which is also spoken by the Algonquin, Ottawa and Potawatomi Indians with little difference, Detroit.
- F. Baraga 1853.
A Dictionary of the Otchipwe Language, explained in english, Cincinnati.
- Illyrisches Blatt 1836.
Priloga Thomas Plushk, Laibach.
- Illyrisches Blatt 1844.
Lavrin, Laibach.
- Illyrisches Blatt 1847.
Lavrin, Laibach.
- Knoblecher I. (Klun) 1851.
Reise auf dem weissen Flusse. Aus d. Original-Manuscripten d. General-Vicars von Central-Afrika, Laibach.
- Laibacher Zeitung 1851.
Knoblehar, Laibach.
- Museal Acten 1864-1870.
Dr. E. Costa u. dessen frau Schwester, NM, Ljubljana.
- Museal Acten 1864-1870.
Muzejski pravilnik iz Gradca, NM, Ljubljana.
- Museal Acten 1871-1877.
Iz: Laibacher Zeitung - B 41: Antiquitäten u. ethnographische gegenstände - Čebul, NM, Ljubljana.
- Museal Acten 1881.
Baumgartner. Die Neger bei Gabun werden daselbst Pahouins oder auch Ba Fans genant (Perčić). NM, Ljubljana.
- M. Pahor 1969.
Sto let slovenskega ladjarstva 1841-1941.
- M. Pahor 1979.
Slovenski cestni križ kot faktor rekrutiranja pomorskega kadra v naših deželah (1812-1941). Slovensko morje in zaledje, zbornik 43.
- M. Pahor 1981.
Po jamborni cesti ... V mesto na peklu.
- F. Pierz 1855.
Die Indianer in Nord-Amerika, ihre Lebensweise, Sitten, Gebräuche, St. Louis, Mo.
- P. Štrukelj 1968.
Afriška zbirka vzhodnosudanskih plemen Bari in Čir v SEM, SE XX, Ljubljana.

P. Štrukelj 1974.

Etnološka zbirka severnoameriških Indijancev Ojibwa iz 19. stoletja v SEM, SE XXV-XXVI, Ljubljana.

Uradni akti 1843.

Stanovski arhiv, DAS, Ljubljana.

D. Zelinka 1963.

Koptske tkanine, Situla 6, Ljubljana.

SUMMARY

SLOVENE COLLECTORS AND RESEARCHERS OF NON-EUROPEAN CULTURES IN THE 19TH CENTURY

173

The article deals with the first Slovene collectors and researchers of non-European cultures, who were predominantly seamen, diplomats, missionaries and travellers and who brought back from their journeys ethnological and archaeological collectors' items.

19th century Europe was undergoing extensive changes, many of these also in the field of culture. A number of museums were opened and following the general trend, the Regional Museum of Carniola was also founded as far back as 1821. It became the first institution of its kind and its collections included not only items from the fields of ethnology, history, natural history and archaeology originating from these parts, but also acquisitions belonging to various non-European cultures. It was that material that was especially carefully reported on by the museum staff and many articles and travelogues describing the life and cultures of other continents found their way into various publications.

The men who were the first to present the museum with a large number of artefacts of non-European origin were the ship-owners and merchants Baron Codelli and Baron M. Angelo Zois. Another collection of such items was donated to the museum by the captain of a merchant ship G. Perčič, who collected them during his voyages along the African coast.

A further successful collector was the traveller Klinar, who collected his items in Asian countries, as well as on the islands of Melanesia and Polynesia.

The collection of the museum's non-European items was further enriched by the collection originally owned by Dr. Heinrich Costa, who spent a considerable part of his life on the island of Nauru (lying between the Solomon and Gilbert Isles). In the year 1870 he bestowed his acquisitions on the Carniolan museum.

Among Slovene diplomats serving in the former Austro-Hungarian Empire, A. Lavrin, Consul General in Alexandria, deserves special mention since he sent back to his native country not only items of natural science interest, but also some exhibits originating from Old Egyptian cultures (including a mummy) and a collection of items originating from eastern Sudan.

In 1890 a rich collection of Coptic fabrics was bought by the museum from the Linz-born painter Karel Blumauer.

Of equal importance as collectors of non-European artefacts were some missionaries who spent long periods of time living among indigenous peoples of different continents. Among these special attention should be paid to Bishop Friderick Baraga, Franc Pirc and Ivan Čebul, who lived and worked among the Indians of North America as far back as the first half of the 19th century and who brought back or sent home from their journeys collections of indigenous tools, arms, clothing and handicraft.

Ignacij Knoblehar, who found his home and carried out research among East African tribes, first returned to Europe in 1850 bringing back to Carniola a rich collection of ethnological artefacts he had found among the Bari, Čir and Šiluk tribes.

174

It is well worth mentioning that the Regional Museum of Carniola of that period acquired among its very first collections precisely the above-mentioned ethnological artefacts from non-European countries which later served as a basis for the formation of the Museum of Non-European Cultures at Goričane.

VASNA KNJIGA SODEVCI - VIR ZA ETNOLOŠKO PROUČEVANJE VAŠKE SKUPNOSTI

Andrej Dular

175

IZVLEČEK

Poleg neposrednega opazovanja na terenu in informacij ljudi so za proučevanje vaške skupnosti, zlasti tiste, ki je zaradi časovne oddaljenosti ne moremo več sami opazovati, najbolj verodostojni pisni dokumenti. V članku *Vasna knjiga Sodevci - vir za etnološko proučevanje vaške skupnosti* avtor opisuje enega izmed takih virov iz Bele krajine.

ABSTRACT

Apart from direct observation in the field and information from people, the best sources of information for the study of village communities, especially those which due to their historical nature can no longer be observed directly, are written documents. In the article "The book of the village Sodevci - a source for the ethnological study of a village community" the author presents one such source from Bela krajina.

Poleg neposrednega opazovanja na terenu in informacij ljudi so za proučevanje vaške skupnosti, zlasti tiste, ki je zaradi časovne oddaljenosti ne moremo več sami opazovati, najbolj verodostojni pisani dokumenti. Med njimi so najštevilnejše župnijske in šolske kronike, katerih vsebina je bila ponavadi uokvirjena z navodili za pisanje in prilagojena cerkvenim in šolskim potrebam. Takšni zapisi so obravnavali predvsem tista "pomembnejša" dogajanja, ki so se neposredno nanašala na delo cerkve in šole. Kolikor so kronike to presegle, je bilo odvisno predvsem od dovtetnosti in interesa zapisovalcev. Na splošno pa niso opisovale delovanja vaške skupnosti zunaj institucionalnih okvirov oziroma so se ga dotikale bolj malo.

Zato so zapisi, ki so nastali predvsem iz pragmatičnih nagibov, toliko bolj izjemni in prepričljivi pričevalci o načinu življenja na vasi. Nastajali so iz potreb vaške skupnosti in so se opirali na ljudskopravne norme in načine obnašanja, ki so bili zakoreninjeni v izročilu. Vzroki za zapisovanje pa so bili lahko tudi čisto osebne narave, kot je na primer pomoč pri urejanju in vodenju skupnih vaških zadev ali zavest, da ima splošno sprejet in zapisan dogovor tudi formalnopravno večjo moč in težo, nenazadnje pa tudi spoznanje, da zapisuje sedanost pač tisti, ki se mu zdi preteklost pomembna.

Vse to je nedvomno sodelovalo tudi pri nastajanju sodevske "vasne knjige", na katero me je poleti 1989 opozoril kmet in vaški oskrbnik Jože Mihelič iz

Sodevcev. To je pravzaprav v trde platnice vezan zvezek, velikosti 17 x 41,5 x 2 cm, v katerega je začel leta 1948 Jurij Mašič, ki so ga vaščani 15. februarja 1947 izvolili za vaškega oskrbnika, vpisovati pomembnejše vaške dogodke.

Čeprav zapisov v knjigo ne uvaja poseben "uvodni tekst" (prvi zapis je seznam plačanih računov vaški blagajni), kar bi dalo slutiti, da to ni prva vasna knjiga, so mi vaščani zagotovili, da vas pred drugo svetovno vojno podobne knjige ni imela. Zapisovanje dogodkov se je tako verjetno začelo na osebno pobudo pisca, še bolj pa zaradi potreb ljudske oblasti (v tem primeru krajevnega ljudskega odbora Stari trg), ki je v tistem času prevzemal finančna sredstva iz sodevske vaške blagajne na svoj račun. Sodevčani so tako imeli dokument o oddanih sredstvih. Jurij Mašič je pisal vasno knjigo celih osemnajst let, 11. oktobra 1965 pa so vaščani Sodevcev izvolili nov vaški odbor in za oskrbnika izbrali Jožeta Miheliča. Od prejšnjega oskrbnika je Mihelič poleg vseh obveznosti prevzel tudi dolžnost, da bo pisal vasno knjigo, in to dolžnost opravlja sedaj že petindvajset let.

Sodevska vasna knjiga je pisana kronološko, zapisi si sledijo po časovnem zaporedju, kakor so si sledili po zapisovalčevi izbiri zapisa vredni dogodki v vasi. Ponekod so v besedilu tudi izjeme, ko je dogodek iz preteklosti zapisan v knjigo kasneje in dodan kot dopolnilo ali kasnejša informacija. Po vsebini in obsegu pa zapise lahko razdelimo na več enot.

Vsebinsko najzanimivejši in tudi najboljšežnejši so zapisi o skupni paši živine na vaški gmajni. Sodevci, kakor tudi nekateri drugi kraji v Poljanski dolini v Beli krajini, so poznali skupno pašno živinorejo, ki je zamrla šele v šestdesetih letih tega stoletja. Ta gospodarska panoga, ki je bila pomembna za obkolpske vasi, je terjala tudi posebno obliko organiziranja vaške skupnosti. Pravila so se prenašala iz roda v rod ustno in vsaj za Sodevce niso bila zapisana do zapisov v vasni knjigi. Tu gre za pisne pogodbe, sklenjene med vaškimi gospodarji in pastirjem, ki so ga le-ti vsako leto od jurjevega (24. aprila) do martinovega (11. novembra) najemali za pašo svoje živine na gmajni. Pogodbe se vsebinsko ne razlikujejo dosti med seboj. V njih so zapisana določila o trajanju paše, o zaslužku pastirja v denarju in v naturalijah (predvsem v obleki in živilih) ter o drugih obveznostih vaščanov do pastirja (na primer pomoč poganjača pri paši in odganjanju živine na pašo). Vaški oskrbnik Jurij Mašič je leta 1953 takole zapisal pogodbo med pastirjem in vaščani:

"Vaščani Sodevci so napravili / Pogodbo / z tov. Bedenk Jože občine / Mozal. okraj Kočevje / Gori imenovani se zaveže da bo / pasel in čuval vasno živino / za svoto 500 din od ene glave / in 2 kg koruze 2. kg. krompera / pašo začne 7. maja 1953. / Pastir se zaveže da bo na / živino dobro pazil in čuval / škodo samo poganjače morajo / dat vaščani dobre in nad 14 let / stare. / Vaščani se zavežejo da bojo / držali pastirja redno po / starem običaju to se pravi / da koliko glav bo kateri / odganjal bo plačal vse / in držal pastirja do 11 nov. 53 / in gori navedeno svoto razen / če bi katera krava telila / ali da katero govedo zboli / za več mesecev ne rabi držat / če slučajno kateremu živina / med pašo pogini ne bo držal / in ne plačal pastir / se zaveže da bo pašo / končal 11 nov. 1953 / Vaščani so enoglasno sklenili / da če pastir brez zroka / pusti ne dobi plačila. / pastir mora tudi pazit / da nebojo poganjači metali / kamenja in šibja v kal. / Mašič / Bedenk Jože / (podpisi vaščanov) (Sodevska vasna knjiga, str.19; v nadaljevanju : Knjiga)

Navadno je pastir ob začetku paše dobil nekaj tudi "na račun", in vaški oskrbnik je to seveda vestno zapisal:

"Spodaj podpisani / poterjujem da sem prijel / od Jurija Mašič 1. par novih čevlov v vrednosti / 3500 din / 1 srajco v vrednosti 1200 din / in v gotovini 900 din / skupaj 5600 din / 14.6.1953 / Bedenk Jože // 23/9 prijel od Mašiča / na račun 3.100 din / 4/10 prejel na račun 100 din / 20/10 prejel na račun cigarete 100 din / Bedenk Jože" (Knjiga, str. 20)

Pastirjevo prehrano in bivanje pa je v pogodbi še dalje urejal nenapisan "stari običaj", po katerem je moral vsak gospodar skrbeti za pastirjevo prenočišče in hrano toliko dni, kolikor je imel parov govedi, ki jih je pastir pasel na gmajni.

Z vidika pragmatičnosti vaške skupnosti je bilo to razumljivo in samo po sebi umevno, saj so bili pastirji v glavnem siromaki in osebenjski sinovi, kakor je povedal eden izmed vaščanov. Za vas je bilo predvsem pomembno, da so bili pastirji pošteni in da so imeli pravičen odnos do zaupane jim živine. Vrednost pastirja se je kazala predvsem v skrbi za živali; dober pastir je znal tudi pomagati živini v nesreči in boleznih. Takšne zahteve vaščanov so zapisali tudi v pogodbo s pastirjem, ki se je moral s podpisom obvezati, da bo živino čuval, skrbel zanjo ter da je ne bo pretepal.

Ob pogodbah so ponavadi zapisali tudi poimenski seznam gospodarjev in število njihove živine, ki jo je pastir po 15. maju pasel na gmajni. Včasih so zapisali tudi višino are, ki so jo posamezni gospodarji dali "na račun pogodbe" pred začetkom skupne paše. Ti sezname so zanimivi tudi zato, ker nam povedo, koliko goveje živine je imel posamezen gospodar, posredno torej kažejo na njegovo gmotno stanje. Iz števila živine pri posameznih gospodarjih lahko ugotovimo še število dni, ki jih je pastir preživel na stanovanju in hrani pri posameznih hišah, iz skupnega števila živine v vasi pa trajanje pašnih ciklov (tako imenovane velike in male črede). V knjigo je vaški oskrbnik ponavadi zapisal tudi, kdaj se je paša končala, tako na primer: "Vasni pastir Bedenk Jože je končal pašo 11/11 1953, pri Panjan Petru št. 20" (Knjiga, str. 21)

Sodevska vasna knjiga je pisana lapidarno, brez posebnih razlag. O pastirjevem delovnem dnevu, njegovi prehrani in bivanju v zapiskih ni podatkov, saj za zapisovalca niso bili zanimivi. Takšna določila so se pač ohranjala v ustnem izročilu, vsi vaščani so jih dobro poznali in so se po njih tudi ravnali. Zato lahko dobimo odgovore na vprašanja, ki zadevajo medčloveške odnose med vaščani in pastirjem, šele iz njihovih pripovedovanj.

Poleg omenjenih pogodb, ki se nanašajo na skupno pašo, vsebuje sodevska vasna knjiga tudi druge zanimive zapise, ki kažejo, kako je delovala vaška skupnost pri skupnih vaških opravilih.

Pred začetkom skupne paše so morali vaščani popraviti poti in posekati grmovje, ki se je razraslo ob njih, obenem pa so jih tudi ogradili, da živina ne bi hodila po vrtovih in njivah. Pot, ki je vodila na gmajno, so bili dolžni popravljati vsi, ki so pasli živino. Pri popravilih glavne vaške poti pa je sodelovala vsaka hiša v vasi. Pot proti Špiljam, kjer so imeli svoje parcele tudi lastniki iz drugih vasi, so pomagali vzdrževati še gospodarji iz Radenc, Dečine, Kota, Prelesja, Dola, Predgrada, Kovače vasi, Deskove vasi in Starega trga. Njihov delež pri popravilu je bil za polovico manjši kakor delež Sodevčanov, ki so to pot najbolj uporabljali. To skupno vaško opravilo so med letom po potrebi večkrat ponovili, v glavnem pa so poti popravljali, ko ni bilo pomembnejšega poljskega dela.

Udeležba pri teh delih je bila obvezna za vse gospodarje, ki so pasli živino na skupnih pašnikih. Zato je vaški oskrbnik skrbno preverjal udeležbo posameznikov in je v vasno knjigo tudi vestno zapisoval, če jih ni bilo. Delavci so morali biti stari več kot šestnajst let. Dolg do skupnega dela so poravnavali z dodatnim delom pri enakih opravilih, z delom pri drugačnih opravilih in z denarjem. Čas nadomestnega dela je bil enak času, ki ga je moral posameznik opraviti pri skupnem delu in ga je oskrbnik zapisoval v urah, dnevih ali kar v delavcih - težakih. Višino denarnega nadomestila za skupno vaško delo, ki ga posameznik ni opravil, so določili na vaškem sestanku. Leta 1950 je vaški oskrbnik Jurij Mašič takole zapisal: "Pot v klanecu smo popravljali dne / 8 - 9 in 10 dopoldan tose pravi / dva in pol dana v avgustu leta 1950 / odeležili sose si Vaščani razen Panjan Petra od št 20 v Sodevcih / tako da dolguje Panjan Peter / dva in pol težaka ali pa v denarju / skup 1000 din. // Odslužil en dan dne 7/6 1951 / bil z vasno živino na paši, / poravnano vse skup z pašo" (Knjiga, str. 5)

178

Za takšna in druga skupna dela so imeli v vasi nekaj skupnega orodja, ki so si ga vaščani, če so ga potrebovali, med seboj tudi posojali. Tako je bilo v lasti vaše skupnosti nekaj krampov, velikih in malih betov in svedrov. To orodje je bilo spravljeno pri posameznih vaščanih. Da pa se ne bi pozabilo, kje orodje je, je oskrbnik to zapisoval: "Vasnega orodja je pri meni / 2 krampa, 2 mala baca in / 2 velika bata / 1 kramp je pri Šterk Juriju / 1 kramp je pri Rade Petru" (Knjiga, str. 2). Vaški oskrbnik pa je skrbel za popravilo orodja pri vaškem kovaču. Tudi ta popravila je zapisoval: "Plačal Šmiti za popravek svedra 20 din / 2. plačal za nasajanje vasnega bata 20 din / 3. plačal Šmiti za popravilo 3 svedre 60 din" (Knjiga, str. 9) Oskrbnik je kupoval in hranil tudi dinamit, vžigalne kapice in vžigalno vrstico, ki so jih vaščani potrebovali za popraviljanje in širjenje vaških poti: " 2.XII.51 sem kupil od Albina / 54 kopic / 6,50 kg streliva / 15 m korde / plačal sem za se skup iz vasne blagajne 1000 din" (Knjiga, 9) Oskrbnik je kupoval tudi les in žeblje, ki so jih uporabili pri popraviljanju plotov, ograj in vaše pastirske barake, ki je bila postavljena na skupnih vaških pašnikih za zavetišče pastirju: " 3.4.51 se je gradila staja in grede, / dal sem čavlov za 40 din; 1/2 kg čavlov za vrata 130 din / za barako okrajek 15 din" (Knjiga, str. 9)

Skupno vaško delo je obsegalo tudi dela, ki jih je bilo treba opraviti na gmajni pred začetkom skupne paše. Treba je bilo očistiti gmajno, ograditi stajo, popraviti barako za pastirja in očistiti kal za napajanje živine. Na sestankih vaščanov pa so reševali tudi druga za vas pomembna vprašanja. Tako so na sestanku 13. septembra 1959, na katerem so "obravnavali gospodarska vprašanja", sklenili:

1. Popravilo pota se začne / v petek dne 18. tega / mesca na prej / delavci morajo bit stari / nad 16 let kdor se nebi / udeležil popravila bo / plačal 500 din na dan.
2. Kal se bo izčistil / takoj in sicer ga bo / Rade Peter in Mihelič / Jože št. 11, sporazumno.
3. Oreh kater še stoji / in je suh od pozebli / so vaščani zato da / se poseka in proda / za korist vasi.
4. Stelo na Majhari zela / Samec Ivana za 320 din
5. Za kopanje peska / in vožnja se zaračuna / 100 din od voza in to / za sakega iz ven vasi
6. Kdor bo vozil na šlajs / po vasnem potu sega kaznuje / 500 din

Podpisi / vaščanov Mašič " (Knjiga, str. 53)

V vaško blagajno, ki jo je vodil vaški oskrbnik, so se stekala sredstva od prodaje peska iz vaškega peskokopa, lesa, stelje, brinja, sadja in od prodaje blata iz kala (uporabljali so ga za gnojilo). Za prodajo stelje in sadja so največkrat licitirali. Denar, ki se je na ta način stekal v vaško blagajno, so morali oddati Krajevnomu ljudskemu odboru v Starem trgu. Evidenco vaških dohodkov za leto 1950 je bila na primer taka: "Mahovlič Zora plačala za posečenih / 150 kolcev na vasnem zemljišču 150 din / Plačal Marinčič Lovrenc za drva 50 din / dne 25.4.50 je bila dražba, na kateri / se je prodalo sledečim: / Marinčič Marija v Jeklevci stelo za 20 din / Marentič Nik Ceruvico in Majher stelo za 205 din / Panjan Peter orehe v Gorencih za 305 din / Barič Kata oreh pri studenci za 820 din / Mihelič Julka brinje na gmajni za 360 din. / 26.XII. plačal za drva / Marinčič Peter 7 vozi drv / voz po 50 din skup. 350 din / 26.XII. Marinčič Lovrenc za 3 voze 150 din / 3.1.51 Lovrišev Blažeski za voz peska 25 din / Košnjo na gredah je kupil na dražbi / dne 25.VI.50. leta / Marinčič Peter in plačal 500 din / Barič Kata na staji kupila gnoj za 520 din" (Knjiga, str. 7-8). " 29/4.55 Marentič Nik kupil / blato iz kala in plačal / 300 din / iz tega se je kupilo 1/2 kg čavlov / za popravilo barake - 110 din" (Knjiga, str. 28).

Sredstva za posebne izdatke (na primer nakup betonskih kanalizacijskih cevi, cement, razstrelivo) so vaščani prispevali posebej. Sočasno z razvojem in splošnim napredkom so se spreminjale tudi naloge vaške skupnosti. Tako so, na primer, v letih 1952-54 v Sodevcih tekle priprave za elektrifikacijo vasi. Električne drogove so morali priskrbeti vaščani sami. Les zanje so sekali na vaškem zemljišču, za kar je moral vsak gospodar prispevati 15 ur dela, poleg tega pa je moral vsak tudi pripeljati do vasi dva drogova. Vsaka domačija je prispevala še 1750 din in 80 do 100 delovnih ur za kopanje jam za drogove in za njihovo postavljanje (Knjiga, str. 16-17).

V začetku šestdesetih let je za vaško skupnost nastopilo novo obdobje, ki bi ga lahko označili tudi kot spreminjanje tradicionalnih oblik delovanja vaške skupnosti. Leta 1960 je namreč v Sodevcih pasel zadnji najet vaški pastir, nato so vaščani še dve leti zapored pasli svojo živino na skupnih pašnikih, in sicer tako, da sta v začetku pašnega obdobja, dokler se ni živina privadila skupne paše, pasla vso vaško živino vsak dan po dva gospodarja, kasneje pa po eden. Od leta 1963, ko skupne paše ni bilo več, je moral vsak gospodar pasti svojo živino sam. To je bil tudi čas, ko se je začelo število živine v Sodevcih manjšati - deloma zaradi prvih poljedelskih strojev, deloma tudi zaradi tega, ker je gmajno začelo pogozdovati gozdno gospodarstvo. V tistem času se je tudi uveljavljalo prepričanje, da je intenzivna hlevska živinoreja edino smotna in nujna za zdravo rast kmečkega gospodarstva, paša na gmajni pa da je nekaj slabega in neproduktivnega.

Nov čas je seveda prinesel tudi nove potrebe. Zaradi poljedelskih strojev je bilo treba poti še bolj redno popravljati, nekatere pa tudi razširiti. O takšnih odločitvah so se vaščani še vedno dogovarjali na vaških sestankih. Tako so 11. oktobra 1965 sklenili: "Vaščani iz Sodevec Dolenčani so se / zmenili, da si napravijo pot po / vasi, ki bi šla pred hišami. / Začne se pri Barič Katarini in / gre naprej pred hišami do / Šterbenca hiše. / Od Šterbenca hiše pa do Panjan Marije zidanice se / odpre poljska pot. / Za to so se zmenili in pristali / na ta načrt. / V popravilo spada tudi pot od / kapelice do hiše Barič Katarine. / Vaščani se zavezujejo z podpisi" (Knjiga, str. 63). Za popravilo in razširitev gozdnih poti so vaščani dobili določena sredstva tudi od Gozdne uprave v Crnomlju (Knjiga, str. 87).

Od druge polovice šestdesetih let dalje, ko so v vasi tudi izvolili novega vaškega oskrbnika in dva odbornika, so Sodevčani začeli intenzivneje popravljati in urejati svojo vas. Poleg dela so vaščani skorajda pri vsaki akciji prispevali tudi denarna sredstva za nakup različnega materiala. Tako so kupili cement, s katerim so sezidali obcestne oporne zidove, most nad vaškim hudournikom, ali pa so z zbranim denarjem kupili betonske kanalizacijske cevi, železo itd. (Knjiga, str. 70) Ker vas še ni imela snežnega pluga, so na sestanku februarja leta 1969 vaščani sklenili, da si ga bodo napravili. Prostovoljno so zbirali les, za železne dele pa so vzeli denar iz vaške blagajne (Knjiga, str. 79). Ko je bil snežni plug (ralica) narejen, je vaški oskrbnik zapisal: "Šterbenc Jože se podveže, da bo vasno ralico / premazal s starim oljem, ker se ni odzval, ko / smo popravljali pot v klanec. Obenem se podveže, da bo / ralico skladiščil čez leto v skednju" (Knjiga, str. 83).

180

Vaščani so skrbeli tudi za čistočo vasi. S peskom so pogosteje posipavali poti in redneje čistili odtočne kanale (jarke) ob poteh. Na pot skozi vso vas so na primer marca 1971 navozili kar 48 m³ peska (Knjiga, str. 89). Na sestanku 6. marca 1971 so sklenili: "Za odpadke smo določili, da / Goranjčani odvažajo v breg pod / cesto, tam kjer bo postavljena tabla. / Za Dolenjčane je tudi določeno / za odvažanje odpadkov v dolenskem bregu. Smetišče / bo določila tabla" (Knjiga, str. 86). Včasih so se taki sklepi nanašali tudi na eno samo osebo ali na skupino vaščanov: "Šterk Miha se podveže, da bo očistil / jarek pred kapelico in doli / do Radeče svinjske štelice kar / je on zametal z vejami / in raznimi odpadki, do 15 aprila / t.l. Šterk Miha ima pri svoji / hiši napraviti odvod čez pot / na svojo njivo, ker oni tam / odlivajo vodo in od kapov od hiše / in skednja gre voda po poti." ; "Gorenčani se zavežejo, da bodo / izčistili kanale v breg in navozijo / peska po poti, to bodo napravili / čim prej bo vreme za tako delo" (Knjiga, str. 86).

Sodevčani pa niso sodelovali le v mejah svoje vaške skupnosti. Ko so začeli junija 1971 v Starem trgu graditi obrat metliške tekstilne tovarne Komet, ki naj bi dajala zaposlitev ljudem iz obkolpskih krajev, so tudi Sodevčani, tako kot ves okoliš krajevne skupnosti Stari trg, pomagali z delom in gradbenim materialom. Šestnajst gospodarjev je opravilo 398 prostovoljnih delovnih ur, prispevali pa so še 18 škarnic in 12 m³ peska (Knjiga, str. 90). Spomladi leta 1975 so vaščani prav tako prispevali denar za asfaltiranje ceste od Prelesja do Sodevcev, čeprav takrat niso položili asfalta skozi vas (Knjiga, str. 93). To se je zgodilo šele ob koncu maja in v začetku junija 1980. Poprej pa so, kakor je vestno zapisoval vaški oskrbnik Jože Mihelič, vaščani opravili dosti prostovoljnih delovnih ur, ko so pripravljali cestišče za asfaltiranje (Knjiga, str.87 - 102).

V sodevski vasni knjigi je do leta 1989, ko se zapisi v njej končajo, zapisanih še dvojice za vas pomembnih dogodkov. Prvi je napeljava šestih telefonskih priključkov leta 1985, ki so si jih vaščani na vaškem sestanku sporazumno razdelili med seboj. Pri tem so se tudi domenili, da bodo vsi sodelovali pri postavljanju drogov, s tem pa naj bi si tudi zagotovili "pravico pogovora pri sosedih" (Knjiga, str. 107). Druga odločitev, ki so jo na sestanku septembra 1988 sprejeli vsi vaščani, pa je bila, da bodo po vasi postavili pet svetilk za javno razsvetljavo (Knjiga, str. 111).

Sodevska vasna knjiga se konča s 112. stranjo, na katero je vaški oskrbnik še zapisal zapisnik sestanka 20. aprila 1989. Takrat so vaščani sklenili, da bodo za vaško javno razsvetljavo kupili osem luči, zabetonirali obcestno škarpo in

postavili mlaj za majske praznike. Izkupiček od njegove prodaje pa bodo porabili za nakup luči.

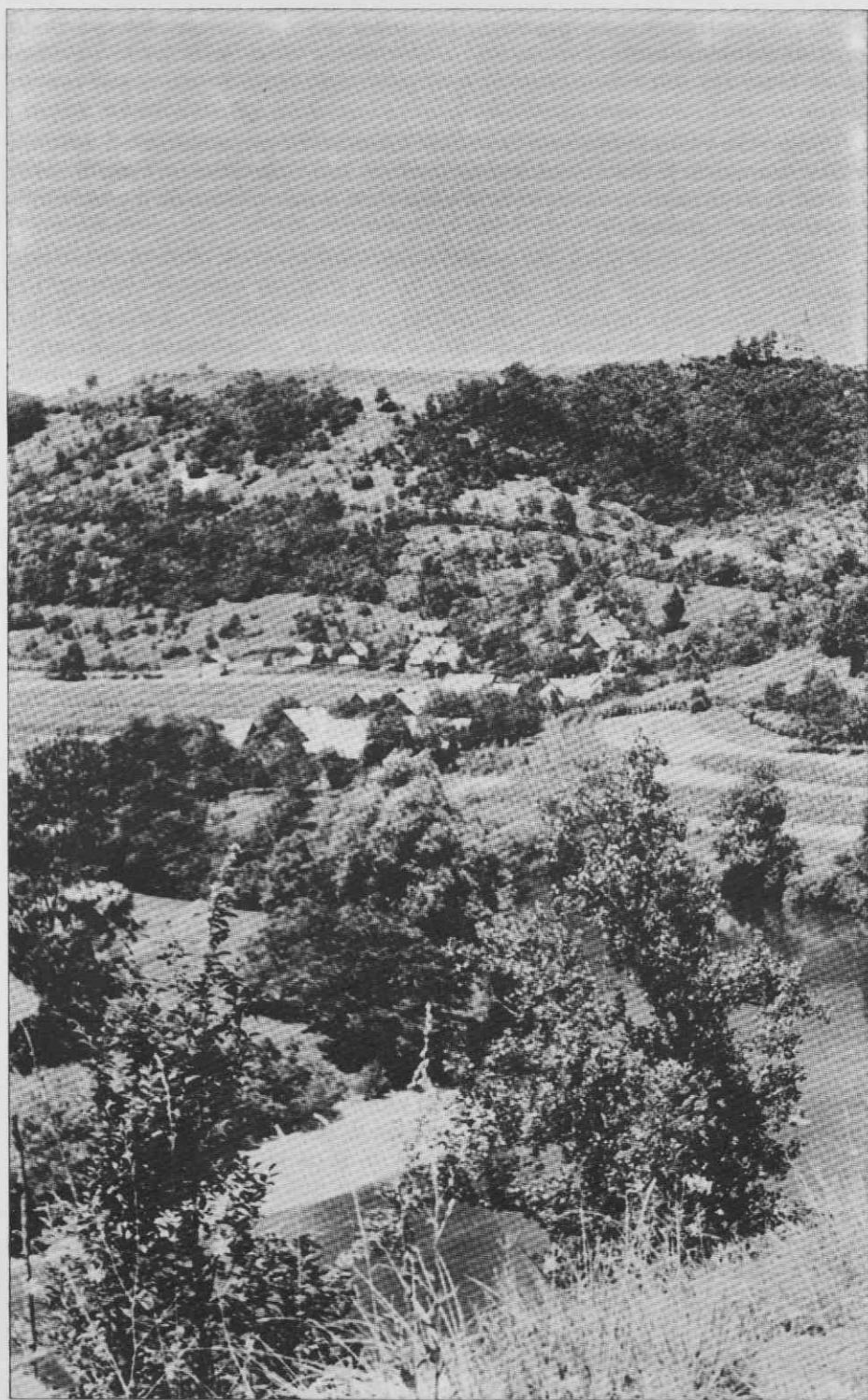
* * *

Sodevska vaška knjiga nam za več kot štirideset let pripoveduje o delovanju vaške skupnosti. Je dokument, ki ima med vaščani veljavnost javne listine. Na sklepe, ki so jih zapisali vanjo, so se posamezniki sklicevali tudi ob medsebojnih sporih pred sodiščem.

Vasna knjiga nam prikazuje spreminjanje tradicionalnih oblik povezovanja vaščanov ob skupnih delih, ob skrbi za preživljanje vaškega pastirja, pri posodabljanju vaške infrastrukture. Zato je posredno tudi vir, iz katerega lahko spoznamo stopnjo tehničnega napredka v Sodevcih, zaposlovanje vaščanov v industriji itd. Iz knjige so razvidna skupna vaška prizadevanja za nemoteno delovanje vasi in zapisani so tisti dogodki, ki so bili plod tega skupnega prizadevanja. V primerjavi z drugimi (na primer urbanimi) okolji pa nam zapisi povejo, katera so bila skupna dela, ki jih na primer v mestih niso poznali ali pa so jih poznali vsaj v manjšem obsegu. Slednjič pričajo tudi o času, v katerem so se dogajale razne spremembe in novosti v vasi.

181

Sodevska vasna knjiga je torej dokument, ki je namenjen skupnim vaškim interesom. Nastala je predvsem zato, da se ne pozabijo za skupnost pomembne odločitve in dogodki. Za etnologijo pa je vir, ki omogoča bolj poglobljeno raziskovanje vaške skupnosti in odnosov med vaščani.

ETNO MUZEJSKE STRANI
MUSEUM NEWS

Sedemdesetletnica ustanovitve
Etnografskega inštituta

The 70th anniversary of the
founding of the Ethnographic
Institute

Problemi

Current issues

Nove pridobitve

New acquisitions

Poročila

Reports

Nagrade, imenovanja

Honours and awards

Jubileji

Anniversaries

Deklaracija

Declaration

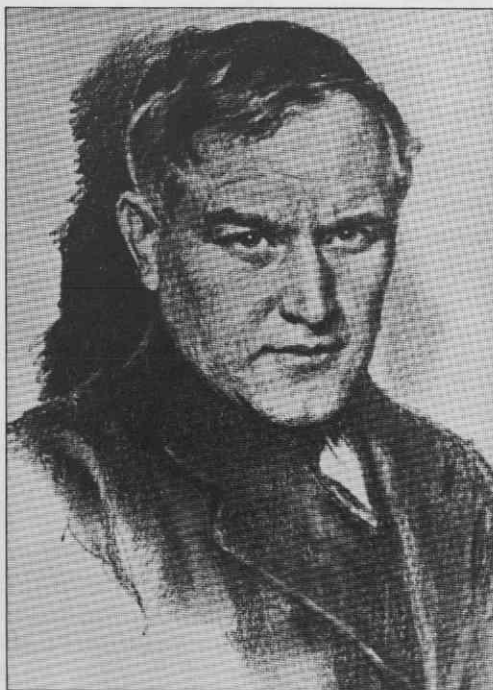
SEDEMDESETLETNICA USTANOVITVE ETNOGRAFSKEGA INŠTITUTA

184

Enaindvajsetega julija 1991 je minilo sedemdeset let od imenovanja dr. Nika Županiča za "šefa etnografičnega inštituta pri deželnem muzeju v Ljubljani". Tako ustanovljen Etnografski inštitut je pomenil seme za dve leti kasneje (l. 1923) nastali Kraljevi etnografski muzej, ki ga je "imenovani" mož vodil do 1940. leta, do odprtja stolice za "etnologijo in etnografijo" na Filozofski fakulteti, katerega prvi profesor je postal.

Inštitut in iz njega zrasli muzej, ta dvoedina ustanova, sinteza raziskovalnega, zbirateljskega, konzervatorsko-restavratorskega in prezentacijskega dela, pomeni prvo etnološko institucijo na Slovenskem.

(I.Sm.)

1. Portret Nika Županiča (r. 1876, u. 1961), ki ga je leta 1939 narisal Ivan Vavpotič. Grafit, 29 x 23,8 cm / sign. l. sp.: I. Vavpotič / Študijska knjižnica Mirana Jarca, Novo Mesto.

RAVNA TELJSTVO
Kranjskega dežel. muzeja

Štev. 353/1921

Vroč. 13. VII.

Poverjeništvu za uk in bogočastje.

Štev. 105/preds. V Ljubljani, dne 21. VII. 1921.

Imenovanje Dr. Nika Županiča
za šefa etnografičnega inštituta
pri deželnem muzeju v
Ljubljani.

Ravnateljstvu deželnega muzeja

v

Ljubljani

na znanje s pristavkom, da je glasom razpisne ministrstva za presveto z dne 1. julija 1921. U br. 1487 ministrski svet na seji dne 1. julija 1921. sklenil: "Kod pokrajinskega muzeuma u ljubljani ustanovljuje se etnografsko odeljenje. Šefem ovoga odeljenja postavlja se Dr. Niko Županič u V. činovnem razredu".

Da se uredi ta oddelek in določi razmerja med ravnateljstvom deželnega muzeja in med šefom etnografičnega oddelka, bom v mesecu avgustu sklical seje, ki se je bo sta udeležila ravnatelj muzeja in šef etnografskega oddelka.

Vodja poverjeništvu:

Šlabernj

2.a,b Faksimile sprednje in zadnje strani dopisa o imenovanju Nika Županiča za "šefa etnografskega odeljenja", oziroma za "šefa etnografičnega inštituta". Arhiv Narodnega muzeja v Ljubljani, dopis štev. 353/1921.

~~Ljubljana~~

Poverjeničstvo za uk in bogatstvo.

Štev. 105/preds.

V Ljubljani, dne 21/7.1921.

Gospod

prof. Dr. Nike Z u p a n - i č,

sedej pri gospodu Dr. Francu Dergancu, lastniku
stanovanja "Imena"

V

Ljubljani,

Komenskega ulica.

Njegove Visočanstvo prestolonaslednik Vas je z ukazom
z dne 17. julija 1921 imenovel za šefa etnografičnega inšti-
tuta pri deželni muzeju v Ljubljani v V. činovnem razredu.

O tem Vas obveščam in Vas izročam sverovljenci prepis uka-
za ter obema lista dne 1. julija 1921, nakazujen plače V. čin.
razreda, in sicer v znesku letnih sedemstineš /7000/ dinarjev
in pri sedajšnje dnevnice za Vas, soprogo in enega otroka.

Pozivljam Vas, da službo čim prej nastopite, ter si
pripravljam, da se uskladamu ravnatelja deželnega muzeja ure-
dim vaše poslovno področje.

Vedja poverjeničstva:

Staberne, l. r.

/.

PROBLEMI CURRENT ISSUES

MUZEJI NARODNOSTNIH MANJŠIN IN OHRANJANJE NARODNOSTNIH KULTUR

Imre Gráfik

187

IZVLEČEK

Prispevek Muzeji narodnostnih manjšin in ohranjanje narodnostnih kultur, v katerem avtor opisuje zadevne probleme, je bil predstavljen kot koreferat na sedmih Vzporednicah slovenske in hrvaške etnologije v Lendavi (14.-16. marca 1991).

ABSTRACT

The article Museums of national minorities and the preservation of national cultures, in which the author tackles a number of problems relating to this question, was first presented as a paper at the seventh parallel meetings of Slovene and Croatian ethnologists in Lendava (14 - 16 March 1991).

V začetku sedemdesetih let je imel avtor tega referata priložnost sodelovati pri postavitvi stalne razstave Mestnega muzeja v Senti, majhnem mestu na Tisi, v jugoslovanski Vojvodini.¹ Prizadevanja sentskega muzeja, ki so imela posebno vlogo v madžarsko-jugoslovanskem kulturnem in strokovnem sodelovanju, so opozorila na vprašanja muzejskega oziroma muzeološkega obravnavanja kulture narodnostnih manjšin.

V preteklih desetletjih so se vedno bolj uveljavljala vprašanja narodnostnih manjšin, v predimenzionirani politični obliki, drugič zopet v ne tako glasnih, vendar morda še pomembnejših kulturnih dejavnostih. Tudi naša država v tem procesu ni izjema. Zgodovinsko obstajajo za to številni razlogi. Naj opozorim le na izjavo Jánosa Csaplovicsa, objavljeno 1822. leta, v kateri je skušal označiti narode in narodnosti takratne Madžarske in je takratno narodnostno pestrost izrazil z danes že pregovornim izrekom. "Ogrska dežela je Evropa v malem."²

Odtlej so se državne meje močno spremenile, premaknile so se tudi etnične meje. Vendar se še vedno ne ujemajo z mejami nacionalnih držav, zato se vprašanja obstoja narodnostih manjšin nenehno zastavljajo, čeprav s spremenljivo intenziteto.

---

¹ Glej: G. Tripolszky 1989, str. 27. - Muzej v Senti je mogoče šteti za splošni muzej madžarske narodnosti v Jugoslaviji (Vojvodina). Jugoslovanska strokovna literatura posveča veliko pozornost razmeram narodnostnih manjšin.

Glej: L. Reháč 1969, L. Reháč 1978 in L. Reháč 1988.

² J. Csaplovics 1990, str. 13 (reprint!).

Ne glede na družbeno-politična dogajanja kulturnoteoretske raziskave vedno znova opozarjajo na probleme kulture narodnostnih manjšin:

I. Odnos med nacionalno državo in kulturo narodnosti, še posebno v povezavi z narodnostno zavestjo, etnično identiteto.³

II. Asimilacija kot splošen pojav. Venomer se zastavlja vprašanje, ali je to neizogibna usoda narodnostnih manjšin.⁴

III. Opazovanje teženj v odnosih med večinskim in manjšinskim narodom: ohranjanje, podrejanje, nadrejanje...⁵

Za etnografskega muzeologa je načelno-teoretično vprašanje, kako naj omenjene procese avtentično dokumentira, po drugi strani pa, s kakšno znanstveno metodo lahko prispeva k ohranjanju kulture narodnostnih manjšin.

188

Izhajati je treba iz tega, da je proučevanje kulture narodnostnih manjšin ena temeljnih sestavin naše stroke. Na to kaže dejstvo, da so tako ime kakor tudi program in kasneje samostojen oddelek Madžarskega društva za narodopisje, ustanovljenega 1889. leta, upoštevali pri svojem proučevanju narodne kulture tudi kulture manjšin.⁶

V zadnjih desetletjih so pomembnejši akademski, univerzitetni in drugi raziskovalni inštituti vedno več prispevali k proučevanju narodnosti in manjšin, ki živijo na Madžarskem.⁷

V zvezi s tem bi radi opozorili na muzeje, ki imajo posebno mesto in posebno vlogo pri vzdrževanju in razlaganju kulturne biti.⁸

Še bolj velja to za proučevanje, dokumentacijo in objavljanje gradiva, ki jih opravljajo tako imenovani splošni muzeji, ki se specializirajo za kulturo narodnostnih in drugih manjšin.

V zvezi s tem ni mogoče oporekati, da je bil v sedemdesetih letih narejen pomemben korak. Z znanstvenimi metodami so začeli zbirati in vrednotiti priče specifičnih materialnih in duhovnih vrednot etničnih izročil ter jih sporočati kulturni javnosti. Tako so nastali štirje splošni muzeji narodnosti (v Mohácsu južnoslovanski, v Tati nemški, v Békéscsabu slovaški in romunski). Poleg teh muzejev so se ukvarjali s proučevanjem narodnosti tudi drugi. V vsej državi je nastalo 22 lokalnih zbirk narodnostnih manjšin (šest južnoslovanskih, šest nemških, deset slovaških) in odprli so sedem domovinskih muzejev narodnosti (enega južnoslovanskega, enega nemškega, enega romunskega in štiri slovaške).⁹

³ Glej: O. Jászai 1912 in O. Löfgren 1988.

⁴ Glej: H. Haselsteiner 1987 in R. Joó 1977.

⁵ Glej: B. Andrásfalvy 1986 in O. Nahodil 1986.

⁶ Glej: L. Kósa 1989.

⁷ Glej: L. Kósa 1976, Paládi - A. Kovács 1981, V. Voigt 1986; tudi gradivo mednarodne konference raziskovalcev etnografije narodnosti v Békéscsabi oziroma zbornik z referati; dalje zbornik *Studienband Ethnographie der Südslaven / Slowaken, Deutschen und Rumänen in Ungarn*.

⁸ Glej: A. Kurucz - M. I. Balassa - P. Kecskés 1987 in Selmezi - A. Kovács - L. Szabo 1989, ustrezne dele oziroma splošno: L. Binni - G. Pinna 1986 in J. Korek 1988.

⁹ L. Kövágó 1981, str. 158.

Ne glede na to, kako kritično ocenjujemo narodnostno politiko preteklih desetletij, ne moremo prezreti dejstva, da je nastalo veliko število zbirk, ki lahko rabijo kot dobra podlaga za nadaljnje raziskave.

Pregled iz leta 1977 kaže takole število in vrste muzejev in zbirk narodnosti:¹⁰

Narodnost	Splošni muzej	Domovinski muzej	Lokalna zbirka
nemška	1	2	6
romunska	1	1	3
srbohrvatska	1	4	24
slovaška	1	5	10

Kljub manjšim ali večjim težavam se še dalje ustanavljajo lokalne zbirke in domovinski muzeji. Pri tem so nekatere zbirke opustili oziroma jih vključili v večje javne zbirke. Ustanovitev muzeja je sicer zapletena zadeva, vendar so se tudi tu zgodile spremembe. Leta 1983 je bil ustanovljen v Szentgotthardu domovinsko - zgodovinski in narodnostni muzej, ki je dobil ime po Avgustu Pavlu, znanem raziskovalcu domače slovenske ljudske kulture. Ker so se strokovnjaki iz tega muzeja strokovno izpopolnili v Ljubljani, ga lahko štejemo za slovenski narodnostni muzej.

Prav tako smo dosegli, da se v Gyuli pripravlja ureditev samostojnega romunskega narodnostnega muzeja.

V najnovjšem seznamu muzejev, zbirk in domovinskih muzejev, ki je bil objavljen leta 1988, najdemo te podatke:

nemški	12
južnoslovanski	11
slovaški	7
romunski	2
karpatskoukrajinski	1

S strokovno-znanstvenega stališča pa je podoba zelo različna. V zvezi z lokalnimi zbirkami in domovinskimi muzeji je več muzeoloških in znanstvenih problemov, ki terjajo po eni strani nadaljnje raziskave, po drugi pa nekatere popravke. Problem nastopi že pri pojmu domovinski muzej:

"Vprašanje je že razlaga tega pojma. Razlaganje pojma domovinski muzej, ki ga je težko definirati, samo še zaplete bistvo narodnosti."¹³

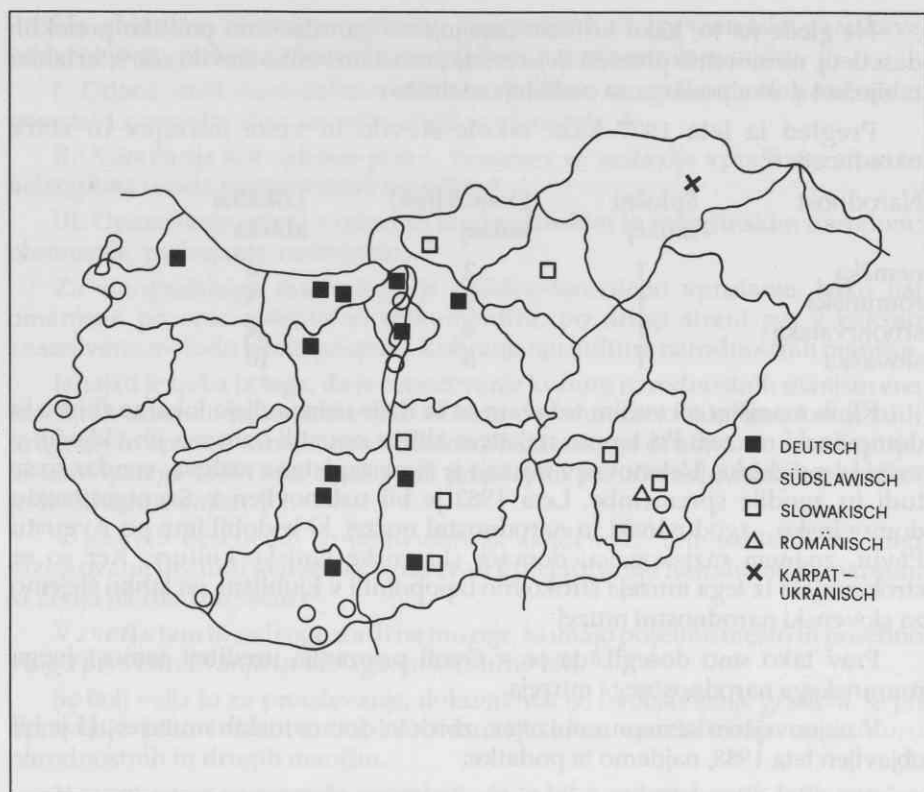
S strokovnega in znanstvenega stališča sta vloga in funkcija splošnega muzeja dosti bolj jasna. Pri tem lahko nastopijo problemi organizacije, funkcije in pristojnosti. Naj spomnimo na ministrsko odredbo o odpiranju muzejev narodnosti: "Etnološka raziskava narodnosti komitatov Baranya, Bekes in Komaron naj se izvede na vsem ozemlju in čimbolj temeljito. Z zagotovitvijo ustanov in organizacije je postala uresničitev tako zahtevnega sistema potencialno mogoča. V splošnih muzejih je bilo omogočeno bolj intenzivno

¹⁰ L. Kővágyó 1981, str. 178.

¹¹ M. Kozár M. - Z. Nagy - I. Walter 1983.

¹² M. Simon 1988, str. 228.

¹³ I. Dankó 1986, str. 400.

I. Gráfikov zemljevid muzejev

zbiranje dokazov kulturnega obstoja narodnosti. Rezultate teh prizadevanj je bilo mogoče videti na lepo pripravljenih razstavah z bogato vsebino. Vzporedno s tem je proučevanje folklorne prispevalo k temu, da so se kmetje začeli bolj zavedati svoje lastne biti in kulture." ¹⁴

V objavah o delovanju splošnega muzeja v Békéscsabi je mogoče spoznati prednosti, ki jih ima proučevanje narodnostne kulture, če to počne regionalni muzej z dolgo tradicijo. Sočasno pa je mogoče ugotoviti tudi težave, ki jih povzročajo povečan obseg dela in pogoji za delo, tehnične in stvarne ovire ter težave z osebjem.

V takih razmerah je treba poudariti, da so nedvomno upoštevanja vredni dosežki še vedno zasluga osebnega prizadevanja posameznikov. Tega pa dolgoročno ni mogoče dopuščati.

Prepričani smo, da so le muzeji kot ustanove s svojo trojno funkcijo primerni, da opravijo popolno in kompleksno dokumentacijo zgodovine in kulture narodnostnih manjših. Torej bi bilo treba muzejem narodnosti posvetiti več pozornosti v vseh ozirih.

Zato menimo, da bi bilo treba ustanoviti muzeje za vsako narodnost oziroma regijo posebej, tako zaradi družbeno-političnih razlik v matičnih državah kakor

¹⁴ I. Grin 1981, str. 354-355.

tudi zaradi novih oblik narodnostnih organizacij in ne nazadnje zaradi sprememb naselitve v Karpatih in razlik v zgodovinskem razvoju manjšin.¹⁵

Da bi muzeji narodnosti lahko opravljali svoje naloge, je treba dolgoročno postaviti te strokovne zahteve:

1/Zagotoviti in izboljšati je treba splošne pogoje za delovanje muzejev. Po možnosti je treba nastaviti dvojezičnega muzeologa, ki obvlada več znanstvenih področij.

2/Muzeji naj bi vsekakor imeli stalno razstavo o zgodovini in kulturi določene narodnosti in po možnosti naj bi prirejali občasne razstave ter izdajali dvo- ali večjezične publikacije.

3/Da bi zagotovili vsestransko dokumentacijsko delo, bi bilo treba ustanoviti muzejsko banko podatkov o narodnostih (kje so umetniški predmeti, arhivi, strokovne knjižnice ipd.).

4/Z moderno informatiko naj bi se muzeji vključili v mrežo inštitutov, ki se ukvarjajo s proučevanjem zgodovine in kulture določene narodnosti.

5/Menimo, da je nujen nenehen stik med strokovnimi znanstvenimi inštituti, ustreznimi organi matičnih narodov in muzeji, prav tako kot tudi materialna podpora matičnega naroda.

Nazadnje bi bilo idealno, če bi lahko bili muzeji z izpolnjevanjem zgoraj naštetih zahtev funkcionalno povezani z drugimi kulturnimi inštituti, centri, društvi in zvezami narodnosti oziroma z njihovo dejavnostjo, in sicer vsaj v istem mestu, če že ne v istem posloplju.¹⁶

LITERATURA

Andrásfalvy Bertalan

1986 A nemzetiségek néprajzi kutatásának elvi és módszertani kérdéseihez. V: A III. Békéscsabai Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai. 1. Budapest-Békéscsaba. 55-61.

Ács Zoltán 1984

Nemzetiségek a történelmi Magyarországon. Budapest.

Csaplovics János

1990 Ethnographiai értekezés Magyar Országról. Budapest.

Binni Lanfranco - Pinna Giovanni

1986 A Múzeum. Budapest.

Dankó Imre

1986 Az ügynevezett tájházak etnográfiai problémái. V: A III. Békéscsabai Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia Előadásai. 2. Budapest-Békéscsaba. 400-406.

Grin Igor

1981 A szlovák-román bázismúzeum tevékenysége és szerepe a nemzetiségi kultúrában. V: A II. Békéscsabai Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai. 2. Budapest-Békéscsaba. 354-361.

¹⁵ Glej: Z. Ács 1984 in Gy. Sarosács 1973.

¹⁶ S stališča delovanja muzeja pričujoče predavanje nima namena podrobno obravnavati načelnih vprašanj obstoja narodnostnih manjšin. Glej: R. Joó 1983 in L. Kövágó 1977. Zahteve, ki jih postavljamo muzejem narodnosti, se morda zdijo maksimalne; pri njihovem uresničevanju je treba upoštevati okoliščine in dopuščati nekatera odstopanja.

Haselsteiner Horst

1987 Az asszimilálódás mint általános jelenség - Kikerülhetetlen sors? Die Assimilation als allgemeines Phänomen - Ein unausweichliches Schicksal? Felsr - Oberwart.

Jászi Oszkár

1912 A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés. Budapest.
1986 A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés. Válogatás. Budapest. / Bevezette, válogatta és jegyzetekkel ellátta Litván György. /

Joó Rudolf

1977 Nemzetiségek és nemzetiségi kérdés Hyugat-Európában. Budapest
1983 A nyugat-európai kisebbségek sajátosságai és típusai. Budapest.

Korek József

1988 A muzeológia alapjai. Budapest

Kósa László

1976 A magyarországi nemzetiségek néprajzi kutatásának újabb eredményei. V: Nemzetközi Néprajzi Nemzetisé- gkutató Konferencia Békéscsaba. Budapest-Békéscsaba. 24-30.
1989 A Magyar Néprajzi Társaság száz éves története. 1889-1989. Budapest

Kovágó László

1977 Kisebbség, nemzetiség. Budapest. 1981 Nemzetiségek a mai Magyarországon. Budapest

Kurucz A. - Balassa M.I. - Kecskés P. /szerk./

1987 Szabadtéri Néprajzi Múzeumok Magyarországon. Budapest.

Löfgren Orvar

1988 Gondolatok a nemzeti érzés kulturális szerveződéséről. V: Nemzeti kulturák antropológiai nézetben. Kultura-elmélet és nemzeti kulturák 2. Budapest. 145-180.

Mukicsné Kozár Mária - Nagy Z. - Walter I.

1983 Helytörténeti és Nemzetiségi Múzeum Szentgotthárd. Krajevnozgodovinski in Narodnostni Muzej. Szombathely.

Nahodil Otakar

1986 Az enkulturációs folyamatok problematikája a nemzetiségi kutatásban. V: A III. Békéscsabai Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai. 2. Budapest-Békéscsaba. 564-589.

Paládi-Kovács Attila

1981 A néprajztudomány feladatai Magyarországon, különös tekintettel a nemzetiségi kutatásokra. V: A II. Békéscsabai Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai. 1. Budapest-Békéscsaba. 190-197.

Rehák László

1967 A kisebbségek Jugoszláviában. Novi Sad. 1978 Kisebbségektől a nemzetiségig. Ujvidék. 1988 Nemzet, nemzetiség, kisebbség Jugoszláviában. Budapest.

Sarosács György

1973 Magyarország délszláv nemzetiségei. V: Népi kultúra - Népi társadalom VII. Budapest. 369-390.

Selmezi-Kovács Attila - Szabó László /szerk./

1989 Néprajz a magyar múzeumokban. Budapest-Szolnok.

Simon Mária

1988 Múzeumok, kiállítások, galériák Magyarországon. Budapest.

Tripolszky Géza

1989 Néprajzi kutatások a Tisza és a Krivaja mentén. V: A határainkon kívüli magyar néprajzi kutatások II. Budapest. 26-31.

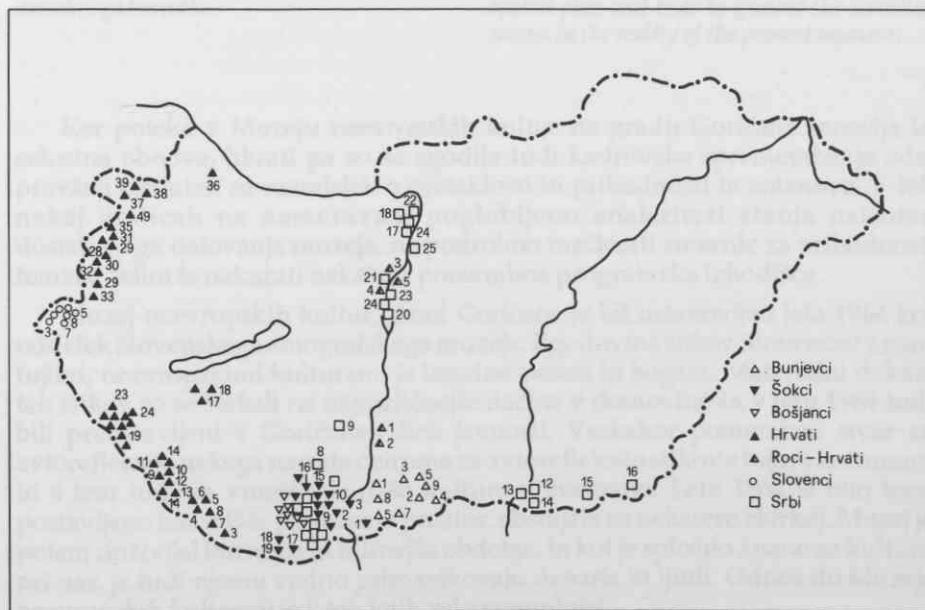
Voigt Vilmos

1986 A magyarországi nemzetiségek nemzetközi kutatása. V: A III. Békéscsabai Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai. 3. Budapest- Békéscsaba. 310-317.

LEGENDA K ZEMLJEVIDU

- I 1. Baja, 2. Bačalmaš, 3. Čavolj, 4. Čikerija, 5. Gornji Sentivan, 6. Gara, 7. Kačmar, 8. Vaskút, 9. Matević.
- II a) 1. Santovo
b) 2. Mohač, 3. Mohačka ada
c) 4. Veliki Kozar, 5. Šaroš, 6. Lotar, 7. Birjan, 8. Olas, 9. Belvárdgyula, 10. Minjorod, 11. Vršenda, 12. Lanjčok, 13. Titoš, 14. Erdosmárok, 15. Maraza, 16. Katolj.
d) 17. Kašad, 18. Dolnji Sentmartin, 19. Breme.
- III 1. Ata, 2. Kukinj, 3. Nemeti, 4. Pečudvard, 5. Pogan, 6. Salanta, 7. Semelj, 8. Sukid, 9. Suka.
- IV a) I 1. Starin, 2. Drvljanci, 3. Križevci, 4. Gornji Martinci, 5. Lukovišće, 6. Potonj, 7. Brlobaš, 8. Novo Selo.
b) II 9. Berzence, 10. Bélavár, 11. Vízvár, 12. Heresznye, 13. Babócsa, 14. Bolhó, 15. Tarony.

193

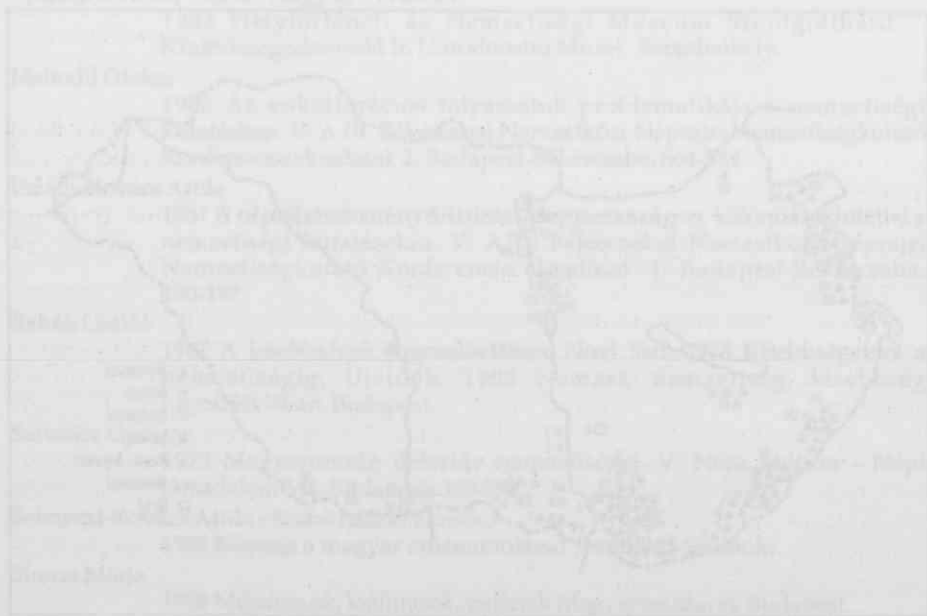
V: Đuro Sarošac: Južni Slaveni u Mađžarskoj. Etnografija Južnih Slavena u Mađžarskoj 2. Budimpešta, 1977. 7-37. - 10/11./

- c) 16. Tótszentpál, 17. Táska, 18. Buzsák.
- d) 19. Murski Krstur, 20. Tótszentmárton, 21. Tótszerdahely, 22. Semjénháza, 23. Petrivente, 24. Fičehaz, 25. Legradska Gora, 26. Belezna, 27. Molnári.
- e) 28. Narda, 29. Hrvatski Židanj, 30. Prisika, 31. Olmod, 32. Felsőcsatár, 33. Szentpéterfa, 34. Hrvatske Šice.
- f) II 35. Bizonja, 36. Hrvatska Kemlja, 37. Kópháza, 38. Fertohomok, 39. Hidegség, 40. Und.

V. 1. Baćin, 2. Dušnok, 3. Erd, 4. Erči, 5. Tukulja.

VI 1. Alsószölnök, 2. Apátistvánfalva, 3. Felsőszölnök, 4. Kétyölgy, 5. Rábatótfalu, 6. Szakonyfalva, 7. Orfalu, 8. Szentgotthárd.

- 194 VII a) 1. Mohač, 2. Lipova, 3. Iločac, 4. Madarboja, 5. Vilanj, 6. Šumberak, 7. Šarok, 8. Erdosmecske, 9. Medina, 10. Borjad, 11. Veliki Budmir.
- b) 12. Deska, 13. Sirig, 14. Novi Sentivan, 15. Madarčanad, 16. Batanja.
  - c) 17. Budakalas, 18. Čobanka, 19. Lovra, 20. Ráckeve, 21. Százhalombatta, 22. Sentandreja, 23. Sigetčip, 24. Pomaz, 25. Budimpešta.

KAKO NAJ VAM PRODAMO MODRINO NEBA ¹⁾

Ralf Čeplak

195

IZVLEČEK

Prispevek z malce provokativnim naslovom *Kako naj vam prodamo modrino neba* in podnaslovom *Kako dolga je pot iz utopije v realnost* obravnava današnje stanje Muzeja neevropskih kultur na gradu Goričane pri Ljubljani, v katerem poteka temeljita prostorska, kadrovska in konceptualna preobrazba. Glede na sedanjo utopičnost vsakršnih investicij v kulturo postavlja izhodišča za optimalen muzeološki prostorski plan in skuša t.i. utopijo čimbolj ozemljiti oziroma uokviriti v realnost današnjega trenutka.

ABSTRACT

This contribution, bearing the somewhat provocative title *How to sell you a blue sky and the sub-title How long is the path from utopia to reality*, deals with the present state of the Museum of Non-European Cultures in the castle Goričane near Ljubljana, which is undergoing a spatial and conceptual transformation as well as changes in personnel. Bearing in mind the present-day utopianism of all kinds of investments in culture, the article proposes a point of departure for an optimal museological spatial plan and tries to ground the so-called utopia in the reality of the present moment.

Ker poteka v Muzeju neevropskih kultur na gradu Goričane sanacija in celostna obnova, hkrati pa so se zgodile tudi kadrovske spremembe, je zdaj pravi trenutek za razmislek o preteklosti in prihodnosti te ustanove. V teh nekaj vrsticah ne nameravam poglobljeno analizirati stanja oziroma dosejanega delovanja muzeja, ne podrobno razčleniti smernic za prihodnost, temveč želim le nakazati nekatera pomembna programska izhodišča.

Muzej neevropskih kultur, Grad Goričane je bil ustanovljen leta 1964 kot oddelek Slovenskega etnografskega muzeja. Zgodovina stikov Slovencev z nam tujimi, neevropskimi kulturami je izredno pestra in bogata. Materialni dokazi teh stikov so se stekali na najrazličnejše načine v domovino in v letu 1964 tudi bili predstavljeni v Goričanah širši javnosti. Vsekakor pomembna stvar za avtorefleksijo nekega naroda oziroma za avtorefleksijo stikov s tujimi kulturami in s tem tudi za vmeščanje naše kulture v svetovno. Leta 1964 je bilo torej postavljeno izhodišče (našel se je prostor, obstajale so nekatere zbirke). Muzej je potem doživljal burnejša in mirnejša obdobja, in kot je splošno znano za kulturo pri nas, je tudi njemu vedno primanjkovalo denarja in ljudi. Odnos do Muzeja neevropskih kultur se je v teh letih zelo spreminjal.

---

¹ Iz govora Seatla, poglavarja severnoameriškega indijanskega plemena Skvomiš.

V času vzpona gibanja neuvrščenih si je nadel to "politično preobleko" (zelo značilno za nas Slovence je, da mešamo politiko s kulturo in narobe - morda je to zaradi kompleksa naše majhnosti?) in polno zaživel v svoji "neuvrščenosti", ob tem pa pozabljal na univerzalnost KULTURE v najširšem smislu. Zbirke so se dopolnjevale oziroma širile zelo stihijsko, kar je bilo normalna posledica družbenega (ali bolje ideološkega) odnosa do kulture kot nečesa marginalnega, samemu sebi namenjenega, kot nečesa "v oblakih ali celo nad njimi" oziroma kot nujnega zla potrate...

Časi se spreminjajo. Čeprav smo tik pred gospodarskim zlomom in razpadom "družbenih dejavnosti", je zdaj idealna priložnost za uveljavljanje drugačne miselnosti in v zvezi s tem na novih temeljih (upam, da to ne bo izzvenelo kot obrabljena floskula) grajene bolj načrtne, sistematične oziroma konceptualno bogatejše prihodnosti.

Naj se povrnem k Muzeju neevropskih kultur.

Najosnovnejše stvari za naprej so tri: KONCEPT, LJUDJE (po možnosti čim bolj strokovno usposobljeni) in SREDSTVA (verjetno se bo vir sredstev v prihodnosti precej spremenil: tudi v kulturi se bomo prisiljeni "tržno obnašati" oziroma naučiti se bomo morali prodajati svoje znanje in storitve).

Za izdelavo temeljitega koncepta je seveda potreben čas. Pri tem nameravam upoštevati sodobna muzeološka dognanja (tudi v formalnem oziru so muzejske ustanove v čedalje bolj dinamičnem razvoju že zdavnaj presegle stopnjo t.i. "temeljev kulture"). V vsebinskem oziru pa nameravam izhajati iz pestrih preteklih stikov Slovencev z neevropskimi kulturami (misijonarji, popotniki, pomorščaki, diplomati, raziskovalci, pustolovci...).

Ker je grad oziroma dvorec biser baročne arhitekture, bo seveda tudi po temeljiti sanaciji in obnovi ohranil vse svoje slogovne značilnosti in revitaliziran grajski park. Ob muzeju se gradi restavracija, ki naj bi bila s svojo kulinarčno ponudbo vsebinsko vezana na muzej. Muzej naj bi revitaliziral in reaktiviral grajsko kapelo, reprezentančne prostore - t.i. viteško dvorano (možnost porok, sprejemov, komornih koncertov...) - skratka, vanj naj bi se vrnilo tako duhovno kot kulturno življenje, stregel naj bi radovednosti in vedoželjnosti obiskovalcev, jih kratkočasil, razveseljeval, notranje bogatil in plemenitil ter s seznanjanjem s pestrostjo in bogastvom kultur in civilizacij našega planeta širil planetarno zavest.

PROGRAM PROSTORSKIH NAMEMBNOSTI IN POTREB OZIROMA STRUKTURE MUZEJSKE KOMUNIKACIJE V MUZEJU NEEVROPSKIH KULTUR V DVORCU GORIČANE

ali:

kako dolga je pot iz utopije v realnost?

ali:

smo Slovenci že dosegli stopnjo civilizacijskega razvoja, na kateri se lahko kosamo s t.i. razvitim svetom in se lahko odkrito pogovarjamo, brez vnaprejšnjega omalovaževanja, kompleksov itn., o realnih potrebah realne ustanove: "zakladnice spominov in znanj" na področju muzealstva?

Pred letom in pol svet ni verjel, da se bo podrl berlinski zid, pa se je, zelo hitro.

Nihče ni verjel v ponovno združitev obeh Nemčij, pa sta se. Nihče ni verjel v tako fundamentalne spremembe v Sloveniji, pa se vseeno dogajajo.

Pred tremi leti se je sesul strop v goričanskem dvorcu, in malo je manjkalo, da ni pokopal moje predhodnice in utemeljiteljice Muzeja neevropskih kultur dr. Pavle Štrukelj. Imela je veliko srečo in ostala živa. Sesuti strop pa je v našem "kulturnem" okolju pomenil "srečo v nesreči" oziroma signal, da je le napočil čas, ko bo treba stavbo temeljito sanirati, obnoviti in restavrirati.

Morda se zdi čudno, da sem začel ta spis z berlinskim zidom, vendar se kažejo neverjetne vzporednice med njim in goričanskim dvorcem. Kot je bila potrebna zrušitev berlinskega zidu, da je nastala neka nova (pred letom dni še popolnoma utopična) kvaliteta, tako se je moral sesuti strop v Goričanah, da se je končno našlo nekaj denarja in se je začela sanacija in obnova, in morda bo tudi tu nastala neka nova (za zdaj še popolnoma utopična), muzejska kvaliteta.

Muzej neevropskih kultur v Goričanah je bil prvi takšen muzej v Jugoslaviji in še danes je po obsegu in kvaliteti svojih zbirk vodilen. Pa ne gre samo za to. Pomembnejše je spoznanje, da smo se tudi Slovenci, tako kot drugi ljudje, radovedni, pogumni, včasih s pustolovsko žilico, včasih s trebuhom za kruhom, včasih iz neke notranje nuje po pomoči drugim ljudem in še iz cele vrste drugih razlogov odpravljali v daljne kraje, se srečevali z domačini in živeli z njimi krajši ali pa tudi daljši čas, včasih pa celo vse življenje. Ob vrnitvi domov ali pa v pismenih stikih z domačimi pa so pripovedovali, pojasnjevali in včasih tudi objavljali o tem, "kako živijo ljudje drugje, kakšni so, ali se res tako zelo razlikujejo od nas oziroma mi od njih, v čem so te razlike itn."

S temi informacijami so prihajali k nam tudi najrazličnejši izdelki: predmeti za vsakdanjo rabo, verski predmeti, oblačila, orožje, glasbila... Tako so si naši ljudje lahko ustvarili bolj nazorno podobo o tujih ljudstvih.

Seveda so bila pripovedovanja pa tudi predmeti močno začinjena z eksotiko (zanimivo, da si še današnji obiskovalec rajši ogleda bolj "eksotičen" oziroma nenavaden predmet v naših zbirkah, npr. čevljuje, ki so jih nosile Kitajke z deformiranimi nogami). To je do neke mere pačilo dojemanje načina življenja drugih ljudstev, pa vseeno so stiki posameznih Slovencev s tujimi kulturami širili in še vedno širijo našo zavest o tujih kulturah in posredno tudi poglobljajo zavest o naši lastni kulturi.

Morda to vedno znova poudarjamo, ker želimo jasno povedati, da Muzej neevropskih kultur ni in nima namena biti zbirka eksotičnih preostankov, niti ni glasnik razblinjajočega se političnega konstrukta - "neuvrščenosti", temveč namerava čimbolj kompleksno predstaviti neevropske kulture, s katerimi smo Slovenci prihajali, še prihajamo ali bomo prihajali v stike.

Zdaj, ko postajajo tudi pri nas vse bolj popularni južnokorejski avtomobili hyundai ali osebni računalniki Made in Taiwan, se vprašamo: "Kaj pa sploh vemo o Koreji ali Tajvanu?" Ali ne bi bilo nadvse učinkovito, preprosto in elegantno, da bi nekdo, ki bi želel kaj več zvedeti o Koreji, prišel v dvorec Goričane, si ogledal razstavo, si izposodil kakšno knjigo, pogledal video ali diapozitive, poslušal korejsko glasbo ob korejskem čaju, morda še prebral korejski časopis v angleški izdaji in odšel zadovoljen ali pa tako nezadovoljen oziroma nepotešen, da bi čimprej sam odpotoval v Korejo!

Govorim o utopiji, a zakaj ne bi utopija čez leto, dve, morda tri, pet postala realnost?!

Po tem uvodu, ki se na prvi pogled ne sklada z naslovom Program prostorskih namembnosti in potreb, a se dotika jedra problema marginalizacije naših strokovnih možnosti in sposobnosti tudi na področju humanističnih ved, bom navedel splošna muzeološka izhodišča v zvezi z gradom Goričane.

V zadnjem desetletju doživljajo muzeji povsod po svetu nesluten razcvet. Medtem ko so bili v preteklosti "templji muz" in so ostajali veličastno odmaknjeni od življenja, se je v zadnjem času razvila vrsta ustanov, ki jih še vedno imenujemo muzeji, a vedno bolj strežejo željam in potrebam publike. Muzeji se vse bolj socializirajo, postajajo vse bolj komunikativni, ne zadovoljujejo le estetskih potreb, temveč vedno bolj sodelujejo pri ustvarjalni izrabi prostega časa.

Po Icomovi definiciji muzeja (ki je povzeta iz statuta, sprejetega na 11. generalni konferenci 1974. leta v Kopenhagnu) je muzej neprofitna stalna ustanova v službi družbe in njenega napredka, odprta publiki, ustanova, ki zbira, varuje, raziskuje, objavlja in razstavlja zaradi študija, izobraževanja in razvedrila materialna pričevanja o človeku in njegovem okolju.

Definicija navaja najsplošnejše muzejske funkcije, iz katerih izhaja tudi vsak resen program prostorskih namembnosti in potreb muzeja.

Namen programa je zadostiti sodobnim muzeološkim zahtevam in v zvezi s tem zagotoviti optimalnost investicij.

V muzeoloških izhodiščih za muzejsko prostorsko načrtovanje se opiram na Yani Herreman (arhitektko, muzeologinjo in umetnostno zgodovinarico, predsednico Icomta, Icomovega mednarodnega odbora za arhitekturo in muzejsko tehniko):

Muzej naj bi kot ustanova igral pomembno in vsakdanjo vlogo v življenju skupnosti, ki ji služi. S povečanjem svojih družbenih in družabnih funkcij naj bi postal sredstvo komunikacije, družabno središče in instrument za demokratizacijo kulture, poleg svoje že znane izobraževalne vloge. Na muzejsko infrastrukturo oziroma prostorsko načrtovanje vplivajo različni dejavniki:

1. število obiskovalcev,
2. vrsta obiskovalcev (socialni, poklicni status: posebno pozornost je treba posvetiti invalidom: slepim, gluhonemim, paraplegikom...),
3. potrebe obiskovalcev,
4. muzejske dejavnosti,
5. novi načini postavljanja razstav,
6. številni vidiki varovanja oziroma zaščite predmetov.

Preobrazba muzejev v kulturne centre s številnimi komunikacijskimi dejavnostmi, v katerih se razvijajo socialnodinamični procesi in komercializacija muzejske ponudbe, ustvarja nove kvalitete storitev in prostorov, namenjenih za javnost (repcija, trgovina, okrepčevalnica...).

Vse bolj raznovrstne in specializirane funkcije muzeja zahtevajo prostore, ki jih določajo velikost, tehnična oprema, povezava z drugimi deli muzeja. (Npr. depoji morajo zadostiti specializiranim in specifičnim potrebam: mikroklima mora ustrezati materialu predmetov, police oziroma prostori morajo ustrezati velikosti predmetov, prav tako tudi razstavne dvorane potrebujejo ustrezno

mikroklimo / temperaturo, relativno vlažnost /, osvetlitev, muzejska pedagoška služba poteka v razstavnih dvoranah oziroma v občasni in stalni zbirkah, potrebuje pa tudi svoje prostore z ustrezno tehnično opremo. Seveda morajo biti povsod nameščene varnostne naprave (zaščita pred požarom, vlomom...).

Poseben problem muzejskega prostorskega načrtovanja oziroma muzeoloških potreb nastopi v muzeju v historični stavbi (npr. gradu, dvorcu, samostanu itn.), ki je že sama po sebi spomenik in je spomeniško zaščiten. Zato se prostorsko načrtovanje v historični oziroma spomeniško zaščiteni stavbi bistveno razlikuje od načrtovanja v novi, "nevtralni" stavbi. Mnogovrstne težave povzročajo upoštevanje spomeniško-varstvenih kriterijev na eni in muzeoloških zahtev na drugi strani. Za optimalno rešitev so potrebni kompromisi. Program naj bi torej omogočil optimalno delovanje vseh funkcij muzeja, upoštevajoč in ohranjajoč vse spomeniške značilnosti stavbe.

Naj ponovimo: za normalno, uspešno, kvalitetno in kreativno delo v muzeju ter izvajanje vseh muzejskih aktivnosti je treba zadostiti splošnim muzeološkim zahtevam. Te so:

1. Ustrezno varovanje muzejskih zbirk. To terja trdno konstrukcijo stavbe, ognja varne prostore z ustrezno mikroklimo in zavarovane pred vlomom.
2. Zagotovitev muzejskega informacijskega potenciala. To zahteva ustrezne prostore za občasne in stalne razstave, knjižnico, indok center, predavalnico...
3. Prostori za oddih obiskovalcev (okrepčevalnica, restavracija, park).
4. Prostori za znanstvenoraziskovalno delo oziroma delovni prostori za osebje muzeja in prostori za gradivo informacijske narave.

Pri načrtovanju je treba upoštevati razvoj muzeja (širjenje zbirk, nove funkcije kot posledico vsestranske rasti muzeja, večanja števila muzejskih delavcev).

Podcenjevanje vitalnih potreb muzeja lahko za dalj časa zavre njegovo dejavnost.

Ob vseh teh ugotovitvah menim, da je za Muzej neevropskih kultur v Goričanih prav zdaj idealna priložnost, da se reorganizira tako v prostorskem kot v vsebinskem oziru.

Zato predlagam:

V grajskem prostoru naj bi bili javni prostori, namenjeni publiku, v sosednji stavbi - "Galeriji" (bivšem gospodarskem poslopju in konjskem hlevu) - pa naj bi bili prostori za muzejsko osebje in depoji.

Glede na tloris grajskega poslopja predlagam:

V kleti: okrepčevalnica.

V pritličju:

vhodna avla (z oznakami javnih prostorov): garderoba, blagajna, informacije, prostor za čistila, muzejska trgovina (katalogi, plakati, razglednice, avdio- in videokasete, komercialni izdelki iz neevropskih dežel, knjige o neevropski etnologiji...), dvigalo (za paraplegike, matere z otroki, starejše občane), stranišče (žensko, moško), prostor za varstvo otrok, občasno razstavišče (6 prostorov), delavnica vzdrževalnica, interno stopnišče, manjša predavalnica oziroma muzejsko-pedagoška delavnica, restavrirana kapela (ponovno v javni funkciji:

v njej bi potekali občasni liturgični obredi, komorne prireditve, cerkvene poroke, krsti...).

V pritličju morata biti tudi javni telefon ter poštni nabiralnik.

V prvem nadstropju in na podstrešju: samo dvorane za občasne in stalne razstave, razen dvorane s freskami Antona Werleta, ki naj bi rabila za poroke in slovesne sprejeme, in prostora za predavalnico, projekcijsko sobo, "teater senčnih lutk".

Povezavo med pritličjem, prvim nadstropjem in podstrešjem bi omogočale stopnice in dvigalo, ki je nujno potrebno za prevoz paraplegikov, mater z otroki, starejših ljudi in raznih predmetov.

200 V vsem grajskem poslopju so nujni ogrevanje, ustrezna mikroklima, protipožarna zaščita in alarmne naprave pred vlomom.

Muzej mora biti odprt vse leto.

V sosednji stavbi, "Galeriji", predlagam: depoje, delovne kabinete za kustose, knjižnico, čitalnico, hišniško stanovanje, garsonjero za strokovnjake na daljšem delovnem obisku, sanitarije s tušem, čajno kuhinjo, prirodno dvigalo, kurilnico, delavnico.

V vsem poslopju so nujni ogrevanje, ustrezna mikroklima, protipožarna zaščita in alarmne naprave pred vlomom.

V prihodnosti bi bilo smotno tudi urediti grajski park in ga skrbno negovati, saj bi s tem omogočili celostno ponudbo muzeja.

K celostni ponudbi sodi tudi restavracija (bivši grajski kravji hlevi) s kulinaricnimi specialitetami iz neevropskih dežel.

Obisk takega muzeja bo ob ustreznem konceptu muzejskih razstav, ki naj bi obiskovalca pritegnile, ga vzgajale in izobraževale, mu omogočale estetske užitke, ga šokirale, aktivirale, razveseljevale in zabavale, pomenil za obiskovalca trajno pozitivno osebno izkušnjo.

SKLEP

Muzej Goričane so začeli intenzivno sanirati in obnavljati februarja 1990. Sprva so morali ojačiti stare, dva metra globoke temelje, kajti stavba se je zaradi talne vode posedala. Zaradi posedanja so se rušili grajski stropovi (ki so bili dotrajani in prepereli). Treba je bilo betonirati novo ploščo in nanjo pritrditi stropne s štukaturami. Zamenjali so ostrešje... Zaradi pomanjkanja denarja potekata sanacija in obnova po fazah. To pomeni, da se sanira in obnovi najprej en grajski trakt, nato drugi itn. Do pred kratkim ni obstajal celosten globalen projekt sanacije in obnove, ki bi upošteval tako spomeniškovarstvena kot tudi muzeološka izhodišča. Stvari se premikajo. Žal pa se ponavlja stara zgodba: "Ni denarja!"

Letos (1991) je dvorec Goričane izpadel iz vseh programov financiranja: spomeniškovarstvenega in investicijskega, republiškega in mestnega. Zato se po pravici lahko znova vprašamo:

"KAKO DOLGA JE POT IZ UTOPIJE V REALNOST?!"

NOVE PRIDOBITVE NEW ACQUISITIONS

PET OSELNIKOV IZ ZGORNJE SAVINJSKE DOLINE

201

Oselniki so med zbirkami predmetnih virov o kmečkem gospodarstvu nedvomno ena izmed najbolj opaznih v svoji likovni oblikovanosti. Sodim, da nisem v zmoti, če pravim, da so jih v muzeju zbirali bolj zaradi slednje kot zaradi njihove pričevalnosti o določenem kmečkem delu, o košnji, o žetvi. Ker so jih radi nosili "lepe" in jih ponekod še nosijo za pasom tudi njihovi uporabniki, ne preseneča, da so za marsikoga postali stenski okras in iskan predmet za neredke zbiralce starin in umetnin.

Zbirka oselnikov, ki jo hrani Slovenski etnografski muzej, šteje sedaj 78 primerkov. Ko jo dopolnjujemo zaradi študijskih in končno tudi razstavnih namenov, le redko najdemo krašene oselnike, povedne na svoj način, na terenskem raziskovanju. Pet oselnikov iz zgornje Savinjske doline smo jeseni leta 1990 kupili pri gospodu Stanetu Strgarju iz Ljubljane (Prešernova 15).

Dr. Strgar, ljubitelj vsega lepega, je menda pred približno tridesetimi leti hodil na lov v Luče in kraje nad njimi. Na visokogorskih kmetijah, ki jih je obiskoval med zalezovanjem gamsov, je opazil po svoji presoji izjemne oselnike in jih odkupil. Po izročilu so bili "še od prejšnje generacije", tedaj stari vsaj petdeset let, torej s konca 19. ali z začetka 20. stoletja.

Trije izmed petih, ki jih je prodal nam, so leseni, dva sta iz govejega roga. Oba roževinasta sta poleg naravne ukrivljenosti še dodatno oblikovana, kar je v primerjavi z drugimi oselniki iz govejih rogov v muzejski zbirki, praviloma preprostih, zgolj naravnih tulcev za osle, nekaj posebnega.

Prvi (slika 1) ima ob nošnji telesu priležno stranico (na katero je z dvema kovicama pritrjena kovinska kljuka za zatikanje oselnika za pas) podaljšano v nastavek, vanj vrezana dva križa in okoli njiju po tri okrasne luknjice. Na sprednji stranici ima vrezani inicialki FF in letnico 1912.

Drugi (slika 2) je še bolj izjemen. Ima v pravokoten nastavek podaljšano ob nošnji telesu priležno stranico (z dvema kovinskima zankama malo pod vrhom, skozi kateri je pretaknjena vrvica za privezovanje na pas). V vodoravnem prerezu je skoraj pravokoten, s posnetimi vogali. Rogova konica je izrezljana v živalsko glavo (spominja na jazbečevo ali na medvedovo), z očmi, nosnicama in gobcem iz vstavljenih kovinskih delcev. Oselnik ima na sprednji stranici vrezani inicialki FV in letnico 1898.

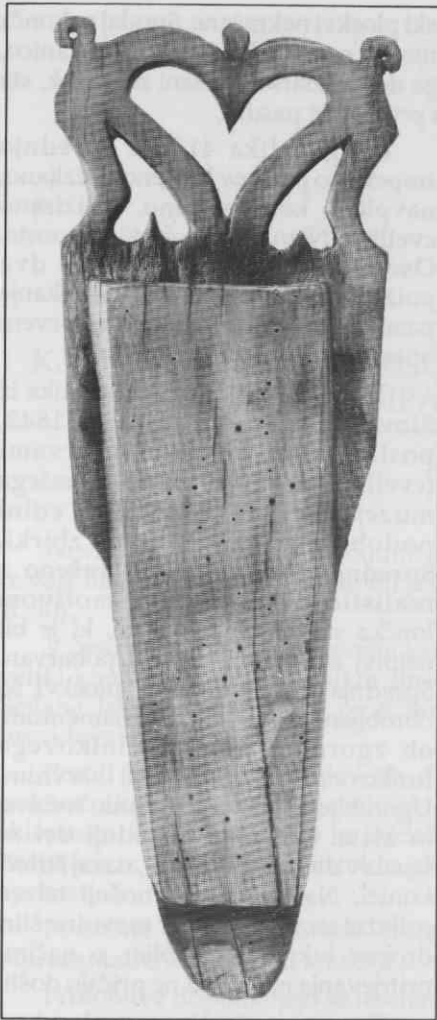

1. Oselnik. Z letnico 1912.
Iz zgornje Savinjske doline.
Goveji rog. Višina 27,5 cm,
širina 7,4 cm, globina 3,5 cm.
Slovenski etnografski muzej,
Ljubljana, inv. št. EM 17164
(Foto C. Narobe, 1991).

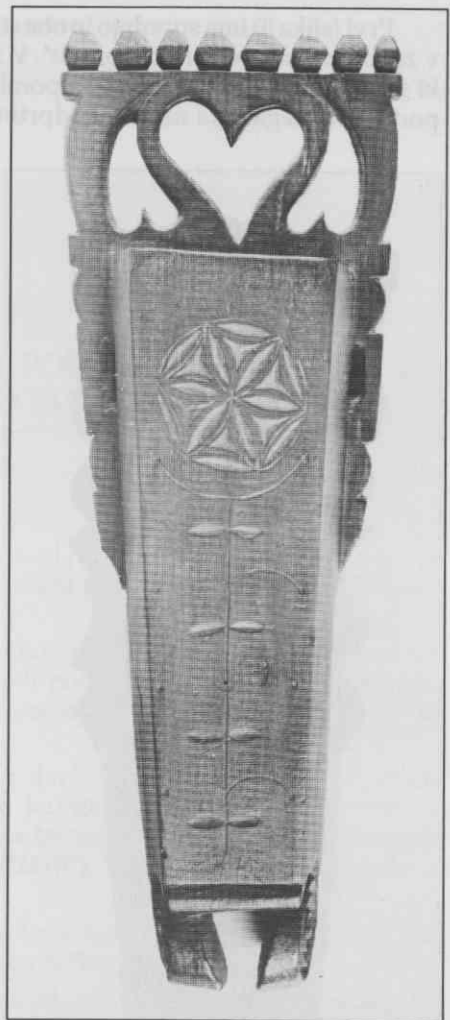

2. Oselnik. Z letnico 1898.
Iz zgornje Savinjske doline.
Goveji rog, rezljano. Višina
31,8 cm, širina 8,5 cm, globina
4,5 cm. Slovenski etnografski
muzej, Ljubljana, inv. št. EM
17165 (Foto C. Narobe, 1991).

Vsi trije leseni primerki so takšni, kakršen naj bi bil na posamezni domačiji vedno le eden, "gospodarjev oselnik" (kot se spominja njihov zbiralec). Sodijo v oblikovni tip oselnikov, znan s Štajerskega. So nekoliko konično oblikovani in trapezasti v vodoravnem prerezu. Spodaj so brez konic za zatikanje v zemljo, kakršne imajo po tipološki razvrstitvi G. Makaroviča (Slovenska ljudska

3. Oselnik. S konca 19. ali z zač. 20. stol. Iz zgornje Savinjske doline. Trd les, rezljano. Višina 33,5 cm, širina 12,2 cm, globina 5 cm. Slovenski etnografski muzej, Ljubljana, inv. št. EM 17166 (Foto C. Narobe, 1991).

4. Oselnik. S konca 19. ali z zač. 20. stol. Iz zgornje Savinjske doline. Trd les, rezljano. Višina 33 cm, širina 12 cm, globina 5,5 cm. Slovenski etnografski muzej, Ljubljana, inv. št. EM 17167 (Foto C. Narobe, 1991).

umetnost, 1981, str. 270) valjasti oselniki (z eno konico), najbolj uveljavljeni na Gorenjskem in deloma na Dolenjskem, in kvadrasti, poligonalni ali rahlo konično trebušasti oselniki (z dvema konicami), znani z Dolenjskega. Vsi trije na novo pridobljeni imajo ob nošnji telesu priležno stranico podaljšano v okrasno oblikovan nastavek z motivom treh src, ki je vsakokrat malce drugače izveden.

Prvi (slika 3) ima sprednjo in obe stranski ploskvi neokrašene. Spodaj se konča v zaobljeno, naprej štrlečo "brado". V zadnjo, ob nošnji telesu priležno stranico, ki se že od srede oselnikovega uporabnega dela razširi v okrasni nastavek, sta pod vrhom tega dela zarezani odprtini za pretikanje pasu.

Drugi (slika 4) ima sprednjo trapezasto ploskev krašeno z rezljano, navpično komponirano, stilizirano cvetlico. Njen cvet je šestilna rozeta. Oselnik se spodaj konča v dva polžasta svitka. Odprtini za pretikanje pasu sta izvedeni enako kot pri prvem opisanem lesenem primerku.

Tretji (slika 5) je poleg oselnika iz Slovenskih goric iz leta 1842, poslikanega z oljnimi barvami (cvetlični motiv), iz zbirke našega muzeja (inv. št. EM 2394), edini podoben primerek v tej zbirki. Sprednjo ploskev ima okrašeno z realistično izvedenim motivom lončka s cvetočo šmarnico, ki je bil najprej izrezljan in potem pobarvan. Sprednja in obe stranski ploskvi so obrobljene z vrezanim ornamentom, ob zgornjem robu oselnikovega funkcionalnega dela tudi barvnim. Uporabljene barve so zelena, srebrna in zlata. Oselnikov spodnji del se konča v dve zgolj okrasni, nazaj štrleči konici. Na zadnji, ob nošnji telesu priležni stranici so sicer razvidne štiri drobne luknje (za žeblje), o načinu pritrdjevanja na pas pa ne pričajo dosti.

Z vsem napisanim povednost na novo pridobljenih oselnikov še ni izčrpana in tudi ne dovolj raziskana, a zadošča za mnenje, da pomenijo izjemno pridobitev za zbirko Slovenskega etnografskega muzeja.

Inja Smerdel

5. Oselnik. S konca 19. ali z zač. 20. stol. Iz zgornje Savinjske doline. Trd les, rezljano, poslikava z oljnimi barvami. Višina 27,5 cm, širina 10 cm, globina 5 cm. Slovenski etnografski muzej, Ljubljana, inv. št. EM 17168 (Foto C. Narobe, 1991).

KAMNIT LOČNI DVORIŠČNI PORTAL IZ BUDANJ NA VIPAVSKEM

205

Nova pridobitev muzeja, kamnit dvoriščni portal oziroma "kolona", prihaja iz vasi Budanje na Vipavskem. Bil je last Jožeta Ferjančiča, Budanje št. 85 (prej št. 30).

V času nastanka - na sklepnem kamnu nosi letnico 1838 - je spadal k srednje veliki kmetiji, o katere lastnikih smo dobili podatke v župnišču v Budanjah. Sedanji lastnik ga je podrl proti koncu osemdesetih let tega stoletja, ko je prezidaval hišo.

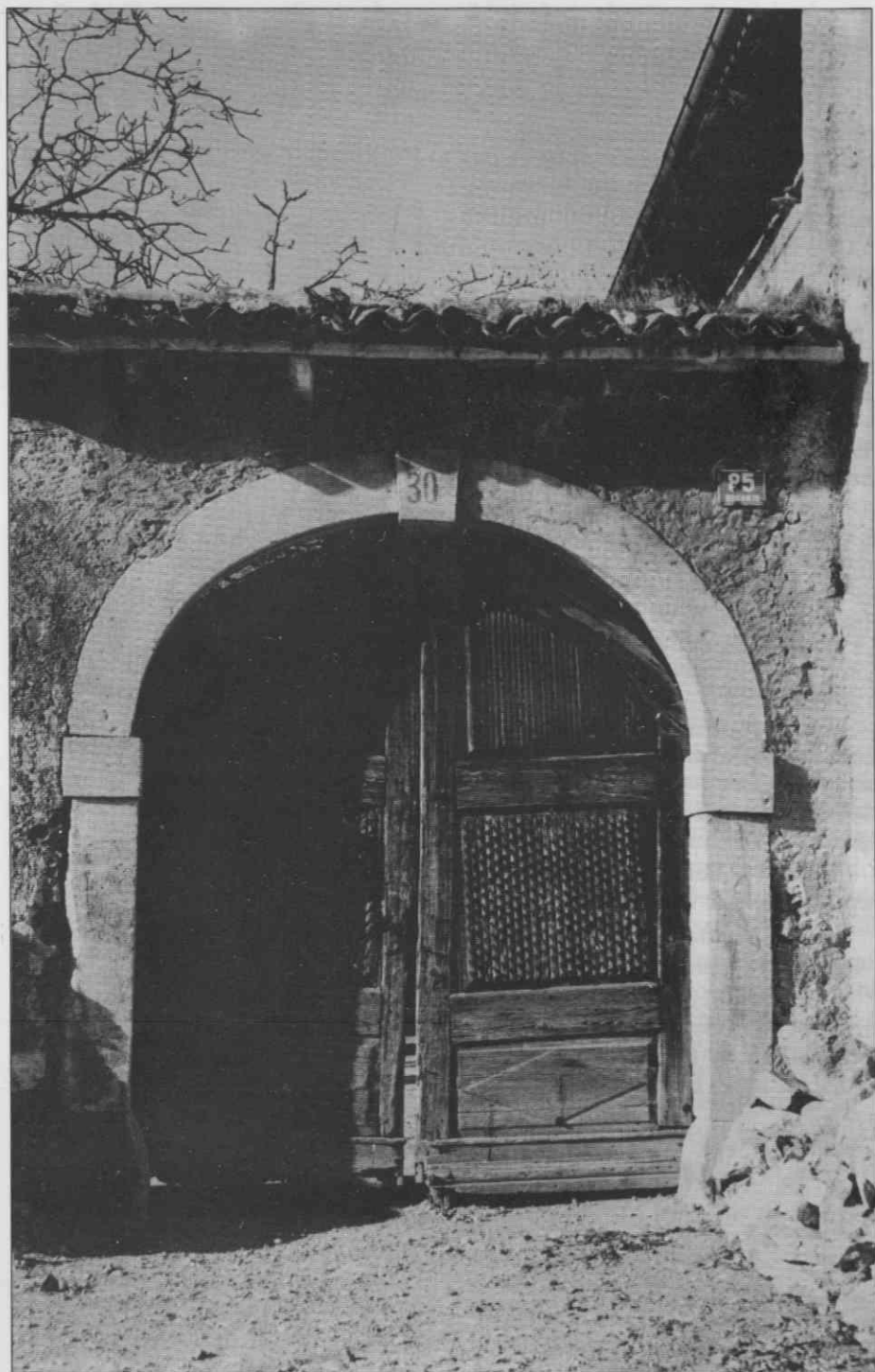
Portal je sestavljen iz devetih delov: dveh masivnih podstavkov, dveh pokončnikov, dveh preprostih gladkih kapitelov, dveh ločnih ramen in sklepnega kamna z letnico in inicialkama lastnika. Zraven spada še kamnit nastrešek iz profiliranih konzol in plošč ("škrlj"). Vsi kamniti deli so iz belega apnenca.

Podobne kamnite portale srečamo tudi drugod po Primorskem kot reprezentativne vhode na kmečka dvorišča oz. "borjače".

Pridobitev dopolnjujejo še lesena dvokrilna vrata; vsako krilo je razdeljeno na tri polja in vsa polja so okrašena s preprostimi rezljanimi motivi.

S tem portalom, ki je pomembna pridobitev tudi zaradi svoje kompletnosti, smo rešili in obvarovali lep primerek etnološke dediščine, ki so ga poprej že fotografirali in registrirali delavci Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Nova Gorica.

Irena Keršič

Kamnit ločni portal, Budanje št. 85 (Foto B. Premrl, 1989).

POHIŠTVO ZA OTROKE, NIZEK STOL Z MIZO, KI SE S
PREKLOPOM LAHKO SESTAVI V VISOK STOL

Muzej je pred kratkim pridobil izredno praktičen večnamenski kos pohištva za otroke, ki je polindustrijski izdelek.

Če je bil sestavljen kot stol z mizo, ga je otrok uporabljal za igro (risanje, zlaganje...) in tudi za opravljanje potrebe (sedalo ima na sredi odprtino s premerom 15 cm). Za popestritev je na mizi prilepljena otroška žanrska slika. Stol in miza imata kovinska kolesca, da ju otrok zlahka sam premika.

Nizek otroški stol z mizo, Ljubljana (Foto C. Narobe, 1991)

Z enostavnim preklopom je mogoče ta kos pohištva sestaviti v visok stol, ki omogoča malemu Zemljanu, da sedi z odraslimi pri mizi. Stol ima predrt spodnji del naslonjala, gornji del je obložen z usnjem in ima zaokrožena paličasta naslona za roke.

Stoji na razkrcenih okroglih nogah, ki so med seboj povezane z vodoravnimi prečkami.

Okrasje se podreja izredno skladnim in funkcionalnim oblikam; uporabljeni so secesijski elementi oblikovanja.

Odkupili smo ga od Ljubljanačana Rada Čopeta. Lastnikova mati ga je že rabljenega dobila v dar v tridesetih letih tega stoletja od židovskega trgovca z Dalmatinove ceste, pri katerem je bila zaposlena. Uporabljala sta ga lastnik in njegova sestra v letih 1937-1943. Njegovo mesto je bilo v jedilnici ali v kuhinji.

Predmet je dobro ohranjen; lastnik ga je pred prodajo premazal s sadolinom.

208

Irena Keršič

Material:

bukov les,
mizna ploskev
iz vezane plošče,
kolesca in tečaji kovinski.

Mere:

1. NIZKO POHIŠTVO
Miza: 47 x 53 x 53 cm
Stol: 63 x 37 x 42 cm.
2. VISOKO POHIŠTVO
Stol: 100 x 53 x 53 cm.

Visok otroški stol, Ljubljana
(Foto C. Narobe, 1991).

POROČILA REPORTS

SLOVENSKI ETNOGRAFSKI MUZEJ V LETU 1990/1991

209

V naši ustanovi se je v obravnavanem obdobju zmanjšalo število razstav, predvsem zaradi prenovitvenih del. Začela se je intenzivna obnova in sanacija Muzeja neevropskih kultur v Goričanah in obnova edinih dveh razstavnih prostorov Slovenskega etnografskega muzeja. Zato smo se preusmerili k temeljnim muzejskim nalogam.

RAZSTAVE V SEM-u V LETU 1990/91

Rekonstrukcije slovenskih kmečkih noš po upodobitvah v Valvasorjevi Slavi - ob razstavi je izšel katalog na 23 straneh. Razstava je bila odprta od 8. do 26. februarja 1990.

Kam so vsi pastirji šli... - ob razstavi sta izšla katalog in didaktična knjižica Oven, ovca, jagnje ..., napisana v slovenskem, hrvaškem in italijanskem jeziku. Razstava je bila odprta od 13. decembra 1989 do 26. februarja 1990.

Človek in čebela - ob razstavi je izšel dvojezični katalog na 313 straneh. Razstava je bila odprta od 27. julija do 15. oktobra 1990 v razstavnih dvoranah Narodnega muzeja.

RAZSTAVE SEM-a V DRUGIH KRAJIH IN RAZSTAVIŠČIH

Človek in čebela - Österreichischen Museums für Volkskunde na Dunaju. Razstava je bila odprta od 4. decembra 1989 do konca maja 1990.

Rekonstrukcije slovenskih kmečkih noš po upodobitvah v Valvasorjevi Slavi - Kosova graščina, Jesenice. Razstava je bila odprta od 15. marca do 8. aprila 1990. Po tem so jo preselili na grad Bogenšperk.

Kam so vsi pastirji šli ... - Goriški muzej, grad Kromberk; razstava je bila odprta od 29. aprila do 5. avgusta 1990. Etnološki oddelek Pokrajinskega muzeja v Kopru; razstava je bila odprta od 5. oktobra 1990 do 1. februarja 1991. Zadnje gostovanje je bilo v Etnografskem muzeju v Zagrebu od 14. februarja do 17. marca 1991.

Klekljane čipke /zožen izbor obstoječe razstave/ - galerija Avsenik v Begunjah. Razstava je bila odprta 28. aprila 1990. Ob njej je izšla zloženka s krajšim tekstom, napisana v slovenskem in angleškem jeziku.

Razstava je bila pozneje postavljena tudi v Cankarjevem domu.

Srednjeevropska motivika na tiskih in grafikah ter motivika na panjskih končnicah - Nacionalni muzej v Münchnu. Razstava je bila odprta od 15. marca do 21. julija 1991. Ob njej je izšel katalog.

Vesela velika noč - Kmečki glas v Ljubljani. Odprta je bila od 22. do 31. marca 1991. Ob razstavi je izšla zloženka.

GOSTUJOČE RAZSTAVE V SEM-u

Poslednji pastirji Abruzzov - razstava fotografij angleškega etnoarheologa dr. Fredericka Bakerja. Odprta je bila od 2. do 15. aprila 1991.

210 V MUZEJU GORIČANE:

V odprtih razstavnih prostorih sta bili na ogled stalni zbirki:
Slovenci - zbiralci in raziskovalci kitajske kulture in
Kultura Oceanije.

PRIPRAVE, STROKOVNO IN RAZISKOVALNO DELO ZA PRIHODNJE RAZSTAVE

V obravnavanem obdobju je bilo dosti dela posvečenega razstavi Ljudska glasbila in godci na Slovenskem. Pripravlja jo etnomuzikolog Julijan Strajnar, Sekcija za glasbeno narodopisje, ISN ZRC SAZU, v sodelovanju s SEM-om. Muzej neevropskih kultur je imel v letu 1991 načrtovanih nekaj razstav, vendar jih zaradi pomanjkanja finančnih sredstev niso mogli pripraviti.

DELO PO KUSTODIATIH

Kustosi nadaljujejo urejanje posameznih zbirk /inventarizacijo, reinventarizacijo, fotodokumentacijo/. V tem obdobju so poleg samostojnega terenskega dela izpeljali tudi skupno terensko raziskavo v Goriških Brdih v sodelovanju z Goriškim muzejem. Raziskovali so ljudsko umetnost, nekatere sestavine kmečkega gospodarstva, vinogradništvo, obrt in zbirali gradivo o noši, ljudski glasbi, notranji opremi /kolonske hiše/ itd.

Samostojno terensko delo kustosov je bilo usmerjeno v raziskovanje sodobnih oblik ovčarstva, raziskovanje in dokumentiranje kovaške obrti ter raziskovanje ljudskih šeg, predvsem koledarskih, povezanih z ljudsko glasbo. Pri vseh terenskih raziskavah je muzej pridobil nemalo novih predmetov za svoje zbirke, (300 predmetov, 15 pomembnih dokumentov, zbirko volivnih plakatov). Kustos Muzeja neevropskih kultur v Goričanih je načel vprašanje t.im. Petkovškove zbirke afriške umetnosti. Zbirka je bila dana muzeju leta 1981 le v varščino. Po lastnikovi smrti leta 1989 pa je prišlo do dedne razprave, po kateri želijo zakoniti dediči zbirko prodati muzeju. Pregledala sta jo dr. B. Kuhar in dr. P. Štrukelj. Oba sta menila, da je vredna odkupa. Ker gre za večjo vsoto, je muzej zaprosil za potrebna sredstva (Ministrstvo za kulturo, Mestni sekretariat - enota za kulturo in nekatera večja slovenska podjetja). Zaradi ovrednotenja in potrebne dokumentacije je kustos poskrbel za fotodokumentiranje cele zbirke (336 predmetov). Leta 1991 je komisija za odkup

muzejskih predmetov pri Ministrstvu za kulturo nakup podprla s pogojem, da muzej priskrbi še dve oceni strokovnjakov.

DOKUMENTARNO GRADIVO

Inventariziranih je bilo 1330 fotografij in 1223 negativov. V računalnik so bili vnešeni podatki o vseh panjskih končnicah /739/, ki jih hrani SEM. Narejana je bila povezava s fototeko in terminološka kontrola motivov. Tako so panjske končnice po novem razvrščene po sistemu v registru. V klasifikaciji dokumentiranja fotografij smo odprli nova področja raziskovanja vsakdanjega življenja /politično življenje, grafiti, avtomobilizem/. Klasifikacija fototečnih kartonov po decimalnem sistemu je v celoti končana za področje materialne kulture. Inventariziranih je bilo 314 diapozitivov. Pripravlja se načrt za vnos diapozitivov v računalnik po programu modes. Inventariziranih je bilo 79 enot. Prepisan je bil terenski zvezek 6. Orlove ekipe (143 enot). Enote so bile vložene tematsko in krajevno v arhiv terenskih zapisov. Inventariziranih je bilo 20 enot. Iz Grebenčeve zapuščine je bila inventarizirana celotna zbirka skic, ki vsebuje 1495 enot. Gradivo je sistematizirano in s tem dosegljivo za študijske in raziskovalne potrebe. Oddelek je obiskalo približno 85 zunanjih strank. Zanje je bilo izdelanih 326 fotografij, 122 fotopovečav in približno 800 fotokopij dokumentacijskega gradiva.

211

DELO ZA POENOTENJE MUZEJSKE DOKUMENTACIJE

Izvedli smo tečaje za uporabnike računalniškega paketa modes za vse muzeje in galerije po Sloveniji. V tem letu smo imeli tri sestanke uporabnikov modesa, na katerih smo kolege seznanili s prizadevanji na tem področju in z aktualno problematiko ter obravnavali njihove probleme pri delu. Izvedli smo tudi ankete o delu z modesom o problemih pri delu itd.

Ministrstvo za kulturo je podprlo kandidaturo Ljubljane za konferenco CIDOC-a leta 1993 in ustanovitev centra za dokumentacijsko dejavnost. Začeli smo sodelovati z milanskim dokumentacijskim centrom. S prizadevanji za čimprejšnjo informatizacijo slovenskih muzejev in galerij sta A. Simikič in M. Mikuž seznanili mednarodno javnost z referatom na konferenci MDA v Cambridgeu in na konferenci CIDOC-a v Atenah. Pripravili sta predlog za ustanovitev oddelka za dokumentacijo za vse slovenske muzeje in galerije pri SEM-u in idejni projekt, definirali nosilce in sedež ter pripravili finančni plan za prvo leto delovanja. V letu 1991 je bil narejen prevod celotnega formata modes v slovenščino in s tem vseh standardov MDA /skupaj s sodelavci za posamezna področja/. Kot raziskovalni koordinator sta dobili 35 odgovorov od skupaj 40 muzejev. S 1. 4. 1991 je začel delovati oddelek za muzejsko dokumentacijo.

RESTAVRIRANJE IN PREPARIRANJE - DELO V DELAVNICAH

Veliko skrb posvečamo shranjevanju tekstilnih predmetov. Tako je bilo v oddelku za tekstil opranih, zlikanih, pošitih in kemično očiščenih več tekstilnih in usnjenih predmetov (zbirka Pasovi). V oddelku za les in kovino poteka restavriranje muzealij iz Baragove zbirke, skrinj, glasbil, poslikanih čelnic, oselnikov itd.

Začeli smo restavrirati muzealije iz Kraške hiše v Repnu na Tržaškem krasu /Zadruga naš Kras/.

KNJIŽNICA

V letu 1990 so se pokazale možnosti za prostorsko ureditev knjižnice, ki se zaradi pomanjkanja prostora ni mogla primerno razvijati. Uredili smo prostor, kupili knjižne omare, takoj nato pa smo se lotili urejanja knjižničnega fonda. Zdaj selekcijiramo periodiko, temu bodo sledile še knjige. Dalje bomo nabavljali strokovno literaturo in izpopolnjevali knjižnico s starejšimi temeljnimi deli. Prav tako bomo dalje dopolnjevali hemeroteko, izposojali literaturo in obveščali ustanove o novih pridobitvah knjižnice. Na Gradu Goričane se je s prihodom pripravnice začelo računalniško urejanje priročne strokovne knjižnice.

PEDAGOŠKO DELO

212

Pedagoško delo so kustosi opravljali s predavanji, vodstvi po razstavah, z mentorskim delom, s sodelovanjem pri pripravljanju razstav, pisanjem člankov za dnevni in revialni tisk, z izdelavo delovnih listov itd.

SODELOVANJE Z DRUGIMI USTANOVAMI

Muzeji si med seboj izposojajo predmete za posamezne razstave. Tako sodeluje SEM s Pokrajinskim muzejem v Mariboru pri pripravi razstave o A. M. Slomšku. Dali smo mu seznam predmetov iz naših zbirk, ki bodo morebiti prišli v poštev pri postavitvi razstave. Sodelovali smo pri razstavi otroških igrač v Mariboru, s Turistično zvezo ob kmečki ohceti in s Kmečkim glasom ob razstavi o božičnih jaslach. Takšno sodelovanje je pripomoglo tudi k uspehu razstave Narodnega muzeja o revolucionarnem letu 1789, pri kateri je sodelovalo več naših strokovnjakov /od oblikovalca razstave do piscev posameznih člankov za katalog/. Nadaljujemo sodelovanje z muzejem Savaria v Szombathelyju z rednimi izmenjavami razstav, izmenjavo strokovnjakov itd. V zamejstvu dalje pomagamo Slovenski prosvetni zvezi v Celovcu z restavriranjem in dokumentiranjem muzealij. Sodelovali smo tudi pri razstavi Doživeta arhitektura Zilje, Roža, Podjune. SEM in Slovenska prosvetna zveza v Celovcu sta sodelovali pri razstavi, ki jo je priredila Krščanska kulturna zveza iz Celovca.

Kustosi SEM-a so se udeležili tudi številnih posvetovanj, srečanj in strokovnih sestankov. Ralf Čeplak je sodeloval na svetovnem Interkongresu IVAES v Lizboni, na dunajski konferenci Prelomne poti muzejske politike v Srednji Evropi, ki jo je organiziralo avstrijsko zvezno ministrstvo za znanost in raziskovanje, na seminarju za muzejske strokovnjake o novih muzejih in novih muzejskih postavitvah v Zagrebu (organizator MDC), na seminarju muzejske pedagogike v Eisenstadtu v Avstriji, na letni konferenci ICME v Kopenhagenu na Danskem (in bil izvoljen v članstvo EASA); dalje je sodeloval pri organiziranju muzeološke prireditve MUZEOFORUM, bil imenovan v predmetno skupino za umetnostno vzgojo in kulturno dejavnost v srednjih šolah, sodeloval v skupini za pripravo nove zakonodaje za varstvo premične kulturne dediščine pri Zvezi muzejev in se izpopolnjeval v muzejski pedagogiki v okviru Unesca v Brnu na Češkoslovaškem. Irena Keršič se je udeležila evropske konference muzejev na prostem v Rožnovu na Češkoslovaškem. Za Ministrstvo za kulturo je pripravila načrt in finančno konstrukcijo za prvo fazo postavljanja muzeja na prostem. Sodelovala je tudi na delovnem posvetu o mreži muzejev na prostem, ki sta ga organizirala ZUNKD iz Kranja in Slovensko

konservatorsko društvo. Alenka Simikič in Marjeta Mikuž sta se udeležili konference CIDOC-a v Kopenhagenu na Danskem.

RAZISKOVALNO IN PUBLICISTIČNO DELO

Poleg raziskovalnega dela, povezanega z razstavnimi projekti, smo opravili še več drugih raziskovalnih nalog ter objavili vrsto člankov in razprav. Sistematično smo zastavili objavljanje zbirk v obliki katalogov. Tako smo izdali publikacijo o etnološkem mladinskem raziskovalnem taboru v Starem trgu ob Kolpi in izšel je tudi katalog votivnih podob na Slovenskem.

IZOBRAŽEVANJE

V muzeju smo organizirali osemdnevni računalniški tečaj /MS DOS, wordstar, norton, dBASE/ in tri tečaje modesa.

213

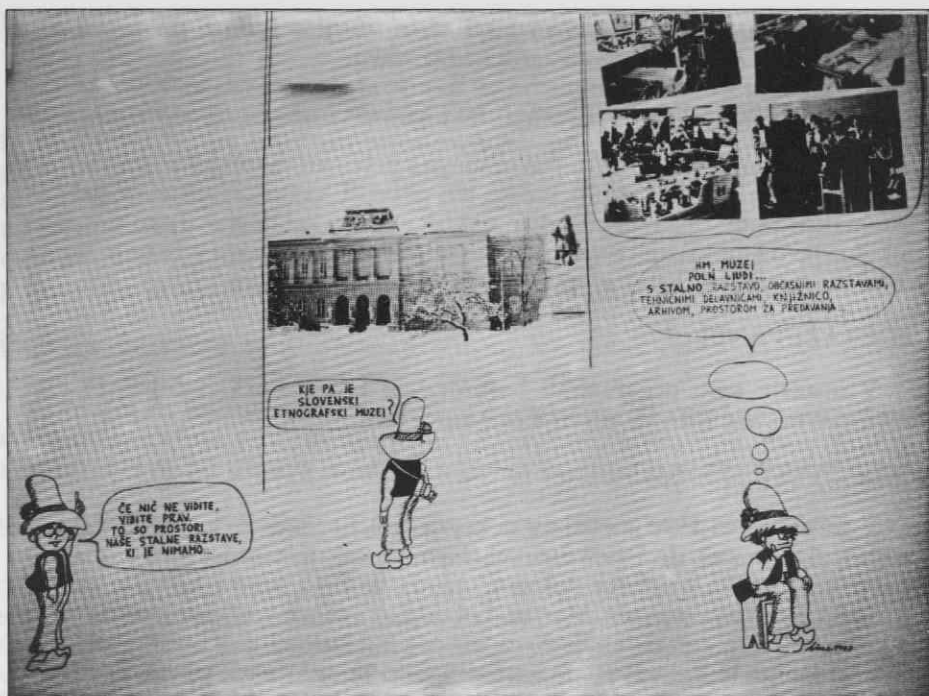
KADROVSKE SPREMEMBE

V začetku leta 1990 je odšla v pokoj dolgoletna sodelavka, vodja oddelka neevropskih kultur, dr. Pavla Štrukelj. Njeno mesto je zasedel Ralf Čeplak. Ob koncu leta je odšla v pokoj etnologinja Ljudmila Bras, prav tako pa je zapustil muzejski kolektiv arhitekt Marjan Loboda. V decembru smo zaposlili kot kustosinjo dokumentaristko Barbaro Sosič in kot kustosinjo za pedagoško delo Darinko Jankovič. Leta 1991 sta nastopili delo za določen čas prek Zavoda za zaposlovanje Sonja Rus-Kogej in Jana Tomažič. V oddelku za muzejsko dokumentacijo pa sta se zaposlila Marjeta Mikuž in Anton Pirc.

PROBLEMATIKA

Prizadevanja Slovenskega etnografskega muzeja za novo lastno stavbo so stara kot njegova zgodovina. Upamo, da nam bo prihodnost bolj naklonjena. Potrebujemo dovolj veliko lastno hišo, v kateri bomo lahko delovali kot pravi muzej, ne le kot muzej dobro hranjenih zbirk. Zelo pomemben del muzejskega gradiva je namreč shranjen v depojih in tako nedosegljiv javnosti. Želimo biti muzej s stalno razstavo izbranega dela svojih približno trideset tisoč muzealij, ki pričajo o nacionalni in regionalni identiteti.

Darinka Jankovič

Pano z razstave 60 let Slovenskega etnografskega muzeja, v Ljubljani leta 1984. Leta 1993 bo muzej praznoval svojo sedemdesetletnico. Morda končno v lastni hiši? (Foto R. Čepлак, 1984)

Problemi se ne rešujejo sami. Zato smo septembra 1991 napisali tole prošnjo in začeli z njo (in s priloženo ji dokumentacijo) obiskovati ljudi z ministrstev na republiški in mestni ravni, tiste, ki bodo odločali o novih uporabnikih vojaških objektov.

(I.Sm.)

ZADEVA: Prošnja za dodelitev stavbnega kompleksa dekliškega liceja Mladika, bivše Vojaške bolnice, Slovenskemu etnografskemu muzeju

Spoštovani,

O Slovenskem etnografskem muzeju in njegovih že skoraj 70 let (ustanovljen je bil leta 1923) trajajočih prostorskih problemih v tem besedilu ne bomo trtili besed. Le-te, prelite na papir, prilagamo kot krajši historat enkrat tožečih, drugikrat odločnejših prizadevanj, enkrat romantično zazrtih in drugikrat stvarnejših. Niti prva niti druga niso obrodila sadov. Še vedno smo podnajemniki v muzejski stavbi na Prešernovi 20 in sostanovalci dveh drugih nacionalnih ustanov, Narodnega in Prirodoslovnega muzeja.

Postali smo suverena država. Strokovni delavci našega muzeja menimo, da to dejstvo poraja nujnost drugačnega, večplastnega kulturnega predstavljanja

svetu, katerega del mora biti tudi muzej narodove tradicionalne kulture. Zato smo konec prejšnjega leta in v prvi polovici tega začeli glasneje opozarjati na naš dejanski "neobstoj" in problematizirati našo prostorsko omejenost. Zaradi nje smo le muzej dobro hranjenih zbirk približno trideset tisoč eksponatov, povečini virov kmečke kulture, ki ostajajo neznanca generacijam, saj smo brez lastne stavbe tudi brez svoje bistvene komunikacije s publiko, stalne razstave.

Takšno stanje je vedno bolj nerazumljivo, saj je Slovenski etnografski muzej tisti poseben nacionalni muzej, ki hrani in ki je dolžan razstavljati narodovo dediščino, ta pa pomeni nepogrešljivi del slovenske identitete: predmetne priče gospodarjenja, dela, bivanja, oblačenja, trgovanja, družbovanja, ljubljenja, verovanja in umetniškega ustvarjanja sicer brezimnih ljudi, vendar ljudi, ki so do tega stoletja šteli za večino slovenskega naroda.

V tej, primerno razstavljeni dediščini bi Slovenci spoznavali del lastnih vrednosti, postajali ponosni na lucidno kmečko inventivnost in duhovito kreativnost, bogatili bi se s spoznanji ali navdihovali za svoje ustvarjalno delo. In v tej dediščini bi lahko tuji obiskovalci, drugi narodi, prepoznavali našo samosvojost.

Če že zanemarimo naše želje, da bi imeli radi sodoben, normalen evropski muzej, v katerem bi po vseh veljavnih mednarodnih merilih izpolnjevali svoje poslanstvo, ne moremo mimo nujnosti spoznanja, da tak etnografski muzej potrebujeta Ljubljana in Slovenija. Ni je v Evropi prestolnice, ki bi ga ne imela, in ni ga v Jugoslaviji glavnega mesta, ki bi ne imelo etnografskega muzeja v lastni stavbi, s stalno razstavo.

Izmed poslopij, ki se v teh dneh praznijo in so že ali pa šele bodo na razpolago za novo vsebino, je za Slovenski etnografski muzej nedvomno najprimernejši stavbni kompleks Mladike, tako zaradi svoje lege v kulturno-umetniškem kareju Ljubljane kot zaradi nadvse primernih notranjih in uporabnih zunanjih površin. Fabianijeva čista, skoraj stroga notranja arhitektura secesijske stavbe dekliskega liceja ne bi zahtevala večjih posegov pri adaptaciji v muzej. Hkrati površine Mladike ustrezajo prostorskim potrebam našega muzeja, izraženim pred nekaj leti in definiranim z naslednjimi kvadraturami:

- 3.000 m² za stalno muzejsko postavitev,
- 1.800 m² za občasne študijske razstave, s prostori za delo z obiskovalci muzeja (s sobami za videoprojekcije in predavanja, sobami za prikazovanje in ustvarjalno spoznavanje starih ročnih spretnosti, s prostorom za oddih in okrepčilo, z muzejsko prodajalno literature, plakatov, razglednic in replik izbranih eksponatov),
- 3.000 m² za študijski razstavni depo, etnološko knjižnico in arhiv (fotografij, filmov, risb, terenskih zapiskov),
- 500 m² za priročne depoje,
- 500 m² za delavnice, servise,
- 300 m² za Muzejsko-galerijski dokumentacijski center (INDOC-a), ki je formiran pri našem muzeju,
- 300 m² za upravne prostore (kabineti kustosov in administracija).

(Ti prostorski standardi so povzeti po priporočilih UNESCO - ICOM-a in naj bi jih upoštevale vse evropske države.)

Prosimo vas, da pri pretresanju komu dodeliti verjetno nadvse zaželeno Mladiko, po vsem povedanem spoznate nujnost tega, da jo dobi in v njej zaživi Slovenski etnografski muzej. Ne nazadnje bi s tem presekali tudi prostorski muzejski gordijski vozec v prenaseljeni stavbi na Prešernovi 20.

Za strokovne delavce
Slovenskega etnografskega muzeja
mag. Inja Smerdel

Direktor
Slovenskega etnografskega muzeja
dr. Ivan Sedej

216

Inja Smerdel

Ivan Sedej

PEDAGOŠKO DELO SLOVENSKEGA ETNOGRAFSKEGA MUZEJA V MINULEM DESETLETJU

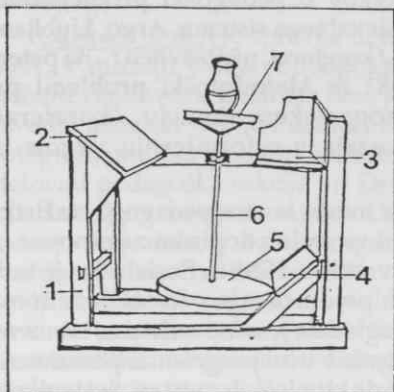
Muzej je kulturna ustanova, ki ima celo vrsto nalog: zbira in varuje našo naravno in kulturno dediščino, jo proučuje in posreduje javnosti. Pri tem je pomembna njegova vzgojno-izobraževalna vloga, t.j. širjenje zavesti o naši bogati dediščini, o našem naravnem in kulturnem okolju, zburjanje zanimanja za zgodovino ter smisla za vrednost in ohranjanje dediščine.

V Slovenskem etnografskem muzeju se že vrsto let čedalje bolj utrjuje vloga in pomen kustosa pedagoga, saj brez njega ni mogoče ustreči zahtevam sodobnega muzejskega občinstva. Irena Keršič je kot prva kustodinja stažistka za pedagoško delo v SEM-u nastopila službo leta 1978/80.

Obveščala je časopise, radio in televizijo o razstavah, ter pošiljala vabila tudi na osnovne in srednje šole po Sloveniji. Po razstavah je vodila skupine obiskovalcev, zlasti osnovnošolce in srednješolce.

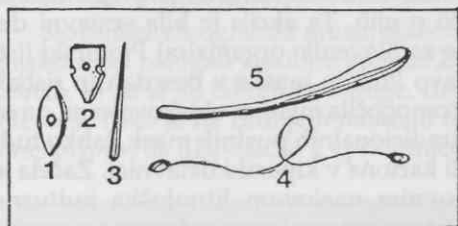
Uvedla je dokumentacijo razstav /ki vsebuje tudi poročilo o pedagoškem delu/ in propagandno gradivo za tuje obiskovalce med turistično sezono /prevodi v nemški, angleški in italijanski jezik/. Sodelovala je s Pionirskim listom, za katerega je pripravila dispozicijo z vprašalnico za raziskovalne naloge o temi Kuhinja. Bila je tudi vodja pedagoške sekcije pri Skupnosti muzejev Slovenije. Tako je leta 1985 v okviru te sekcije s pomočjo ostalih kustodinj organizirala posvetovanje o vzgojno-izobraževalni vlogi muzejev. Nanj so povabili tudi Zavod za šolstvo, da bi slišali tudi njihove predloge in tako navezali boljše in učinkovitejše sodelovanje. Rezultat tega posvetovanja je bil,

FILIPČ KRIŠTA OŠ 25 moj KAPELA

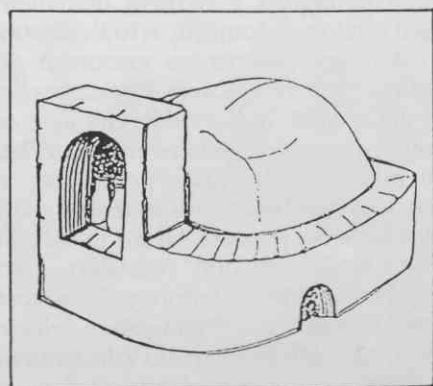
Napiši, kako se imenujejo predmeti na sliki.

- 1) ORODJE.....
- 2) KLOP.....
- 3) POLICA ZA LONČARŠKE.....
- 4) NABLONJALO ZA NOGE
- 5) POGONSKO KOLO...
- 6) OS.....
- 7) MODELIRNA PLOŠČA.

Napiši, kako se imenujejo predmeti na sliki.

- 1) ORODJE ZA OBLIKOVANJE OBUK
- 2) ŠILO ZA LUKNJE...
- 3) ŽICA ZA REZANJE
- 4) MODELIRKA.....
- 5) ŽICA... ZA... KROVANJE...

Ta predmet se imenuje .....

..... je iz ..... Pri svojem delu jo uporablja .... V ..... se pečejo najrazličnejši izdelki kot so .....

obrniti →

da odtlej ni bilo več le stihijskih obiskov ob naravoslovnih in kulturnih dnevih; prav tako jim je uspelo omejiti skupine na največ 15 do 25 ljudi in sprejeti sklep, naj se muzeji in galerije po Sloveniji začnejo ukvarjati tudi s predšolskimi otroki. Irena Keršič je tudi napisala nekaj sestavkov o pedagoški problematiki: Etnološki muzeji kot faktorji vzgojno-izobraževalnega sistema, Argo, Ljubljana 1981; Etnološke teme v pedagoškem procesu /koreferat, neobjavljen/ - na petem posvetovanju Šole in muzeji v Pulju 1981 in Metodološki problemi pri vzgojno-izobraževalnem procesu v etnografskem muzeju /koreferat, neobjavljen/ na posvetovanju Vloga muzeja v reformiranju vzgoje in izobraževanja, Zagreb 1980.

Od leta 1983 do 1985 je bila na delovnem mestu kustos pedagoga stažistka Monika Krojež. Temeljno pedagoško delo je dopolnila z dopisom za osnovne in srednje šole s programom razstav, ki so se zvrstile v SEM-u. Poslala jim je tudi vprašalnico o morebitnih zbirkah etnoloških predmetov in o krožkih oziroma fakultativnem pouku etnologije na šolah. Pregledala je učne načrte za osnovne in srednje šole z vidika, kje in kako bi bilo mogoče v učni program za posamezne stopnje vključiti etnološke informacije in ogled etnoloških razstav. Sestavila in izvedla je ankete ob razstavah, da bi pomagala mladini odkrivati izpovednost razstav. V akciji Slovenskega etnografskega muzeja, v kateri so učenci osnovnih šol zbirali gradivo o temi Ljudska prehrana na Slovenskem, je pregledala in ocenila prispevke ter napisala poročilo o njih. Ta akcija je bila sestavni del jugoslovanskih pionirskih iger, ki jih je za Slovenijo organiziral Pionirski list. Samostojno je pripravila manjšo razstavo Pust in maske v besedah in risbah pionirjev v Pionirski knjižnici. Hkrati je omogočila mladim obiskovalcem, da so po navdihu, ki so ga dobili ob ogledu tradicionalnih pustnih mask, lahko tudi sami izdelali maske iz "papirmaseja" ali kartona v kiparski delavnici. Začela je pripravljati potujočo razstavo z delovnim naslovom Etnološka kulturna dediščina v Sloveniji in predavanje o isti temi, namenjena predvsem osnovnim in srednjim šolam. Pomagala je tudi pri organizacijskih pripravah za posvetovanje o vzgojno-izobraževalni vlogi muzejev. Zanj je napisala članek Muzejsko pedagoško delo Slovenskih muzejev, Argo 1986.

Andrej Dular je opravljal delo kustosa pedagoga v rednem delovnem razmerju od leta 1987 do 1990. V tem obdobju je bilo več domačih in tujih razstav in s tem povezano temeljno pedagoško delo od vodenja po razstavah do ustreznih obvestil in propagande v sredstvih javnega obveščanja. Pri razstavi Iz ljudske kulture koroških Slovencev je uvedel novost, in sicer delovne liste za osnovno šolo. Pri drugih razstavah je uvedel nekatere didaktične pripomočke, s katerimi so imeli veliko veselja zlasti mlajši obiskovalci /predšolski in osnovnošolski otroci/. Tako so imeli poleg delovnih listov tudi možnost risati predmete. Ker muzej ni imel lastne pedagoške sobe, je poskušal pri nekaterih razstavah uvesti kot dopolnilno informacijo k sicer "statičnim" razstavam živo sliko in zvok. Muzej je kupil v te namene videorekorder in monitor. Ta novost se je izkazala kot izredno priročna za pedagoško delo. Pedagoško delo je potekalo v nekaj primerih tudi zunaj muzeja, na šolah in v otroški zdravstveni ustanovi. Andrej Dular je sodeloval tudi pri drugih muzejskih akcijah. V poletnih mesecih je predvsem organiziral etnološke mladinske raziskovalne tabore v Beli krajini /Adlešiči 1987, Dragutuš 1988, Stari trg 1989/, ki so se jih udeleževali dijaki z raznih koncev Slovenije. Kot mentorji so pri tem sodelovali tudi kustosi Slovenskega etnografskega muzeja. Kustos pedagog je skrbel tudi

za objavlanje izsledkov s teh taborov: tako so na primer kot prvi zvezek Knjižnice Slovenskega etnografskega muzeja izšli rezultati štirih etnoloških taborov v Beli krajini. V samostojni publikaciji so izšli tudi rezultati starotrškega tabora.

Darinka Jankovič opravlja delo kustosa pedagoga v SEM-u od začetka leta 1991. V muzeju v tem obdobju zaradi adaptacije muzejskih prostorov ni bilo nobene razstave. V pustnem času je v vzgojno-varstvenih zavodih in v mali šoli izvedla učne ure o temi Pust na Slovenskem, ki jih je popestrila z diapozitivi in fotografijami. Na pobudo Ministrstva za kulturo RS je zdaj začela ponovno delovati pedagoška sekcija pri Društvu muzealcev Slovenije in na sestanku je bila izvoljena za njeno tajnico Darinka Jankovič. Tedaj je bilo sklenjeno, da morajo svoje delo, tj. delo muzejskih pedagogov, predstaviti širši javnosti. Prvi koraki v to smer so bile predstavitve dela pedagogov v Prosvetnem delavcu, reviji Mars in na kongresu muzealcev v Šmarjeških toplicah. Med velikonočnimi prazniki je s pomočjo kustodinje Tanje Tomažič organizirala didaktično razstavo Vesela velika noč v prostorih Kmečkega glasa v Ljubljani. Ob razstavi je potekala demonstracija pisanja pisanic in pletenja butaric. V atriju pa je bil sejem, ki se je navezoval na velikonočne običaje. Razstava je bila deležna precejšnjega obiska, predvsem osnovnošolcev in mlajših obiskovalcev iz vrtcev, ki so za povratno informacijo poslali muzeju več zanimivih risb.

Slovenski etnografski muzej sodeluje tudi pri razpisu tem in mentorstvu dijakom pri nalogah v sklopu gibanja Znanost mladini, pomaga študentom pri temah, ki so si jih izbrali za naloge. Uspešno je tudi že večletno sodelovanje s PIL-om. Tako je na zadnjem natečaju Mi mladi leta 1990 kustodinja Ljudmila Bras pripravila dispozicijo z vprašalnico za raziskovalne naloge o kovaštvu.

Nastajanje razstave (otroških risb) v razstavi (Risani zapisi) in ... →

→ ... pripoved, kaj je le risba in kaj etnologov risan zapis. Razstava Risani zapisi, v SEM-u v Ljubljani, januarja 1989 (Foto S. Sršen, 1989).

Aktivna udeležba otrok ob razstavah je v dosedanji muzejski praksi SEM-a dokaj redka. Med take poskuse sodita že omenjeni razstavi v Pionirski knjižnici in Risani zapisi, ko so otroci z risanjem predmetov in ugank naredili razstavo v razstavi. Med drugačne oblike stika z našo najmlajšo publiko sodi tudi izdaja didaktične knjižice Oven, Ovca, Jagnje ..., ki jo je ob razstavi Kam so vsi pastirji šli... napisala in narisala njena avtorica.

Namen muzejske pedagoške službe je organizirati različne dejavnosti, da vodstva po občasnih razstavah ne bi bila več edina oblika dela z obiskovalci. Za to pa je seveda potreben primeren prostor, sedanjačasna rešitev ne more trajno ustrezati tem namenom. S pridobitvijo primerne prostora bomo lahko organizirali in izvajali muzejske učne ure, namenjene vzgojno-varstvenim zavodom, osnovnim in ostalim šolam. Prav tako bomo organizirali izobraževalne tečaje /obdelava lesa, lončarsko oblikovanje, kuhanje itd./.

Pri pedagoškem delu pa je potrebno tudi bolj načrtno sodelovanje z vzgojno-izobraževalnimi ustanovami. Predvsem si želimo, da bi obisk muzeja dobil mesto v rednem šolskem programu. Za to pa je seveda potrebno medsebojno sodelovanje in obojestransko poznavanje dela. Prizadevamo si, da bi z vodstvi šol in z učitelji sestavili program dela oziroma obiskov, ki bi bil povezan z učnim programom in prilagojen učni stopnji. Z učnimi urami za vzgojno-varstvene zavode želimo pri otrokih zbuditi sposobnost opazovanja in razmišljanja, zbuditi in potešiti njihovo radovednost, hkrati pa širiti njihovo že pridobljeno znanje. Z izobraževalnimi tečaji želimo, skratka, popestriti muzejsko dejavnost. Tako bodo prihajali razni demonstratorji, ki bodo skupaj z otroki ustvarjali in se pogovarjali o nastalih delih.

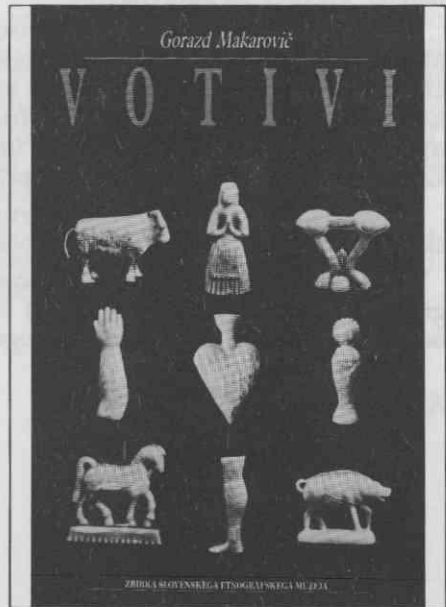
Edino s skupnim sodelovanjem vseh, ki se ukvarjamo s pedagoškim delom v muzeju in v vzgojno-izobraževalnih ustanovah, nam bo uspelo postopoma v ljudeh zbuditi in razviti željo po ogledu muzeja. Tako bomo pridobili redne obiskovalce, ki bodo znali v muzeju spoznane vrednote ceniti in prenesti v svoje in s tem tudi naše naravno in kulturno okolje.

Darinka Jankovič

NOVA KNJIŽNA ZBIRKA SLOVENSKEGA ETNOGRAFSKEGA MUZEJA

221

Naslovnica drugega zvezka Knjižnice Slovenskega etnografskega muzeja.

Ko smo pred dvema letoma (1989) iskali založnika za publikacijo o etnoloških mladinskih raziskovalnih taborih v Beli krajini, smo bili v veliki zagati. Gibanje znanost mladini iz Ljubljane, ki je med poletnimi počitnicami pod vodstvom mentorjev etnologov organiziralo desetdnevno mladinsko raziskovalno terensko delo v letih 1985, 1986, 1987 in 1988, ni imelo denarja še za natis zbranega etnološkega gradiva. Tudi obe belokranjski kulturni skupnosti, ki sta po svojih močeh prispevali sredstva, za tisk nista mogli zbrati zadostnega denarja. Na pomoč je priskočil Slovenski etnografski muzej, ki je z izdatno finančno podporo omogočil tiskanje.

Takrat je ponovno vzknila več leta stara zamisel, da bi Slovenski etnografski muzej začel izdajati poleg revije Slovenski etnograf posebno knjižno zbirko, ki

bi objavljala predvsem najrazličnejše etnološko gradivo. Tako je kot prvi zvezek nove serije z naslovom *Etnološki mladinski raziskovalni tabori v Beli krajini 85'-88'* izšel januarja 1990, z letnico 1989.

Potreba po takšnih izdajah gradiva je bila več kot očitna in s strokovnega vidika nesporna, zlasti še ker bogat predmetni fond, ki ga hrani Slovenski etnografski muzej in ga zaradi pomanjkanja razstavnih prostorov nima kje predstaviti, leži v muzejskih depojih in v arhivu skrit širši javnosti. Objavljanje muzejskega gradiva, to je katalogov muzejskih zbirk, opremljenih z ustreznim strokovnim komentarjem, ima zato strokoven in informativen značaj. Na Slovenskem poznamo sicer številne kataloge izbranega gradiva (največkrat nastale ob različnih razstavah), publiciranje celotnih zbirk pa je dosti bolj v zaostanku.

222 Knjižno zbirko smo imenovali Knjižnica Slovenskega etnografskega muzeja in se s tem v konceptu zbirke izognili nepotrebni ozkosti pri odbiranju gradiv za objavo. Vsaj v začetku pa smo dali prednost objavljanju predmetnih zbirk Slovenskega etnografskega muzeja, saj so bogate in zanimive, poleg tega pa tudi najbolj "pri roki" za obravnavo.

Kot drugi zvezek Knjižnice je tako izšla aprila 1991 izpod peresa dr. Gorazda Makaroviča zbirka votivov in modelov za votive, ki jih hrani Slovenski etnografski muzej. Publikacija je vsebinsko urejena po vzoru podobnih katalogov, kakršne poznajo muzeji drugod po Evropi. Uvodu sledi razprava in uporabljena literatura, povzetku v tujem jeziku pa kataložni del in različna kazala. Katalog zaključuje slikovna priloga vseh votivov in modelov za votive.

Slovenski etnografski muzej načrtuje v prihodnje tudi publikacije o zbirkah sklepancev in pasov, oselnikov, koroške keramike, svetil in o Baragovi zbirki.

Kataložnim izdajam naj bi se sčasoma pridružile tudi objave terenskega gradiva (zapiskov, risb, fotografij) in starejših še neobjavljenih etnoloških besedil, ki jih hrani naš muzej ali druge ustanove.

Andrej Dular

NAGRADE, IMENOVANJA HONOURS AND AWARDS

ČESTITKA UREDNIŠKEGA ODBORA DR. MILKU MATIČETOVEMU IN DR. NIKU KURETU

223

V časopisu smo prebrali o nagradi in potem uzrli na ekranu belolaso glavo dr. Milka Matičetovega, ko so mu v Trentu (29. septembra 1991), v Museo degli usi e costumi della gente Trentina San Michele all' Adige, podelili zlato medaljo Michelangelo Mariani za pomembne znanstvene dosežke in kot človeku, ki se je vedno trudil vzdrževati stike med različnimi kulturami alpskega sveta. Nekdanjemu kustosu našega muzeja in souredniku muzejeve znanstvene publikacije, vedno prijetnemu, iskrevemu sogovorniku toplo stiskamo roko.

In še enega dogodka ne moremo prezreti. Kot urejevalci ne le muzejevega, temveč tudi strokinega glasnika smo veseli prvega akademika med etnologi: enemu izmed naših nestorjev, dr. Niku Kuretu, iskreno čestitamo.

(I.Sm.)

JUBILEJI ANNIVERSARIES

OB VISOKEM ŽIVLJENJSKEM JUBILEJU DR. PAVLE ŠTRUKELJ

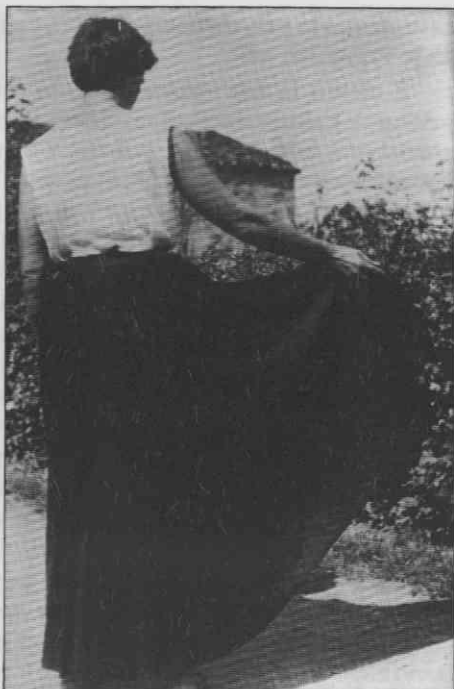

224

Dr. Pavla Štrukelj je pred nedavnim praznovala visok življenjski jubilej, ki ga je slovenska strokovna javnost kar nekako prezrla, kljub velikim zaslugam, ki jih ima za razvoj t.i. "neevropske etnologije" pri nas. V začetku svojega strokovnega dela je raziskovala življenje peric v ljubljanski okolici, prav kmalu pa se je težišče njenega strokovnega zanimanja premaknilo na vraževerje, do tedaj belo liso v slovenskem etnološkem raziskovanju. Ob vraževerju je nujno trčila tudi na Rome, in njihovo življenje jo je tako pritegnilo in fasciniralo, da je posvetila dobršen del življenja prav raziskovanju tega, kjub nenehnemu zatiranju in preganjanju, tako trdoživega ljudstva. Svoje dolgoletno delo je okronala z monografijo Romi na Slovenskem, ki je izšla v Ljubljani leta 1980, in se tako uvrstila med naše redke pionirje "romologije".

V letu 1964, ko je SEM pridobil goričanski dvorec v bližini Ljubljane in ga namenil že tedaj bogatim muzejskim zbirkam "neevropskih kultur", je dr. Pavla Štrukelj postala prva kustodinja in hkrati vodja oddelka neevropskih kultur, ki je prav kmalu prerasel v samostojen muzej - vsaj v vsebinskem, če že ne v formalnem oziru. Skoraj trideset let je opravljala dela muzejskega vodje, muzejskega bibliotekarja, dokumentalista, pedagoga, kustosa za stike z javnostjo, strokovnega svetovalca (ljudem, ki so potrebovali informacije o predmetih z drugih kontinentov) in nenazadnje je opravljala vse primarne naloge, ki jih je muzej zahteval od nje (zbiranje, varovanje, komuniciranje in razstavljanje muzejskega gradiva). Po svoji etnološki specializaciji pa je bila afrikanistka, amerikanistka, sinologinja, japonologinja in še marsikaj.

Če pogledamo z objektivne distance je delala čudeže, seveda pa ji je marsikaj tudi ušlo iz rok oziroma ni zmogla vsega. V tridesetih letih dela je organizirala osemdeset razstav, pridobila več kot dvajset tisoč predmetov z vseh celin, skrbela za dve veliki stavbi (dvorec 2058 m² in galerijo 524 m²), sprejela tisoče obiskovalcev ... in vse to le s pomočjo vodstva muzeja, hišnika in snažilke. V času pred njeno upokojitvijo pa se je pripetil dogodek, ki je dokaj tipičen in simboličen za slovenski kulturni prostor: le dve leti pred zasluženim pokojem se je v eni izmed osrednjih grajskih dvoran sesul strop in le malo je manjkalo, da je ni pokopal pod seboj. Skratka, kljub nenehnemu opozarjanju odgovornih je bila potrebna nesreča (njeno življenjsko delo se je skoraj sesulo v prah), ki je sprožila

Nam znana in neznana, v Podragi na Vipavskem (na terenu XV), avgusta 1958 (Foto M. Jagodic).

dovolj močan signal, da so se našla nujno potrebna sredstva. S tem se tudi nadaljuje in prehaja v novo kvaliteto življenjsko delo dr. Pavle Štrukelj, ki ga je zastavila pred davnimi leti in na katero je lahko ponosna.

Ralf Čeplak

ŠESTDESET LET PROF. DR. SLAVKA KREMENŠKA

Ob vsem tem, kar je bilo že zapisano ob jubileju prof. Slavka Kremenška, se ga na tem mestu spominjamo predvsem v zvezi z našo ustanovo.

Prof. Slavko Kremenšek je bil učitelj in mentor srednji in mlajši generaciji kustosov v našem muzeju.

Podobno kot z raziskovalnim je zavzet s pedagoškim delom. Večina danes delujočih slovenskih etnologov se je seznanila z etnologijo z njegovo pomočjo in podporo. Poslušali smo njegova predavanja in seminarje, ki jih je zasnoval kot sintetičen in problemsko bogat oris tokov v etnologiji.

Že med študijem smo spoznali, da ukvarjanje z etnologijo pomeni prof. Kremenšku pomemben del vsebine njegovega življenja in prav s svojo

zavzetostjo in privrženostjo stroki se je zapisal v spomin generacij etnologov, ki jih je vzgajal in učil.

Z njemu lastno ognjevitostjo in prepričevalnostjo nas je še študente znal pritegniti k skupnim akcijam slovenskih etnologov. Ko danes listamo po njegovi znanstveni beri, se nam pokaže v zanj značilni luči: nemalokrat nastopa kot koordinator v družbi drugih, in ne sam. Trudil se je namreč v slovenski etnologiji premagovati egoizem, zaprtost in poudarjal je pomen skupnega dela, združevanje moči in znanja, vanjo je vnesel ustvarjalni nemir, ki je takrat pomenil nekaj novega. In čeprav se vedno vsi ne strinjajo z njegovimi idejami, ne moremo prezreti premikov, ki so jih povzročile.

Prof. Kremenšek je bil tudi več let v uredniškem odboru naše revije Slovenski etnograf in je v njej objavljaval razprave in ocene. Iz njegove bibliografije je razvidno, da ga je tudi sicer zanimalo naše delo: pisal je ocene razstav, ki so bile v našem muzeju ali v muzeju neevropskih zbirk v Goričanah.

Na raznih posvetovanjih, okroglih mizah in kongresih, na katerih je bil govor o etnologiji v muzejih, se je vedno argumentirano oglašal k razpravi, kjer so se kresala mnenja in so se kdaj pa kdaj soočali nazori z bolečo ostrino. Pri teh razpravah se je spuščal v konceptualne in metodološke obrazce v etnološkem muzealstvu.

Posebno na medstrokovnih posvetovanjih, npr. leta 1980 o muzejski razstavi slovenske zgodovine (organizirala ga je Slovenska matica), je prof. Kremenšek jasno zagovarjal interese naše stroke v okviru drugih zgodovinskih znanstvenih disciplin in posebej poudaril, da pri sodelovanju pri velikih projektih, kot je stalna razstava o zgodovini Slovencev in kulture na Slovenskem, ki jo je takrat načrtoval Narodni muzej, ne more iti le za izposojajo etnološkega gradiva, ampak bi morali upoštevati etnološko problematiko, ki jo naša stroka označuje z načinom življenja. Sklope te naše problematike imamo, tudi po njegovi zaslugi, katalogizirane v obliki vprašalnic. Te so postale in bodo ostale pravi strokovni abecednik tudi za naše muzejsko delo.

Skratka, s številnimi presojami je prof. Kremenšek prispeval k razjasnjevanju temeljnih vprašanj, ki zadevajo tudi slovensko muzealstvo, in s tem neposredno prispeval tudi k razvoju etnološke muzejske misli na Slovenskem ter k pravilnejšemu obravnavanju oz. iskanju pravega mesta in vloge Slovenskega etnografskega muzeja v življenju naše družbe.

Veliko več bi lahko napisali ob predstavitvi osebnosti in dela prof. Kremenška, vendar s tem skromnim prispevkom nismo hoteli izmeriti vsega njegovega razdajanja, temveč smo le opozorili na nekatere vidike njegovega dela, ki so pripomogli k jasnejši identiteti naše stroke in tudi etnologije v muzeju.

Naša družina etnologov muzealcev mu za njegov rojstni dan čestita in mu želi še veliko ustvarjalnega nemira pri njegovem delu.

DEKLARACIJA DECLARATION

MREŽA REGIONALNIH MUZEJEV NA PROSTEM V SLOVENIJI IN ICOM-ova DEKLARACIJA O MUZEJIH NA PROSTEM IZ LETA 1957

227

Regionalni zavodi za varstvo naravne in kulturne dediščine, republiški zavod in Slovenski etnografski muzej smo v l. 1990 pri naših finanserjih skupni projekt OBLIKOVANJE MREŽE REGIONALNIH MUZEJEV NA PROSTEM V SLOVENIJI. Republiški sekretariat za kulturo je našo akcijo podprl in jo oblikoval v poseben programski projekt z naslovom Predstavitev ljudskega stavbarstva na prostem.

Za gradnjo regionalnih muzejev na prostem v Sloveniji smo se odločili po tehtnem premisleku in priporočilih različnih raziskovalcev s tega področja. Seveda bomo ob muzejih na prostem ohranjali že uveljavljene oblike varovanja nepremične etnološke dediščine in jih tudi dopolnjevali.

O pravilnosti odločitve za regionalne muzeje na prostem, in ne za centralnega, smo se prepričali tudi na 14. konferenci Združenja evropskih muzejev na prostem v Rožnovu (ČSR) jeseni 1990, ki smo se je udeležili trije slovenski etnologi (Z. Koželj, S. Gaberšček in I. Keršič).

Čeprav naša prizadevanja za gradnjo muzejev na prostem trajajo že vsaj šestdeset let, menimo, da se je po dolgih letih le obrnilo na bolje. Po nesoglasjih v stroki sami smo danes etnologi, ki se ukvarjamo s stavbno dediščino in stanovanjsko kulturo, mnenja, da Slovenci takšne muzeje potrebujemo in da imamo danes enkratno priložnost, da bi oblikovali mrežo takšnih muzejev. Tako bo mogoče združevati nekatere potrebne službe in bolj smotno organizirati tako etnologe, konservatorje, arhitekto kot tudi obrtnike, ki še obvladajo stara gradbena znanja.

Zaradi skupnega projekta se nam je zdelo potrebno, da v naslednjem sestavku objavimo prevod deklaracije o muzejih na prostem, ki jo je sestavilo štiriindvajset izvedencev na eni izmed konferenc ICOM-a. To je potrebno zaradi tega, ker se danes slišijo različna tolmačenja stvari, ki so za stroko temeljnega pomena. V deklaraciji je cela vrsta vodil, ki še vedno ohranjajo veljavo, zato je natančen kažipot za muzeje na prostem. Govori o njihovem pomenu in nalogah ter načinih kako jih izpeljati.

Na četrti generalni konferenci ICOM-a leta 1956 v Genevi je bila ustanovljena posebna komisija in sestavila je te predloge, ki so bili sprejeti za splošna vodila za muzeje na prostem:

- 1) Naloga muzejev na prostem je zbirati in predstavljati spomeniške stavbe na posebej za ta namen izbrana mesta, kjer bi jih opremili s pripadajočo opremo in vzdrževali. Tako bi ohranili ogrožene spomenike, ki so zaradi svojih stavbarskih (gradbenih) in obrtniških značilnosti ter dosežkov imenitni primerki, ob katerih lahko spoznavamo način življenja in stanovanjsko kulturo.
- 2) Takšni muzeji, postavljeni na preizkušene načine, so izredno koristni za znanost in vzgojo in so zato v splošno blaginjo. Ohranjajo namreč del bogate dediščine ljudskih kultur.
- 3) Ta zvrst muzeja, ki je nastala v skandinavskih deželah, je v številnih državah še razmeroma malo znana.

Sklep ženevske konference je bil tudi, da je treba v letu 1957 v eni ali več skandinavskih deželah pripraviti strokovno srečanje, na katero je treba povabiti tudi strokovnjake iz dežel, v katerih bi bilo mogoče postaviti take muzeje, pa jih doslej še niso.

228

Srečanje je bilo 5. do 9. julija 1957 na Danskem in Švedskem. Na njem je bilo 24 udeležencev iz Švedske, Norveške, Danske, Velike Britanije (oz. Združenega kraljestva), Nizozemske, Zvezne republike Nemčije, Švice, Francije, Španije, Poljske, Turčije, Izraela, Indonezije in Jugoslavije. Jugoslavijo je na tej konferenci zastopal dr. Boris Orel, ki je že v petdesetih letih izdelal idejni projekt osrednjega slovenskega muzeja na prostem na območju pod Rožnikom v okolici Ljubljane, ki pa ni bil uresničen.

Rezultat te konference je bila soglasno sprejeta deklaracija o muzejih na prostem z dvanajstimi paragrafi. Kljub temu da je od sprejetja deklaracije minilo že štiriintriideset let, je ta še vedno temeljnega pomena za naše delo, zato objavljamo vseh 12 paragrafov.

I.

Stavbe, povezane s spominom na velike osebnosti ali pomembne dogodke, pripadajo skupaj z najboljšimi primerki visoke in ljudske arhitekture skupni dediščini človeštva in jih je treba zaščititi in vzdrževati.

II.

Kljub vsej skrbi, ki se v vedno večjem obsegu posveča kulturnim spomenikom in njihovem vzdrževanju, je prav ljudska arhitektura še vedno deležna najmanj pozornosti in zaščite. Kjer ima spomeniško varstvo že bogato izročilo, se glavna skrb posveča velikim, bleščečim spomenikom, ljudska arhitektura pa ostaja v senci. Prestižno usmerjena sodobna mehanizirana miselnost jo v mnogih deželah zapostavlja kot staromodno. Po vseh deželah opazamo isto: čim številnejši so spomeniki ljudske arhitekture v primerjavi z visoko arhitekturo, tem manj pozornosti so deležni in tem slabše jih vzdržujejo.

Toda ljudsko arhitekturo je treba ceniti izredno visoko. Ta arhitektura pojasnjuje način življenja, izpričuje rokodelske spretnosti, prikazuje razlike med kulturami, se ujema z okoljem tako po gradivu, ki ga jemlje iz okolja, kot po številu in velikosti stavb. Prav zaradi tega je najbolj pod udarom industrijske revolucije, ki preoblikuje (spreminja) svet s tem, da ga uniformira.

Zato je nujno hitro ukrepati na tem področju. To velja povsod, ne glede na to, ali je položaj morda kje nekoliko boljši. Ko postane neki primerek ljudske arhitekture redek, se moramo podvizati, da tisto, kar je še ostalo, ohranimo. Če

je ljudska arhitektura še bogata in obrti, ki so nujno potrebne za ohranjanje te arhitekture, še niso izumrle, je obnova lažja in uspeh večji.

Kaže, da se nekatere dežele zelo trudijo ohraniti in vzdrževati dediščino ljudske arhitekture. Njihove izkušnje nam bodo v pomoč.

III.

V zgodovinskem in kulturnem oziru je najboljša rešitev, če spomenik ljudske arhitekture ohranjamo na kraju nastanka. Taka rešitev naj bi vselej imela prednost. Po drugi strani pa ni vedno možna, ker se ji lahko postavi po robu cela vrsta ovir:

1)

Spomenik visoke arhitekture bo tudi v primeru, če stoji na samem, nadzorovan (čuvan) in vzdrževan. In če bo splošno znan, ga bodo obiskovali številni obiskovalci kljub oddaljenosti ali samotnosti.

Ljudska arhitektura že praviloma nima enakih možnosti.

Če pa kakšna pomembna kmetija, ki bi jo bilo vredno ohraniti, stoji kje na samem, bodo odgovorni dvakrat premislili, preden bodo tja poslali restavratorja (izvedenca) in delavce z vso potrebno opremo. Tudi občinstvo bo odlašalo, preden se bo odločilo zgolj za obisk kmetije.

2)

Kadar gre za spomenike visoke arhitekture, te stavbe največkrat še služijo namenu, zaradi katerega so jih zgradili. To gre spomeniškemu varstvu na roko, saj so obiski zato še bolj poučni in zanimivi. To velja za velike, naseljene stavbe in za cerkve.

Celo vzdrževanje naseljenih "še živih" stavb na kraju nastanka je težavno in odvisno od naključij; to velja še posebno za spomenike ljudske arhitekture. Če se to dogaja vse pogosteje, postane skupnost, ki ji pripadajo taki spomeniki, očarana od napredka, ki ga prinaša industrijska revolucija. Kako naj se upremo pritisku takšne skupnosti? Res je, lahko se omejimo zgolj na to, da se zavzemamo za ohranitev posameznih zanimivih delov stavb, predvsem pročelja ter notranjih in zunanjih okraskov. Taka merila omogočajo, da se ohrani tradicionalni videz neke vasi ali dela mesta. Vendar tako ni mogoče izpolniti vseh zahtev, ki jih terja položaj, kajti zgodovinska in narodopisna vrednost takih stavb sestoji iz številnih posameznosti, kot so: gradivo, način graditve od temeljev do strehe, razporeditev prostorov, namestitve pohištva v stanovanju, sosednje zgradbe, ki urejene in postavljene v ambient šele prav pokažejo, kako je potekalo življenje in gospodarjenje. Kako moremo neko stavbo ohraniti v takem stanju, da bi prišli do izraza vsi naštet vidiki? Ali ne bi s tem povzročili gospodarskega in socialnega zastoja stanovalcev (uporabnikov)? Tudi če se ne bi bali, da bi lahko tako ustvarili nekakšen človeški "živalski vrt" - koliko časa bi lahko vsiljevali take rešitve?

3)

Lahko poskusimo takole: Še "živ" primerek ljudske arhitekture izberemo z namenom, da bi ga ohranili na mestu nastanka (in situ), in ga priključimo ustreznemu muzeju. Kakšne so težave, povezane z zaščitenim objektom, stoječim na samem, že vemo. Če pa je po drugi strani zaščiten stavba del naselja, se bodo okrog stoječe zgradbe razvijale skladno z okusom časa. Posledici tega

bosta neprijetno slogovno nasprotje in skaljena harmonija, ki je prvotno vladala med zaščiteni in okoliškimi stavbami. Znašli bi se v položaju, ko ne bi imeli nobenih trdnih jamstev, da bodo naša muzejsko varstvena prizadevanja uspešna.

4)

Ali naj se mudimo s tem, da že zapuščeno stavbo s pomočjo zakona ohranimo na mestu nastanka? Škoda in neprijetnosti v vsakem primeru ostanejo; poleg tega pa bo v večini primerov treba dopolniti opremo in pohištvo.

IV.

Če se izkaže, da ne moremo ohraniti stavbe na mestu nastanka, ker je taka klasična rešitev nedosegljiva, postane premestitev stavbe neizbežna. Tu se nam ponuja več možnosti. Prva, ki jo je treba omeniti, zadeva predvsem ustanove, zadolžene za varstvo spomenikov. Poleg drugega bo prišlo do tesnega sodelovanja z muzeji, da bo zagotovljeno čim boljše varstvo:

- 1) Stavba se premesti, ne da bi prešla pod upravo muzeja. Za tako rešitev je na voljo že vrsta dobrih primerkov. To je pogosten način, vendar povzroči poleg že zgoraj omenjene škode še izkoreninjenje.
- 2) Spomenik prepeljejo v muzej in ga uskladiščijo. S tem zagotovimo zaščito; po drugi strani pa takšno stanje nima nobenega pametnega učinka.
- 3) Razstavljen bo v muzejskih prostorih ali na prostem v okviru muzeja. Ta rešitev je primerna le za majhne zgradbe ali pa za zgradbe iz krhkega in neobstojnega gradiva.
- 4) Premestimo ga v muzej na prostem. To zvrst muzeja je proti koncu 19. stoletja utemeljil Hazelius, uresničena pa je bila pred vrati Stockholma. Razširjena je v glavnem v skandinavskih državah in je drugje, tako v starem kot v novem svetu dosti premalo znana. Če se upoštevajo vse znanstvene in tehnične norme, je lahko muzej na prostem najustreznejša rešitev za nepremične kulturne spomenike.

V.

Po splošnem prepričanju lahko muzej na prostem označimo kot zbirko spomeniško vrednih stavb oziroma poslopij, ki so:

- 1) stalno dostopne obiskovalcem;
- 2) praviloma pripadajo ljudski kulturi in predindustrijski arhitekturi; take zgradbe so: kmečke, pastirske, ribiške, rokodelske, trgovske, delavske hiše (prebivališča); gospodarska poslopja (mlini, lončarne), trgovine..., skratka vse pomembne sestavine podeželske in mestne, posvetne in cerkvene, javne in cerkvene arhitekture te vrste;
- 3) k temu lahko prištejemo: spomenike "visoke arhitekture" (podeželske dvorce, kapele, zgodovinske stavbe itn.), če ne morejo ostati na kraju nastanka, pa tudi pomembne stavbe iz industrijskega obdobja. Take stavbe je treba predstavljati javnosti popolnoma opremljene. Celotna zasnova narekuje vzgojno in izobraževalno dejavnost (v enem izmed prostorov potekajo predavanja, spremljana s sodobnimi vizualnimi pripomočki; na prostem naj bi prikazovali ljudske plese in pesmi ter običaje; v restavraciji, opremljeni v značilnem slogu, naj bi pogostili obiskovalce, itd.

VI.

Med muzeje na prostem lahko štejemo tudi take, katerih stavbe so delni ali popolni posnetki izvornikov, če so ustrezno opremljeni in imajo prost dostop.

Taka metoda velja le:

- 1) če izvornih spomenikov ni več,
- 2) če so posnetki napravljeni po najstrožjih znanstvenih kriterijih.

VII.

Posebej poudarjamo, da je v vsaki deželi (državi) treba ustanoviti osrednji muzej na prostem, ki bo imel na voljo potrebne znanstvene in tehnične zmogljivosti ter denar in bo lahko skrbel za najpomembnejše povezave s svetom ter se udeleževal mednarodnega sodelovanja na tem področju.

Koristno je, če se osrednji muzej na prostem poveže z etnografskim muzejem v posamezni deželi. Tako se izognemo podvajanju pri znanstvenem, tehniškem in ostalem osebju kot tudi pri zbirkah in dokumentih.

Poudarimo še, da bi dežele z različno narodnostno sestavo morale ustanoviti tudi pokrajinske muzeje na prostem. Vendar pa pri tem ne kaže pretiravati, ker preveliko število muzejev povzroča nerešljive težave v znanstvenem, tehničnem in denarnem oziru.

VIII.

Ustanovitev muzeja na prostem zahteva hkratno raziskavo kulturnih spomenikov, ki pridejo v poštev za premestitev. Začnimo s proučevanjem pisnih in slikovnih virov in potem nadaljujmo vse do opravil na terenu.

Prevzem kulturnih spomenikov, povezanih s spominom na pomembne osebnosti ali dogodke, je izjema. Prevzete spomenike naj bi raziskali predvsem glede na namen in uporabo.

Pomembno je, da si že pri načrtovanju in potem pri uresničevanju načrtov zagotovimo sodelovanje pristojnih znanstvenikov, tehnikov in upravljalcev iz domovine in tujine. Pri tem ne bomo pozabili, da so skandinavske dežele prve postavile in razvijale take muzeje, zato imajo daleč največ izkušenj. Če je treba, lahko vzpostavi željene stike tudi ICOM.

V okviru sodelovanja med državami članicami lahko Unesco posreduje pri vladah, da bi priskrbele strokovnjake in pomoč v denarju za postavitev muzejev na prostem.

IX.

Razporeditev stavb na zemljišču muzeja na prostem je povezana s celo vrsto težav. Na splošno dajemo narodno-pokrajinskemu vidiku prednost pred vidikom starosti in namembnosti stavb. Naravne danosti in razčlenjenost zemljišča, sestava tal, vodni viri in rastlinstvo igrajo pomembno vlogo pri vsakokratni izbiri zemljišča. Za muzeje z omejenim narodno-pokrajinskim programom laže najdemo zemljišče, podobno tistemu, na katerem so stavbe nastale. Čim obsežnejši je program, tem manjše so možnosti take razporeditve in tem bolj smo prisiljeni sklepati dobro premišljene kompromise. Glavni poudarek je na tem, da muzej na prostem postavi zbirko kulturnih spomenikov, pri tem pa se mora izogibati sumljivim slikarskim učinkom, ker sicer kaj hitro zapade slabemu okusu.

Potrebna so še ta opozorila. Če okolico stavb ozelenimo, izberimo samo tiste vrste drevja in grmovja ter rož, ki so rasle v kraju nastanka stavb. Praviloma je treba v bližini stavb urediti zelenjavne vrtove in druge vrtničke. H gospodarskim poslopjem ali na dvorišče kmetije (posestva) spadajo tudi nekatere domače živali, značilne za stari način gospodarjenja. Če izbrano zemljišče ne ustreza v celoti spomeniškim stavbam, ki naj bi jih na njem ponovno postavili (npr. stavba zahteva nagnjeno zemljišče), se mora zemljišče ustrezno preoblikovati (urediti).

Razporeditev stavb zahteva pravočasno in skrbno načrtovanje; pri tem je treba upoštevati različne primerke (tipe) zgradb, čeprav vseh primernih zgradb za predstavitev sploh še nismo našli. Kadar stavbe zaradi posebnega načina poselitve ne smejo stati preblizu skupaj, moramo za vsak primer med njimi pustiti malo več prostora, kot je običajno. Seveda pa pri tem ne smemo pretiravati, ker bi predolge poti utrudile obiskovalce.

232

X.

Idealno bi bilo, če bi bile vse stavbe opremljene z nepremično in premično opremo iz predindustrijske dobe. Žal, je to možno narediti vse bolj poredko. Neuporabljene reči iz te dobe so se porazgubile, nekatere so bile žrtve modnih muh in so jih zato prenovili in odnesli kupci; končno je vse to povzročilo, da so v zaščitenih stavbah izvirno opremo nadomestili z industrijskimi izdelki. Tako moramo manjkajoče predmete nadomestiti predvsem tako, da jih prinesemo iz podobnega okolja; kadar ni druge pomoči, uporabimo skrbno izdelane posnetke. (Po možnosti naj jih izdelajo domači obrtniki.) Pomembno je, da s stavb in iz njihove opreme odstranimo vse predmete industrijskega izvora, ki so bili dodani v zadnjem času. Pustiti pa moramo tiste preureditve, ki so nastale dlje v preteklosti (v prejšnjih zgodovinskih obdobjih) in spričujejo, kako je potekal razvoj.

Posebno pozornost moramo posvetiti stanju v tako imenovanih nerazvitih deželah. Tam bomo lažje kot kjerkoli drugje našli neponarejene tipične primerke ljudske arhitekture iz predindustrijske dobe.

XI.

Podiranje, prevoz in ponovna postavitve ter vzdrževanje stavb v muzeju na prostem zahtevajo posebno skrbnost glede na njihovo dognano vrednost. Potrebna bo pomoč arhitekta, ki ima tudi narodopisno znanje.

- a) Pred prevozom je treba posamezne dele skrbno označiti (to bi bilo treba storiti že med podiranjem!), narediti načrte in podrobne načrte detajlov konstrukcije in načina gradnje.
- b) Po ponovni postavitvi mora strokovni delavec nadzorovati tekoče vzdrževanje in večja popravila. Samo po sebi se razume, da so potrebni tudi obrtniki, ki obvladajo stare tehnike gradnje. K sodelovanju bo treba pritegniti tudi fizike in kemike, da bodo pomagali zaščititi gradivo pred vremenskimi vplivi in škodljivci. Potrebovali bomo npr. tudi tkalce, da bodo lahko nadomestili raztrgane tkanine.

XII.

Postavitve muzeja na prostem zahteva žrtve. Občine, dobrotniki in muzealci zaradi tega ne bi smeli izgubiti poguma. O pomenu muzejev na prostem z zgodovinskega in kulturno-varstvenega vidika smo že govorili. Igrajo pa ti

muzeji tudi izredno pomembno vlogo na vzgojnem področju, pri izrabi prostega časa in v turizmu. Omenimo le en primer iz rojstne dežele muzeja na prostem:

Osrednji švedski muzej na prostem v Skansenu pri Stockholmu obišče povprečno 2,3 milijona obiskovalcev na leto, čeprav ima Švedska le kakšnih 7 milijonov prebivalcev!

Julija 1959 se je 5. glavna konferenca ICOM-a v Stockholmu ukvarjala tudi s to Deklaracijo in o tej temi sprejela nekaj sklepov. Dva izmed njih, ki sta najpomembnejša, navajamo v neokrnjeni obliki.

Opredelitev muzeja na prostem

- 1) Opredelitev muzeja na prostem iz Deklaracije, sprejete leta 1957, je povsem ustrezna. To je skupina stavb, ki imajo zgodovinsko-narodopisno vrednost in so razstavljene skupaj s pripadajočo opremo.
- 2) Opredelitev je bila splošno sprejeta.
- 3) Običajno se taka predstavitev še razširi in obogati s stalnimi ali občasnimi razstavami na prostem.
- 4) Tako razstavljeno zbirko lahko poimenujemo muzej na prostem. Izraz se lahko rabi v splošnem in v strogo specialističnem (znanstvenem) pomenu.
- 5) ICOM-ova komisija za muzeje na prostem je priporočila poslala svojemu posvetovalnemu odboru, ki se je strinjal s tem:
  - 1) da se oznaka muzej na prostem prihrani (rezervira) za zbirke, označene pod 1) zgoraj.
  - 2) strokovnjaki in odgovorne ustanove bi se morali izogibati takemu poimenovanju, kadar gre za razstave kipov na prostem (forma viva). Tako bi prispevali k natančnosti in medsebojnemu razumevanju.
  - 3) omenjeni strokovnjaki in ustanove se lahko vedno obrnejo na ICOM-ovo komisijo za muzeje na prostem, če potrebujejo tehnične nasvete (pomoč) pri reševanju problemov, kar je v obojestransko korist.

233

Ohranitev spomenikov podeželske predindustrijske arhitekture

- 1) Muzeji na prostem imajo možnost in najboljše pogoje, da ohranijo najboljše primerke podeželske predindustrijske arhitekture. (Pogoji so bili določeni v Deklaraciji iz leta 1957.)
- 2) Jasno je, da taki muzeji lahko sprejmejo le omejeno število primerkov takšne dediščine.
- 3) ICOM-ova komisija za muzeje na prostem je dala priporočilo za reševanje tega problema posvetovalnemu odboru, in ta je soglašal z njim.

Priporočila se glasijo:

- 1) Muzeje na prostem bi radi ustanovili tudi v deželah, v katerih jih še ni.
- 2) V vseh deželah bi si morali prizadevati, da bi kar največje število spomenikov podeželske predindustrijske arhitekture ohranili na prvotnem mestu (in situ), po možnosti z opremo vred.
- 3) Pri teh podjetjih je treba uporabiti izkušnje muzejev na prostem.
- 4) Tam, kjer muzeji na prostem že obstajajo, morajo ti prevzeti tudi upravljanje objektov.

Osnovne ugotovitve deklaracije iz leta 1957 ohranjajo veljavnost, vendar jo je bilo treba deloma predelati zaradi sprememb v poudarkih kot tudi zaradi izkušenj, ki so si jih odtlej pridobili raziskovalci na tem področju, obenem z novimi oblikami in variacijami v muzejih na prostem po vsem svetu.

Aktualizacija ICOM-ove deklaracije o muzejih na prostem je bila sprejeta leta 1982 na konferenci na Madžarskem.

Ker smo šele tik pred koncem redakcije Etnologa dobili ta dopolnila iz Madžarske, bomo o tem pisali v naslednji številki.

Irena Krešič

UPORABLJENA LITERATURA:

Icom News, letnik 11, številka 1, Pariz 1958

Icom News, letnik 12, številka 2, Pariz 1959

Adelhart Zippelius, Handbuch der europäischen Freilichtmuseen, Köln 1974

KRITIČNA IN INFORMATIVNA BIBLIOGRAFIJA BIBLIOGRAPHY

Knjižna poročila in ocene

Book reviews

Knjige, periodika

Books and periodicals

KNJIŽNA POROČILA IN OCENE BOOK REVIEWS

236

EUGEN E. ROOSENS, *Creating Ethnicity - The Process of Ethnogenesis*, Catholic University of Leuven, Belgium *Frontiers of Anthropology*, Volume 5, 1989, 167 Str.

Avtor knjige Eugen E. Roosens je predstojnik katedre za antropologijo na Katoliški univerzi Leuven v Belgiji in hkrati vodja mednarodnega raziskovalnega projekta *The Culture of Ethnic Minorities*, ki poteka od l. 1974 in se odlikuje z obsežnim terenskim raziskovanjem na vseh petih celinah. Pričujoča knjiga je rezultat desetletnih terenskih raziskav v sklopu tega projekta.

Omeniti je še treba, da Evgeen E. Roosens sodeluje kot gostujoči predavatelj tudi na univerzah v ZDA, Kanadi in Zairu. S svojega raziskovalnega področja je objavil obsežen opus razprav.

Doslej so bili v raziskovalnem sklopu *The Culture of Ethnic Minorities* obdelani ti projekti:

Sicilijanci na Siciliji in v Belgiji (primerjalno), Berberi v Maroku in v Belgiji (primerjalno), Indijanci Ajmara v Boliviji, Huronski Indijanci v Quebecu, Kanada, etnična skupina Luba v Zairu in migrantske etnične skupine v Belgiji.

V pričujoči knjigi so predstavljena avtorjeva teoretska izhodišča pri raziskovanju etnične identitete v povezavi z njegovimi terenskimi raziskovanji med Huron Indijanci (Quebec), Indijanci Ajmara (Bolivija), etnično skupino Luba (Zaire) in muslimanskimi migranti v Belgiji.

Osrednje zanimanje je torej posvečeno vidikom etnične identitete in etnogeneze, ki jo avtor definira kot *proces* samorazumevanja etnične skupine vključno z vsemi aktivnostmi, ki jih izvaja, da bi jo tudi druge skupine videle tako.

Temeljno vprašanje, ki mu avtor sledi skozi vse svoje raziskovalno delo, je vprašanje, *kaj bistveno določa etnično identiteto*. To razmišljanje postavi v naslednje razmerje: NARAVA - KULTURA, KULTURA - ETNIČNA IDENTITETA.

Je etnična identiteta naravno dana identiteta ali je proizvod kulturno-socioloških mehanizmov? Ali temelji na skupnem (krvnem) izvoru

etnične skupine in njeni (starodavni) kulturni tradiciji? Ali pa se lahko etnična identiteta oblikuje tudi neodvisno od teh postavk?

Z izsledki terenskih raziskav nam avtor ponazori svojo ugotovitev, da etnične identitete raziskovalnih (omenjenih) etničnih skupin niso posledek kontinuitete tradicionalnih ("objektivnih") kulturnih prvin, ampak se etnična identiteta lahko preoblikuje, okrepi ali šele konstituira prav v sodobni družbi.

Poudariti je treba, da gre pri opisanih raziskanih etničnih skupinah za avtohtone prebivalce, ki so na svojem ozemlju tako ali drugače prišle pod nadvlado "bele civilizacije" (bodisi pod neposredno nadoblastjo ali "samo" posredno s sprejetjem ekonomskih in političnih vrednot zahodne civilizacije). Prav tako smo tudi pri muslimanskih migrantih v Belgiji priča srečanju različnih kulturnih sistemov. Tako avtor naglasi neposreden vpliv evropske kulture na (pre)oblikovanje etnične identitete avtohtonega prebivalstva.

Kvaliteta avtorjevega znanstvenega prispevka je v tem, da se območja in zgodovinske okoliščine, vključno s sodobnimi razmerami opisanih etničnih skupin, med seboj tudi v bistvenem razlikujejo tako, da ne potrjujejo enega vzorca rezultatov. Avtorjeva teoretska izhodišča skupaj z njegovim terenskim delom tako ne morejo tvoriti ene raziskovalne (ideološke) doktrine pri raziskovanju etnogeneze.

Njegove terenske izsledke lahko na tem mestu povzamemo le v zelo zgóšeni obliki.

Osrednje zanimanje je Evgeen E. Roosens namenil raziskovanju etnične identitete Huron indijancev v Quebecu. Njegovemu razvoju je sledil skozi dolgo obdobje od leta 1968 do 1982 (k terenskemu delu pa seveda sodi tudi študij vsakovrstnega arhivskega in drugega pisnega gradiva), prezentacija izsledkov pa obsega kar dobro polovico knjige (strani 21-114).

Huronci nimajo več svojega jezika. Rezervat je njihova poslednja lastnina, hkrati pa ima tudi velik simbolni pomen. Temelj njihove etnične identifikacije je emocionalna navezanost na predstavo o sebi, ta predstava o njih samih pa temelji na stereotipu, kakor se je o severnoameriških Indijancih izoblikoval od "zunaj". To stereotipno podobo utrjujejo predvsem s tradicionalno rokodelsko dejavnostjo (izdelovanje usnjenih škornjev in čevljev), kar dobiva značaj folklorne, saj njihovi "tradicionalni" predmeti niso podobni ne tistim iz predkolumbijske dobe ne tistim iz 19. stoletja, ampak gre za tako imenovano popačeno podobo. *Kljub temu pa je njihova etnična identiteta izredno močna*, avtor govori o *neo-kulturi*.

Etnično identiteto utrjuje tudi njihov pogled na svojo zgodovino. Ta pogled se odmika od zgodovinskih dejstev in je ideološko-romantičen.

Avtor tukaj poudarja zanimiv primerjalni vidik dvojnega pogleda na zgodovino, to je pogled od "znotraj" in pogled na "zunaj". Sprašuje se namreč o razlikah, pa tudi o stičnih točkah pri prikazovanju zgodovine Huroncev po zgodovinarjih in po Huroncih samih.

Za razumevanje položaja huronske etnične skupine je pomembna tudi avtorjeva analiza kriterijev kanadske administracije, ki vodi popis, statistiko in register te etnične skupine.

Kdo je Indijanec in kdo ne, je še vedno predmet razprav, v katerih pa se zdi, da prevladujejo kulturno-politični argumenti vladne administracije, katerim so podrejene tudi "objektivne biološke" danosti.

Kakšni so torej kriteriji za vpis v uradni register?

Sorodstvena linija se veže na očeta, poreklo matere je irelevantno. Če je oče vpisan v registru kot Indijanec, je Indijanec tudi otrok, neodvisno od porekla matere (Francozinja, Angležinja...). Paradoksalno pa je, da šteje poreklo stare matere, očetove matere. Če le-ta ni bila registrirana kot Indijanka po svojem izvoru, potem vnuk, sin Indijanca, ob polnoletnosti izgubi ta status.

Vsaka ženska, ki se poroči z Indijancem, je registrirana kot Indijanka, in vsaka ženska, registrirana ob rojstvu kot Indijanka, izgubi ta status, ko se poroči z Neindijancem, in njuni otroci imajo status Neindijancev.

Huronci se tako delijo na "registrirane" Indijance in na mestice ("or Indians without status"), in čeprav kriterije določa "neindijanska" vladna administracija, se z njimi strinjajo in jih utrjujejo predvsem registrirani Indijanci, ki živijo v rezervatu.

Poleg ekonomskega statusa, ki ga ohranjajo s tem (saj s povečanim številom članov v rezervatu ne bi dobili tudi večjih sredstev, ki jim jih namenja vlada), jih v tem utrjuje tudi emocionalno prepričanje, da so sami pravi predstavniki huronske etnične kulture.

Indijanci *Ajmara* v Boliviji živijo proč od večjih urbanih naselij, njihov stik s Španci se zanje ni končal tako tragično, saj so se Španci med njimi asimilirali, oni pa so ohranili svoj jezik in tudi nekatere oblike socialne organizacije. Sprejeli so sicer krščansko vero, ker menijo, da so materialne dobrine "bele civilizacije" (ki jih zelo cenijo) sad dobrote "belega boga", vendar pa so novo vero močno preželi s svojimi starimi magičnimi obrasci.

V času raziskave (1975-1980) pa so bili popolnoma usmerjeni v urbanizacijo in so sprejemali vrednote zahodnega ekonomskega sistema.

Ker v zgodovini niso bili radikalno neposredno ogroženi, danes pa nimajo konkretnih neposrednih stikov z vsakdanjim življenjem v večjih urbanih naseljih, njihovo dožemanje zunanjega sveta ne temelji na njegovem poznavanju, ampak na njegovem idealiziranju. Torej je njihov pogled na vzporedno "belo civilizacijo" idiličen, saj opažajo zgolj pozitivne vidike ekonomskega razvoja.

Ta pogled jim določa "vmesno" pozicijo, ko so razdvojeni med svojo "primarno" kulturo in novimi vrednotami. To jih je pripeljalo v avtodestrukcijo, v zavestno odrekanje svoji etnični identiteti.

V tretjem razdelku nam Eugene E. Roosens prikaže razvoj današnjih dveh etničnih skupin *Luba* in *Luluva* v *Zairu*, ki sta se po njegovih teoretskih izhodiščih in terenskih izsledkih kot etnični skupini konstituirali šele v petdesetih letih 20. stoletja.

Prvotno se je skupina *Luba* naselila na ozemlje skupine *Luluva*. Na tem ozemlju so živeli skupaj v plemenski ureditvi, brez večjih medsebojnih kulturnih razlik.

Premik so naredili pripadniki skupine *Luba*, ki so prvi sprejeli nov način življenja, kakršnega so jim ponujale bele oblasti. Sprejeli so krščanstvo, šolanje v misijonarskih šolah, kasneje službe v državni upravi, odhod v večja urbana središča in sčasoma so se začeli vse bolj vključevati v višji socialni sloj urbanih središč.

Spori so se začeli radikalizirati v petdesetih letih z uvedbo lokalnih volitev, ko je postalo jasno, da bo prevladala ena ali druga skupina.

Politični položaj je vzpodbudil konstituiranje dveh etničnih skupin z militantno etnično zavestjo, kar je pripeljalo tudi do krvavih medsebojnih obračunavanj.

Po avtorjevem mnenju je konstitucija etnične identitete Luba in Luluva posledica sodobnih političnih procesov in zahodnih kriterijev politike in oblasti.

V četrtem razdelku avtor predstavi socialne in kulturne okoliščine prve, druge in tretje generacije muslimanskih ekonomskih migrantov v Belgiji. Podrobneje želi analizirati in popisati predvsem odnos tretje generacije migrantov do lastne kulturne tradicije in sodobne oblike njihove etnične identifikacije danes.

Pri tem ugotavlja, da tretji generaciji "domača" kultura postaja *objekt*, ki ga gledajo z distance. V tem procesu tradicija postaja predmet *izbire*, bodisi da za lastno etnično identifikacijo iz nje izberejo posamezne prvine ali pa jo skušajo popolnoma in v celoti zanikati.

Srečamo se torej z nasprotnima si procesoma (in oba sta radikalna) : popolnim zanikanjem etnične identitete na eni strani in z neokulturo in militantno etničnostjo, ki se pojavlja, ko se dejansko že izgubi stik s primarnimi kulturnimi elementi, na drugi strani.

Avtorjev raziskovalni interes torej sledi dvema vzporednima procesoma. Najprej gre za proces vključevanja avtohtonih etničnih skupin v nov sistem ekonomskih in političnih vrednot, ki so ga uveljavili evropski prišleki. V tem procesu so se preoblikovale tudi mnoge (pri nekaterih pa kar vse) tradicionalne kulturne prvine. Drug vidik je potemtakem razmerje med vplivom tradicionalnih kulturnih prvin in vplivom sodobnih dejavnikov na etnogenezo proučevanih etničnih skupin.

Avtor tu ponuja zanimivo ugotovitev, da posledica izgube identitete tradicionalnih kulturnih prvin ne pomeni tudi zatona etnične identitete, ali boljše etnične zavesti, ampak se ta (primer Huronskih Indijancev in tretja generacija muslimanskih migrantov v Belgiji) lahko celo okrepi oziroma radikalizira.

Zanimivo je pravzaprav dejstvo, da neobstoj "objektivnih" kulturnih prvin sovпада z močno etnično identifikacijo, da pa se pri etnični skupini, ki je ohranila velik del tradicionalne strukture, srečamo z negativno etnično identifikacijo (Indijanci Ajmara).

Zaradi teh izsledkov avtor zagovarja teoretsko izhodišče, ki zanika enačenje etnične identitete s prezentacijo "objektivnih" prvin kulturne identitete. Po njegovem mnenju so pojma kulturna identiteta in etnična identiteta pretesno povezovale ali ju celo enačili, v smislu, da že same objektivne kulturne prvine opredeljujejo podobo etnične identitete. Upoštevati je namreč treba dejstvo, da kulturne prvine, ki jih etnična skupina izbere kot pomembne za svojo etničnost, ne ustrezajo tudi njihovi kulturni celovitosti. Prikaz njihove etnične identitete ni enak kulturni celovitosti, ampak vsebuje le *izbor* kulturnih prvin. Ti označevalci etnične identitete pa se s časom spreminjajo. Zato se avtor zavzema za prepoznavanje *mehanizmov*, ki naglašajo izbrane označevalce etnične identitete. S tem sledi Barthovi usmeritvi, ki ne priznava več "objektivnih" označevalcev kot samih po sebi povednih in dokončnih.

Izrazito poudarja politične in ekonomske mehanizme ter meni, da sicer ne moremo enačiti etničnosti in kulture, so pa prav etničnost in z njo mehanizmi

samo-identifikacije najbolj povedni pri raziskovanju kulture in družbene organiziranosti.

Pri raziskovanju etnične identitete je temeljno to, da vsi dejavniki iz kulturne, družbene in psihološke sfere nastopajo med seboj prepleteni in soodvisni; z enim brez drugega ne moremo zajeti etnične identitete v njeni celovitosti.

Daša Hribar

MONOGRAFIJE, PERIODIKA
BOOKS AND PERIODICALS

NOVOSTI V KNJIŽNICI SLOVENSKEGA
ETNOGRAFSKEGA MUZEJA V LETU 1990/91

241

MONOGRAFIJE

Slovenija

ALJAŽ, Jakob

Da je Triglav ostal v slovenskih rokah je moja zasluga / Jakob Aljaž . - (s.l.): Planinsko društvo Dovje-Mojstrana, 1989. - 58 str.

ANNA Praček Krasna: življenje in delo v dveh domovih za en svet: predstavitev osebnega arhiva = Life and work in two homelands for one world: introduction to personal archives: Mestni muzej Ljubljana, Kulturno-informacijski center Križanke, 2.julij-31.avgust, 1990. Pilonova galerija, Ajdovščina, 4-19 september 1990 / (izdali) Slovenska izseljenska matica Ljubljana in Narodna in Univerzitetna knjižnica v Ljubljani ; (besedilo kataloga Mihael Glavan; prevod Ljubica Črnivec, Wayne Tuttle). - Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 1990

ANTROPOLOŠKI zvezki I: zbornik socialno antropoloških besedil / uredila V.V. Godina. - Ljubljana: Sekcija za socialno antropologijo pri Slovenskem sociološkem društvu, 1990. - 340 str. - (Antropološki zvezki; 1)

BAČER, Karel

Iz dolenske preteklosti: literarnozgodovinski in etnološki zapiski / Karel Bačer.- Novo mesto: Dolenjska založba,1991. - 107 str.

BELIĆ, Predrag

Prva tri desetletja jezuitov in Slovenci: (1546-1569) / Predrag Belić ; (iz hrvaščine prevedel Lojze Kovačič).- (1. natis). - Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1989. - 38 str. - (Zbirka Zgodovinskega časopisa; 6)

BELTRAM, Julij

Vogrosko v ogledalu časa / Julij Beltram. - Koper: Lipa, 1990. - 190 str.

BLED, Jean-Paul

Franc Jožef / Jean-Paul Bled; (prevedel Stane Ivanc). - Ljubljana : Mladinska knjiga, 1990. - 673 str.

BOGIĆ, Mladen

Pregled razvoja železniškega omrežja na širšem gravitacijskem območju Slovenije in Istre / Mladen Bogić. - Ljubljana: Železniško gospodarstvo. Odsek za muzejsko dejavnost, 1989. - 30 str. - (Tiri in čas; 1)

BOŽIČ na Slovenskem / (zbral in uredil Jože Dolenc). - Ljubljana: Družina, 1989. - 280 str., ilustr.

242

BRATE, Tadej

Ljubljanski tramvaj: 1901-1958 / Tadej Brate; (fotografije Tadej Brate (barvne), arhivske (črno bele)). - Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1990. - 200 str.

CURK, Iva

Varstvo naše dediščine / Iva Curk; Matjaž Puc. - Ljubljana: Zavod SR Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine, 1989. - 69 str., ilustr.

CVIRN, Janez

Kri v luft! Čreve na plot!: oris družabnega življenja v Celju na prelomu stoletja / Janez Cvirn. - Celje: Novi tednik - Radio Celje, 1990. - 98 str., fot.

DAVIS, James C.

Vzpon z dna: slovenska kmečka družina v dobi strojev / James C. Davis; prevedel in spremno besedo napisal Janez Šumrada. - Ljubljana: Slovenska matica, 1989. - 198 str.

DRABOSNJAK, Andrej Šuster-

Pasijon / Andrej Šuster-Drabosnjak; zapisala Magdalena Kalot. - Celovec: Drava; Trst: Tržaška tiskarna, 1983. - 250 str.

DULAR, Jože

Pomembni Belokranjci: slovstveni in kulturnozgodovinski pregled / Jože Dular. - Metlika: Belokranjsko muzejsko društvo 1988. - 77 str.

DULAR, Jože

Štirideset let Belokranjskega muzejskega društva: 1949 do 1989 / Jože Dular. - Metlika: Belokranjsko muzejsko društvo, 1989. - 47 str. - (Knjižna zbirka Belokranjskega muzejskega društva; 6)

DULAR, Jože

Vodnik po Slovenskem gasilskem muzeju v Metliki in gasilskih zbirkah Slovenije / Jože Dular. - Ljubljana: Gasilska zveza Slovenije, 1985. - 67 str.

ETNOLOŠKI mladinski raziskovalni tabori v Beli Krajini: Podzemelj 1985, 1986, Adlešiči 1987, Dragatuš 1988 / (uredil Andrej Dular). - Ljubljana: Slovenski etnografski muzej: ZOTKS, Gibanje znanost mladini, 1989. - 180 str. - (Knjižnica Slovenskega etnografskega muzeja; 1)

GESTRIN, Ferdo

Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem / Ferdo Gestrin. - Ljubljana : Slovenska matica, 1991. - 313 str.

GORNIK, Franc

Zgodovina blejske župnije / Franc Gornik. - Celje: Mohorjeva družba, 1990. - 240 str.

HLADNIK, Miran

Slovenske kmečke povesti / Miran Hladnik. - Ljubljana: Prešernova družba, 1990. - 202 str.

IVANŠEK, France

Družina, stanovanje in naselje: anketna raziskava 195 stanovanj v Savskem naselju v Ljubljani (1961) / France Ivanšek. - (1 izd.). - Ljubljana: France Ivanšek: PP Ambient, 1988. - 359 str., fot., tabele

JAKOMIN, Dušan

Škedenjska krušarica = Servola: la portatrice di pane / Dušan Jakomin ; ilustriral Mario Sancin. - 2 izd. - Trst: Dom Jakoba Ukmarja, 1989. - 164 str. Besedilo v slovenščini in italijanščini

JES sn Vodovnikov Juri: monolog s petjem / priredba Branko Gombač. - Slovenska Bistrica: Samoupravna interesna kulturna skupnost, 1989. - 95 str.

KAKO naj vam podarimo modrino neba: besedila indijanskih poglavarjev / izbor in spremna beseda Franc Burgar. - 2 razširjena izdaja. - Ljubljana: F. Burgar, 1990. - 159 str.

KAM so vsi pastirji šli...: etnološka razstava o ovčarstvu s selitveno pašo na Pivki: katalog razstavljenega gradiva / priprava razstave in idejni osnutek postavitve Inja Smerdel; grafično oblikovanje kataloga Marjan Loboda. - Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 1990

KAMBIČ, Mirko

150 let fotografije na Slovenskem: Mestna galerija Ljubljana, Arhitekturni muzej Ljubljana / Mirko Kambič, Brane Kovič, Peter Krečič. - Ljubljana : Mestna galerija, 1989. - 176 str.

KERŠEVAN, Marko

Religija in slovenska kultura: ljudska religioznost, civilna religija in ateizem v Sloveniji / Marko Kerševan. - Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete: Partizanska knjiga, 1989. - 178 str.

KOROŠKI koledar 1990 / (slike iz slikovnega arhiva Slovenskega vestnika. - (Celovec): Slovenska prosvetna zveza, (1990). - 164 str., fot., risbe

KOS, Dušan

Bela krajina v poznem srednjem veku / uredili Vasilij Melik...(et al.). - Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1987. - 78 str. - (Zbirka Zgodovinskega časopisa; 4)

KRANJSKA gora: 600 let župnije (1390-1990) / besedilo pripravila Metod Benedik in Marko Benedik. - Kranjska gora: Župnijski urad, 1990. - 64 str.

KRAŠKI rob in Bržanija: zbornik ob 500-letnici fresk v Hrastovljah / likovna oprema in fotografije Dušan Podgornik. - Koper: Pokrajinski muzej, 1990. - 152 str.

KRIŽ, Ivica

Etnološka zbirka Dolenjskega muzeja / avtor razstave in besedila Ivica Križ; prevod v nemščino Marija Gunde. - Novo mesto: Dolenjski muzej, 1990. - 62 str.

KUNAVER, Dušica

Pisanica rdeča / Besedilo Dušica Kunaver; risbe Albert Sič. - (1. natis). - Radovljica: Didakta, 1991. - 64 str.

KUNAVER, Dušica

Slovenske pesmi, šege in panjske končnice / Dušica Kunaver. - Ljubljana: samozal., 1990. - 303 str.

LEPA Ane govorila...: prvi zvočni posnetki v Beli Krajini / Julijan Strajnar; prevod v angleščino Lidija Bertoncelj; fotografije: Alojz Cvitkovič, Pavle Režnič. - Ljubljana: Sekcija za glasbeno narodopisje Inštituta za Slovensko narodopisje: Znanstveno raziskovalni center SAZU, 1989. - 36 str.

MAKAROVIČ, Gorazd

Votivi / Gorazd Makarovič; (angleški prevod Nives Sulič; fotografije Matija Pavlovec in Gorazd Makarovič). - Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 1991. - 94 str. - (Knjižnica Slovenskega etnografskega muzeja ; 2)

MAKAROVIČ, Marija

Rekonstrukcija slovenskih kmečkih noš po upodobitvah v Valvasorjevi Slavi / Marija Makarovič, Milena Kumer. - Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 1989. - 23 str.

MAKAROVIČ, Marija

Zilja / Marija Makarovič; (risbe krojev po originalih in slike noš po ustnih pričevanjih Jana Dolenc; fotografije oblačil Miha Dolinšek ; povzetek v angleščino prevedla Nives Sulič- Dular). - Ljubljana : Zveza kulturnih organizacij Slovenije, 1991. - 147 str. - (Slovenska ljudska noša v besedi in podobi; zv. 5)

245

MAKOVEC, Juš

Korenine: priimki na Murskem polju 1669-1990 / (Juš Makovec; uvod Alenka Šivic-Dular). - Murska Sobota: Pomurska založba, 1987. - 145 str. - (Panonika)

MEDVEŠČEK, Pavel

Na rdečem oblaku vinograd rase: Pravce in štorje od Matajurja do Korade / zbral, napisal in ilustriral Pavel Medvešček. - Ljubljana : Kmečki glas, 1991. - 223 str. - (Zbirka glasovi; knj. 3)

MISLEJ, Irene

Janez Benigar: zbrano gradivo / Irene Mislej. - Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1988. - 148 str.

MITI in legende ameriških Indijancev / izbral, uredil in spremni esej napisal Jani Virk; prevedli Mojca Hočevar, Jani Virk, Nataša Virk . - Ljubljana: Revija Literatura, 1990. - 159 str. - (Mitologije)

MUSEK, Janez

Simboli, kultura, ljudje / Janez Musek. - Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1990. - 312 str.

NOVO MESTO skozi čas: kulturno zgodovinski vodnik / (zbral in uredil Zdenko Picelj; prevedli Zdenka Avsec, Tone Knez, Erika Medle v nemški jezik, Nataša Petrov v francoski jezik; fotografije Fototeka Dolenjskega muzeja Novo mesto). - Novo mesto: Dolenjski muzej, 1990. - 205 str.

PIRC, Jožko

Aleš Ušeničnik in znamenja časov: katoliško gibanje na Slovenskem od konca 19. do sredine 20. stoletja / Jožko Pirc. - Ljubljana: Družina, 1986. - 457 str.

PEKLENSKI boter in druge slovenske pravljice / izbral in uredil Alojzij Bolhar. - Celovec: Mohorjeva družba, 1990. - 215 str.

PLETERSKI, Andrej

Etnogeneza Slovanov: oris trenutnega stanja arheoloških raziskav / Andrej Pleterski; prevod v nemščino Adela Žgur. - Ljubljana:

246 POVASNICA, Mjuta

Zimska pravljica / Mjuta Povasnica; ilustrirala Aleksandra Dieste; v knjižni jezik prestavil Marko Kravos. - Trst: Založništvo Tržaškega tiska, 1990. - 25 str. - (FLORES)

PRUNK, Janko

Nova slovenska samozavest: pogovori s slovenskimi političnimi prvaki / Janko Prunk. - Ljubljana: Lumi: Panatal, 1990. - 159 str.

PRVO skupno poročilo o zgodovinskih središčih / delovna skupnost Alpe-Jadran = Erster gemeinsamer Bericht ueber die historischen Zentren / Arbeitsgemeinschaft Alpe-Adria = Prvi zajednički izveštaj o povjestnim središtima / Radna zajednica Alpe-Jadran = Primo rapporto comune sui centri storici / Comunita di lavoro Alpe-Adria. - Ljubljana: Mladinska knjiga, 1985. - 567 str. - ilustr.

PUHAR, Franc

Obrtništvo v Kranju od rokodelskih cehov do danes / Franc Puhar. - Kranj: Obrtno združenje, 1988. - 97 str.

SLOVENSKE ljudske pesmi s Pohorja-II: širše tinsko območje / zbral in uredil Stane Gradišnik. - Slovenska Bistrica: Zveza kulturnih organizacij občine, 1990. - 181 str.

SLOVENSKA dežela v pripovedki in podobi / izbrala in za mladino priredila Dušica Kunaver; ilustriral France Kunaver. - Ljubljana: Mladinska knjiga, 1990. - 344 str., ilustr.

SMERDEL, Inja

Ovčarstvo na Pivki: transhumanca od srede 19. do srede 20. stoletja ali trije "ovčarji": etnološka razprava / Inja Smerdel. - Koper: Lipa, 1989. - 157 str.

SMERDEL, Inja

Oven, ovca, jagnje... / knjižico je (ob etnološki razstavi Kam so vsi pastirji šli) napisala in narisala Inja Smerdel. - Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 1990. - 9 str.

S'm Tržičan: (pesmarica tržiških pesmi) / urednik izdaje Boris Kuburič. - (2. natis). - Tržič: Zveza kulturnih organizacij, 1991

S'm Tržičan: pesmarica tržiških pesmi / zapisal in priredil Franci Šarabon. - Tržič: Zveza kulturnih organizacij občine Tržič, 1991. - 43 str.; notno gradivo

VELIKA noč na Slovenskem / zbral in uredil Jože Dolenc. - Ljubljana: Družina, 1990. - 189 str. 247

VERGINELLA, Marta

Družina v Dolini pri Trstu v 19. stoletju / Marta Verginella. - (1. natis). - Trst: Zveza zgodovinskih društev Slovenije: Odsek za zgodovino pri Narodni in študijski knjižnici, 1990. - 36 str. - (Zbirka Zgodovinskega časopisa; 7)

ZADRAVEC, Jože

Zdravstvena kultura Romov v Prekmurju / Jože Zadavec. - Murska Sobota: Pomurska založba, 1989. - 193 str. - (Panonika)

Srbija

ĐURIĆ, Rajko

Seobe Roma: krugovi pakla: venac sreče / Rajko Đurić. - Beograd : BIGZ, 1987. - 288 str., ilustr. - (Biblioteka Publicistika)

FUKO, Mišel

Rječi i stvari: arheologija humanističkih nauka / Mišel Fuko. - Beograd: Nolit, 1971. - 425 str. - (Biblioteka Sazvežđa; 30)

GOJKOVIĆ, Andrijana

Narodni muzički instrumenti / Andrijana Gojković. - Beograd: "Vuk Karadžić", 1989

JOVAŠEVIĆ, Dragan

Hajdučije: između istine i legende / Dragan Jovašević. - 1 izd. - Beograd: D. Dareta, 1988. - 216 str. - (Biblioteka Karibi; kolo 1, knjiga 6)

KAJA, Žaklin

Ritualni i seksualna salačenja / Žaklin Kaja; prevod sa francuskog : Srbislav Elezović Lazić. - Kruševac: "Bagdala", 1987. - 97 str. - (Tragovi)

KONT, Fransis

SLOVENI: nastanak i razvoj slovenskih civilizacija u Europi (VI-XIII vek) / Fransis Kont; prevela sa francuskog Gordana Petrović; predgovor Jovanka Kalić. - Beograd: "Filip Višnjić", 1989. - (Biblioteka Retrospektive)

Knjiga 1. - 1989. - XV, 285 str.

Knjiga 2. - 1989. - str. 287-684

KUN, N.A.

Legende i mitovi stare Grčke / N. A. Kun; prevela Ljiljana Šijaković. - Novi Sad: Knjižna zajednica, 1990. - 297 str. - (Biblioteka Atlantis; 7)

248 MITROVIĆ, Aleksandra

Na dnu: Romi na granici siromaštva / Aleksandra Mitrović. - Beograd: Naučna knjiga, 1990. - 125 str.

PAVLOVIĆ, Srdo M.

Mongolski piktogram: etnološki osvrt / Srdo M. Pavlović. - Beograd: Naučna knjiga, 1989. - 106 str., ilustr.

SAVELJIĆ, Branislava

Beogradska Favela: nastanak i razvoj Kaluđerice kao posledica bespravne stambene izgradnje u Beogradu / Branislava Saveljić. - Beograd: Istraživačko izdavački centar SSO Srbije, 1988. - 243 str.

VASIĆ, Pavle

Odelo i oružje / Pavle Vasić. - 2. dopunjeno izdanje. - Beograd : Univerzitet umjetnosti, 1974. - 279 str.

VASILJEV, Spasoje

Mitologija drevnih Slovena / Spasoje Vasiljev. - Beograd: Dječja knjiga, 1990. - 197 str. - (Biblioteka Mitovi i religija; kolo 2, br. 6)

ZELEN bor: antologija narodnih pesama iz Srbije, Bosne i Hercegovine = A green pine: an anthology of love poems from the oral poetry of Serbia, Bosnia and Hercegovina / preveo E. D. Gaj. - Beograd: Prosveta, 1990. - 324 str. - (Novi dani)

BOSNA

ČEHAJIĆ, Džemal

Derviški redovi u jugoslovenskim zemljama s posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu / Džemal Čehajić. - 14. posebno izdanje. - Sarajevo : Orientalni institut, 1986. - 281 str.

MULAHALILOVIĆ, Enver

Vjerski običaji muslimana u Bosni i Hercegovini / Enver Mulahalilović . - 2. dopunjeno izdanje. - Sarajevo: Stariještvo islamske zajednice, 1989. - 297 str.

VAKUFNAME iz Bosne i Hercegovine: XVI, XV vijek / glavni urednik Ahmed S. Aličić. - Sarajevo: Orientalni institut, 1985. - 278 str.

Hrvaška

BAUMANN, Winfried

"Davidijada" Marka Marulića: veliki ep dalmatinskog latinista / Winfried Baumann; prevod sa njemačkog jezika Jadranka Prišlin- Planinc. - Split: Logos, 1990. - 122 str. 249

BERTOŠA, Miroslav

Zlikovci i prognanci: socialno razbojništvo u Istri u XVII. i XVIII. stoljeću / Miroslav Bertoša. - 1. izd. - Pula: Čakovski sabor, Istarska književna kolonija Grozd, 1989. - 251 str. - (Edicija Libar od Grozda)

BRAUDEL, Fernand

Civilizacija kroz povjest / Fernand Braudel; (prijevod Lilijana Matković ...et al.). - Zagreb: Globus, 1990. - 497 str., ilustr.

BRGULJAN, Vladimir

Međunarodni sistem zaštite kulturnih i prirodnih dobara: uvod i zbirka opštih akata / Vladimir Brguljan. - Beograd: Republiški zavod za zaštitu spomenika kulture; Zagreb: Republiški zavod za zaštitu spomenika kulture, Koordinacioni odbor republičkih i pokrajinskih zavoda za zaštitu spomenika kulture i zavoda za zaštitu prirode SFRJ, 1985. - 181 str.

BRAČ u ranom srednjom veku / urednik Davor Domačić; fotografije Živko Bačić. - Izdavanje uz izložbu fotografija "Brač u ranom srednjem vijeku". - Povelja: Brački muzej, 1984. - (Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Splitu; 1)

DEVEREUX, Georges

Komplementaristička etnopsihoanaliza / Georges Devereux; prijevod Radmila Zdjelar. - Zagreb: August Cesarac, 1990. - 473 str. - (Biblioteka Mixta) Naslov izvornika: Etnopsychoanalyse Complementariste

ETNOLOŠKI atlas Jugoslavije: karte s komentarima, svezak 1 = Ethnologischer Atlas von Jugoslawien: Karten mit Kommentaren, Heft 1 / Vitomir Belaj, Vlasta Danočinović, Aleksandra Muraj, Tomo Vinšćak. - Zagreb: Centar za etnološku kartografiju Filozofskog fakulteta, 1989. - 22 str.

HADŽIJAHIĆ, Muhamed

Od tradicije do identiteta: geneza nacionalnog pitanja bosanskih muslimana / Muhamed Hadžijahić. - Zagreb: Islamska zajednica, 1990. - 252 str.

HILLER, Helmut

Sve o praznovjerju / Helmut Hiller; prijevod sa njemačkog Tamara Marčetić. - Zagreb: Grafički zavod Srbije, 1989. - 264 str.

MARASOVIĆ, Tomislav

Zaštita graditeljskog nasljeđa: povjesni pregled s izborom tekstova i dokumenata / Tomislav Marasović. - Zagreb: Društvo konzervatora Hrvatske...et al. - 1983. - 183 str.

250

MAROEVIĆ, Ivo

Sadašnjost baštine / Ivo Maroević. - Zagreb: Društvo povjestničara umjetnosti SR Hrvatske, 1986. - 389 str.

NJEMAČKI putopis po Dalmaciji / priredio i sa njemačkog preveo Ivan Pederin. - Split: Logos, 1989. - 315 str.

OBAD, Stjepo

Dalmatinsko selo u prošlosti: od sredine osamnaestog stoljeća do prvog svjetskog rata / Stjepo Obad. - Split: Logos, 1990. - 225 str.

MUZEJI, galerije i zbirke u SR Hrvatskoj / fotografije Marija Braut. - Zagreb: Muzejski dokumentacioni centar, 1981. - 124 str.

SALOPEK, Vladimir

Nošnje i plesovi Jugoslavije / Vladimir Salopek; fotografije Milan Pavić. - 2. izd. - Zagreb: Biro privredni vjestnik, turistička propaganda, 1989. - 96 str., fotograf.

BOLGARIJA

JANEVA, Stanka

Bulgarski obredni hlebi / Stanka Janeva. - Sofia: Bulgarska akademija na naukite, 1989. - 139 str.

MIKOV, Ljubomir

Bulgarski velikdenski obredni folklor / Ljubomir Mikov. - Sofia : Bulgarskata akademija na naukite, 1989. - 135 str.

ŽELJASKOVA, Nevena Daskalova

Kariomu / Nevena Daskalova-Željaskova. - Sofia: Bulgarskata akademija na naukite, 1989. - 165 str.

ČEŠKA IN SLOVAŠKA

DVORAKOVA, Hana

Katalog heramiky ze sbirky muzea v Kloboucích u Brna / Hana Dvorakova, Vladimír Scheufler. - Brno: Moravske muzeum, 1988. - 112 str.

JERABEK, Richard

Promeny jihomoravske vesnice: narodopisne studie Brumovic / Richard Jerabek. - Brno: Univerzita J.E. Purkyne, 1981. - 189 str. 251

KRASLICE: ve sbirkach Moravskeho muzea u Brne / fotografie Petr Jero, Silvie Dolezelova. - Brno: Moravske muzeum, 1989. - 57 str.

LUDVIKOVA, Miroslava

Moravska lidova vyšivka / Miroslava Ludvikova. - Brno: Moravske muzeum, 1986. - 244 str.

NARODNOSTNI otazka v Československu: po roce 1918. - Opava: Slezsky ustav ČSAV, 1989. - 190 str.

NAVRATILOVA, Aleksandra

Etnicke procesy v nove osidlenych oblastech na Morave: na priklade vybnanych obci v jihomoravskem a severomoravskem kraji / Aleksandra Navratilova. - Brno: (s.l.), 1985. - 166 str.

PODEŠOVA, Hana

Lidove tance na Tešinsku / Hana Podešova. - Ostrava: Krajske kulturni stredisko, 1987. - 140 str.

HRABETOVA, Jana

Polabske narodopisne muzeum Prenov nad Leben / Jana Hrabetova. - Podebradech: Polabske muzeum, 1988. - 19 str.

AVSTRIJA

BRENNER, Helmut

Stimmt an das Lied...: das grosse oesterreichische Arbeitersänger Buch / Helmut Brenner. - Graz, Wien: Leylam, 1986. - 369 str.

BRUNNER, Karl

Ritter, Knappen, Edelfrauen: Ideologie und Realität des Rittertums im Mitteleuropa / Karl Brunner, Falko Daim. - Wien, Köln, Graz: Hermann Bohlaus, 1981. - 155 str.

GLOGER, Bruno

Teufels Glaube und Hexenwahn / Bruno Gloger und Walter Zollner. - Graz, Köln, 1984. - 150 str.

MARKO, Eva

252

Alte Stickereien: aus Steirischen Sammlungen / Eva Marko, Helga Wlasek. - Graz: Verein "Schloss Trautenfels", 1984. - 72 str. - (Kleine Schriften des Landesmuseum Joanneum; Heft 7)

TICHY, Marina

Alltag und Traum: Leben und Lektüre der Wiener Dienstmädchen um die Jahrhundertende / Marina Tichy. - Wien, Köln, Graz, 1984. - 123 str.

FRANCIJA

CUISENIER, Jean

Musée national des arts et traditions populaires (Paris): Guide / Jean Cuisenier, Marie-Chantal de Tricornot. - Paris: Réunion des musées nationaux, 1987. - 221 str., illustr.

NEMČIJA

BUNTE Bilder am Bienenhaus: Malereien aus Slowenien / redaktion Nina Gockerell. - München: Bayerisches Nationalmuseum, 15. März - 21. Juli 1991. - 144 str.; illustr.

DANCKERT, Werner

Unehreiche Leute: die verfehmten Berufe / Werner Danckert. - 2. Aufl., 1979. - München: Frauche Verlag, 1963. - 294 str.

DEWIEL, Lydia L.

Hinterglasmalerei in Bayern: 18. und 19. Jahrhundert / Lydia L. Dewiel. - München, Süddeutscher Verlag GmbH, 1986

ENNEN, Edith

Frauen im Mittelalter / Edith Ennen. - 3. überarbeitete Aufl. - München: Beck, 1987. - 309 str.

FUNCKEN, Liliane

Historische Uniformen: Napoleonische Zeit, 18. und 19. Jahrhundert / Liliane und Fred Funcken. - München: Orbis, 1989. - 478 str.

GEFÄLSCHTE Blankvaffen: Galvanoplastische Kopien - Probleme der Authentizität / Ilse Baer, Peter Bloch... (et al.). - Hannover: Verlag Kunst & Antiquitäten GmbH, 1980. - 83 str. - (K & A Fachbuch Edition ; Reihe Kunst und Fälschung; Band 2)

MONTANER, J.M.

Die Museumsbauten der neuen Generation = The Museums of the last generation / J.M. Montaner, J. Olivenes. - Stuttgart: Karel Kramer, 1987. - 144 str.

253

HÄHNEL, Joachim

Rheinisches Freilichtmuseum Kommern: Museumsführer / Joachim Hähnel. - Köln: Rheinland-Verlag GmbH, 1985. - 224 str. - (Führer und Schriften des Rheinischen Freilichtmuseums und Landesmuseums in Kommern; 24)

HIPP, Hans

Lebzelter - Wachszieher Metbrauer / Hans Hipp, Gerhard Hanke. - Dachau: Museumverein Dachau e.V., 1987. - (Dachauer Museumsschriften ; Band 8)

LAMMER, Jutta

Alte und neue Stickmustertücher: zum Nacharbeiten / Jutta Lammèr. - Ravensburg: Otto Meier Verlag, 1982

MEHLING, Marianne

Knaurs goldenes Weihnachtsbuch: Geschichte, Lieder, Gedichte und viele Anregungen für die Advents- und Weihnachtszeit / Marianne Mehling. - München: Droemersch Verlaganstalt Th. Knaur Nachf., 1985

MÜNSTERER, Hans Otto

Amulettkreuze und Kreuzamulette: Studien zur religiösen Volkskunde / Hans Otto Münsterer. - Regensburg: Pustet, 1963

PEUCKERT, Will-Erich

Gabalia: ein Versuch zur Geschichte der magia naturalis im 16. bis 18. Jahrhundert / Will-Erich Peuckert. - Berlin: Erich Schmidt, 1967. - 578 str.

PFISTERMEISTER, Ursula

Wachs, Volkskunst und Brauch: ein Buch für Sammler und Liebhaber alter Dinge / Ursula Pfistermeister. - Nürnberg: Verlag Hans Carl, 1982
Bd 1 (1982)

SCHAAF, Berthold

Holzräderuhren / Berthold Schaaf. - München: Callwey, 1986. - 220 str.

SEITZ, Heribert

Blankvaffen 1: Geschichte und Typenentwicklung in europäischen Kulturbereich von der prähistorischen Zeit bis zum Ende der 16. Jahrhunderts / Heribert Seitz. - München: Kleinhardt & Biermann GmbH, 1981. - (Bibliothek für Kunst und Antiquitätenfreunde; Band 4)

NORVEŠKA

254 ARNEBERG, Halfdan

Norwegian peasant art: man's handicrafts / Halfdan Arneberg. - Oslo: Fabritius & Sqjiner, 1951. - 110 f.

ARNEBERG, Halfdan

Norwegian peasant art: women's handicrafts / Halfdan Arneberg. - Oslo: Fabritius & Sqjiner, 1949. - 80 f.

VELIKA BRITANIJA

BACON, Parrot H.

Nineteenth century lighting: Candlepowered Devices: 1783- 1883 / H. Parrot Bacon. - West Chester: Schiffer publishing, 1987. - 259 str.

BAKER, Frederick

The last shepherds of the Abruzzi / Frederick Baker with Jean- Zuc Schwenninger, Nicholas Backer, Paul Rowinski. - Great Britain : Bonacca books, 1989. - 25 str.

BREWER, John

Multimethod research: a synthesis of styles / John Brewer, Albert Hunter. - 2. print. - London: New Delhi: Sage library, 1990. - 209 str. - (Sage library of social research; 175)

BOUDON, Rajmond

A critical dictionary of sociology / Rajmond Boudon and Francois Baurricud. - London: Rautledge, 1989. - 435 str.

BATES, Daniel G.

Cultural anthropology / Daniel G. Bates. - 3.ed. - New York.. et al.: Mc Graw Hill Publishing Company, 1990. - 499 str.

EVANS, Richard J.

Proletaries and politics, socialism, protest and the working class in Germany before the first world war / Richard J. Evans. - New York .. et al.: Harvester Weatsheef, 1990. - 196 str.

KINDIG, Paul E.

Butter prints and models / Paul E. Kindig. - West Chester: Schiffer publishing, 1986. - 247 str.

LLOYD, Nathaniel

A history of the english house: from primitive times to the victorian period / Nathaniel Lloyd. - Great Britain: Mockays of chatham, 1985. - 487 str.

255

MATTHEW, Donald

Atlas of medieval Europe / by Donald Matthew. - London: Phaidon press, 1983. - 290 str.

ROBINSON, Francis

Atlas of the islamic world since 1500 / Francis Robinson. - London : Phaidon press, 1987. - 238 str.

REIGATE, Emily

An illustrated guide to lace / Emily Reigate. - London: Antique collectors club, 1988. - 262 str.

WILLIAMS, Thomas Rhys

Cultural anthropology / Thomas Rhys Williams. - New Jersey: Prentice hall, 1990. - 434 str.

PERIODIKA

SLOVENIJA

"ACTA ECCLESIASTICA SLOVENIAE" 12, 1990: ANA LAVRIČ, Ljubljanska škofija v vizitacijah Rinalda Scarlichija 1631 - 1632.

"ANTHROPOS", XXII, 1990, 5 - 6: P. ZGAGA, K zgodovini idej: odkritje Pariških rokopisov, s. 31; F. PEDIČEK, K slovaroslovju terminologije znanosti, s. 69; A. LUKŠIČ, Metodološki premislek ob raziskovanju študentskega bojkota, s. 164; A. FRIEDEL, Presojanje realnega in idealnega vodje, s. 175; P. SELIČ, P. UMEK, Poskus osvetlitve psihodinamskega ozadja neuspešnosti pri študiju, s. 187; M. ULE, Individualiziranje in subjektiviziranje mladosti, s. 231; J. MUSEK, Vrednote 2. del: Dinamične poteze in vrednote, s. 238; V. RUS, Vrednote in morala, s. 271.

"ARGO", 1990, 29 - 30: M. ŽVANUT, Iz akcesije Narodnega muzeja v letu 1989 - prostozidarski predmeti, s. 7; M. KOS, Voščena punčka iz zbirke igrač Narodnega muzeja, s. 12; J. HORVAT, Nekaj misli o muzeologiji, s. 19; B. ŠUŠTAR, Muzeji in arhivi - med konkurenco in sodelovanjem pri varstvu arhivskega gradiva, s. 23; J. KOPAČ, Razmejitev arhivskega gradiva med arhivi in muzeji, s. 31.

"GEOGRAFSKI OBZORNIK", XXXVIII, 1991, 1: D. KLADNIK, Naselbinski sistem v Nepalju, s. 3; B. KRANJEC, M. DIMNIK, Ljubljanski živilski trg in njegova struktura, s. 27; D. PERKO, Raba slovenskega jezika v župnijah in šolah na Avstrijskem Koroškem, s. 30.

256 "GEOGRAFSKI VESTNIK", LXI, 1989: U. HORVAT, Geografska tipizacija turističnih krajev v Sloveniji, s. 51; S. PELC, Raziskovanje prometne dostopnosti do delovnih mest za potrebe prostorskega planiranja na primeru Slovenije, s. 83; A. GOSAR, Spremembe v lastniško - posestni strukturi Slovenskega alpskega sveta, nastale zaradi pospešene gradnje počitniških bivališč, s. 97; J. ZUPANČIČ, Socialnogeografska preobrazba Suhe krajine, s. 100.

"GLASNIK SED", XXVIX, 1991, 3 in 4: Pogovor z dr. M. MATIČETOVIM (M. STANONIK), s. 113; A. NOVAK, Življenje in delo planšarjev v bohinjskih gorah, s. 121; B. TELBAN, Antropologija zdravja, bolezni in zdravljenja, s. 153; I. SLAVEC, K društveni predzgodovini, s. 167; Etnologija in domoznanstvo (simpozij), s. 174 - 188; I. CVETKO, Citira se vrača v Rezijo, s. 190; V. ROŽAC, Pustni čas v Rakitovcu, s. 196; B. VIŠNOVEC, Sporočilo panjskih končnic, s. 197; M. DOLENC, Knjiga pacientov baronice Marije Wambolt s Hmeljnika, s. 199; M. DOLENC, Zapiski Marinča z Vrha pri Fari, s. 200; A. O. ŽUPANČIČ, V precepu med sliko in komentarjem, s. 203; N. KRIŽNAR, Vizualna dokumentacija in komentar, s. 206; I. CVETKO, "Zemlja mā...", s. 208.

"LUCAS", Februar 1991: B. KOVIČ, Kolektivno zbirateljstvo, s. 5; Branje po meri (ob razstavi bogastva knjig v ARSU), s. 12; V. BUČIČ, Ure skozi stoletja, s. 15; I. SEDEJ, Poseganje v svet (ob jubileju organiziranega restavratorstva na Slovenskem), s. 19; A. RANT, Kraljica zbirateljstva, s. 28; J. J. ŠVAJNCER, Kjer se združijo ljubezen (Kaj vse hrani doma nekdo, ki ima že več tisoč starih razglednic?), s. 29;

"MAR'S", II, 1990, 4: A. MEDVED, Jože Kološa-Kološ. Razmišljanje o bistvu fotografskega posnetka, s. 2; I. KRANJEC, Preplet večplastne sporočilnosti Kralja Matjaža, s. 49.

"PLANINSKI VESTNIK", XCI, 1991, 2: J. BIZJAK, Alaska - dežela zadnjih obzorij, s. 61; D. NOVAK, Rob Šavrinov, s. 76; M. PUC, Svetovna dediščina v Jugoslaviji, s. 77; S. ŽORŽ, Žalostinka za skedenj, s. 77.

"TRADITIONES", 1990, 19: I. GAMS, Slovenija na stičišču srednje, južne in jugovzhodne Evrope, s. 9; S. GABROVEC, Prazgodovinska podoba Slovenije. O kontinuiteti naseljevanja slovenskega prostora, s. 17; S. CIGLENEČKI, Poselitvena podoba ob zatonu antike, s. 33; A. PLETERSKI, Vprašanje kulture naših prednikov v zgodnjem srednjem veku, s.39; V. NOVAK, Prostorska in kulturno genetska povezanost slovenske ljudske kulture z Evropo, s. 47; T. CEVC, H genezi kmečke hiše na Slovenskem, s.53; S. VILFAN, Pravna etnologija Slovencev v luči in senci družbene zgodovine, s. 77; V. VODUŠEK, Pentatonika - izhodišče razvoja slovenske ljudske glasbe, s. 89; J. STRAJNAR, Slovenska ljudska glasba, s. 99; M. RAMOVŠ, Mazurka kot slovenski ljudski ples, s. 107; M. SMOLIK, Ljudske oblike vernosti pri Slovencih, s. 125; A. TRSTENJAK, Vplivi kulturnozgodovinskih razmer na oblikovanje značaja Slovencev, s. 133; W. SUPPAN, Biološki pogoji in omejitve pri nastajanju kulturne tradicije, s. 145; L. BIELAWSKI, Ritmični sistemi v Pribaltiku, s. 157; R. PETROVIĆ, Ljudska glasba Šumadije, s. 163; J. STRAJNAR, Mitološke prvine v slovenski ljudski pesmi, s. 169; M. OMERZEL, Oprekelj na Slovenskem, s. 177; J. FIKFAK, Zgodba o meji, s. 211; M. RAVNIK, Vprašanja o socialni kulturi v Slovenski Istri, s. 277; M. TERSEGLAV, Ustno slovstvo in folkloristika kot predmeta univerzitetnega študija, s.233; M. KROPEJ, K poznavanju Štrekljeve etnološke usmeritve, s. 261; M. ZUPANČIČ, Kamnita okrogla hiška pri Bezovici v Istri, s. 269; O. LUTHAR, Biografija, nov metodološki princip?, s. 275.

"ZBORNIK ZA UMETNOSTNO ZGODOVINO", nova vrsta XXVI, 1990: M. LOZAR ŠTAMCAR, Prispevek k preučevanju božjepotnih grafičnih podob iz 18. stoletja na Slovenskem, s. 57; B. ZUPANČIČ, Slikar Peter Žmitek, s. 85.

"ŽIROVSKI OBČASNIK", XI, 1990, 17: M. STANONIK, O nabiralništvu na Žirovskem, s. 35; ANŽE, Franc Ferdinand in Tone Možina, s. 73; I. TAVČAR, Poljanska idila, s. 123.

JUGOSLAVIJA

"SOCIOLOGIJA SELA", XXVIII, 1990, 107-108: A. WERTHEIMER, J. GELO, Ukupno i prirodno kretanje stanovništva Hrvatske, s. 1; M. OLIVEIRA-ROCA, Selektivnost migracije radne snage iz sela u grad: primjer Hrvatske, s. 51.

"SRPSKI ETNOGRAFSKI ZBORNIK", XCV, 1990: B.M. DŽORDŽEVIĆ, M. ZLATANOVIĆ, Narodne pesme iz leskovačke oblasti, s. 1-230.

"ZBORNIK ZA NARODNI ŽIVOT I OBIČAJE", knjiga 51, 1989: A. MOHOROVIČIĆ, Narodni život i običaji kao etnička i humana kategorija, s. 7; M. MARKOVIĆ, Kako je došlo do osnutka Odbora za narodni život i običaje, s. 13; M. MARKOVIĆ, Dinara kao sezonska planina stočara sjeverne Dalmacije, s. 19; V. ČULINOVIĆ-KONSTANTINOVIC, Život i socialna kultura stočarskog stanovništva pod Dinarom, s. 109; Z. PETRIĆ-ŠIMUNOVIĆ, Prehrana i narodno graditeljstvo u selima oko Dinare, s. 131.

AVSTRIJA

"BLÄTTER FÜR HEIMATKUNDE", LXIV, 1990, 4: P. DEDIC, Die Verbreitung der lutheranischen Reformation in der Steiermark im 16. Jahrhundert, s. 147; J.F. DESPUT, Jakob Dirnbock (1809-1861). Der Textdichter der steierischen Landeshymne, s. 151; H. HEPPNER, Die "Nationale" der Universität Graz als Quellen zur Geschichte, s. 155; P. HUTZ, Dr. Ruppert Prenner (1636-1715). Biographische Notizen zur Jugendzeit eines bedeutenden steierischen Priesters, s. 160.

"MITTEILUNGEN DES STEIERMARKISCHEN LANDESARCHIVS", Folge 40, 1990: G. PFERSCHY, Tätigkeitsbericht des Steiermarkischen Landesarchivs für das Jahr 1989, s. 7; I. HODL, Schutzmassnahmen für Archivmitarbeiter, Fungi are not fungible, s. 57; J. RIGLER, Amtliche Statistik in der Steiermark. Das Statistische Landesamt, s. 61; W.E. SCHMIDT, Der Bibliothekskatalog des ehemaligen Franziskanerklosters Murzzuschlag (zwischen 1646 und 1649), s. 111.

"ÖSTERREICHISCHE ZEITSCHRIFT FÜR VOLKSKUNDE", N.S.B. XLIV (G.B. 93), 1990, 4: R. ALSHEIMER, "Industrie", Handwerkdidaktik und Lektüre. Die Literaturform "Schauplatz" im 18. und 19. Jahrhundert, s. 41; A. JALKOTZY, Gedanken zur Linzer Stadtvolkkunde von Hans Commenda, s. 441.

N.S.B. XLV (G.B. 94), 1991, 1: B. TSHOFEN, "Trotz aller Ungunst der Zeit" Anmerkungen zu einer zweiten Geschichte der Tracht in Vorarlberg, s. 1; H. NIKITSCH, Der Männerohrschmuck im heutigen Wien. Ein Nachtrag, s. 47.

BOLGARIJA

"BULGARSKA ETNOGRAFIJA", I, 1990, 4: K. PETKOV, Za projavite na etničko samosuznanje u Bulgarite prez 9-14 v., s. 3; E. CANEVA, Razvite na bulgarskoto etnoreligiozno samsuznanje prez vuzraždaneto, s. 15; E. MARUŠIAKOVA, Etničeski procesi pri malki etnički grupi izostanali v istoričeskoto si razvite, s. 26; J. CAREVA, Panairite prez vuzraždaneto, s. 36; M. VASILEVA, Dimitar Marinov, s. 45; M. VASILEVA, Iz neopublikovannoi korespondencii Dimitra Marinova, s. 55.

"BULGARSKI FOLKLOR", XVI, 1990, 4: M. DEČEVA, Ornamentalno kompozicionni rešenija v bulgarskata narodna ševilja, s. 11; N. ČUČIŠVILI, Folklorni paraleli meždu Gruzincite i južinte Slavjeni, s. 20.

ČEŠKA IN SLOVAŠKA

"MUZEJNÍ A VLASTIVĚDNÁ PRÁCE", XXVIII, 1990, 4: K. ŠTURSOVÁ, Nástin dějin československa a sportovního muzejnictví II, s. 193; J. JAROŠ, Technické muzeum v Brně a dokumentace malých vodních elektráren, s. 200; C. BENEŠ, Vývoj ochranní zbroje I, s. 207.

"MÚZEUM", XXXV, 1990, 4: Rozhovor s Ph. Dr. Josefom Benešom o problémoch múzejnej profesie, s. 7; L. ŠÁŠKY, Funkcie zbierkového predmetu, s. 13; J. PAULIK, Ženský odev v mladšej dobe bronzovej vo svetle archeologických výskumov, s. 19; Z.Z. STRÁNSKÝ, Muzeum na kolejičkách, s. 24; Z. MINTALOVÁ, Diskusia k problematike klasifikácie, typologie a terminológie textilu v SNM-NM v Martine a jej výsledky, s. 26.

"NÁRODOPISNÉ AKTUALITY" XXVII, 1990, 1: V. SIROVÁTKA, Karel Čapek o folklóru, s. 1; V. FROLEC, Svatodušní kral, s. 7; A. PLESSINGEROVÁ, Marie Husarová- národopisná pracovníce, sběratelka a lidová umělkyně, s. 21; R. VERMOUZEK, Přezdívky dědin a jejich obyvatel na Tišnovsku, s. 35; Z. MOTYLKOVÁ, Z. ŠÍPEK, Krivaj- Odpust, s. 37; R. ZRŮBEK, Zaniklé domáci výroby v Ornických horách, s. 38; R. VERMOUZEK, Husaři, s. 40; J. HOLOUREK, Sdružení chodského národopisu, s. 43. 259

"SLOVENSKÝ NÁRODOPIS", XXXVIII, 1990, 4: V. BAČOVÁ, Etnická identita osobnosti - sociálnopsychologický prístup, s. 508; S. KOVAČEVIČOVÁ, Príspevak k poznaniu charakteru ľudovej kultúry bývalých nemeckých sídiel na Slovensku, s. 515; A. ONDERČANINOVÁ, Zo súčasného výskumu znakov etnickej identifikácie obyvateľov slovenskej obce Santov (Pilisszántó) v Maďarsku, s. 568; J. LISZKA, Národopisný výskum maďarskej národnostnej menšiny na Slovensku v medzivojnovom období (1918-1938), s. 568; M. MÉRYNOVÁ, O tradícii výmeny detí ako spôsobu osvojovania si jazyka iných etník, s. 574; A.B. MANN, Vývoj rómskej rodiny v dvoch spišských obciach, s. 581; M. KERNÁTSOVÁ, O pohrebných zvykoch Židov na Slovensku, s. 589; M. PETRÁŠ, Ján Babilon a jeho miesto v dejinách slovenskej gastronómie, s. 610; A. ONDERČANINOVA, Etnografia-politická antropológia, s. 615.

DANSKA

"TOOLS AND TILLAGE", VI, 1990, 3: M.R. GOE, Tillage with the Traditional Maresha in the Ethiopian Highlands, s. 127; N.D.K. BRADY, Early Ard Pieces in Finnish Museums, s. 158; M.Č. MAHIAS, Identification of Tools: The Case of the Indian Khurpā, s. 176.

FINSKA

"SCRIPTA ETHNOLOGICA", 1990, 39: R.E. MOHRMANN, Social Transformation in Rural and Urban Societies in Modern Times - methods, issues and goals of German Folklore Schools, s. 3-24.

ITALIJA

"LARES", LVI, 1990, 3: C. NOBILI, Per una storia degli studi di antropologia museale. Il Museo "Luigi Pigorini" di Roma, s. 321; L. NOVAK, Il cippo di legno nell'Europa dei Carpazi, s. 385; G. DEMARTINI, Musei etnografici de Sardegna, s. 397; G.B. BRONZINI, R. Lombardi Satriani e il piacere del Folklore. Raccogliendo e commentando canti e racconti calabresi, s. 405; V. LATTANZI, Competenze antropologiche e tutela dei beni etnografici, s. 453.

MADŽARSKA

260

"A JANUS PANNONIUS MÚZEUM ÉVKÖNYVE. NEPRAJZTUDOMÁNY (Ethnology)", 1990, 34: Z. TÜNDE, Roofing of peasant houses in Southern Transdanubia, s. 209; I. VIRT, Sitten und Glauben um die Verstorbenen bei der Csángó-Bevölkerung aus Moldau in Bezirk Baranya, Ungarn, s. 227.

"ETHNOGRAPHIA", C, 1989, 1-4: I. BAIASSA, Hundred Years of the Hungarian Ethnographic Society, s. 1; H. BAUSINGER, "Incompatible synchronies". From Volkskunde to empirical cultural science in Germany, s. 24; J.V. BROMLEY, Soviet ethnography in the present period. The problem of theory and practice, s. 38; A. FENTON, Phases of ethnology in Britain: with special reference to Scotland, s. 52; J. FRYKMAN, Every day life as a research topic in Swedish ethnology, s. 68; I. SÁNDOR, The concepts of folk, nation and culture in the writings of 18 th century Hungarian thinkers, s. 80; A. PALÁDI-KOVÁCS, Ethnographic endeavours in Hungary in the Reform Period (1825-1849), s. 10; K. SINKÓ, The discovery of the Plain and the herdsman in foreign and Hungarian fine arts, s. 121; I. FRIED, The nationalities of Hungary in the thinking of early Hungarian folklore, s. 155; K. KÓS, Antal Hermann's significance in the ethnographic movement around the turn of the century, s. 176; Z. GÁBOR, The foundation of the Ethnographic Society of Hungary and Lajos Katona, s. 195; L. KÓSA, Hungarian ethnography of the inter-war period. New scientific goals and practical tasks, s. 342; E. KISBAN, The scope of ethnological food research in the journal Ethnographia, s. 373; Ethnological Journals in the Eighties, s. 410-448.

VELIKA BRITANIJA

"ANTHROPOLOGY TODAY", VII, 1991, 1: R. THORNTON, The end of the future, s. 1; P. LOIZOS, Some films on death, and their ethnographic merits, s. 3; N. RAPPORT, Writing field notes: the conventionalities of notetaking and taking note in the field, s. 10.

SODELAVCI TEGA LETNIKA
CONTRIBUTORS TO THIS VOLUME

- ANGELOS BAŠ, dr., etnolog, znanstveni svetnik SAZU, redni prof. FF. -
61000 Ljubljana, Smoletova 18.
- RALF ČEPLAK, dipl. etnolog, kustos, vodja Muzeja neevropskih kultur
Goričane. - 61000 Ljubljana, Zihierlova 8.
- ANDREJ DULAR, dipl. etnolog, kustos, Slovenski etnografski muzej. -
61000 Ljubljana, Knezova 18.
- IMRE GRÁFIK, dr., direktor Savaria Múzeum, Szombathely, Kisfaludy S. utca 9.
- DAŠA HRIBAR, dipl. etnologinja, mlada raziskovalka. -
61292 Ig (pri Ljubljani), Tomišelj 31 A.
- DARINKA JANKOVIČ, dipl. etnologinja, kustodinja, Slovenski etnografski
muzej. - 61000 Ljubljana, Viška c. 49.
- EDIT KERECSENYI, dr., kandidatka zgodovinskih znanosti, Thúry György
Múzeum, Nagykanizsa, Szabadság tér 11.
- IRENA KERŠIČ, dipl. etnologinja, višja kustodinja, Slovenski etnografski
muzej. - 61000 Ljubljana, V Murglah 211.
- MARIA KUNDEGRABER, dr., etnologinja, upok. vodja Steirischen
Volkskundemuseum v Gradcu. -
A-8043 Graz, Am Dominikanergrund 14.
- GORAZD MAKAROVIČ, dr., umetnostni zgodovinar, muzejski svetovalec,
Slovenski etnografski muzej. - 61000 Ljubljana, Adamičeva 15.
- BOJANA ROGELJ-ŠKAFAR, dipl. etnologinja, kustodinja, Slovenski
etnografski muzej. - 64000 Kranj, Ul. Tuga Vidmarja 4.
- INJA SMERDEL, mag., etnologinja, kustodinja, Slovenski etnografski muzej. -
61000 Ljubljana, Tugomerjeva 48.
- PAVLA ŠTRUKELJ, dr., etnologinja, upok. vodja Muzeja neevropskih kultur
Goričane. - 61000 Ljubljana, Celovška 125.

NAPOTKI AVTORJEM

Vsem bodočim sodelavcem želimo dati nekaj napotkov in predlagati oblikovne standarde za pisanje tekstov. Naj jih navedemo v nekaj točkah:

- 1) Prispevke za tekočo številko sprejemamo vsako leto do 15. maja.
- 2) Tekst mora imeti povzetek, ki naj obsega $\frac{1}{3}$ strani in izvleček. Avtorje razprav in člankov prosimo tudi, naj napišejo še nekaj besed o sebi: akademski naziv, delovno mesto, interesna področja oz. večletne raziskovalne naloge in navedba pomembnejših del.
- 3) Vse, ki že uporabljate oziroma imate možnost pisati tekst na računalnik, prosimo, da nam pošljete prispevke na disketi.
- 4) Pri klasičnem tipkanju naj ima vsak list na levi in desni strani 3 cm praznega roba.
- 5) Med vrsticami naj bo dvojni razmik.
- 6) Na listu naj bo po 30 vrstic.
- 7) Spremembe vrste pisave naj bodo zaznamovane s podčrtavanjem ustreznega mesta v tipkopisu.
- 8) Pri prečrkovanju tujih pisav naj se upoštevajo prečrkovalna pravila Slovenskega pravopisa 1990.
- 9) Fotografije oz. skice in vse, kar ni namenjeno stavljanju, naj bo priloženo na posebnih listih. Označeno naj bo s številko, v tipkopisu pa mora biti zaznamovano, kam kaj sodi.
- 10) Podnapisi k fotografijam, skicam... naj bodo že v tipkopisu glavnega besedila.
- 11) Citiranje literature mora biti v skladu z uveljavljenimi normami.
- 12) Opombe naj bodo napisane posebej, po vrstnem redu, kot je označeno v besedilu. V tekstu se opombe lahko označijo na dva načina:

a. S privzdignjeno številko:

Primer: ...iz kordovanskega usnja³.

To se na seznamu opomb izpiše:

- 3) A. Baš, Opisi kmečkega oblačilnega videza na Slovenskem..., Ljubljana 1984, str.15.

b. Delo, na katero se opomba nanaša, je na kratko označeno v oklepaju:

Primer: ... iz kordovanskega usnja (Baš, Opisi, str.15)

Slednje se izpiše kar v okviru navedbe virov in literature in poseben seznam opomb torej ni potreben:

Baš, Opisi - A. Baš, Opisi kmečkega oblačilnega videza...

YU ISSN 0354 - 0316
UDK 39 (497,12)(05)
ETNOLOG 1 (LII), 1991

Glasnik Slovenskega etnografskega muzeja

S sodelovanjem sourednikov in uredniškega odbora uredila I. Smerdel

Prevodi

Magda Berden (madžarščina)

Alenka Goričan (nemščina)

Jean McCollister (angleščina)

Oblikovanje

Mojca Turk

Izdal in založil

Slovenski etnografski muzej, zanj dr. Ivan Sedej

DTP
NOMINA

Natisnila
Tiskarna SET, Ljubljana

Naklada 800 izvodov

